

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

İİBF DERGİSİ

e-ISSN
2667
405X

Cilt: 23
Sayı: 2
Yıl: 2021

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Murat ATAN
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Yücel UYANIK

EDİTÖR

Prof. Dr. Murat ATAN

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Bilal KARABULUT
Prof. Dr. Osman Fatih SARAÇOĞLU
Doç. Dr. Aykut GÖKSEL
Doç. Dr. Banu METİN
Doç. Dr. Çiğdem ERDEM
Doç. Dr. Edibe Asuman ATILMA
Doç. Dr. Emine Ebru AKSOY
Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi İrşat SARIALIOĞLU
Öğr. Gör. A. Aziz YILDIZ

YAYIN ALT KURULU

Doç. Dr. Pınar OKAN GÖKTEN
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan YAVUZ
Arş. Gör. Dr. Burcu NAZLIOĞLU
Arş. Gör. Dr. Gönül DİNÇER
Arş. Gör. Mesut ASLAN
Arş. Gör. Neslihan Gence ŞEN
Arş. Gör. Nursel KARAMAN
Arş. Gör. Savaş GAYAKER
Arş. Gör. Zarf Songül GÖKSEL

İLETİŞİM

Münire DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beşevler/Ankara
Tel: (0312)216 13 62
dergipark.org.tr/ahbvuibfd
iibfdergi@hvb.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN-KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erineç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fusun ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKON	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUDE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANITEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ralph H.SALMI	California State University, San Bernardino
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Osman Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: A. Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), SOBİAD, EBSCO ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.
Yeni E- ISSN: 2667-405X
Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Cilt: 23 Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Yönetimde 7s Modeli ve Yeniden Yapılanma Sürecine Bu Perspektiften Bir Bakış	
Mehmet Akif ÖZER, Nurullah BERBEROĞLU.....	251-270
Üniversite Öğrencilerinin Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Tutumların Araştırılması: Bir Yapısal Model Önerisi	
Erkan ARI, Veysel YILMAZ.....	271-288
Afetler ve İnsani Yardım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme	
Adem CEREN.....	289-312
Nitelik Uyuşmazlığı Nedeniyle İş Aramamanın Sosyoekonomik Faktörlerle İlişkisi: Türkiye Örneği	
Gökhan AYKAÇ.....	313-336
Sürdürülebilir Girişimci Ağına Kavramsal ve Makroekonomik Yaklaşım: Amerika Özelinde Bir Endeks Çalışması	
Hande EMİN BENLİ.....	337-362
Çok Kültürlü İnsani Güvenlik Yaklaşımı (İng)	
İdris TURAN, Ekrem Yaşar AKÇAY.....	363-388
Çevre Politikalarında Siyasal ve Toplumsal Gündem: Medya Etkisi	
Korkmaz YILDIRIM.....	389-418
Yolcular Açısından Havalimanlarının Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Bir Uygulama	
Murat Kemal KELEŞ, Aşkın ÖZDAĞOĞLU, Barış İŞILDAK.....	419-456
İsveç'te Yerelleşme Politikaları	
Pınar AKARÇAY.....	457-484
Paranın Evrim Sürecinde Kriptoparaların Geleceği	
Göktuğ ŞAHİN, Erol BULUT.....	485-508
Neoliberal Özne Olarak Z Kuşağı	
Ayça Berna GÖRMEZ.....	509-530
Türkiye'de Hanehalkı Elektrik Harcamasının İki Parçalı Model ile İncelenmesi	
Çiler SİGEZE.....	531-552
Ekonomik Şokların İşsizlik Oranları Üzerindeki Etkisi: Eğitim Seviyelerine Göre Kadın ve Erkek İşsizlik Oranları Analizi	
Serdar GÖCEN.....	553-572
Yapay Zekâ: Sağlık Hizmetlerinden Uygulamalar	
Yasin ÇILHOROZ, Oğuz IŞIK.....	573-588

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Volume: 23 Issue: 2

CONTENTS

7S Model In Administration And A View To The Restructuring Process From This Perspective	
Mehmet Akif ÖZER, Nurullah BERBEROĞLU.....	251-270
Investigation of University Students' Attitudes Towards Renewable Energy: A Structural Model Proposal	
Erkan ARI, Veysel YILMAZ.....	271-288
An Assessment on Disasters and Humanitarian Aid Activities	
Adem CEREN.....	289-312
The Relationship of not to Search Jobs Due to Qualification Mismatch and Socioeconomic Factors: Turkish Case	
Gökhan AYKAÇ.....	313-336
Conceptual and Macroeconomic Approach to Sustainable Entrepreneur Network: Index Study with a Special Focus on America	
Hande EMİN BENLİ.....	337-362
Multicultural Human Security Approach (Eng)	
İdris TURAN, Ekrem Yaşar AKÇAY.....	363-388
Political and Social Agenda in Environmental Policies: Media Effect	
Korkmaz YILDIRIM.....	389-418
An Application with Multi-Criteria Decision-Making Methods for the Evaluation of Airports from Passengers' View	
Murat Kemal KELEŞ, Aşkın ÖZDAĞOĞLU, Barış IŞILDAK.....	419-456
Decentralization Policies in Sweden	
Pınar AKARÇAY.....	457-484
The Future of Cryptocurrencies in the Evolution Process of Money	
Göktuğ ŞAHİN, Erol BULUT.....	485-508
Gen Z as Neoliberal Subject	
Ayça Berna GÖRMEZ.....	509-530
An Examination of the Household Electricity Expenditure in Turkey with Two-Part Model	
Çiler SİGEZE.....	531-552
The Effect of Economic Shocks on Unemployment Rates: Analysis of Female and Male Unemployment Rates by Education Levels	
Serdar GÖCEN.....	553-572
Artificial Intelligence: Implementations from Healthcare Services	
Yasin ÇİLHOROZ, Oğuz IŞIK.....	573-588

Yönetimde 7s Modeli ve Yeniden Yapılanma Sürecine Bu Perspektiften Bir Bakış

Mehmet Akif ÖZER¹

Nurullah BERBEROĞLU²

Geliş Tarihi (Received): 15.01.2021– Kabul Tarihi (Accepted): 19. 04.2021

Öz

Stratejilerin bir organizasyonda hayata geçirilmesi daha önceden belirlenen amaçları gerçekleştirmek açısından son derece önemlidir. Stratejileri etkili bir şekilde uygulamak sadece özel işletmeler için değil, aynı zamanda kamu kurum ve kuruluşları için de gereklidir. Stratejilerin uygulanmasında görülen yetersizlik, birçok planı değersiz kılabilir. Çalışma hayatında başarılı olan işletmelerin dayandığı temel nokta, stratejileri belirlemekten ziyade bu stratejileri hayat geçirmedeki becerileridir. İşletmelerde dinamik bir model olan 7S, akademisyenlerce ve uygulayıcılar tarafından kullanılan ve oldukça popüler olarak değerlendirilen bir stratejik planlama aracı olarak ifade edilmektedir. Kamu sektöründe ise yeniden yapılanma sürecinde bu modelden fayda sağlanması düşünülebilir. Yerli literatürde kamu kurum ve kuruluşlarının yeniden yapılanmasına McKinsey'in 7S İlkesi perspektifi ile yaklaşan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması ve ülkemizde kamu sektöründe yeniden yapılanma sürecine farklı bir perspektiften bakış açısı sunması düşünülmüştür. Çalışmada detaylı olarak incelediğimiz yedi unsuru bir araya getirip kurumlara göre uyarlayarak uygulanacak ve İngilizce S harfi ile başlayan yedi kavram üzerine yapılandırılacak olan 7S Modeli; hem sıfırdan bir organizasyonun kurulmasından hem de mevcut organizasyonun yeniden yapılandırılmasından yararlanılması gereken konuları içermektedir. Bu anlamda model kullanılarak hem kamu sektöründe hem de özel sektör kuruluşlarında yeniden yapılandırma çalışmaları yapılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: McKinsey, 7S, Strateji, Kamu Yönetimi, Yeniden Yapılanma

Jel Sınıflandırması: H11, H83

7S Model In Administration And A View To The Restructuring Process From This Perspective

Abstract

Implementing strategies in an organization is very important in terms of accomplishing the previously determined objectives. Implementation of strategies in an organization is extremely important to achieve the designated objectives. Implementing strategies effectively is not only necessary for private enterprises but also for public institutions and organizations. The inadequacy of implementation of strategies can make many plans worthless. The mainstay of successful businesses is their ability to implement the strategies rather than identifying them. McKinsey's 7S, a dynamic model in business, is used by academics and practitioners. And this model is considered a popular strategic planning tool. In the public sector, this model can be utilized in the restructuring process. In the domestic literature, there is no study evaluating the public sector restructuring process from McKinsey's 7S Principle perspective. This study contributes to the literature and presents a different perspective on the restructuring process in the public sector in our country. The 7S Model, which will be implemented by bringing together the seven elements that we examined in detail in the study and adapting them according to the institutions, and structured on seven concepts starting with the English letter S; It includes the issues that should be benefited from both the establishment of an organization from scratch and the restructuring of the existing organization. In this sense, restructuring studies can be done both in the public sector and in private sector organizations by using the model.

Keywords: McKinsey, 7S, Strategy, Public Administration, Restructuring

Jel Classification: H11, H83

¹Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., akifozer@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2220-2271

²Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, m.nurullahberberoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8886-9610

Giriş

Stratejilerin kurum ve kuruluşlarda uygulanabilmesi; kuruluşların amaçları, hedefleri, misyonu ve vizyonunun hayat bulması için temel bir basamaktır. Stratejileri etkin bir şekilde uygulamak sadece özel sektör kuruluşları için değil, aynı zamanda kamu kurum ve kuruluşları için de son derece önemlidir (Bhatti, 2011: 52).

Günümüzde stratejilerin etkin kullanımını sağlayan stratejik yönetim uygulamalarının, kuruluşların performansı üzerine genellikle olumlu etki yaptığı (Arvand and Baroto, 2016: 302) gözlemlenmektedir. Çoğu kuruluş için stratejik plan çalışmaları, stratejik yönetimin en kolay aşaması olarak düşünülebilir ancak bununla birlikte kuruluşların amaçlarını gerçekleştirmek için yapılan planların etkin bir şekilde hayata geçmesi oldukça önemlidir. Uygulamada görülen yetersizlik, birçok stratejik planı değersiz hale getirebilmektedir.

Kurum ve kuruluşlarda kaynakların çoğunun strateji oluşturmak için kullanılmasına rağmen, araştırmalar çoğu zaman stratejilerin etkin bir şekilde hayata geçirilemediğine işaret etmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalarda; üst düzey yöneticilerin %40'ından fazlasının ve çalışanların %90'nının, kuruluş üst yönetimlerinin hazırladıkları stratejilerin net olarak anlaşılabilir olduğu kanısında olmadıklarını göstermektedir. Bu yöneticilerin % 90'ı, daha anlaşılabilir strateji yapılmasının stratejilerin uygulanmasında etkinliği artıracaklarını düşünmektedir (Swayne et al., 2006: 27: 433). Bir başka çalışmada ise; farklı kuruluşlarda çalışan işçilerin %60'ının, stratejilerin uygulanmasına sıra geldiğinde, ilgili kuruluşların uygulamada zayıf kaldıklarını ifade ettikleri belirtilmektedir (Bhatti, 2011: 52).

Stratejilerin formülasyonu zor bir işlem olsa da, bunların uygulanması daha zordur. Yani sıradan bir stratejinin etkili bir şekilde uygulanması, mükemmel bir stratejinin ikinci sınıf şekilde uygulamasından daha zor olabilir (Arvand and Baroto, 2016: 302).

Sürekli yenilenen, gelişen ve değişen çevresel talepler ve rekabetçi şartlar, kurum ve kuruluşların stratejilere daha fazla önem vermesini gerektirmektedir. Ayrıca bir kuruluşun çevresindeki değişikliklere göre iyi uyum sağlaması gerekmektedir (Young and Ballarin, 2006). Stratejik yönetim sistemi kurulduktan sonra stratejistlerin seçimi ve görevlendirilmesi sonrasında yapılan stratejik analiz ve planlanan strateji oldukça önemli hale gelir (Ülgen ve Mirze, 2013: 57, 58). Fakat bu durum kadar önemli olan diğer bir husus ise stratejilerin etkin bir şekilde uygulanmasıdır (Ülgen ve Mirze, 2013: 380).

Çalışma hayatında başarılı olan kuruluşların diğerlerine göre temel üstünlükleri, stratejileri belirlemekten ziyade bu stratejileri hayat geçirmedeki becerileridir (Güner, 2008: 249). Başarısız olan yöneticilerin çoğunun başarısız olma sebebi, planlanan stratejilerin iyi şekilde uygulanamamasına dayanmaktadır. Ayrıca planlanan stratejiyi uygulamak, onu tasarlamaktan daha zordur (Bhatti, 2011: 58).

Yöneticiler; stratejik planı yürütecek kişilerin kim olduğu, kuruluşun faaliyetlerini amaçlara yönlendirmek için ne yapılması gerektiği, ihtiyaç duyulanları gerçekleştirmek için çalışanların nasıl birlikte çalışacağı gibi sorulara cevap veremezlerse, iyi planlanmış stratejiler dahi istenen sonucu veremeyecektir (Wheelen and Hunger, 2012: 272).

Bu nedenle stratejiler kurum çapında uygulanmalı, birimler arası ve karşılıklı fonksiyonel işbirliğine dayanmalıdır. Bunun yanında yöneticilerin ve çalışanların stratejiyi anlaması ve benimsemesi oldukça önemlidir (Swayne et al., 2006: 436-439).

Bu nedenlerden dolayı günümüzde stratejik yönetim açısından gerçekleştirilen çalışma yöntemleri ve modelleri oldukça önem kazanmıştır.

Bu makalede McKinsey danışmanlık firması tarafından yönetim bilimi literatürüne kazandırılan ve oldukça etkili bir stratejik planlama aracı kabul edilen 7S modeli ayrıntılı incelenecek ve kamu kuruluşlarından özellikle yeniden yapılanma sürecinde bu modelden nasıl yararlanılabileceğine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

1. McKinsey Ve 7s Modeli

Son yıllarda kuruluşların yeniden yapılandırılmasında dinamik bir model olan 7S, uzmanlar ve uygulayıcılar tarafından çalışmalarında sıklıkla kullanılan ve oldukça popüler hale gelmiş bir stratejik planlama aracı olarak dikkat çekmektedir (Demir ve Kocaoğlu, 2019: 114).

Literatüre McKinsey Danışmanlık Firması uzmanlarının yaptıkları çalışmalarla girmiştir. Bu dönemde Tom Peters, McKinsey firmasında çalışırken Mükemmel Şirket Projesi'ne alınmış, bu bağlamda bir kuruluşun mükemmel olabilmesi için diğerlerine göre ortaya koyması ve yapması gereken farklılıkları araştırmaya başlamıştır.

Ayrıca projeye Robert Waterman, Anthony Athos ve Richard Pascale gibi araştırmacıları da dâhil etmiştir. Tom Peters'in yönetim bilimine önemli katkısı, yönetsel stratejileri akademik yönden değil de uygulama açısından daha çok vurgulaması olmuştur (Özer, 2019: 390).

Peters'in bu yönü stratejik yönetim çalışmalarına büyük ivme kazandıran 7S Modeli'nin yukarıda belirtilen uzmanların bir araya getirilmesi ve koordinasyonu, kuramlaştırılmasına büyük katkı vermiş ve 1980'lerde örgüt yazısına sunulmasını sağlamıştır.

Oldukça tanınan ve uluslararası alanda danışmanlık firması olarak faaliyet gösteren McKinsey'in 7S Modeli; kuruluşların başarısını, o kuruluş içinde birbiri ile etkileşim halinde olan yedi unsura bağlamıştır. Model İngilizce olarak; strategy (strateji), structure (kuruluş yapısı), systems (sistemler), style (yönetim tarzı), shared values (kurum kültürü), staff (insan kaynakları), skills (yetenekler) şeklinde ifade edilen yedi unsurun baş harflerinden esinlenerek oluşturulmuştur (Bhatti, 2011: 53-54; investopedia.com, 2019:1).

Bunlara ek olarak Higgins tarafından 2005 yılında; McKinsey'in 7S Modeli'nin revizyonu şeklinde olan 8S Modeli ortaya atılmıştır. Burada bahsedilen "sekizinci S" stratejik performanstır. Stratejik performans aslında diğer 7S'in bir türevidir. Farklı olarak Higgins, yetenekler (skills) yerine finans, bilgi, teknoloji, zaman gibi kaynakları (reSources) koymayı tercih etmiştir (Bhatti, 2011: 53-54). Bu bağlamda "S"lere bir ilave yapılırken "reSources" sözcüğünün kullanılması, İngilizce'de "source" ve "resource" kelimelerinin arasındaki anlamsal farktan kaynaklanmaktadır.

"Source" kelimesi bir şeyin kaynaklandığı yer, kişi veya şey anlamına gelirken, "resource" kelimesi ise kişilerin veya işletmelerin etkin ve etkili bir şekilde kullanabilecekleri para, çalışan, malzeme gibi kaynakları ifade etmektedir (pediaa.com, 2019:1).

7S Modeli'ndeki unsurların ilk üçü yönetim tarafından daha net ifade edilen somut unsurlar iken, diğer dört unsur daha zor tanımlanan soyut unsurlardır (investopedia.com, 2018:1). Aslında somut unsurlar içerisinde bulunan kuruluş yapısı detaylı incelenirse bunun da fiziki ve sosyal yapı olarak sınıflandırılacağı görülecektir (Ülgen ve Mirze, 2013: 381).

McKinsey bünyesinde Top Peters koordinatörlüğünde çalışan Pascale ve Athos isimli araştırmacılar 7S Modeli'nde yedi unsuru sert ve yumuşak unsurlar olarak iki ana kategoriye

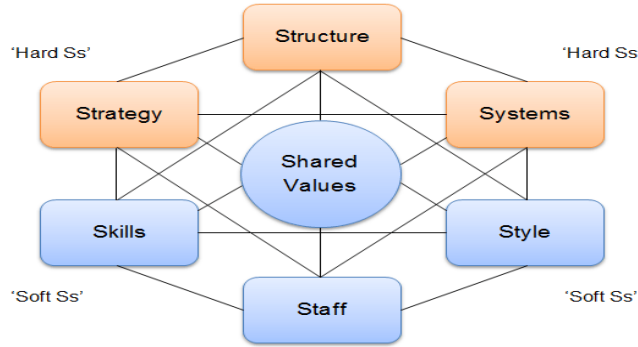
ayırılmışlardır. Strateji, yapı ve sistemler sert unsurlar (hard s), yönetim biçimi (tarzı), kurum kültürü, insan kaynakları ve yetenekler ise yumuşak unsurlar (soft s) olarak tanımlanmıştır.

Yönetim bilimi literatüründe ve uygulamada Amerikalı yöneticiler (Amerikan Tarzı) sert unsurları önemserken, Japon yöneticiler (Japon Tarzı) yumuşak unsurları önceliklendirmektedirler (Özer, 2019: 403).

McKinsey 7S Modeli'nin hem kuruluşunda bulunan problemlerin belirlenmesinde, hem de iyileştirme için programların hazırlanması sürecinde faydalı olduğu birçok kez ortaya konulmuştur (Dash and Panda, 2017:443-444). Ayrıca modeldeki unsurların birbirleriyle olan iletişim ve etkileşiminin bütünsel bir şekilde değerlendirilmesi modelin fonksiyonelliği ve uygulanabilirliğini artırmaktadır.

Bununla birlikte 7S Modeli'nin çok kriterli karar verme teknikleriyle beraber uygulanması, modelin daha işlevsel bir özellik kazanmasını sağlamaktadır (Gökdeniz et al., 2017: 352).

Şekil 1: McKinsey'in 7S Modeli

Kaynak: www.strategicmanagementinsight.com, 2019:1).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, paylaşılan değerler modelin ortasındadır ve diğer kritik öğelerin geliştirilmesi için merkezi konumundadır. Modelin unsurları arasında yoğun bir şekilde karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Unsurlardan herhangi birinde meydana gelen bir değişim diğer tüm unsurları da etkilemektedir.

Bu etkilenme ile onlarda da bir değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Bu nedenle unsurların oluşturulması ve yönetilmesine ilişkin tüm işlemlerin, elementlerin kapsamı ve özellikleri hakkında gerekli bilgi ve beceri donanımına sahip olan yeterli ve yetenekli yöneticiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Şalvarlı ve Kayışkan, 2018: 104).

McKinsey'in 7S Modeli'nin 1980'lerde gündeme geldiği göz önüne alınırsa; özellikle 1970'li yıllardan itibaren kamu sektöründe önemli gelişmelerin gözlemlendiği, Amerika'da Reagan, İngiltere'de Thatcher gibi yöneticilerin iktidara gelmesi ile kamu alanında reformların yoğunlaştığı, piramit kamu yönetiminden kurumlar arası ağlar teşkil edecek şekilde sinerji üretebilecek kamu yönetimine yönelmesinin söz konusu olduğu gözlenmiştir (Özer, 2015: 97).

Bu süreçte McKinsey'in 7S Modeli, kuruluşların yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynayacak fonksiyonel ve dinamik bir uygulama süreci olarak karşımıza çıkmaktadır (Şalvarlı ve Kayışkan, 2018: 104).

1.1. Yönetimin Sert Unsurları (Hard Ss)

McKinsey'in 7S Modeli'nde yönetimin sert unsurları; strateji, yapı ve sistemler olarak üç ana kategoriye ayrılmıştır. Amerikan tarzı yönetim anlayışında bu üç unsura büyük önem verilmektedir. Şimdi bunları kısaca açıklayalım:

1.1.1. Strateji (Strategy)

Kuruluşların etkinlik ve verimliliğini arttırmak anlamında ve bununla birlikte sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme bağlamında kuruluş tarafından geliştirilen uzun vadede amaçları gerçekleştirecek planlama olarak ifade edilebilen strateji, kurum kültürünün, misyon ve vizyonun oluşturulduğu, uzun dönemli hedef ve amaçları başarıya odaklı çalışmaları kapsamaktadır (Davutoğlu vd., 2016: 141). Kelime kökeni olarak başarılı Yunan bir komutan olan Strategos'tan gelen strateji kelimesi, askeri terminolojide de sıklıkla kullanılmaktadır (Aktaş, 2015: 3).

Strateji, rekabet ortamında rekabetçi yaklaşımdan elde edilen avantajı tesis etmeye ve sürdürmeye dönük bir uygulama olarak düşünülebilir (Şalvarlı ve Kayışkan, 2018: 104). Bu kapsamda stratejik yönetim ise; kuruluşun uzun vadede hayatını devam ettirmesi, sürdürülebilir bir rekabet avantajı yakalanarak ortalamadan daha fazla kâr elde edilmesi, mevcut kaynakların etkili ve verimli kullanılması bağlamında düşünüldüğü için, günlük rutin işlerden ziyade daha ileri vadeli işlerin planlanması, uygulanması ve hatta sonuçların bu anlamda değerlendirilmesi ile ilgilidir (Ülgen ve Mirze, 2013: 27-28).

1.1.2. Kuruluş Yapısı (Structure)

Örgüt teorisi üzerine çalışan araştırmacılara göre, kuruluşların fiziki ve sosyal olmak üzere iki temel yapısı vardır. Mekân, donanım, coğrafi-bölgesel konum ile bu unsurlar arasındaki ilişki fiziki yapıyı oluştururken; personel, bölümler ve bunlar arası ilişkiler sosyal yapıyı teşkil eder (Ülgen ve Mirze, 2013: 381). Nasıl ki canlı organizmada anatomi yapıyı, fizyoloji işlevselliği anlatıyorsa; bir organizasyonda da örgüt anatomiyi, yönetim fizyolojisiyi temsil etmektedir (Özer, 2019: 190). Kuruluşun sosyal yapısı oluşturulurken; iş bölümü ve uzmanlık derecesi, bölümlere ayırma, komuta ve kurmay ilişkileri, kontrol alanı, merkezileşme ile biçimselleşme yani formalizasyon derecesinin özenle tasarlanması gerekli unsurlar arasındadır (Ülgen ve Mirze, 2013: 382). Son yıllarda kuruluşlar daha önceden belirledikleri hedefleri gerçekleştirmek adına matriks, piramit, network gibi daha karmaşık örgütsel yapılar kullanarak (Özer, 2018: 23) daha etkin olmaya çalışmaktadırlar.

Çalışanlar, iş verimini ve kalitesini artırmak amacıyla, işin tüm faaliyetleri yerine etkinliğin özellikle bir bölümü üzerine uzmanlaşmaktadır (Robbins and Coulter, 2018: 384). Uzmanlığın başlarda üretkenlikte büyük artışa yol açacağına inanılmaktayken, bir noktadan sonra bu durumun getirmiş olduğu bazı olumsuzluklar (işten sıkılma, yorgunluk, stres vs.) uzmanlaşmanın sağladığı ekonomik avantajları aşmaktadır.

Güncel bakış açısı, uzmanlığın artık üretkenliği çok sağlamadığı yönündedir. Bu nedenle bazı büyük kuruluşlar, asgari iş uzmanlığı kullanmakta ve çalışanlara geniş görev alanı sunmaktadır (Robbins and Coulter, 2018: 385).

Bilindiği gibi örgütlerde emir komuta zinciri, en yüksek seviyeden en düşük seviyeye kadar uzanan otorite çizgisidir. Fayol'a göre, örgütler yukarıdan aşağıya doğru uzanan bir

otorite zincirine sahip olmalı ve bu zincir, yöneticiler ve astlar tarafından takip edilmelidir (Godwin et al., 2017: 81-82). Bu zincirin olmaması durumunda farklı yöneticilerden iletilen talepler çatışmaya sebep olabilir. Güncel bakış açısına göre klasik dönem yönetim anlayışı zamanla değişmiş olup, özellikle proje tipi işlerde çalışan personel birden çok yönetici ile iş yapmak durumunda kalmakta (Robbins and Coulter, 2018: 388) bu durum ise çeşitli görev ve yetki karmaşalarına ve örgütsel çatışmalara yol açmaktadır. Bundan dolayıdır ki son yıllarda çatışma yönetiminin (conflict management) önemi hayli artmıştır.

Bu kapsamda kuruluş yapısında karmaşaları önleyebilecek önemli bir araç kontrol alanı ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Kontrol alanı; bir yöneticinin etkili ve etkin bir şekilde kaç personeli sevk ve idare edeceği ile ilgilidir. Geleneksel bakışa göre; yöneticilerin doğrudan kendisine bağlı altı asttan daha fazlasını denetlememesi gerektiği öngörüldükçe, son zamanlarda yönelim daha geniş kontrol alanı yönünde olmaktadır (Robbins and Coulter, 2018: 390). Kontrol alanı genişlerken yetki ve görev alanlarının sınırlarının belirgin şekilde çizilmesi de zorunluluktur. Aksi halde örgütsel kargaşa ve krizden kurtulmak mümkün olmaz.

Örgütlerde yoğun merkezileşme derecesi; bir kuruluşta karar vermeyi kontrol altında tutan az sayıda, üst kademede yönetici olduğunda ve çoğunlukla da büyük kuruluşlarda gerçekleşir. Diğer taraftan, adem-i merkezîyet; kuruluşta karar verme yetkisine sahip daha fazla sayıda personel olduğu ve genellikle kararların daha alt yönetimsel seviyelerde alındığı durumlarda söz konusudur (Godwin et al., 2017: 81). Kuruluşlarda yapıyı sistematik bir şekilde düzenlerken bu hususlara mutlaka dikkat edilmelidir.

Merkezileşmenin yanında biçimselleşme yani formalizasyon ise kuruluşlarda işlerin nasıl standartlaştırıldığı, prosedür ve kurallarca personel davranışlarının ne derecede yönlendirildiği ile alakalıdır. Örneğin ileri düzeyde formalize olmuş kuruluşlarda kural ve prosedür kullanımı da fazla olduğundan, çalışanların işlerini yaparken kullandıkları takdir hakkı azdır (Robbins and Coulter, 2018: 392). Dolayısıyla bu kuruluşlarda yaratıcılık düşük seviyededir denilebilir.

Örgütsel yaşamda kuruluşların yapısına çeşitli unsurlar etki etmektedir. Bunlar; strateji, çevresel faktörler, gelişen teknoloji ve kurumlar arası iletişim şeklinde belirtilebilir (Ülgen ve Mirze, 2013: 383). Sistem yaklaşımı perspektifi ile değerlendirme yapıldığında; sistemlerin açık ve kapalı sistem olarak iki şekilde incelendiği, her sistemin belli bir çevrede faaliyetine devam ettiği, açık sistem adı verilen sistemin etrafıyla enerji, bilgi, materyal vb. alışverişi gerçekleştirdiği, bu tür alışverişlerin olmadığı sistemlere ise kapalı sistem adı verildiği bilinmektedir. Benzer şekilde mekanik-organik örgüt ayrımı da yapılmaktadır (Özer, 2015: 43; Tengilimoğlu vd., 2017: 88).

Belirsizliğin az olduğu, gelecek tahmininin rahat yapıldığı çevrelerde mekanik örgütler etkili olurken, belirsizliğin daha fazla olduğu çevrede daha çok organik örgüte ihtiyaç bulunmaktadır (Robbins and Coulter, 2018: 394-395). Mekanik örgütler durağan çevrede organik örgütler ise dinamik çevrede faaliyetlerini sürdürmektedir.

1.1.3. Sistemler (Systems)

Bilindiği gibi örgütlerde organizasyonun tüm değer üretim sistemi dâhilinde bulunan unsurlar sistem çatısı altında düşünülmektedir. Bu anlamda mali sistemler, terfi ve performans sistemleri, bilgi sistemleri, tazminat sistemi, ödül sistemi, memnuniyet izlem sistemi bu kapsamda değerlendirilebilir (Özer, 2018: 23). Parsons'a göre; toplumdaki sosyal ve

ekonomik amaçlı kurumlar sosyal işlem çatısı bağlamında diğer kurumlar ile ilişki içindedir ve bu ilişkiler alt-üst sistem şeklindedir. Özellikle sosyal sistemi oluşturan unsurlar organize ilişkiler ağı olarak görülür (Özer, 2015: 43).

Bütün sistemler, alt ve üst sistemi ile etkileşim halinde bulunduğundan bir iletişim ağı söz konusu olmaktadır. Sistemler arası bağımlılık bu ilişki ve etkileşimler ağı kanalı ile gelişmekte olduğundan kuruluş; veri toplamak yoluyla ve toplamış olduğu bu verilere göre tepki vererek hayatını devam ettirmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013: 391-393).

Toplanan veriler düzenli ve yeterli olmaz ise kuruluş entropiye yani bozularak zamanla iflase (kapanmaya) gidebilir (Özer, 2015: 41). Bu kapsamda karar ve bilgi sistemlerinin son derece önem kazandığı ve organizasyon için ciddi değer taşıdığı söylenebilir (Arslan ve Yılmaz, 2010: 75-76).

-Bilgi Sistemleri: Literatürde bilgi sistemleri kapsamında öncelikle veri, enformasyon ve bilgi kavramları karşımıza çıkmaktadır. Veri, enformasyon ve bilgi kavramları; birbirinin yerine bazen kullanılsa da aslında bu kavramların aralarında farklılıklar bulunmaktadır (Liew, 2013: 49).

Veri yorumlanmamış ham kayıtları ifade ederken (Liew, 2013: 49), enformasyon alıcısında farkındalık oluşturan, bilgiyi yeniden yapılandıran anlam akışını belirtmektedir (Nonaka, 1994: 15-16). Bilgi ise alıcısında değer oluşturan veya mevcut değeri artıran; yorumlanmış ve işlenmiş bir süreç olarak ifade edilebilir (Liew, 2013: 51-52).

Bilgi yönetimi sürecinin odağında; bir kuruluşta çalışanların sahip olduğu enformasyon veya örtük bilginin açık veri/bilgi halinde kaydedilmesi, organize edilmesi ve kullanımı şeklinde işlenmesi yer almaktadır (Aktan ve Vural, 2005: 60). Örtük bilgi, kuruluşlarda çalışanların çalışırken kullandıkları yazılı olmayan bilgileridir. Açık bilgi ise sözlü veya yazılı ifadesi mümkün olan, çeşitli vasıtalarla paylaşılabilen, sahibinden bağımsız olarak diğer insanların da öğrenebileceği bilgi şeklindedir (Aydıntan, 2018: 63-64).

Bu kapsamda bilgi yönetimi, örtük bilgiyi tespit edip, açığa çıkararak açık bilgi halinde kaydetme ve kullanma süreci olarak da ifade edilebilir (Aydıntan, 2018: 68). Bu işlem ise elektronik depolama ve kullanım yöntemlerine dayanmaktadır (Aktan ve Vural, 2005: 60). Literatürde, bilgi ve sanayi çağını birbirinden ayıran unsurun bilgi ve bilgiyi kullanmak olduğu (Güner, 2008: 248) genel kabul görmüştür.

Bilgi yönetimi, bilginin korunmasını temin etmek şartıyla; bilginin elde edilmesi, doğrulanması, depo edilmesi, dağıtımı ve uygulanması aşamalarından oluşan bir süreci ifade eder (Aydıntan, 2018: 70). Bilgiyi depolama ve kullanma ise; bilginin bireyselleştirilmesi ve kurumsallaştırılması olmak üzere iki farklı stratejisi şeklinde uygulanmaktadır (İraz ve Yıldırım, 2004: 85). Etkin ve etkili bilgi yönetimi için insan, süreçler ve teknoloji; bütünsel ele alınmalı ve doğru değerlendirilmelidir (Aydıntan, 2018: 85).

-Karar Sistemleri: Karar sistemleri, kurumlarda karar alınması ile ilgili süreçleri ifade eden sistem yapılarıdır. Kuruluşun daha önceden belirlenmiş amaçlara ulaşabilmesi için ciddi derecede önemli olan sistemlerdir. Seçenekler arasından kişisel inisiyatif kullanarak en etkin tercihi yapmak, karar verme sürecinin temelinde vardır (Ülgen ve Mirze, 2013: 396).

Karar verme sürecinde toplu karar verme (interacting groups), beyin fırtınası (brain storming), Gordon Tekniği, Delphi Tekniği, nominal grup tekniği gibi toplu karar yöntemleri uygulanabildiği gibi, kişisel kararlar da uygulanmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2013: 397-404). Karar verme sürecinde bu yöntemler uygulanırken çeşitli değişkenler arasındaki önemli

ilişkileri ortaya çıkarmada Ishikawa Diyagramı (Balık Kılıçığı Diyagramı) gibi yöntemlerden de destek alınabilmektedir (Özer, 2018: 240).

Geçmişte yöneticilerinin kuruluşlarda karar verme noktasında karşı karşıya kaldıkları sorunların başında bilgiye ulaşmak gelirken, artık günümüzde bu sorun büyük ölçüde aşılmış olmakla birlikte, karşılaşılan sıkıntıların başında elde edilen verilerin anlam ifade edecek bilgi haline dönüşmesi gelmektedir. Veri miktarı çoğaldıkça verilerin yorumlanması güçleşmektedir. Verilerin anlattığı gizli gücü keşfetmek ve veriyi işleyerek bilgi haline dönüştürmek için ise özellikle bilgisayar tabanlı karar destek sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Arslan ve Yılmaz, 2010: 75).

Artık günümüzde kuruluşlar bilgi sistemleri ile karar sistemlerini bir arada kullanarak, bu alanda maksimum verimliliği yakalamaya çalışmaktadırlar.

1.2. Yönetimin Yumuşak Unsurları (Soft Ss)

McKinsey'in 7S Modeli'nde yönetimin yumuşak unsurları; yönetim biçimi (tarzı), kurum kültürü, insan kaynakları ve yetenekler olarak dört ana kategoriye ayrılmıştır. Japon tarzı yönetim anlayışında bu dört unsura büyük önem verilmektedir. Şimdi bunları açıklayalım:

1.2.1. Yönetim Biçimi (Style)

Örgüt literatüründe yönetim biçimi denilince dar anlamda akla yönetimde bulunan yöneticiler ve liderler gelmektedir. Liderlik uzun yıllardır üzerinde durulan bir mesele olmakla beraber henüz tam olarak anlaşılan bir konu da değildir (Aydıntan, 2018: 124).

Lider; başkalarını etkileyebilen ve yönetsel otoriteyi elinde bulunduran kişi olarak tarif edilebilirken, liderlik; bir grubun hedeflere ulaşmasını etkileme ve onlara öncülük etme süreci olarak tanımlanabilir (Robbins and Coulter, 2018: 555).

Lider kuruluşteki etkin değişimi gerçekleştirmek için bilgi ve deneyimini kullanmalı ve bu anlamda üzerine düşeni yapmalıdır (Febriansyah and Ramdlany, 2016: 1304).

Planlama, örgütlenme, yöneltme, koordinasyon ve kontrol olmak üzere beşe ayrılan yönetim fonksiyonları, yeni yaklaşım perspektifinden bakıldığında; yöneltme ve eşgüdümleme isimli iki unsur, liderlik çatısında bir fonksiyon gibi işlem görerek dörde indirgenmiştir (Aydıntan, 2018: 127; Robbins and Coulter, 2018: 555).

Ayrıca bir de 1980'li yıllarda Hambrick ve Mason tarafından ilk kez gündeme getirilen "stratejik liderlik" kavramı bu kapsamda değerlendirilmektedir. Burada stratejik liderlik; rutin işlerden ziyade üst kademe yönetim ve üst yöneticilerle ilgili olması ve stratejik çalışmalara daha fazla ehemmiyet vermesi ile ön plana çıkmaktadır (Bektaş, 2016: 49).

Literatürde yöneticilik ile liderliğin birbirinden farklı olduğu bilinmektedir. Warren Bennis, Burt Nanus gibi araştırmacılar; yöneticiliğin daha çok yerine getirmek, uygulamak, yürütmek gibi faaliyetlere çağrışım yaptığını, liderliğin ise etkilemek, rehberlik yapmak, etkin faaliyette ve iletişimde bulunmak, fikir üretmek ve bu fikirleri harekete geçirmek gibi kavramları düşündürdüğünü belirtmişlerdir.

Yöneticiliğin ve liderliğin birbirinden ayrıldığı gibi, kendi içlerinde de farklı tipte yönetici ve liderlik şekilleri bulunmaktadır (Tengilimoğlu, 2005: 3). Hatta yöneticilik ve liderlik stillerinin de kamuda ve özel sektörde farklı şekillerde ortaya çıktığı noktasında bulgular

vardır. Örneğin Danimarka’da yapılan bir araştırmada kamu alanındaki yöneticilerin daha fazla katılımcı liderlik gösterdiği, özel sektör yöneticilerinin ise daha çok yönlendirici liderlik tarzı kullanmakta oldukları görülmüştür (Hansen and Villadsen, 2010: 270-271). Bu temel ayırım kamu kuruluşu ile özel sektör kuruluşu arasındaki özellikle yönlendirme ve vizyon oluşturma açısından temel farklılıkların oluşmasına önemli katkı sunmaktadır.

1.2.2. Kurum Kültürü (Shared Values)

Kültür kelimesi toprağı işleme anlamındaki Latince “cultura” köküne dayanmakla birlikte, zamanla değişerek günümüzde kullanılan şekline dönüşmüştür (Kaya, 2008: 120). Nasıl ki insanların sosyal hayatta diğer insanları etkileyen kişisel özellikleri, davranış şekilleri, huyları varsa; benzer şekilde de bir kuruluşun bütünsel olarak bir kişilik yapısı bulunmaktadır ki buna kurum kültürü adı verilir (Robbins and Coulter, 2018: 261).

Kurum kültürü, bir kuruluşta çalışanlar tarafından benimsenen, uygulanan, paylaşılan ve o kurumu diğerlerinden bir yönüyle öne çıkaran değerler bütünü olarak da ifade edilebilir (Bhatti, 2011: 55).

Fonksiyonel açıdan bakıldığında kültürün örgütsel açıdan önemli bir değişken olduğu, kuruluşlarda yaygın biçimde paylaşılan ortak değerler ve uygulamalar şeklinde değerlendirildiği, çalışanları bir araya getiren ve bir arada tutan değerlerden oluştuğu düşünüldüğünde, kurum kültürünün yeri ve önemi yadsınamaz. Fakat diğer taraftan eleştirel araştırmacılara göre ise kurum kültürü; bürokratik kontrol şekillerinin yerini alan, değer temelli görülmeyen bir kontrol biçimidir (Yüksel, 2019: 5).

Kurum kültürü; kendini iş hayatında farklı şartlarda farklı şekillerde belli eder. Kurumun değişime karşı tutumu, sorunların ele alınması ve çözümü çerçevesinde dayandığı yaklaşım, risk alma hevesi veya çekincesi, kaynaklarını veya çabalarını iç veya dış süreçlere yoğunlaştırması, davranışlarında hangi stratejik yaklaşımı sergilemeye yakın durduğu, tepkiyi oluştururken proaktif mi yoksa reaktif mi tavır sergileyeceği, adem-i merkezîyetçiliğe bakış açısı gibi unsurlar, kurum kültürünün motiflerini oluşturur (Ülgen ve Mirze, 2013: 421). Ayrıca kurum kültürünü yansıtan göstergeler; yazılı kurullarla birlikte yazılı olmayan kurumsal dil, ritüel, kurum içi işleyiş, kıyafet ve benzeri pratikler de olabilir (Yüksel, 2019: 6).

Kurum kültürü hakkındaki çalışmaların artmasının arkasındaki sebeplerden biri de; kurum kültürünün yönetilebilir değişken olmasından hareketle, performansın ve kârlılığın artmasına etki edeceği varsayımdır. Liderlerin de kültür üzerindeki etkisi düşünüldüğünde; konuya daha geniş bir perspektiften bakmak faydalı olacaktır (Yüksel, 2019: 7). Bu anlamda yönetim gurularından Herbert Alexander Simon da kurum kültürünün dikkate alınmasına vurgu yapmış, akılcılığın gereği olarak yalnızca olgularla uğraşmanın yanlış olduğunu vurgulayarak, yöneticilerin kurum kültürüne önem vermeleri gerektiğini belirtmiştir (Özer, 2019: 150-151). Bir diğer yönetim gurusu Tom Peters de kuruluşların hızlı ve ciddi büyüme ve ilerlemenin kaynağında kurum kültürünün var olduğunu belirtmiştir (Özer, 2019: 396).

1.2.3. İnsan Kaynakları (Staff)

İnsan kaynakları yönetiminin gelişim sürecine bakıldığında personel yönetiminin devamı niteliğinde ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. M.Ö. 1800’lerde Hammurabi’ye kadar dayandırabileceğimiz personel yönetimi ise M.S. 15. yüzyılda anlam kazanıp dönemsel

olarak; zanaatkar, ustabaşı ve çıraktan oluşan üçlü yapı bağlamında personel yönetimi kavramı çerçevesine dâhil edilebilir (Öğüt vd., 2004: 279).

İnsan kaynakları yönetimi; personelin organizasyona uygulama alanında veya yönetici olarak değerlendirilmek üzere alınması, yetiştirilmesi, yetkinliğinin artırılması ve geliştirilmesi için desteklenmesini içeren bir süreçtir (Sabuncuoğlu, 2016: 4). Bu kapsamda iki önemli amaç dikkate alınır. Bunlar; kuruluştaki görev yapan personelin bilgi, beceri ve yeteneklerini etkili ve verimli biçimde kullanarak kuruluşa olan katkılarını azami seviyede tutmak ve bu esnada personelin mümkün olduğunca işten tatmin olmasını sağlamaktır (Öğüt vd., 2004: 280).

Bu aşamada sorunla karşılaşırsa; yeni becerilere sahip personelin işe alımı, uygun olmayan personelin işten çıkarımı veya yeni becerileri öğrenmek için eğitimi gündeme gelebilmektedir (Wheelen and Hunger, 2012: 302).

7S Modeli'nin diğer unsurları ile bütüncül olarak konuya yaklaşıldığında stratejik amaçlara ulaşabilmek adına kuruluşun insan kaynağına ödüllendirme sisteminin uygulanması başarıyı artırmaya katkı sağlarken (Ülgen ve Mirze, 2013: 424), bilgi teknolojileri; insan kaynakları yönetimi sürecini, hız, zaman, maliyet gibi kriterler açısından ciddi ölçüde kolaylaştırmaktadır (Yılmaz, 2007: 167).

Bu sürece katkı sunan diğer bir unsur da öğrenen örgütler anlayışıdır. Günümüzde bu anlayış hızla önem kazanmaya başlamış; çalışanlar tarafından öğrenilen yeni bilgilerin kurum içerisinde paylaşımı ve sorunların çözülmesinde çalışanların faydalanmasına açık hale getirilmesini öngörmesi açısından örgütler açısından stratejik bir hal almıştır. Bu durumda da bilgi yönetimi süreci ile insan kaynakları yönetiminin eşgüdümü ve koordinasyonu (Aydıntan, 2018: 71) zorunlu hale gelmiştir.

Ödül sistemi de dâhil olmak üzere tüm bu süreçler bir arada değerlendirildiğinde, bu unsurların birleşiminin kurum kültürünün şekillenmesine de etki etmekte olduğu çıkarımı yapılabilir (Özutku, 2012: 44). Dolayısıyla bu çok yönlü etkileşim ve bağlantılar; insan kaynaklarının, kurum kültürü, yönetim tarzı ve yeteneklerin bir arada düşünülmesini gerektirmektedir.

1.2.4. Yetenekler (Skills)

Kuruluşları rakiplerine kıyasla ön plana çıkarabilecek yahut onları bir süreliğine taklit edilemeyecek düzeyde ayakta tutacak varlık ve yeteneklere temel yetenekler adı verilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013: 120). Temel yetenek bir kuruluşun iş çevresinde rakiplerine nispeten en üstün gerçekleştirdiği faaliyet olarak düşünülebilir (Turan, 2014: 149). Bir kurumun rekabet üstünlüğü elde etmesi için yeteneğini geliştirmesi veya o alanda uzman diğer kuruluşlardan gerekli yeteneği sağlaması gerekir.

Uygulamada yeteneklerin geliştirilmesinde en etkili yöntemler; süreç yenileme (business process re-engineering), dış kaynaklardan yararlanma (outsourcing) ve kıyaslama (benchmarking) (Ülgen ve Mirze, 2013: 427) uygulamalarıdır.

Süreç yenileme kavramının kökeni Taylor ve Fayol tarafından geliştirilen yönetim teorilerine kadar dayanmaktadır. Bununla birlikte, süreç yenileme fikri, Michael Hammer'ın Harvard Business Review'da katma değeri olmayan işleri yok etmek gerekliliğine dair yayımladığı bir makalesine kadar dikkat çekmemiştir. Peter Drucker ve Tom Peters gibi

tanınmış yönetim düşünürleri, dinamik iş hayatında başarıya ulaşmak için bir araç olarak süreç yenilemeyi kabul etmiş ve savunmuşlardır (Richard and Agwor, 2015: 45).

Geliştirilmesi veya yenilenmesi mümkün olmayan veya geliştirilmesine stratejik anlamda gerek duyulmayan yetenekler ise kurum dışı kaynaklardan faydalanılarak elde edilir. Bu yönetime “outsourcing” ya da dış kaynaklardan yararlanma ismi verilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013: 427). Temel yetenek geliştirme ile outsourcing aslında birbirini tamamlayan yöntemler olarak değerlendirilebilir. Temel yetenekler ile outsourcing’in küçülme ve şebeke yapılanması yöntemleri ile beraber kullanılması literatürde çokça bahsedilen bir husustur (Turan, 2014: 166).

Kuruluşlarda yeteneklerin geliştirilmesinde süreç yenileme ve dış kaynaklardan yararlanma kadar önemli olan diğer bir uygulama da kıyaslama (benchmarking)’dır. Arazi üzerinde araştırma yapanların bir kaya üzerinde yapmış oldukları sabit işaretleme anlamına gelen “benchmark” sözcüğünden kökenini alan benchmarking kavramı; daha sonra diğer ölçümleri gerçekleştirebilmek adına bir referans noktası teşkil etmiş ve ilerleyen dönemde ise yeni anlamlar kazanarak iş dünyasında yerini almıştır (Doğan ve Demiral, 2008: 2-3).

Fonksiyonel ve kolay anlaşılabilir bir sınıflamaya göre benchmarking’in yaygın kullanılmakta olan türleri şu şekilde belirtilebilir (Tengilimoğlu vd., 2017: 526-527):

- İç Benchmarking: Çalışmalarını birden fazla organizasyon, bölüm ya da bölgede sürdüren kuruluşlarda gözlenir. Bir birimdeki faaliyetin daha etkin olduğu düşünülen diğer bir faaliyet ile kıyaslanması olarak açıklanabilir.

- Rekabete Dayalı Benchmarking: Organizasyonun direkt olarak rakibi olan kuruluşlara ait faaliyet, ürün ve süreç temelinde gerçekleştirdiği kıyaslama çeşididir

- Fonksiyonel Benchmarking: Kıyaslama yapılacak konuda mükemmel olduğu ispatlanmış ve tartışmasız kabul edilen bir kuruluştaki en iyi faaliyetleri temel alarak gerçekleştirilen kıyaslama çeşididir.

- Özgün Benchmarking: Kıyaslamayı yapan kuruluş ile aynı alanda rekabeti olmayan fakat kendi sektörünün lideri konumundaki kuruluşlarla birebir kıyaslanabilecek süreçleri ele almak şeklinde yürütülmektedir. Mesela bir hastanenin yatan hasta servisi hizmetlerini meşhur bir otelin oda hizmetleri ile mukayese etmesi gibi.

Örgütsel yaşamın gittikçe değişmesi, gelişmesi ve uzmanlaşma gerektiren alanların çoğalmasıyla beraber, kuruluşlar sürecin tamamına hâkim olamayacaklarının farkına varmışlardır. Uygulamada birkaç alandan fazla alana odaklanarak çalışma tarzı, kuruluşları rakiplerin performansına uyum sağlayamaz hale getirmiştir. Çünkü her alan, başlı başına bir odaklanma, uzmanlık ve yönetim süreci gerektirmektedir.

İşte bu noktada kuruluşların asıl uzmanlık alanı dışında bulunan faaliyetleri kendini o alanda ispatlamış firmalara kaliteden taviz vermeden, daha hızlı ve daha makul maliyetle yaptırmaya imkân tanıyan yönetim stratejisi olarak bilinen outsourcing ile yetenek geliştirme devreye girmektedir. Özellikle hizmet sektöründe kullanımı daha fazla olan (Aydın, 2016: 75) bu uygulamalar, son yıllarda diğer sektörlerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.

2. Kamu Kurumlarında Yeniden Yapılanma Ve 7s Modeli

Bugünün kamu yönetimi yapısına baktığımızda, yıllar öncesinden Waldo’nun; yöneticilerin niteliklerinin değiştiği, geleceğin örgütlerinin görevde daha çok uzmanlaşma ve beceri gerektireceği, bütünleştirici yöneticilerin eskisine göre daha güçlü olacağı ve bununla

birlikte bütünleştirme görevinin çok daha stratejik rol oynayacağı öngörüsü birlikte değerlendirildiğinde (Özer, 2014: 25-26); McKinsey'in 7S Modeli'nin ve bunu bütüncül uygulayacak yönetici ve kuruluşların başarı anlamında ciddi mesafe alacağı düşünülebilir.

Modern yönetim yaklaşımlarına göre irtifa kaybeden Bürokratik Yönetim Teorisi, içerisinde bulunduğu olumsuzluktan kurtulmaya çalışırken, bazı ülkelerde yaşanan tecrübeler ışığında kamu yönetimi alanında istenmesine rağmen bir türlü bürokrasiden vazgeçilemeyeceği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Bu durumda bürokrasinin sıkıntılı taraflarının nasıl rehabilite edileceği ve yönetimin yeniden nasıl yapılandırılacağı meselesi gündeme gelmektedir (Özer, 2013: 52). İçinde bulunduğu toplumun yapısından, kültürel özelliklerinden ve örgüt ortamından bağımsız olarak yapılmaya çalışılan idarî yeniden yapılandırma çalışmalarının başarılı olmasının sadece tesadüflere bağlı olacağı ve kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması konusuna bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak gerektiği aşikârdır (Ökmen ve Canan, 2009: 165-166).

Türkiye'de günümüzdeki kamu yönetimi örgütsel yapısının, Osmanlı Devleti'nden etkilenimleri olduğu gibi, ondan farklılaşan önemli tarafları da bulunmaktadır (Berkün, 2017: 654). Türk kamu yönetimi sistemi, 19. yüzyılda batılılaşma çabaları çerçevesinde gelişim göstermiş ve Fransız sisteminden etkilenmiştir. Zamanla gözlenen gelişmeler de büyük oranda batıdaki gelişmelere göre olmuştur. Ülkede uygulanan liberal ekonomi politikaları aracılığıyla diğer ülkelerle daha güçlü ilişkiler kurma yönünde siyaset izleyen hükümetlerin yapmış olduğu reformlar, kamu sektöründe önemli dönüşümler sağlamıştır.

Bu anlamda kanuni düzenlemeler yapılmış, yerel yönetim faaliyetlerine gönüllü katılımlar tesis edilmiş, düzenleyici etki analizi uygulamaları yaygınlaştırılmaya çalışılmış, Avrupa Birliği ile uyum sürecinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Çetin, 2010: 24).

Türkiye'de yukarıda belirtilen kamu yönetiminde reform sürecinde stratejik yönetim ve stratejik plan uygulamaları da yapılmış, bu konuda yasal düzenlemelere gidilmiştir. Söz konusu stratejik plan uygulamalarına bakıldığında; 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu çerçevesinde kamu alanında stratejik planlamanın kanunî altyapısının oluşturulduğu görülmektedir. Buna ilaveten 5393 sayılı "Belediye Kanunu", 5216 sayılı "Büyükşehir Belediyesi Kanunu", 5302 sayılı "İl Özel İdaresi Kanunu" ile belediye ve il özel idarelerinin de stratejik plan hazırlamaları öngörülmüş ve kamu kurumlarında strateji geliştirme ile uğraşan birimler teşkil edilmiştir. Bu anlamda stratejik planlama uygulamasının kamu reformunun bir aracı olarak düşünüldüğü ifade edilebilir (Gürer, 2006: 101-102).

Genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında; 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun mali saydamlık açısından ve hesap verme sorumluluğu bağlamında önemli düzenlemelere sahip olduğu, hesap verme sorumluluğunun çeşitli boyut ve taraflarca ele alınmaya gayret gösterildiği gözlenmektedir (Özer ve Önen, 2019: 318). Bununla birlikte uygulamada karşılaşılan güçlüklerden dolayı Türkiye'de kamu kuruluşlarında stratejik yönetim yaklaşımını bir bütün olarak gerçekleştirmekten çok, ihtiyaçlar temelinde uygun süreçleri sisteme dâhil ederek, kamunun tamamında olmasa bile uygun olan faaliyet alanlarında bu yöntemin kullanılmasının yararlı (Sakin, 2018: 94) olduğu görülmektedir.

Literatürde stratejik planlama; başarılı bir şekilde uygulanması durumunda sistemdeki olumsuz tarafların ve yüz yüze gelinen sorunların üstesinden gelinmesinde etkin bir çözüm yöntemi olarak görülmektedir. Çalışmaların bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi durumunda; izleme, hesap verme sorumluluğunun artırılması, hizmetlerde kalite artışı ve müşteri odaklılık gibi hususlarda gelişme kat edilecektir (Gürer, 2006: 103-104).

Dünyada özellikle 1980’li yıllardan sonra gözlenen ve 2000’li yıllarda daha da hızlanan, kamu alanını ve özel sektörü etkisi altına alan ve değişimi aktive eden faktörler, ülkemizi de kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Bu anlamda 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu da bu süreçte stratejik konular için temel olmuştur. Beş yıllık planlama dönemleri şeklinde hazırlanan programlar ve faaliyet raporları; hesap verebilirlik, şeffaflık ve etkinliği sağlama noktasında önemli bir unsur olmuştur (Küçüktüğü ve Aydın, 2017: 488-489).

Avrupa Birliği sürecine uyum kapsamında ve dünyada genel anlamda hız kazanan küreselleşme süreci de değerlendirildiğinde Türkiye’de; mevcut durumda kamu hizmetlerindeki e-dönüşüm, gerek politika yapıcıları gerekse hizmet kullanıcılarını etkilemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde kullanıcı odaklı yaklaşımlar benimsenmiş (Kaya ve Mursül, 2017: 218) ve bilgi sistemleri ile karar sistemlerinin bir arada kullanıldığı uygulamalar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye’de kurum kültürüne bakıldığında yapılmak istenen düzenlemelerde değişime, gelişime ve yeniliklere; müesses yapıyı değiştireceği gerekçesi ile endişeyle yaklaşan, vatandaşın ihtiyaçlarından önce başka ihtiyaçları korumayı önceleyen bürokratik kültürün bulunması; yeniden yapılanma bağlamında kurum kültürü açısından öncelikle değerlendirilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır (Söyler, 2007: 112-113). Ayrıca, teorik olarak kurum kültüründen bahsedilirken, uygulamada ise kurumların en değerli varlıklarından biri olan insan kaynaklarının yeterince gözetilmediği, örgüt kültürü, liderlik ve isteklendirme mefhumlarının yöneticiler tarafından yeterince anlaşılmadığı ve dolayısıyla da önemsenmediği eleştirileri bulunmaktadır (Hasanoğlu, 2004: 56-57).

Yeniden yapılanma sürecinde gerçekleştirilmesi düşünülen katılımcılıktan saydamlık prensibine, hesap verme sorumluluğundan, verilen hizmetlerin sonuçlarının değerlendirilmesine kadar genel anlamda itiraz götürmeyecek konular üzerinden değişimi gerçekleştirmek, arzulanan değişim sürecini tasvir etmektedir (Sezik ve Ağır, 2016: 238). Değişime gerek vardır çünkü klasik yönetim anlayışı çerçevesinde yönetilen kurumlarda ve hatta aynı kurumun içinde heterojen olarak klasik yönetim anlayışına sahip yöneticilerin bulunduğu farklı birimlerde, her birim, diğer birimlerden farklı bir kurummuş izlenimi vermekte, adeta bağımsızlığını ilan etmiş yönetim gibi çalışarak etkili ve verimli hizmet sunumuna engel teşkil etmektedir (Hasanoğlu, 2004: 57). Bu yerleşik kötü kültür, işe yeni başlayan personeli de etkilemekte ve hatta zehirlemektedir.

Son yıllarda Türkiye’de kamu alanında uygulanan personel yönetimi sisteminin, mümkün olduğunca insan kaynakları yönetiminde olması gereken uygulamalara yönelmesi, personelin karar aşamalarında yer almasının faydalı olacağı, performans değerlendirmelerinin hayata geçmesinin önem arz ettiği, eşit işe eşit ücret prensibinin uygulandığı, çalışanların gelişimine katkısı olacak şekilde bir yapıya kavuşması gerektiği ve personel sisteminin gözden geçirilmesi gerektiği literatürde dile getirilen hususlar arasındadır (Yılmazöz, 2009: 300).

Liderlik perspektifinden ülkemizde kamu yönetiminin durumu değerlendirildiğinde; liderlik vasıfları ön plana çıkan yöneticilerden ziyade, talimatları birebir uygulama konusunda hassas ve bu vesile ile astlarından da aynı hassasiyeti bekleyen, lider olmak veya liderlik yapmak yerine daha çok idareci vasıfları öne çıkan yöneticilerin var olduğu yönünde görüntü hâkimdir (Öztürk, 2017: 655). Risk almaktan çekinen yönetici ve lider profili kurumsal sorunların daha da artmasına yol açmaktadır.

Türkiye’deki kamu yönetim sistemi yaklaşık iki asır boyunca yeniden yapılanma aşamalarından geçerken, her zaman personel sorunları temel odak noktası olarak dikkat

çekmiştir. Bu kapsamda Neumark Raporu'ndan günümüze kadar yapılan bütün çalışmalarda; kamu personelinin yetersizliği, ilgili pozisyon için uygun kişinin seçimi, kariyer ve liyakat, ücret rejimi, denetim, personel alımı, personelin dengeli dağılımı ve emeklilik ile ilgili konular üzerinde durulmuştur (İzci ve Yıldız, 2017: 401). Bu süreçte teknolojinin gelişmesiyle birlikte; yapay zekâ gibi uygulamaların kamu kurumlarında etkin şekilde kullanılmaya başlaması, insan kaynakları biriminin küçülmesi, insan kaynakları ile ilgili süreçlerin sistem tarafından işletilmesi ve insan kaynaklarının da yapısal değişikliğe uğraması öngörülmektedir (Göçoğlu ve Kurt, 2018: 365). Son olarak Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi bünyesinde kurulan yapay zekâ uygulamalarına ve yetenek avcılığına dönük birimler, söz konusu sürecin hızla gelişeceğini göstermektedir.

McKinsey'in 7S Modeli'nin gelişmiş ülkelerde en çok sağlık alanında uygulandığı (Dash and Panda, 2017; Perveen and Habib, 2017) ve yapı itibarı ile de sağlık alanında uygulamalara elverişli olduğu dikkate alındığında; Türkiye'de 7S Modeli'nin kamu sektöründe başta sağlık kuruluşlarından başlanarak diğer alanlarda da yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Bu süreçte öncelikle kamu yönetimi açısından bakıldığında; yönetimin nesnesini aradığı süreçte özel sektörün kullandığı tekniklerin kamu kuruluşlarında uygulanması şeklindeki yönetim anlayışı (kıyaslama= benchmarking), kamu yönetimini bunalımdan kurtaracak ve ona daha etkin bir kişilik kazandıracak çareler arasında düşünülmektedir (Özer, 2014: 8). Ekonomik sistemde rol oynayan tüm tarafların benzer özelliklerinden hareketle sektörler arası ayırım yapılmaksızın, kamu sektörü ve özel sektördeki yönetimlerin de aslında birbirlerinden çok da farklı olmadığı değerlendirildiğinde (Lamba vd., 2014: 55), özel sektörde başarılı olarak uygulanan McKinsey'in 7S Modelinin, kamu sektörü alanında da etkin olarak uygulanması öncelikle düşünülmelidir.

3. Sonuç

McKinsey'in 7S Modeli, kurum ve kuruluşlarda stratejilerin oluşturulması ve uygulanmasına, performans geliştirme çalışmalarına ve yönetimin çeşitli süreçlerine etkinlik açısından ciddi katkı sağlamaktadır (Özer, 2018: 24). Temel anlamda kamu kuruluşlarının özel sektördeki şirketlere benzetilerek etkinlik ve verimliliğin artırılmasını sağlamak, kamu yönetiminin fonksiyonelliğini artırmak, devletin yol gösterici rolünü vurgulayarak yönetim anlayışında yeniden yapılanmaya gitmek düşüncesi, günümüzde bir ihtiyaç olarak hissedilmektedir (Ekinci ve Yılmaz, 2019: 71).

Bu kapsamda yeniden yapılanma sürecinde hissedilen ihtiyaç, özellikle bürokratik yönetimlerin yetersizlikleri noktasında ve yenilik yapma ile esneklik gösterme eksiklikleri neticesinde günümüz şartlarında gereken yeni örgütsel ve yönetsel yapı arayışlarını gündeme taşımıştır (Özer, 2013: 50). Fakat bu arada gözden kaçırılmaması gereken bir husus, başka medeniyetlere uygun modellerden yararlanırken kendi yerel ihtiyaçların göz ardı edilmemesidir (Sezik ve Ağır, 2016: 227).

Uygulamaya baktığımızda 7S Modeli'ni hayata geçirmeyi amaçlayan farklı ülkelerdeki kuruluşların tercih ettiği yöntemlerde ve gerçekleştirdikleri uygulamalarda farklı yaklaşımlar sergiledikleri göze çarpmaktadır. Örneğin Amerikalı yöneticiler, daha çok sert unsurları ön plana alırken, Japon yöneticilerin ise yumuşak unsurları önemsemektedirler (Davutoğlu vd., 2016: 138). Dünya genelinde son gelişmeler ise yönetim alanında yumuşak unsurların önemine vurgu yapmaktadır (Özer ve Önen, 2019: 120).

Japon kültüründe, insanlar bağımsız bireyler olarak algılanmamakta, onun yerine belirli çerçevede işbirliği oluşturan ve bütünlük arz eden birimler olduğu öngörüsüyle hareket edilmektedir. Bu sebeple, yumuşak unsurlar organizasyonda daha kolay uygulama şansı bulmaktadır. Bu yönüyle McKinsey'in yedi unsuru birbirine dayanmaktadır ve bunlardan birinde meydana gelen bir değişiklik diğer unsurların birine veya birkaçına etki etmekte ve onların konum ve işleyişini değiştirebilmektedir.

Bu etkilenme ile diğer unsurlarda da dönüşüm oluşabilmektedir. Uygulama sürecine geçildiğinde; yedi unsur arasındaki ilişkinin mutlak surette kurulması (Şalvarlı ve Kayışkan, 2018: 104-105) oldukça önemli hale gelmektedir

Çalışmada ayrıntılı incelediğimiz yedi unsurun bir araya getirilmesi ve kuruluşlara göre uyarlanması şeklinde hayata geçirilecek olan ve İngilizce S harfi ile başlayan yedi kavram üzerine yapılandırılmış olan 7S Modeli; gerek bir organizasyonun sıfırdan kurulması, gerekse mevcut organizasyonun yeniden yapılandırılması aşamasında faydalanılması gereken hususları içermektedir. Bu anlamda modelden yararlanarak gerek kamu alanında, gerekse özel sektör kuruluşlarında yeniden yapılandırma çalışmaları yapılabilir. Biz neredeyiz, nereye ulaşmak istiyoruz, ulaşmak istediğimiz yere hangi vasıtaları kullanarak ulaşabiliriz tarzındaki soruların cevaplanmasında, yedi unsurdan etkin bir şekilde fayda sağlanabilir.

İçerisinde bulunduğumuz rekabetçi ve dinamik çevre şartlarında uzun vadede ayakta kalmak, uzun süreli hedefleri gerçekleştirmek, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek; kamu kurum ve kuruluşlarının bu dinamik çevreye ayak uydurabilmeleri ve yeniden yapılanmaları ile mümkün olacaktır. Bu kapsamda;

- Kurum kültürünün değişimine etki edecek unsurların öncelikli olarak hayata geçirilmesi ve stratejilerin de bu perspektiften ele alınarak değerlendirilmesi, kamu kuruluşlarında yeniden yapılanma sürecinde faydalı olacaktır.

- Sistemlerin güncellenerek teknolojiye faydalanılması ve reorganizasyon anlamında yeni uygulamaların kullanımı ile insan kaynakları açısından bu teknolojiye uygun personelin istihdamı, birlikte sinerji yaratabilir. Ayrıca dijitalleşmenin önemi her zaman göz önünde tutulmalı, bu alandaki çalışmalara hız kazandırılmalıdır.

- Mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirilirken, uygulanabilirliği yüksek, kurum kültürüne etki edecek ve çalışanlarca kolay benimsenecek şekilde planlamaların gerçekleştirilmesi; uygulama ve işlevsellik açısından faydalı olacaktır. Ayrıca kamu kuruluşlarında mekanik yönetimden ziyade organik yönetime imkân tanıyacak idarî düzenlemelerin yapılması kamu sektöründe işlevselliği artıracaktır.

- Yeniden yapılanma sürecinde gerekli analizler yapılarak, özel sektördeki kuruluşlara yapı ve işleyiş açısından en çok benzeyen kamu kurum ve kuruluşlarından başlayarak yeni uygulamaların hayata geçirilmesi ve diğer kamu kuruluşlarına da bu uygulamaların kademeli olarak yayılarak örnek teşkil etmesi düşünülmelidir.

- Strateji ve strateji ile ilgili kavramların tüm çalışanlara anlatılması ve bu konuda eğitim, seminer ve çalıştaylar düzenlenmesi, çalışanların stratejik yönetim sürecinin özellikle uygulama safhasına olan katkılarını artıracaktır.

- Yeniden yapılanmada kurum kültürünün son derece önemli olduğu, diğer hususların ise kurum kültürü ile bağlantılı olduğu göz önüne alındığında; yapılacak faaliyetlerin birbirini tamamlayan çember şeklinde tasarlanması işleyiş kolaylaştıracaktır.

•Stratejilerin uygulanması açısından önemli olan McKinsey'in 7S Modeli; yönetimin yeniden yapılandırılması sürecinde de yararlanılması gereken bir model olarak düşünülmelidir. Bu kapsamda kamu kuruluşları; önceliği yumuşak unsurlara vermek koşuluyla 7S Modeli'ni bileşenleri olan; yönetim biçimi (tarzı), kurum kültürü, insan kaynakları, yetenekler, strateji, kurumsal yapı ve sistemler üzerinde odak grup çalışmaları yapmalı ve bu konuda ölçülebilir ve denetlenebilir kontrol noktaları oluşturarak bir yol haritası belirlemelidirler.

Kaynakça

- Aktan, C. Ç. , Vural, İ. Y. , (2005). Bilgi Yönetimi. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aktaş, K. (2015). Uluslararası İşletmelerde Stratejik Yönetim. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2 (1), 1-19
- Arslan, V. Yılmaz, G. (2010). Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı İçin Uygun Bir Model Geliştirilmesi. Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi. 4 (4), 75-82
- Arvand, N. Baroto, B. (2016). How to implement strategy more effectively. International Journal of Business Performance Management. 17 (3), 301-320
- Aydın, N. (2016). Dış kaynak kullanım nedenleri ve uygulamaları. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi (İAÜD-ABMYO). 41, 61-79
- Aydıntan, B. (Editör). (2018). Yönetim ve Pazarlama Alanlarında Seçme Konular. Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
- Bektaş, Ç. , (2016). Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler. Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi. 2 (7), 43-53.
- Berkün, S. (2017). Kamu Açısından Yönetim. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi. 16 (3), 638-663
- Bhatti, O. K. , (2008). Strategy Implementation: An Alternative Choice of 8S's. Annals of Management Research. 1 / 2. 52-59.
- Çetin, S. (2010). Türkiye'de Kamu Yönetimi Reform Sürecinin Değerlendirilmesi: Aksayan ve İşleyen Yönler. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (3), 23-38
- Dash, T. Panda, H. (2017). A diagnosis model for job motivation of public health workers in rural Odisha, India. International Journal of Health Sciences and Research. 7 (4), 442-452
- Davutoğlu, N. A. Akgül, B. Yıldız, E. (2016). 7'S Kuramının büyük ölçekli işletmelerde stratejik planlama ve ekonomik performansı değerlendirme aracı olarak kullanılması. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1, 135-161
- Demir, E. Kocaoğlu, B. (2019). The Use Of Mckinsey's 7s Framework as a Strategic Planning and Economic Assesment Tool in The Process of Digital Transformation. Press Academia Procedia (PAP), 9, 114-119
- Doğan, S. Demiral, Ö. (2008). İşletmelerde Stratejik Yönetimin Etkinliğini Artırmada Önemli Bir Araç: Benchmarking. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 4 (7), 1-22
- Ekinci, E. Yılmaz, F. (2019). Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılmasında Özel Sektörün Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 6 (11), 65-74
- Febriansyah, H. Ramdlany, D. M. A. (2016). The Future of Government Model after Mentality and Bureaucracy Reform in Indonesia. 11 (7), 1297-1304
- Godwin, A. Handsome, O. E. Ayomide, W. A. Enobong, A. E. Johnson, F. O. (2017). Application of the Henri Fayol Principles of Management in Startup Organizations. Journal of Business and Management. 19 (10). 78-85

- Göçoğlu, V. Kurt, İ. D. (2018). Kamu Kurumlarında İnsan Kaynakları Yönetimi ve Teknoloji: Gelecek Odaklı Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. 1 (3), 357-367
- Gökdeniz, İ. Kartal, C. Kömürcü, K. (2017). Strategic Assessment based on 7S McKinsey Model for a Business by Using Analytic Network Process (ANP). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 7 (6), 342-353
- Güner, M. F. , (2008). Bir Stratejik Yönetim Modeli Olarak Balanced Scorecard. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10 / 1, 247-265.
- Gürer, H. (2006). Stratejik Planlamanın Temelleri ve Türk Kamu Yönetiminde Uygulanmasına Yönelik Öneriler. *Sayıştay Dergisi*. 63, 93-105
- Hansen, J. R. Villadsen, A. R. (2010). Comparing Public And Private Managers' Leadership Styles: Understanding The Role Of Job Context. *International Public Management Journal*, 13 (3), 247-274
- Hasanoğlu, M. (2004). Türk Kamu Yönetiminde Örgüt Kültürü ve Önemi. *Sayıştay Dergisi*. 52, 43-60
- Investopedia.com. (2019). McKinsey 7S Model. Erişim Tarihi: 3 Kasım 2019. <https://www.investopedia.com/terms/m/mckinsey-7s-model.asp>
- İraz, R. Yıldırım, E. (2004). İşletmelerde Stratejik Bilgi Yönetiminin Yenilikçi Faaliyetlerin Sürdürülebilirliğine Etkisi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 4 / 8. 79-95.
- İzci, F. Yıldız, M. Ş. (2017). Türkiye’de Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1 (3), 397-412
- Kaya, A. Mursül, D. (2017). Dijital Türkiye Projesi Kapsamında Kamu Hizmetlerinin Dönüşümü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4, 209-219
- Kaya, H. (2008). Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarının Örgütsel Kültürünün Analizi ve Kurum Kültürünün Çalışanların Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Maliye Dergisi*. 155, 119-143
- Küçüktağı, A. T. Aydın, V. (2017). Yeni Kamu Yönetimi Bağlamında Stratejik Planlama Anlayışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3 (28), 473-492
- Lamba, M. Altan, Y. Aktel M. Kerman, U. (2014). Sağlık Bakanlığı’nda Yeniden Yapılanma: Yeni Kamu Yönetimi Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47 (1), 53-78
- Liew, A. , (2013). DIKIW: Data, Information, Knowledge, Intelligence, Wisdom and Their Interrelationships. *Business Management Dynamics*. 2 (10), 49-62.
- Nonaka, I. (1994). A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation. *Organization Science*. 5 (1), 14-37.
- Öğüt, A. Akgemci, T. Demirsel, M. T. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Örgütlerde İşgören Motivasyonu Süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12, 277-290.
- Ökmen, M. Canan, K. (2009). Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 16 (1), 139 – 171
- Özer, M. A. (2013). Weber’in Bürokrasisi Karşısında Yönetimde Yeniden Yapılandırma Arayışları. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*. 2 (4), 43-57
- Özer, M. A. (2014). Kamu Yönetiminde Değişim Sürecini Dwight Waldo ile Yeniden Düşünmek. *Amme İdaresi Dergisi*, 47 (4), 1-30
- Özer, M. A. (2015). Yeni Kamu Yönetimi (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

- Özer, M. A. (2018). "McKinsey'in 7-S Sistemi", 21. Yüzyılın Modern Yönetimi İçin Geleceğe Yön Veren Yönetim Teorileri (2. Baskı). Ed. M. Akif Özer, Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
- Özer, M. A. (2019). "21.Yüzyılın Modern Yönetimi İçin" Geleceğe Yön Veren Yönetim Guruları. Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
- Özer, M. A. Önen, S. M. (2019). 200 Soruda Yönetim Kamu Yönetimi. (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
- Öztürk, C. (2017). Kamu Yönetiminde Liderlik Önündeki Engeller. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 4, 646-658
- Özutku, H. (2012). Business and Economics Research Journal. The Influence of Intrinsic and Extrinsic Rewards on Employee Results: An Empirical Analysis in Turkish Manufacturing Industry. 3 (3), 29-48.
- pediaa.com. (2019). Difference Between Source and Resource. Erişim Tarihi: 3 Kasım 2019. <http://pediaa.com/difference-between-source-and-resource>
- Perveen, S. Habib, S. S. (2017). Identifying constraints for hospital infection control management via McKinsey 7S framework in Pakistan. Pakistan Journal of Public Health. 7 (4), 213-222
- Richard, N. Agwor, T. C. (2015). Cost Benefit Analysis of Re-Engineering The Business Process in Nigerian Banks. Journal of Business and Retail Management Research. 9 (2), 44-53
- Robbins, S. P. Coulter, M. (2018). Management. (Fourteenth Edition). US: Pearson Education Limited.
- Sabuncuoğlu, Z. (2016). İnsan Kaynakları Yönetimi. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları Alfa Akademi Ltd. Şti.
- Sakin, U. (2018). Stratejik Yönetimin Kamuda Uygulanması: Türkiye'de Yaşanan On Sorun. Strategic Public Management Journal. 4 (7), 83-97
- Sezik, M. Ağır, O. (2016). Türkiye'nin Kamu Yönetimini Değiştiren Faktörler: Batılılaşma ve Küreselleşme. The Journal of Academic Social Science Studies. 49, 225-240
- Söyler, İ. (2007). Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? (Engeller/Güçlükler). Maliye Dergisi. 152, 103-115
- Swayne, L. E., Duncan, W. J., Ginter, P. M. (2006). Strategic Management of Health Care Organizations. (Fifth Edition). UK: Blackwell Publishing Ltd. 27; 433; 436-439.
- Şalvarlı, M. S. Kayışkan, D. (2018). McKinsey 7-S Modeli ve Örgütsel Verimlilik Üzerinde Uygulanmasının İncelenmesi. International Journal of Scientific and Technological Research. 4 (7), 103-111
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 4 (14), 1-16
- Tengilimoğlu, D. Işık, O. Akbolat, M. (2017). Sağlık İşletmeleri Yönetimi (8. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Turan, A. (2014). Temel Yetenek Ve Dış Kaynaklardan Yararlanma Tekniklerine Felsefik Bir Bakış: Dinamik Beceriler Ve İş Modeli Yaklaşımlarıyla İlişkilendirme. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 5 (7), 147-170
- Ülgen, H., Mirze, S. K. (2016). İşletmelerde Stratejik Yönetim. (Sekizinci Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Wheelen, T. L., Hunger, J. D. (2012). Strategic Management and Business Policy. (13. Baskı). USA: Pearson Education. 272-273, 302.

- www.strategicmanagementinsight.com (2019). McKinsey 7s Model. Erişim Tarihi: 3 Kasım 2019. <https://www.strategicmanagementinsight.com/tools/mckinsey-7s-model-framework.html>
- Yılmaz, Y. (2007). İnsan Kaynakları Yönetiminde E-Dönüşüm. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 9/1 (2007). 159 -168
- Yılmazöz, M. (2009). Türkiye’de Kamu Personel Yönetimi Sorunu. Maliye Dergisi. 157, 293-302
- Young, D. W. , Ballarin, E. , (2006). Strategic Decision-Making in Healthcare Organizations: It’s Time to Get Serious. International Journal for Health Planning and Management. 21(3), 173-191.
- Yüksel, Y. (2019). Farklı Perspektiflerle Kurum Kültürünü Anlamak. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 6 (11), 1-14

7S MODEL IN ADMINISTRATION AND A VIEW TO THE RESTRUCTURING PROCESS FROM THIS PERSPECTIVE

Extended Abstract

Aim: The mainstay of successful businesses is their ability to implement the strategies rather than identifying them. McKinsey's 7S, a dynamic model in business, is used by academics and practitioners. And this model is considered a popular strategic planning tool. In the public sector, this model can be utilized in the restructuring process. In the domestic literature, there is no study evaluating the public sector restructuring process from McKinsey's 7S Principle perspective. This study contributes to the literature and presents a different perspective on the restructuring process in the public sector in our country.

Method(s): Managers; If they cannot answer questions such as who will carry out the strategic plan, what should be done to direct the activities of the organization to the goals, how the employees will work together to achieve what is needed, even well-planned strategies will not produce the desired result. Therefore, strategies should be implemented throughout the institution and should be based on cross-functional and mutual functional cooperation. In addition, it is very important for managers and employees to understand and adopt the strategy. For these reasons, working methods and models realized in terms of strategic management have gained importance today. In this article, the 7S model, which was introduced to the management science literature by McKinsey consulting firm and accepted as a highly effective strategic planning tool, will be examined in detail, and evaluations will be made on how to benefit from this model, especially in the restructuring process.

Findings: McKinsey's 7S Model makes a significant contribution to the creation and implementation of strategies in institutions and organizations, performance improvement studies and various processes of management in terms of effectiveness. In a basic sense, the idea of increasing efficiency and productivity by comparing public institutions to private sector companies, increasing the functionality of the public administration, emphasizing the guiding role of the state, and reorganizing the management approach is felt as a need today. In this context, the need felt during the restructuring process has brought the search for new organizational and managerial structure required in today's conditions, especially in the point of inadequacies of bureaucratic administrations and lack of innovation and flexibility. But in the meantime, one thing that should not be overlooked is that while making use of models suitable for other civilizations, their local needs are not ignored. When we look at the application, it is observed that organizations in different countries that aim to implement the

7S Model exhibit different approaches in the methods they prefer and the applications they perform.

Conclusion: In Japanese culture, people are not perceived as independent individuals, instead, they are acting with the foresight that they are units that cooperate within a certain framework and have integrity. Therefore, soft elements find the chance to be applied more easily in the organization. In this respect, seven elements of McKinsey are based on each other and a change in one of them affects one or more of the other elements and can change their location and functioning. With this effect, transformation may occur in other factors. When the application process starts; It becomes very important to establish the absolute relationship between the seven elements. The 7S Model, which will be implemented by bringing together the seven elements that we examined in detail in the study and adapting them according to the institutions, and structured on seven concepts starting with the English letter S; It includes the issues that should be benefited from both the establishment of an organization from scratch and the restructuring of the existing organization. In this sense, restructuring studies can be done both in the public sector and in private sector organizations by using the model. In answering the questions such as where we are, where do we want to reach, by what means can we reach the place we want to reach, seven elements can be effectively utilized.

Üniversite Öğrencilerinin Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Tutumların Araştırılması: Bir Yapısal Model Önerisi

Erkan ARI*

Veysel YILMAZ**

Geliş Tarihi (Received): 25.11.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 05.04.2021

Öz

Çalışmada, üniversite öğrencilerinin Çevresel kaygıları, Yenilenebilir enerji algıları ve Yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıklarının, Yenilenebilir enerji kullanma niyetlerine etkileri önerilen bir model ile araştırmaya çalışılmıştır. Önerilen modelde yer alan nedensel ilişki katsayılarının tahmini ve modelin uyumu Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak (YEM) araştırılmıştır. Önce, çalışmada kullanılacak araştırma modeli literatürden araştırılmış, daha sonra önerilen modeldeki ilişkileri sınamak için hipotezler tasarlanmış ve hipotezleri sınamak için literatürden yararlanılarak bir ölçme aracı tasarlanmıştır. Ölçme aracı Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstatistik Bölümü ve Erciyes Üniversitesi Enerji Sistemleri Mühendisliği öğrencilerine uygulanmıştır. Analizin sonucunda, çevresel kaygıdaki bir birimlik artışın yenilenebilir enerji yarar algısında 0,75 birimlik bir artışa sebep olacağı belirlenmiştir. Ayrıca, yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıkta bir birimlik artışın da yenilenebilir enerji kullanma niyetinde 0,47 birimlik bir artışla sonuçlanacağı tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Çevresel Kaygı, Tutum, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM).

Investigation of University Students' Attitudes Towards Renewable Energy: A Structural Model Proposal

Abstract

In this study, the effects of university students' environmental concerns, perceptions of renewable energy and their awareness of renewable energy on their intentions to use renewable energy were investigated with a proposed model. The estimation of causal relationship coefficients in the proposed model and the alignment of the model were investigated using structural equation modeling (SEM). First, the research model to be used in the study was researched from the literature, then hypotheses were designed to test the relationships in the proposed model, and a measurement tool was designed using the literature to test the hypotheses. The measurement tool was applied to the students of Eskişehir Osmangazi University Department of Statistics and Erciyes University Energy Systems Engineering. As a result of the analysis, it was determined that a one-unit increase in environmental concern would result in a 0.75-unit increase in renewable energy utility perception. It was also estimated that a one-unit increase in awareness of renewable energy would also result in a 0.47-unit increase in the intention to use renewable energy.

Keywords: Renewable Energy, Environmental Concern, Attitude, Structural Equation Modelling (SEM).

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, erkan.ari@dpu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-6012-0619.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, vyilmaz@ogu.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5147-5047.

Giriş

Ülkeler açısından enerji yaşamın ve gelişmenin en önemli unsurlardan biri olması nedeniyle günümüzde artık vazgeçilmez bir uygarlık aracı olarak görülmektedir. Tüm dünyada yaşamın en önemli ihtiyaçlarından olan enerji sürdürülebilir ekonomi ve yaşam için önemini arttırmakta ve dolayısıyla paralel olarak tüketimi de artmaktadır. Üretim ve teknolojik gelişmelerin sürdürülebilir olabilmesi için doğrudan ve dolaylı olarak enerji tüketimi söz konusudur. Tüketilen enerjinin büyük bir kısmı fosil yakıtlar, diğer geri kalan kısmı ise nükleer ve yenilenebilir enerji (YE) kaynaklarından karşılanabilmektedir. Fosil yakıt kullanımının artışı nedeniyle bugün ve gelecekte doğal yaşam ve insan sağlığını olumsuz etkileyeceği ve gerekli tedbirler alınmazsa insanların ödeyeceği bedelin büyük boyutlara ulaşacağı söylenebilir (Güner ve Albostan, 2007; Baydaş ve Tatlı, 2018).

Kısa gelecekte fosil kaynakların tükenme noktasına gelebileceği öngörülmektedir. Günümüzde petrol, doğalgaz, kömür vb. fosil kaynakların artan nüfus yoğunluğu ve yaşamın her alanında sıkça kullanılması nedeniyle hızlı bir tükenişte olduğu görülmektedir. Bu sebeple, yenilenebilir enerji (YE) kaynaklarının kullanımı hem ülkemizde hem de farklı ülkelerde artan enerji ihtiyacının karşılanması bakımından oldukça önemlidir. Sanayinin gelişmesi ve artan fosil yakıt kullanımı nedeniyle göz ardı çevresel kirlenme nedeniyle YE kaynaklara geçişin ve kullanımının artırılması gerçeği büyük önem taşımaktadır. Gün geçtikçe doğada, bitki örtüsünde ve soluduğumuz havada meydana gelen kirlilik ve tahribat insanların çevresel duyarlılıklarını arttırmış, gelecek kaygısı uyandırmış ve çevrenin korunmasına karşı hassasiyetler geliştirmiştir (İpekoğlu, Üçgül ve Yakut; 2014; Baydaş ve Tatlı, 2018).

Günümüzde, ülkelerin enerji çeşitlendirilmesi yapması, enerji güvenliği sağlanması ve sürdürülebilir enerji temin edebilmesi çok önemli duruma gelmiştir. Ülkelerin, enerjide dışa bağımlılığın azaltılabilmesi ve enerji teminlerindeki herhangi bir kaynaktan oluşabilecek olası aksaklıkları önleyebilmek için yenilenebilir enerjiye ağırlık vererek enerji çeşitlendirmesine gitmesi zorunluluk haline gelmiştir.

Fosil yakıtlara alternatif olarak kullanılan YE kaynakları için güneş, rüzgâr, biokütle, jeotermal, biyogaz, hidrojen ve dalga enerjisi söylenebilir. Dünyada farklı ülkelerde değişen coğrafi özelliklere göre YE kaynaklarının kullanma durumu değişiklik gösterebilmektedir. “Enerji Stratejisi” raporuna göre Türkiye bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye’nin jeotermal enerji bakımından Avrupa’da 1. sırada yer aldığı ve hidroelektrik

kaynakları, rüzgâr ve güneş enerjisinin geliştirilmesine de öncelik verildiği ifade edilmektedir (Dış İşleri bakanlığı Yayınları, 2014).

Bireylerin YE konusundaki algı ve bilgi düzeylerindeki artış, konuyu benimseyip tercihlerin oluşmasında en önemli faktörlerdir. Bireylerdeki YE konusundaki bilgi ve sahip oldukları algı pozitif olarak arttıkça, bu konuda olumlu tutum ve davranışlar edinmeleri sağlanabilecek ve YE ye ilişkin farklı enerjilerin kullanımı verimli bir şekilde gerçekleştirilebilecektir. Çalışmada, üniversite öğrencilerinin “çevresel kaygıları, “yenilenebilir enerji algıları” ve “yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıklarının”, “yenilenebilir enerji kullanma niyetlerine etkileri” önerilen bir model ile araştırmaya çalışılmıştır. Önerilen modelde yer alan nedensel ilişki katsayılarının tahmini ve modelin uyumu Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak araştırılmıştır.

1. Literatür İncelemesi

Literatür incelendiğinde YE'ye ilişkin davranış, tutum ve algı konusu ile ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Saraç ve Bedir (2014), sınıf öğretmenlerinin YE'ye yönelik algılarını, bilgi düzeylerini ve kavram yanılgılarını ortaya koymuştur.

Ahmad vd. (2014), yenilenebilir enerjiyi kullanma niyetini etkileyen doğrudan ve dolaylı faktörlerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada kullanma niyetini etkileyen üç önemli doğrudan faktör, farkındalık düzeyi, fayda-maliyet ve kullanım kolaylığı olduğu, iki dolaylı faktörün de göreceli avantaj ve algılanan davranışsal kontrolü olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada tutumun dolaylı faktörler ve YE kullanma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık ettiği de ortaya konmuştur.

Taylor Nelson Sofres ve EOS Gallup (2006), Avrupa Birliğindeki iki katılımcı ülkede (Bulgaristan ve Romanya) ve iki aday ülkede (Hırvatistan ve Türkiye) enerji bağımlılığını azaltmak için ulusal hükümetlerin neye odaklanması gerektiğini araştırılmıştır. Avrupalılar yenilenebilir enerjilerin, özellikle güneş enerjisinin ve rüzgâr gücünün kullanımını açıkça desteklemektedir. Çalışmada yenilenebilir enerjilerle ilgili olarak, Avrupalıların %54'ünün daha fazla ödeme yapmayı kabul etmedikleri belirlenmiştir.

İpekoğlu, Üçgül ve Yakut (2014), bireylerin YE algısının değerlendirilebileceği bir ölçek tasarlamıştır. Çalışmada öncelikli olarak incelenmiş, nicel veri toplama yöntemi ile yapılmış araştırmalardan uygun sorular sıralanmıştır. Soruların Türkiye'nin YE kaynakları

potansiyeline uygun şekilde hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Ölçek, üniversite öğrencilerine uygulanmış, nicel veri toplama tekniklerine uygun güvenilirlik ve geçerlik analizlerine tabi tutulmuştur.

Enerji ihtiyacını karşılamada yenilenemeyen enerjiler ve yenilenebilir enerjiler olmak üzere iki çeşit kaynak kullanılmaktadır. Fosil yakıtlar olarak da adlandırılan yenilenemeyen kaynaklar, ciddi ve tehlikeli boyutlarda çevre sorunlarına neden olmaktadır. Ayrıca bu kaynakların rezervleri sınırlı miktardadır ve bir gün tükenecektir. Bu nedenle alternatiflerinin bulunması bir zorunluluktur. Çukurçayır ve Sağır (2008) fosil yakıtlara alternatif olarak kullanılacak YE kaynakları ele almış ve değerlendirmiştir.

Lee ve Tanusia (2016), Planlı Davranış Teorisi'ni kullanarak, özel bir üniversitedeki öğrenciler arasında evde enerji korunmasına yönelik tutumun, kampüsteki tutumun, öznel normun ve öz-yeterlilik üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada, evdeki enerji korunmasına yönelik tutumun, kampüs içindeki enerjinin korunmasına yönelik aracılık etkisiyle, enerji tasarrufuna yönelik davranışsal niyete yönelik tutum üzerinde dolaylı olarak önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlenmiştir.

Arık (2016), tez çalışmasında Türkiye ile bazı AB ülkelerinin YE politikalarının sürdürülebilirliği incelenmiştir. Ülkeler orta vadede olmasa bile uzun vadeli enerji planlamalarını bu perspektife göre tamamen yenilenebilir enerjiye yönelik olarak yapması gerektiği değerlendirilmiştir. 103 Uluslararası YE ajansı (IRENA)'nın Nisan 2016'da yayınlanan son verilerine göre 2015 yılında dünyadaki YE üretim kapasitesi % 8.3 oranında bir büyüme göstermiştir. Tezde, sosyal anlamda, ekonomik anlamda, çevre anlamında, uluslararası ilişkiler ve siyaset anlamında dünyanın geleceği YE tarafından yeniden şekillendirileceği idda edilmiştir.

Ağaçbiçer (2010) tarafından tarih öncesi çağlardan günümüze kadar uzanan konvansiyonel enerji kaynaklarının yanında YE kaynaklarını incelenmektedir. Bu amaçla, yenilenebilir kaynakların potansiyel, maliyet ve ekonomik etki analizleri yapılmıştır. Türkiye'nin genel enerji durumu ve YE kaynaklarının uygulanabilirliği, "SWOT Analiz" metodu ile incelenerek ayrıca bir bölüm olarak ele alınmıştır.

YE üzerine literatür taraması ve araştırma modellerinin incelenmesi sonucunda üniversite öğrencilerine yönelik YE konusuyla ilgili yeterince araştırma yapılmadığı değerlendirilmiştir. Bu nedenle araştırma konusu "üniversite öğrencilerinin yenilenebilir

enerjiyi kullanımına yönelik tutumları ölçülmesi” olarak belirlenmiştir. Bu araştırma ile günümüzde artık milli servet olarak görülmekte olan ve her geçen gün değeri kıymetlenen yenilenebilir enerjinin üniversite öğrencileri üzerindeki kıymeti ve kullanma niyetleri bir önerilen bir yapısal model ile belirlenmeye çalışılmıştır. Önce, çalışmada kullanılacak araştırma modeli literatürden araştırılmış, daha sonra önerilen modeldeki ilişkileri sınamak için hipotezler tasarlanmış ve hipotezleri sınamak için literatürden yararlanılarak bir ölçme aracı oluşturulmuştur. Ölçme aracı olarak da ifade edilen anketlerle çalışmaya katılan bireylerden bir yandan bilgi alırken diğer yandan da aslında önemli bilgiler verilir. Araştırma ile ülkemizin yarınları olan üniversite öğrencilerine YE'nin doğaya faydaları, sürdürülebilir ve temiz enerji olması da hatırlatılmış olacaktır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin “çevresel kaygıları”, “YE yönelik algıları” ve “yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıklarının” “YE kullanma niyetlerine etkileri” önerilen bir model ile araştırmaktır. Önerilen modelde yer alan nedensel ilişki katsayılarının tahmini ve modelin uyumu Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak (YEM) araştırılmıştır. Önce, çalışmada kullanılacak araştırma modeli literatürden elde edilmiş, daha sonra önerilen modeldeki ilişkileri sınamak için hipotezler tasarlanmış ve hipotezleri sınamak için literatürden yararlanılarak bir ölçme aracı tasarlanmıştır. Ölçme aracı Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstatistik Bölümü ve Erciyes Üniversitesi Enerji Sistemleri Mühendisliği öğrencilerine uygulanmıştır.

2.2. Araştırma Modelinin Tasarlanması ve Hipotezler

Araştırma modelinin tasarlanması aşamasında farklı makalelerde yer alan araştırma modelleri ve faktörleri incelenerek amaca uygun araştırma modeli tasarlanmıştır.

Fosil yakıtlarla ilişkili enerji tedariki ve iklim değişikliği sorunlarına yönelik artan farkındalık, ülkeleri alternatif enerji kaynakları keşfetmeye yönlendirmiştir. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler, sosyal ilerleme, yoksulluğun azaltılması, hakkaniyet, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirliği içeren sürdürülebilir kalkınma hedeflerine saygı duyarak gelecek nesillere refahını ve kaynaklarını sürdürmeyi düşünmeleri gerekir (Vidadili vd., 2017).

Davidson (Oyedepo SO, 2012) sürdürülebilir enerji tanımını şu şekilde ifade etmiştir;"Sürdürülebilir enerji, hizmetlerin amaçlandığı toplumun genel kalkınma bağlamında ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçları karşılayan ve bu ihtiyaçların karşılanmasında eşit dağılımı kabul eden, uygun fiyatlı, erişilebilir ve güvenilir enerji hizmetleri sağlayan enerjidir.

Sürdürülebilir enerji, enerji kaynaklarının uzun vadeli toplum refahını ve ekolojik dengeyi teşvik edecek veya en azından buna uygun şekilde üretilmesi, korunması ve kullanılması olarak da tanımlanabilir. sürdürülebilir kalkınma, birbirlerinden üstün olmayan enerji, çevre ve ekonomiden oluşan bir üçgendir. Yenilenebilir enerji sürdürülebilirlik için çok önemli bir gösterge olsa da çevreyi korumadan ve ekonomik göstergeleri dikkate almadan istenen sürdürülebilir kalkınmayı sağlayamaz (Öztürk, 2011).

Son yıllarda, farklı araştırmacılar ve uzmanlar tarafından insan tutum ve davranışlarını araştırmak ve onu etkileyen sosyo-psikolojik faktörleri belirlemek için birçok teori ve model önerilmiştir. Bu tür teorilerin en önemlilerinden biri, çeşitli araştırma alanlarında giderek daha yaygın olarak uygulanan, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanma niyetini etkileyen faktörleri araştırmak için genişletilen birleşik kabul ve teknoloji kullanımı teorisine odaklanan Birleştirilmiş Teknoloji Kabulü ve Kullanımı Teorisidir (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology- UTAUT). (Rezaei ve Ghofranfarid, 2018; Abrahao ve Moriguchib,2016; Baptista ve Oliveira, 2015; Martins ve Oliveira,2014).

Venkatesh vd. (2003) tarafından önerilen bu modelin ana bileşenleri, bireylerin gerçek davranışlarının en önemli belirleyicisi olan davranışsal niyeti, sosyal normları, algılanan davranışsal davranışları içerir. Farklı çalışmaların sonuçlarına göre farkındalık, UTAUT'un YE'nin kullanımına yönelik davranışsal niyeti üzerinde doğrudan etkisi olduğu belirlenmiştir (Fornara vd., 2016; Kardooni vd., 2016).

Karakteristik olarak, insanlar nispeten daha düşük maliyetli, kullanı daha kolay ve gelecekte kendilerine daha fazla fayda sağlayan yenilikler ararlar (Ahmad vd., 2014). Bu nedenle, çeşitli çalışmaların gösterdiği gibi, "görelî avantaj", YE'nin kullanımına yönelik davranışsal niyetinin en iyi açıklayıcı değişkenlerinden biridir ve üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Alam vd., 2014; Alam vd., 2012).

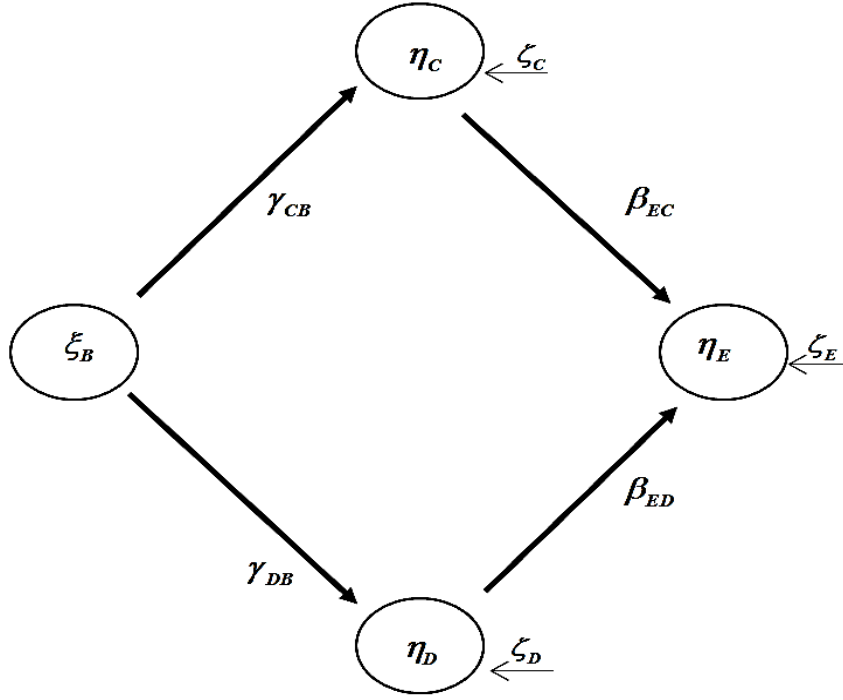
UTAUT'ta çok önemli bir rol oynayan bileşenlerden birisi de tutumdur. Belirli bir davranışa yönelik tutum, bir bireyin bu davranış karşısında nasıl tepki vereceğini belirleyen bir davranışın sonuçlarının olumlu veya olumsuz öznel değerlendirmesini gösterir (Williams vd.,

2015; Feng vd., 2012). Genel olarak tutum, yenilenebilir enerjinin benimsenmesi gibi çevre yanlısı davranışın anahtar bir göstergesi olarak görülmektedir (Kardooni vd., 2016; Bruner vd., 2007).

Rezaei ve Ghofranfarid, (2018), İran'da kırsal hanehalkı düzeyinde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanma niyetiyle ilgili bir modeli test etmiştir. Çalışmada, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanma niyetini etkileyen faktörleri araştırmak için genişletilmiş birleşik teknoloji kabul (UTAUT) modeli kullanılmıştır.

Kardooni et al (2018), Malezya'da 748 kişinin YE kullanımına ilişkin tutumlarını araştırmak amacıyla ele aldığı çalışmada, “bilgi”, “güven”, “maliyet” ve “YE kullanımı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir araştırma modeli önermiştir. Çalışma sonucunda YE'ye yönelik bilgi, güven ve düşük maliyetin ve YE kullanımını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Kalkbrenner ve Roosen (2016), “vatandaşların yerel yenilenebilir enerji projelerine katılma istekliliği: Almanya'da toplumun rolü” başlıklı çalışmasında toplumsal normların, güvenin, çevresel kaygının ve topluluk kimliğinin topluluk enerjisine katılma isteğinin önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada özellikle Çevresel kaygının, topluluk enerjisine katılmayı olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Konuya ilişkin literatürdeki modellerin incelenmesi sonucunda, çalışmada “çevresel kaygı- ξ_B ” dışsal gizil değişken , “YE'ye yönelik farkındalık- η_C ” ile “ YE'ye yönelik yarar algısı- η_D ” aracı içsel gizil değişken ve “YE kullanma niyeti- η_E ” de içsel gizil değişken olarak tanımlanmıştır. Önerilen yapısal modelde çevresel kaygını bireylerin YE'ye yönelik farkındalıkları ile yarar algılarını etkileyeceği ve bu iki gizil değişkenin de YE kullanma niyetinin öncülleri olabileceği varsayılmıştır. Önerilen araştırma modeli Şekil 1'de araştırma verilmiştir.

Şekil 1. Önerilen Araştırma Modeli

Şekil 1’deki araştırma modelindeki simgelerin anlamları aşağıda verilmiştir;

γ_{CB} ; Çevresel kaygının YE’ye yönelik farkındalık üzerindeki doğrudan etkisi,

γ_{DB} ; Çevresel kaygının, YE yarar algısı üzerine doğrudan etkisi,

β_{EC} ; YE’ye yönelik farkındalığın YE kullanma niyeti üzerine doğrudan etkisi,

β_{ED} ; YE yarar algısının YE kullanma niyeti üzerine doğrudan etkisi,

ξ_B ; Çevresel kaygı, η_C ; YE yönelik farkındalık, η_D ; YE yarar algısı, η_E ; YE kullanma niyeti

ζ_C ; YE’ye yönelik farkındalık değişkeninin hata varyansı,

ζ_D ; YE yarar algısının değişkeninin hata varyansı,

ζ_E ; YE kullanım niyeti değişkeninin hata varyansı,

Şekil 1’de yer alan nedensel ilişki sınanması için aşağıdaki hipotezler tasarlanmıştır.

H_1 : Çevresel kaygı arttıkça, yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalık artar.

H_2 : Çevresel kaygı arttıkça, yenilenebilir enerjiye yönelik yarar algısı artar.

H_3 : Yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalık arttıkça, yenilenebilir enerji kullanma niyeti artar.

H_4 : Yenilenebilir enerjiye yönelik yarar algısı arttıkça, yenilenebilir enerji kullanma niyeti artar.

2.3. Veri Derleme Aracının Tasarlanması ve Örneklem

Çalışmanın araştırma evreni, 2019-2020 öğretim yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstatistik Bölümü ve Erciyes Üniversitesi Enerji Sistemleri Mühendisliği öğrencileridir. Örneklem büyüklüğü % 5 anlam düzeyinde ve %5 örneklem hatası ile 384 olarak hesaplanmıştır. Ancak cevapsız sorular içeren anketler olabileceği düşünülerek 400 anket uygulanmasına karar verilmiştir. Anket 2 farklı bölüme uygulanacağı için 200 anketi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstatistik bölümüne diğer 200 anketi ise Erciyes Üniversitesi öğrencilerine her sınıfa orantılı bir şekilde dağıtılmıştır.

Veri derleme aracı oluşturma aşamasında araştırma modeli tasarlanırken kullanılan makalelerden yardım alarak anketin ve araştırma modelinin birbiri ile bağlantılı olması sağlanmıştır. Veri derleme aracının iç tutarlılığını hesaplamak amacıyla 50 kişilik bir öğrenci grubu üzerinde pilot çalışma yapılmıştır. Cronbach's Alfa değeri 0,943 olarak bulunmuştur. Bu değer sonucunda genel olarak anketin güvenilirliğinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Veri derleme aracı 44 sorudan oluşmaktadır. İlk 7 soru demografik bilgilerden, 5’li likert ile ölçülen (1-Kesinlikle katılmıyorum-5-Kesinlikle katılıyorum) 30 soru çevre, duyarlılık ve YE tutum maddelerinden ve devamında YE bilgisini ölçmede kullanılan ve cevapları Doğru/Yanlış olarak işaretlenen 7 sorudan oluşmaktadır. Bilgi puanı, 4 doğru ve 3 yanlış ifadeyi doğru olarak işaretlenen cevaplara 1 puan verilerek hesaplanmıştır. Anket formu çok farklı faktörleri ölçmek üzere oluşturulmuştur, ancak bu çalışmada önerilen modelde yer alan faktörler kullanılmıştır. Veri derleme aracının oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar ise şu şekildedir; 8,10,16,18,24,32,33,37 maddeleri Ahmad vd. (2014) çalışmasından 14,19,28 maddeleri Rezaei ve Ghofranfarid (2018) çalışmasından diğer maddeler ise Kardooni et al (2018), Kalkbrenner

ve Roosen (2016) in çalışmalarından esinlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Bu çalışmadaki önerilen modelde Tablo 3' de yer alan maddeler kullanılmıştır.

3.Bulgular

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Analiz, anket formlarının eksik doldurulması nedeniyle 324 öğrenciden elde edilen verilere dayandırılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin 150'si Erciyes üniversitesi Enerji Sistemleri Mühendisliği bölümü öğrencisi, 174'ü de Eskişehir Osmangazi Üniversitesi istatistik bölümü öğrencisidir. Ankete katılanların %42,0'si (136 kişi) kadınlardan, %58,0'i (188 kişi) ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %46,3'ü (150 kişi) enerji sistemleri mühendisliği, %53,7'si (174 kişi) istatistik bölümünde eğitim görmektedir. Katılımcıların %23,8'i (77 kişi) 1. sınıf, %21,3'ü (69 kişi) 2. sınıf, %24,7'si (80 kişi) 3. sınıf, %25,6'sı (83 kişi) 4. sınıf, %3,7'si (12 kişi) yüksek lisans, %0,9'u (3 kişi) doktora öğrencisidir. Katılımcıların anne eğitim durumlarına bakıldığında, %1,2'sinin (4 kişi) okuma-yazma bilmediği, %34,0'ünün (110 kişi) ilkokul mezunu, %19,8'inin (68 kişi) ortaokul mezunu, %30,2'sinin (98 kişi) lise mezunu, %14,8 (48 kişi) üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların baba eğitim durumlarına bakıldığında ise %20,7'sinin (67 kişi) ilkokul mezunu, %20,4'ünün (64 kişi) ortaokul mezunu, %31,5'inin (102 kişi) lise mezunu, %26,2'sinin (85 kişi) üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir.

3.2. Modelin Yakınsaklık ve Ayırt Edici Geçerliliği

Modelin yakınsak geçerliliği ve yapı güvenilirliğinin sağlanabilmesi için her bir değişkenin standart faktör yükünün 0,50'den büyük ve istatistiksel olarak anlamlı olması, Cronbach Alpha (CA) ve Composite Reliability (CR) değerlerinin 0,7'den büyük ve Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) değerinin 0,50'den yüksek olması gerekmektedir (Fornell ve Locker, 1981; Hair vd., 1998; Yılmaz ve Doğan, 2016).

Tablo 1'te faktörlerin AVE değerleri 0,50'den yüksek, CR ve CA değerlerinin 0,70'den daha yüksek olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Tablo 1-2 incelendiğinde yapı geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

Tablo 1. Faktörler İçin CR-CA-AVE Değerleri

	Cronbach Alfa-CA	Birleşik güvenilirlik (Composite Reliability) -CR	Ortalama açıklanan varyans (Average Variance Extracted) -AVE
C	0,765	0,863	0,677
B	0,763	0,848	0,583
E	0,748	0,838	0,565
D	0,768	0,866	0,683

Yapısal modelinin ayırt edici geçerliliğinin sağlanması için her bir yapının AVE değerinin karekökünün, o yapı ile diğer yapılar arasındaki korelasyonun karşılaştırılmasıyla kontrol edilir. Bu karşılaştırmalar sonucunda AVE'nin karekök değerleri daha büyük ise ayırt edici geçerlilik sağlanmış olur (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 2'te gösterildiği gibi, AVE'nin karekökü tüm yapılar arasındaki korelasyon katsayılarından daha büyüktür. Dolayısıyla ayırt edici geçerliliğin sağlandığı ifade edilebilir.

Tablo 2. Ayırt Edici Geçerlilik (Fornell-Larcker Kriteri)

	C	B	E	D
C	0,823			
B	0,461	0,764		
E	0,564	0,454	0,752	
D	0,525	0,534	0,574	0,827

Çaprazdaki koyu değerler AVE'nin karekökü, diğerleri faktörler arasındaki korelasyon katsayılarını gösterir.

3.2. Yapısal Eşitlik Modellemesi Sonuçları

Çalışmada YEM sonucunda araştırma modeline ait standart yükler, t değerleri ve hipotez testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda tüm hipotezlerin desteklendiği görülmüştür. Önerilen modelin uyumu YEM literatüründe kullanılan uyum ölçütlerine göre değerlendirilmiştir. Tablo 4'de verilen model uyum sonuçlarına göre çalışmada öne sürülen modelin üç ölçüt için iyi uyum (İÜ) ve iki ölçütten de kabul edilebilir uyum (KEU)

sınırları içinde kaldığı söylenebilir. Çalışmada önerilen modelin YEM analizi sonucunda elde edilen diyagram ise Şekil 2’de verilmiştir.

Tablo 3. Standartlaştırılmış yükler ve t değerleri

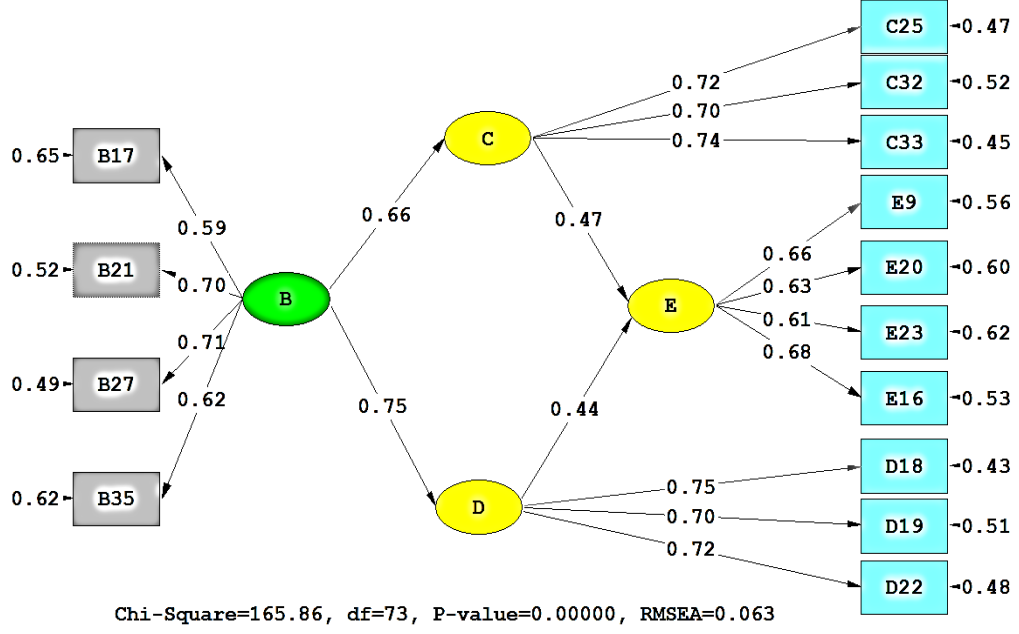
	Faktör Yükleri	t değerleri	
B: Çevresel Kaygı			
S17:Hava kirliliğinin benim ve ailem üzerindeki etkileri hakkında kaygı duyuyorum.	0,59	10,52***	
S21:Gelecek nesillere temiz bir dünya bırakamamak düşüncesi beni endişelendiriyor	0,70	12,97***	
S27:Çevre kirliliğinin dünyayı yaşanılmaz bir ortama sürükleyeceğinden korkuyorum.	0,71	13,39***	
S35:Çevre kirliliği beni endişelendiriyor.	0,62	11,13***	
C: Yenilenebilir Enerjiye Yönelik Farkındalık			
S25:Yenilenebilir enerjinin faydalarının farkındayım.	0,72		
S32:Yenilenebilir enerjiyi kolayca tanımlayabilirim.	0,70	10,51***	
S33:Yenilenebilir enerji karbon ayak izini azaltır.	0,74	10,96***	
D:Yenilenebilir Enerji Yarar Algısı			
S18:Yenilenebilir Enerjinin Kullanımı Çevre sorunlarının azalmasında fayda sağlar.	0,75		
S19:Fosil yakıtların (örneğin petrol, doğal gaz ve kömür) yüksek maliyeti ve kirlitici niteliği göz önünde bulundurulduğunda, yenilenebilir enerji kullanmanın son derece akıllıcadır.	0,70	11,09***	
S22:Yenilenebilir enerji hava kirliliğini azaltır.	0,72	11,38***	
E: Yenilenebilir Enerji Kullanma Niyeti			
S9:Evim olursa evimin elektrik ihtiyacını sağlamak için yenilenebilir enerji sistemlerini kullanmayı düşünebilirim.	0,66		
S16:Yenilenebilir enerji nispeten pahalı olsa bile yenilenebilir enerji kullanırım.	0,63	9,17***	
S20:Yeterince gelirim olduğunda yenilenebilir enerji sistemi temin etmeyi düşünürüm.	0,61	8,97***	
S23:Kurulum maliyeti yüksek olsa bile yenilenebilir enerji kullanacağım.	0,68	9,72***	
Hipotezler	Parametre tahmini	t-değeri	Sonuç
H1: B → C:	0,66	9,04***	Desteklendi
H2: B → D:	0,75	10,58***	Desteklendi
H3: C → E:	0,47	5,67***	Desteklendi
H4: D → E:	0,44	5,45***	Desteklendi

***p<0,01.

Tablo 4. Model Uyum Ölçütleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum (İU)	Kabul Edilebilir Uyum(KEU)	Model	Sonuç
RMSEA	0<RMSEA<0.05	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.10	0,063	KEU
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1	0.90 ≤ NFI < 0.95	0,96	İU
NNFI	0,97 ≤ NNFI ≤ 1	0.95 ≤ NNFI < 0.97	0,97	İU
CFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1	0.95 ≤ CFI < 0.97	0,97	İU
GFI	0,95 ≤ GFI ≤ 1	0.90 ≤ GFI < 0.95	0,91	KEU

(Schermelleh-Engel, Moosbrugger, Müller, 2003).

B: Çevresel kaygı; **C:**Yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalık; **D:**Yenilenebilir enerji yarar algısı; **E:**yenilenebilir enerji kullanma niyeti

Şekil 2. Önerilen Araştırma Modeli İçin Elde Edilen Yol Diyagramı

Çalışmada önerilen modelin YEM analizi sonucunda elde edilen yapısal eşitlikler Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlikler

$\eta_C = 0,66 \zeta_B^{***}$	$R^2 = 0,44;$	$\zeta_C = 0,56$
$\eta_D = 0,75 \zeta_B^{***}$	$R^2 = 0,57;$	$\zeta_D = 0,43$
$\eta_E = 0,47 \eta_C^{***} + 0,44 \eta_D^{***}$	$R^2 = 0,62;$	$\zeta_E = 0,38$

*** $p < 0,01$ (%1 Anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır)

Tablo 5’te R^2 değerlerinden; YE’ye yönelik farkındalık değişkeninin %44’unun çevresel kaygı değişkeni tarafından açıklandığı, YE yarar algısı değişkeninin %57’lik değişimin çevresel kaygı değişkenleri tarafından açıklandığı ve YE kullanma niyetindeki %62’lik değişimin ise YE’ye yönelik farkındalık ve YE yarar algısı değişkenleri tarafından açıklandığı söylenebilir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin Çevresel kaygıları, YE algıları ve Yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıklarının, YE kullanma niyetlerine etkileri önerilen bir model ile araştırmaya çalışılmıştır. Önerilen modelde yer alan nedensel ilişki katsayılarının tahmini ve modelin uyumu Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak (YEM) araştırılmıştır. Önce,

çalışmada kullanılacak araştırma modeli literatürden araştırılmış, daha sonra önerilen modeldeki ilişkileri sınamak için hipotezler tasarlanmış ve hipotezleri sınamak için literatürden yararlanılarak bir ölçme aracı tasarlanmıştır. Ölçme aracı Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İstatistik Bölümü ve Erciyes Üniversitesi Enerji Sistemleri Mühendisliği öğrencilerine uygulanmıştır.

Çalışmanın anket aşamasında öğrencilere en önemli üç YE kaynağını sıralamaları istenmiştir. Bu sıralamalar doğrultusunda iki bölümün öğrencileri için de güneş enerjisi ilk sırada gelmiştir. İkinci sırada rüzgar enerjisi, üçüncü sırada ise iki bölümün öğrencilerinin önem sırasının değiştiği görülmüştür. Enerji Sistemleri Mühendisliği öğrencileri için en önemli üçüncü sıradaki YE kaynağı hidrolik enerji olurken İstatistik Bölümü öğrencileri için jeotermal enerji olmuştur.

YEM analizleri sonuçlarından $B \rightarrow C$ ilişkisi için katsayı $\gamma_{CB} = 0,66$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer, çevresel kaygıdaki bir birimlik artış yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıkta 0,66 birimlik bir artışa sebep olacağı belirlenmiştir. $B \rightarrow D$ ilişkisi için katsayı $\gamma_{DB} = 0,75$ dir. Bu değer yardımıyla, çevresel kaygıdaki bir birimlik artış YE yarar algısında 0,75 birimlik bir artışa sebep olacağı söylenebilir. $C \rightarrow E$ ilişkisi için katsayı $\beta_{EC} = 0,47$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, öğrencilerin yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalıklarındaki bir birimlik artışa karşılık YE kullanma niyetinde 0,47 birimlik bir artışın olacağı anlamını taşır. $D \rightarrow E$ ilişkisi için katsayı $\beta_{ED} = 0,44$ olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerdeki yenilenebilir enerjiye yönelik yarar algısındaki bir birimlik artışın, YE kullanma niyetinde 0,44 birimlik bir artışa sebep olacağı anlamına gelir.

Ayrıca çalışmada değişkenler arasındaki dolaylı ilişkilerde araştırılmıştır. B ile E arasında doğrudan ilişki bulunamamıştır. Ancak, $B \rightarrow C \rightarrow E$ dolaylı ilişkisi için katsayı 0,31 ($0,66 * 0,47$) ve $B \rightarrow D \rightarrow E$ dolaylı ilişkisi için katsayı 0,33 ($0,75 * 0,444$) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlardan YE yarar algısının, çevresel kaygı ile YE kullanma niyeti arasındaki ilişkide dolaylı etki rolü üstlendiği ortaya çıkarılmıştır. Bu sonuçlardan, çevresel kaygısı olup, yenilenebilir enerjiye yönelik farkındalık geliştirebilenlerde ancak YE kullanma niyeti gelişmekte olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, çevresel kaygısı olup, yenilenebilir enerjiye yönelik yarar algısı oluşanlarda ancak YE kullanma niyeti gelişmekte olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmada öğrencilerin YE hakkında bilgilerinin doğru olup olmadığını ölçmek amacıyla bilgi puanı hesaplanmıştır. Çalışmada bilgi puanı ortalamalarının cinsiyet ve öğrenim

görülen bölüm için anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya koymak amacıyla t testi yapılmıştır. İlk olarak bölüm bilgi puan ortalamaları cinsiyet için karşılaştırılmıştır. Erkek ve kız öğrencilerin bilgi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01$). Erkeklerin puan ortalaması ($\bar{x}=4,074$); kızların puan ortalaması ise ($\bar{x}=3,110$)'dur. Elden edilen sonuçlara göre erkeklerin kızlara göre YE hakkında daha fazla doğru bilgiye sahip oldukları söylenebilir. İkinci olarak, öğrencilerin bilgi puan ortalamalarının öğrenim gördükleri bölüm için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,01$). Enerji sistemleri mühendisliğinde öğrenim gören öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{x}=3,993$) iken istatistik bölümü öğrencileri için puan ortalaması ise ($\bar{x}=3,390$)'dur. Elde edilen sonuçlara göre, enerji sistemleri mühendisliğinde öğrenim gören öğrencilerin YE hakkında daha fazla doğru bilgiye sahip olduğu söylenebilir.

Enerji, günlük hayatımızın en önemli parçası olmasının yanında, üretim işletmeleri için de son derece önemlidir. Enerji talebindeki artış ve fosil kaynakların yavaş yavaş azalmasından dolayı, YE kaynaklarının çeşitlendirmesini yapmak ve enerji tüketiminde YE türlerinin paylarını da artırmak gerekmektedir. Literatürdeki çalışmalar farklı kültürlerde yaşayan insanların konuya duyarsız kalmadıklarını ortaya koymaktadır. Asıl sorun ise bilgi yetersizliğinden doğan kararsızlık yaşanmasıdır. Yenilenebilir enerjinin kullanımını kolaylaştırmak için devletin konuya ilişkin bürokratik süreci hızlandırıcı ve kuruluş maliyetini azaltıcı teşebbüslerde bulunması gereklidir. Ayrıca YE tanıtmak ve kullanımını arttırmak için büyük ölçekli farkındalık ve eğitim programlarının yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Çevresel kaygıları olan ve yenilenebilir enerjiye yönelik algılanan faydaları yüksek düzeyde olan öğrenciler, yenilenebilir enerjiyi kullanmaya daha kararlıdır. İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak ve verimli tarım alanlarını korumak için enerji üretiminde fosil yakıtlar yerine yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilebilir. Kamu yararına olan bir enerji planı ve programı için sektörde entegre kaynak planlaması yapılabilir. Kamu yararını koruyacak bu planlamanın, ancak enerji üretim kaynaklarının akıllıca seçilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının önceliklendirilmesi, enerji tüketim eğilimlerinin incelenmesi ile demokratik katılım mekanizmaları ile gerçekleştirilebileceği değerlendirilmektedir. YE enerjinin daha verimli kullanılması, enerji ekipmanlarının yerli üretimi, çevreye verilen zararı en aza indirme, iklim değişikliğine neden olan olumsuz etkilerin azaltılması ve yenilenebilir enerji yatırımlarının yapıldığı yerde yaşayanların hak ve menfaatlerinin korunması dikkate alınabilecek önemli konulardır.

Çalışmanın yalnızca 2 farklı şehrin üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılması çalışmanın bir kısıtı olarak değerlendirilebilir. Gelecekte yapılması planlanan araştırmalar daha geniş kapsamlı öğrenci ve halk örneklemeleri üzerinde yapılabilir. Çalışmada önerilen model konuyla ilgili başlangıç ve taslak olarak görülebilir. Daha farklı faktörler modele ilave edilerek daha kapsamlı modeller tasarlanabilir. Bundan sonra oluşturulacak modellerde, yenilenebilir enerji ve diğer alternatif enerji kaynaklarına yönelik tutum ve davranışlar karşılaştırılabilir. Ayrıca bu çalışmada yer almaya diğer öncül faktörler modele ilave edilebilir.

Kaynakça

- Abraham, R., Moriguchi, S. D. (2016). Andrade, Intention of adoption of mobile payment: an analysis in the light of the unified theory of acceptance and use of technology, *RAI Rev. Adm. Inovação*, 13, 221-230
- Ağaçbiçer, G. (2010). *Yenilenebilir enerji kaynaklarının Türkiye ekonomisine katkısı ve yapılan swot analizler*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmad, A., Rashid, M., Omar, N. A., & Alam, S. S. (2014). Perceptions on renewable energy use in Malaysia: Mediating role of attitude. *Jurnal Pengurusan*, 41, 123-131.
- Alam, S., Hashim, N., Rashid, M., Omar, N., Ahsan, M. (2014). Ismail, Small-scale households' renewable energy usage intention: theoretical development and empirical settings, *Renew. Energy*, 68, 255-263.
- Alam, S. S., & Rashid, M. (2012). Intention to use renewable energy: mediating role of attitude. *Energy Research Journal*, 3(2): 37-44.
- Arık, A. (2016). *Yenilenebilir enerji politikalarının sürdürülebilirliği: AB Ülkeleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi,, Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Baptista, G., Oliveira, T. (2015). Understanding mobile banking: the unified theory of acceptance and use of technology combined with cultural moderators, *Comput. Hum. Behav.* 50, 418-430.
- Bruner, C. A. (2007). Kumar, Gadget lovers, *J. Acad. Mark. Sci.* 35 (3), 329-339.
- Baydaş, A., Tatlı, H. (2018). Hizmet Firmalarının Yenilenebilir Enerji İle İlgili Algı Ve Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma, *BJSS Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14): 30-50.
- Çukurçayır, M. A., & Sağır, H. (2008). Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 257-278.
- Dışişleri Bakanlığı yayınları, Yenilenebilir enerji kaynakları (2014). (Erişim Tarihi: Eylül 2019.), <http://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa>.
- Feng, H. (2012). Key factors influencing users' intentions of adopting renewable energy technologies, *Acad. Res. Int.* 2 (2), 156-168.

- Fornara, F., Pattitoni, P., Mura, M., Strazzeria, E. (2016). Predicting intention to improve household energy efficiency: the role of value-belief- norm theory, normative and informational influence, and specific attitude, *J. Environ. Psychol.*, 45,1-10.
- Fornell, C. ve Larcker, D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <http://dx.doi.org/10.2307/3150980>.
- Güner S., Albostan A. (2007). Türkiye'nin Enerji Politikası, YEKSEM'07, Gaziantep-Türkiye, (2007) 47.
- Hair, J., Anderson, R., Tatham, R. ve Black, W.,(1998). *Multivariate data analysis*, (5th Edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- İpekoğlu, Y., Üçgül, H.İ., Yakut, G. (2014). Yenilenebilir enerji algısı anketi: Güvenirlilik ve geçerliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi YEKARUM e-Dergi*, 2(3): 20-26.
- Kalkbrenner, B. J., & Roosen, J. (2016). Citizens' willingness to participate in local renewable energy projects: The role of community and trust in Germany. *Energy Research & Social Science*, 13, 60-70.
- Kardooni, R., Binti Yusoff, S., Binti Kari, F. (2016). Renewable energy technology acceptance in peninsular Malaysia, *Energy Policy*, 88, 1-10.
- Kardooni, R., Yusoff, S. B., Kari, F. B., & Moeenizadeh, L. (2018). Public opinion on renewable energy technologies and climate change in Peninsular Malaysia. *Renewable Energy*, 116, 659-668.
- Kumbur, H., Özer, Z., Özsoy, H. D., & Avcı, E. D. (2005). Türkiye'de geleneksel ve yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyeli ve çevresel etkilerinin karşılaştırılması. *Yeksem 2005, III. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi*, 19-21.
- Lee, D. Kim, M., & Lee, J. (2016). Adoption of green electricity policies: Investigating the role of environmental attitudes via big data-driven search-queries, *Energy Policy*, 90, 187–201.
- Lee, J. W. C., & Tanusia, A. (2016). Energy conservation behavioural intention: Attitudes, subjective norm and self-efficacy. In *IOP conference series: Earth and environmental science* , 40(1): 012087, IOP Publishing.
- Martins, C., . Oliveira, A. T. (2014). Popovic, Understanding the Internet banking adoption: a unified theory of acceptance and use of technology and perceived risk application, *Int. J. Inf. Manag.*, 34, 1-13.
- Ntanos, S., Kyriakopoulos, G., Chalikias, M., Arabatzis, G., & Skordoulis, M. (2018). Public perceptions and willingness to pay for renewable energy: A case study from Greece. *Sustainability*, 10(3): 687-793.
- Oyedepo, SO. (2012). On energy for sustainable development in Nigeria. *Renew Sustain Energy Rev* 16(5):2583–2598.
- Öztürk, M. (2011). Energy and exergy assessments for potential wind power in Turkey. *Int J Exergy*, 8(2):211–226.
- Rezaei, R., & Ghofranfarid, M. (2018). Rural households' renewable energy usage intention in Iran: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *Renewable energy*, 122, 382-391.
- Saraç, E., & Bedir, H. (2014). Sınıf öğretmenlerinin yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili algılamaları üzerine nitel bir çalışma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24(1): 19-45.

- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2): 23-74.
- Sofres, Taylor Nelson ;EOS Gallup Europe. (2006). *Attitudes towards Energy* . Special Eurobarometer
- Tavman, İ. H., & Önder, T.K. (2001). Türkiye 'de rüzgar enerjisi potansiyeli ve kullanımı, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu, s. 316-323, İzmir.
- Williams, S.L., Michie, S., Dale, J., Stallard, N., French, D.P. (2015). The effects of a brief intervention to promote walking on theory of planned behavior constructs: a cluster randomized controlled trial in general practice. *Patient Educ. Couns.* 98, 651-659.
- Venkatesh, V., Morris, M., Davis, G., Davis, F. (2003). User acceptance of information technology: toward a unified view, *MIS Q.* 27 (3), 425-478.
- Vidadili, N., Suleymanov, E., Bulut, C., & Mahmudlu, C. (2017). Transition to renewable energy and sustainable energy development in Azerbaijan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 80, 1153-1161.
- Yıldırım, D.Ç. Erdoğan, S. Yıldırım, S. ve Can, H. (2017). The effect of the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP) on industrial production in Turkey, *International Journal of Energy Sector Management*, 11(3), 404- 415.
- Yılmaz, V. ve Doğan. M. (2016). Planlanmış davranış teorisi kullanılarak önerilen bir yapısal eşitlik modeli ile geri dönüşüm davranışlarının araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(5), 191-205.

Afetler ve İnsani Yardım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme

Adem CEREN*

Geliş Tarihi (Received): 13.02.2021 – Kabul Tarihi (Accepted): 06.04.2021

Öz

Bu çalışmada, dünya genelinde meydana gelen doğa ve insan kaynaklı afetler ile bunlar neticesinde ortaya çıkan insani krizler ve insani yardım faaliyetleri ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle afet kavramı, afet türleri, insani yardım kavramı ve ilkeleri üzerine durulmakta, afetlerle mücadelede topyekûn hareket etme zorunluluğuna atıf yapılarak toplumsal bilinç oluşturma'nın önemi ve gerekliliği tartışılmaktadır. Çalışmanın amacı, dünya genelinde artan insani krizler ve yürütülmekte olan insani yardım faaliyetlerinin genel görünümü sayısal verilerle ortaya koymaya çalışarak, yeni insani krizlerin azaltılması noktasında toplumsal bilinç oluşturma'nın önemini vurgulamaktır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi arasında sıklıkla kullanılan doküman incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda afetler ve insani yardım faaliyetleri konusunda olgu ve olaylara ilişkin, raporlar, kitaplar, makaleler ve diğer belgeler analiz edilmiştir. Dünyada bir yandan refah artışı yaşanırken diğer yandan insani yardımlara duyulan ihtiyacın da giderek arttığı, ülkelerin insani yardım harcamaları ile ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasında doğrusal bir ilişkinin bulunmadığı, artan askeri harcamaların yeni insani krizleri ortaya çıkaracağı ve yerel düzeyden başlayarak uluslararası boyuta kadar örgütlü sivil girişimlerle sağlanacak toplumsal bilinçlenmenin yeni insani krizleri baskılamada önemli bir işlev göreceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet, insani yardım, insani kriz, toplumsal bilinç

An Assessment on Disasters and Humanitarian Aid Activities

Abstract

The current study employs worldwide natural and man-made disasters which cause humanitarian crises and humanitarian aid activities. The study focuses first on the concept and types of disasters and the concept and principles of humanitarian aid, it then discusses the importance and necessity of creating social awareness by referring to the obligation to act collectively in combating disasters. The main objective of the study is providing general view of increasing humanitarian crises and aid activities globally using quantitative datasets. It also aims to emphasize the importance of creating social awareness in reducing new humanitarian crises. The study utilizes document analysis technique, a well-known technique in qualitative studies. To do this, reports, books, articles and other documents related to facts and events on disasters and humanitarian aid activities were analyzed. The results of the study show that: (i) while some parts of the world have experienced an increasing welfare, the other parts still need more humanitarian aid, (ii) no linear relationship exists between economic growth and countries' expenditures for humanitarian aid activities, (iii) increasing military expenditures causes new humanitarian crises, (iv) social awareness created by organized local/international civil initiatives can play an important role in suppressing new humanitarian crises.

Keywords: Disaster, humanitarian aid, humanitarian crisis, social consciousness

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, aceren@adiyaman.edu.tr

Giriş

Afetler günümüzde insanların sıklıkla karşı karşıya kaldığı ve beraberinde bir dizi olumsuzluğun ortaya çıktığı olaylardır. Bugün dünyanın birçok bölgesinde sıklıkla başta deprem olmak üzere sel, kasırga, hortum, yangın, toprak kayması, tsunami vb. doğa olayları meydana gelmekte ve risk unsurlarını (insan yapısı, tesis vb.) etkileyerek afete dönüşebilmektedir. Afetlerin ortaya çıkışında insan faktörünün büyük bir etkisi söz konusudur. İnsanların doğrudan sebep olduğu birtakım afetler vardır ki bunlardan ön plana çıkanlarını savaşlar, iç karışıklıklar, terör eylemleri ve göçler oluşturmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak insan etkisiyle ortaya çıkan afetler toplum hayatını derinden sarsan, büyük maddi hasarlara yol açan ve aynı zamanda yönetsel krizlere neden olan hadiseler olarak hayatı olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Doğa olayları ve insan kaynaklı riskler özellikle yeteri kadar gelişmemiş ülkelerde nüfus yoğunluğunun fazla oluşu ve müdahale kabiliyetinin az oluşu gibi birtakım yapısal sorunlarla birleştiğinde felaketlere dönüşebilmektedir.

Araştırmalar, meydana gelen afetlerin ortaya çıkardığı bilançonun giderek arttığını göstermektedir. Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu verilerine göre 2008-2017 yılları arasında 3.751 adet doğa kaynaklı afet meydana gelmiştir. Bunların %84'ü iklimik olaylar olup, yalnızca sel (%40,5) ve fırtınalar (%26,7) tüm olayların yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Aynı yıllar arasında tahmini 2 milyar insan doğa kaynaklı afetlerden etkilenmiştir. Bu insanların %95'i sel, fırtına ve diğer iklimik olaylar ile ilgili gelişmelerden etkilenmiştir. 2018 yılında yayınlanan Dünya Afet Raporu'nda 141 ülkeyi kapsayan tüm bu afetlerin son 10 yılda tahmini maliyeti ise 1,658 milyar \$ olmuştur. Bu maliyetin %73'ünün kaynağını meteorolojik olaylarla ilgili afetler oluşturmaktadır (IFRC, 2018: 168). Yine 2019 yılında 128 ülkede meydana gelen 308 doğa kaynaklı afetten 97,6 milyon insan etkilenmiş ve on binlerce insan ölmüştür. Bu ölümlerin 9 binden fazlası iklim ve hava koşullarına bağlı olarak, 15.080'i salgın hastalık dolayısıyla (afetler içinde en ölümcül olanı olduğunu göstermektedir), 3.738 kişi sıcak hava dalgaları dolayısıyla, 2.806 kişi fırtınalar nedeniyle ve 1.586 kişi de seller (en yaygın afet olmasına rağmen) nedeniyle gerçekleşmiştir (IFRC, 2020a: 84-85).

Dünya üzerinde sıklıkla meydana gelen doğa olaylarının başında depremler gelmektedir. Nitekim tarihte çeşitli yıkıcı depremler meydana gelmiş ve bu depremlerde çok büyük can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Özellikle son 20 yıla bakıldığında çok sayıda depremin meydana geldiği görülmektedir. İstatistiklere göre (Statiska 2021) dünya genelinde 2000-2019 yılları arasında 5 ve üzeri büyüklükte 1.566'sı 2017 yılında, 1.808'i 2018 yılında ve 1.637'si 2019 yılında olmak üzere toplam 35.204 deprem meydana gelmiştir

Türkiye'nin deprem kuşağında olmasının bir sonucu olarak Türkiye'de çeşitli ölçeklerde çok sayıda deprem yaşanmaktadır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) verilerine göre (AFAD, 2020: 85) Türkiye ve çevresinde 2019 yılı içinde 23.646 deprem kaydedilmiştir. Bu depremlerin büyüklüklerine göre dağılımı incelendiğinde büyük bir kısmının hissedilemeyecek derecede küçük depremler olduğu görülmektedir. İnsanlar tarafından hissedilen ve görece büyükler depremler olarak ise; 4.0-4.9 arasında 164, 5.0-5.9 arasında 18 ve 6.0'dan büyük 2 deprem meydana gelmiştir. 4.0 ve daha büyük şiddette olan 184 deprem 2019 yılındaki tüm depremlerin yaklaşık binde 8'ine karşılık gelmektedir.

Afetlerde ortaya çıkan can ve mal kayıplarına hemen müdahale edilmesi, arama kurtarma faaliyetlerinin yapılması, yaraların sarılması elbette gereklidir. Ancak afet sonrası süreçte insani yardım faaliyetlerinin yeterli miktarda, yerinde ve zamanında gerçekleştirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Yerel ölçekli afetlerde olduğu gibi küresel ölçekli afetlerde oluşan insani krizlere müdahale noktasında çeşitli miktarlarda insani yardımlar yapılmaktadır. Ancak rakamlar yapılan yardımların yetersizliğinin yanında, ekonomik gelişmişlikle insani yardım yapma düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, 2020 yılı Küresel İnsani Yardım Raporu'nda (DI, 2020: 35) en fazla insani yardım yapan ülkeler sıralamasında Türkiye ilk sırada yer alırken onu Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Almanya izlemektedir.

Bu noktada kamu yönetimlerine ve insani yardım alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına (STK) hem yasa gereği hem de insani açıdan ayrı ayrı sorumluluk düşmektedir. Ancak dünya genelinde devletlerin yanında ulusal ve uluslararası düzeyde insani yardım faaliyeti yürüten birçok aktörün bulunmasına rağmen afetzedelere ayrılan insani yardım bütçelerinin yetersizliği bir yana, afetlere müdahalede ve afet sonrası yaraları sarma sürecinde afet ve insani yardım lojistiğinde bile birçok sorun (insani yardım bütçesinde kısıtlamaya gidilmesi, koordinasyon eksikliği, yardım faaliyetlerine yönelik saldırı girişimleri, yardımların siyasi maksatlarla kullanılması gibi) ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla afet dönemlerinde yapılan insani yardım faaliyetleri normal dönemlerde yapılan insani yardım faaliyetlerinden zaman baskısı, mekân, hedef kitle, yardımın muhtevası, yardım faaliyetlerinde görev alan personel vb. açılardan farklılaştığı için afet dönemlerinde insani yardım faaliyetlerinin daha hassas yürütülmesi ve bu süreçte atılacak her bir adımın hızlı ve en doğru bir şekilde olması önem arz etmektedir.

Deprem, sel, yangın, tsunami gibi doğa kaynaklı olayların yanında iç çatışmalar, savaşlar ve göçler neticesinde afetten etkilenen insan sayısı da giderek artmakta ve süreç milyonlarca insanı olumsuz etkilenmeye devam etmektedir. Özellikle siyasi ve diplomatik

başarısızlıklar neticesinde ortaya çıkan krizler süreci daha da zora sokmaktadır. Bu nedenle herkesi derinden etkileme potansiyeli olan afetlerle mücadelede bir yol haritasının çizilmesi, ortak hareket etme mecburiyetinin olduğunun bilinmesi ve bunun için yapılacak çalışmalara ağırlık verilmesi noktasında devletlere ayrı bir sorumluluk düşmekte ve devletler tarafından atılacak adımlar büyük önem taşımaktadır.

Kaynak paylaşımı ve zenginlik noktasında derin eşitsizliklerin bulunması insani krizleri doğrudan etkilemektedir. Ülkeler arasında hatta ülke içindeki bölgeler arasında bile kamusal hizmetlere erişimden, kendini gerçekleştirme olanaklarına kadar birçok açıdan farklılıklar bulunmaktadır. Kişi başı milli geliri yüksek ülkelerde yiyecekler, giyecekler ve dayanıklı tüketim malları tat, renk, koku, zevklerin değişmesi, yeninin alınmak istenmesi gibi kişisel tercihlerin farklılaşmasından dolayı tüketim artarken; geri kalmış ülkelerde su, yiyecek, giyecek, barınma gibi en temel ihtiyaçların karşılanamama dolayısıyla insani yardımlara ihtiyaç duyan kişi sayısı da giderek artmaktadır.

Bu çalışmada dünyada meydana gelen afetler, buna bağlı olarak ortaya çıkan insani krizler ve bu süreçte yürütülen insani yardım faaliyetleri ele alınmaktadır. Çalışmada afet kavramı, afet türleri, insani yardım kavramı ve ilkeleri üzerine durulmakta, dünya genelinde artan insani krizler ve yürütülmekte olan insani yardımların genel görünümü ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca artan afetlere karşı topyekûn hareket etme zorunluluğundan yola çıkılarak sorunun çözümü noktasında vatandaşın, STK'lara, hükümetlerden ulusüstü örgütlere kadar toplumsal bilinç oluşturma ve yaygınlaştırmanın afet yönetiminde önemi üzerine durulmaktadır.

Çalışmanın amacı; geçmişi çok eskilere giden ancak son zamanlarda hem daha fazla ilgi duyulan hem de toplum hayatını ekonomik, siyasal, sosyal, insani yönlerden derinden etkileyerek kayıplara neden olan afetler ve bunlar neticesinde ortaya çıkan insani yardım faaliyetlerinin genel profilini ortaya çıkarmak ve özellikle insani krizlerin azaltılmasına yönelik toplumsal bilinç oluşturma önemini vurgulamaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında sıklıkla kullanılan doküman incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda afetler ve insani yardım faaliyetleri konusunda olgu ve olaylara ilişkin, raporlar, kitaplar, makaleler ve diğer belgeler analiz edilmiştir.

1. Kavramsal Arka Plan

1.1. Afet Kavramı

Afet kavramı, Açıklamalı Afet Yönetimi Sözlüğü'nde "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan

faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” şeklinde tanımlanmaktadır (AFAD, 2014: 23). Diğer bir ifadeyle afet, çoğu zaman doğa kaynaklı olsa da insan kaynağına bağlı olarak da ani şekilde ortaya çıkarak, bir toplumun ya da topluluğun işleyişini ciddi şekilde bozan, insani, maddi ve çevresel kayıplara neden olan ve o toplumun kendi kaynakları ile müdahale kapasitesini aşan olaylardır (IFRC, 2020b).

Birleşmiş Milletler (BM) Afet Riskini Azaltma Ofisi tarafından yapılan benzer bir yaklaşımla afet kavramı “bir topluluğun veya toplumun faaliyetlerinin işleyişinde ciddi bir aksama ortaya çıkaran ve kendi kaynaklarıyla başa çıkma becerisini aşan, geniş ölçekli can kayıpları, maddi kayıplar ve çevresel zararlar meydana getiren olay” olarak tanımlanmaktadır (UNDRR, 2020). Tanımlardan hareketle afetlerin aniden ortaya çıkan ve etkileri bakımından büyük hasara/kayba neden olan ve çoğunlukla da yerel imkanlarla kontrol altına alınmanın pek mümkün olmadığı olaylardan oluştuğu, bunların temelinde doğa ve insan faktörünün etkili olduğu söylenebilir.

Afetlerde her ne kadar önlem alınabilse de afetleri tamamen engellemek mümkün değildir. Doğada meydana gelen olayların yanında özellikle insan kaynaklı afetlerin sayısında da ciddi bir artış yaşanmakta ve bunlardan etkilenen insan sayısı da giderek artmaktadır. Afetlerde insan ölümleri ve yaralanmalar başlı başına bir trajedi olmakla birlikte ortaya çıkan maddi kayıplar da ülke ekonomilerine ciddi zararlar vermektedir. Özellikle gelişmemiş ülkelerde meydana gelen afetlerde, afetlere karşı yeterli önlemlerin alınmamış/alınamamış olmasının yanında, müdahale imkânlarının (araç-gereç, yetişmiş insan gücü, yetersiz ulaşım ağı ve altyapı vb.) kısıtlı olması da afetin etkilerinin büyük olmasını netice vermektedir (Ceren, 2019: 358).

1.2. Afet Türleri, Artan Riskler ve Etkileri

Afet türleri farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte literatürde doğal afetler ve insan kaynaklı afetler olarak ikili bir ayrımın diğer bütün afet çeşitlerini kapsadığı görülmektedir (Shaluf vd., 2003: 31). Doğal afetler, UNDRR (2020) tarafından “can kaybına, yaralanmaya veya diğer sağlık etkilerine, maddi hasara, geçim kaynakları ve hizmet kaybına, sosyal ve ekonomik bozulmaya veya çevresel hasara neden olabilecek doğal süreçler veya olgular olarak tanımlanmaktadır.

Türkçe Sözlük’te (TDK, 2009: 547) “Önlenmesi insan eliyle olmayan, sel, fırtına, deprem, dolu vb. felaketlerin her biri” olarak tanımlanan doğal afet aynı zamanda “baş belası” bir durum olarak da nitelendirilmektedir. Doğal afet başka yerde “büyük doğa olayları sonucu

ortaya çıkan ve toplumun korumasız/savunmasız bırakan olay” olarak tanımlanmaktadır (Akt., Monllor ve Murphy, 2017: 619).

Literatürde sıklıkla doğal afet kavramı kullanılıyor olsa da bunun bir yazım ve ağız alışkanlığı olduğunu göz önüne almak gerekmektedir. Doğal afet kavramı ile doğa kaynaklı afet kavramı tam anlamıyla aynı şeyler değildir ve bu iki kavramın birbiri yerine kullanılıyor olması zaman zaman eleştiri konusu olabilmektedir. Doğal afet kavramı yerine, doğa kaynaklı afet kavramının kullanılması daha doğru olacaktır. Çünkü doğal afet ifadesiyle afetlerin kaçınılmaz bir durum olduğu ve bunun kanıksandığı anlaşılmaktadır. Oysa deprem, sel, fırtına, yangın, toprak kayması bir afet değildir, doğa olaylarıdır. Bunlara afet/felaket demek insan unsurunu göz ardı etmek demektir. Bu doğa olayları insanları etkiledikleri vakit afete dönüşebilmektedir. Önlem alındığında ve tehlikeler minimuma indirildiğinde doğa olaylarının insanları etkileme ve afete dönüşme riski azalmaktadır. Örneğin depreme dayanıklı yapılar inşa etmek, su baskınının ulaşamayacağı yerleşim alanlarını tercih etmek başta olmak üzere her bir afet çeşidinin özelliğine göre birtakım önlemler alarak tehlikeleri azaltmak mümkündür.

Dünyada çok farklı afet türleri ortaya çıkmaktadır. Jeolojik afetler arasında deprem, heyelan, kaya düşmesi, volkanik patlama, çamur akıntısı ve tsunami sıklıkla görülürken; klimatolojik ve biyolojik afetler arasında ise kuraklık, erozyon, sel, orman yangınları, dolu, hortum, tipi, çığ, sis, buzlanma ve salgın sıklıkla görülmektedir. İnsan faktörüne bağlı olarak ortaya çıkan sosyal afetler arasında ise savaşlar, terör saldırıları ve göçler ön plana çıkarken; maden-sanayi-ulaşım kazaları ile biyolojik-nükleer-kimyasal silahlar ve kazalar da teknolojik afetler arasında yer almaktadır (AFAD, 2021; IFRC, 2020a: 40). İklim koşullarına, yeryüzü şekillerine insanların doğrudan ya da dolaylı etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan tüm bu afetlerin büyük ya da küçük çaplı, maddi hasarlı ve ölümlü sonuçları olmaktadır.

Dünya genelinde her yıl binlerce deprem meydana geldiğinden ve büyük bir etki ortaya çıkardığından afetler arasında depremler elbette ayrı bir yer edinmiştir. Her ne kadar bu depremlerin büyük çoğunluğu insanlar tarafından hissedilmese de bazılarının etkileri gözle görülür bir şekilde olmakta ve afete dönüşebilmektedir. Verilere göre (Statiska, 2021) 2000-2019 yılları arasında 5 ve üzeri büyüklükte yılda ortalama 1.760 adet olmak üzere 19 yılda toplam 35.204 deprem meydana gelmiştir. Anılan dönemde 2011 yılı en fazla depremin yaşandığı yıl (2.481 deprem) olarak kayıtlara geçerken, 2019 yılında ise 1.637 adet deprem meydana gelmiştir.

Doğa kaynaklı olayların yanında afetlerin ortaya çıkışında önemli bir faktör de elbette insanlardır. İnsanlar doğrudan ya da dolaylı olarak, bilerek ya da bilmeyerek çeşitli şekillerde afetlerin ortaya çıkmasında veya afetin etkilerinin artmasında rol oynayabilmektedir. Özellikle

siyasi ve diplomatik krizler, göç, açlık, kuraklık, terör eylemleri başta olmak üzere oldukça geniş bir yelpazede insan kaynaklı afetler görülebilmektedir.

1.3. İnsan Hakları ve İnsani Yardım Kavramı

“İnsan hakları en geniş manada, insanın başka hiçbir özelliğe sahip olmadan sadece insan olduğu için hayatını haysiyetli bir şekilde sürdürmesini sağlayacak birtakım temel haklara sahip olması gerektiği düşüncesine dayanır” (Çağırın, 2006: 3). İnsan hakları “İrk, cinsiyet, uyruk, etnik köken, dil, din veya başka herhangi bir statüden bağımsız olarak tüm insanlara özgü haklardır.” İnsan hakları; yaşam hakkını, özgürlük hakkını, kölelikten kurtulma ve işkence görmemeyi, düşünce ve ifade özgürlüğünü, çalışma ve eğitim hakkının yanında daha fazla hakkı içermektedir. Herkes ayrımcılık yapmadan bu haklara sahiptir (UN, 2020). İnsani yardım kavramının öznesi olan insanlar gelinen noktada hem ulusal hem uluslararası düzeyde bu ve benzeri birtakım haklara sahip olmuşlardır. 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin özellikle 2., 3., 4., 5., 6. ve 14. maddesi başta olmak üzere çeşitli bölümlerde insanların “sadece insan olmaları” dolayısıyla birtakım haklara sahip olduğu ve bu hakları hayata geçirmek üzere de devletlerin sorumlu tutulduğu bilinmektedir.

Cambridge sözlüğü (2020), insani ya da insancıl kelimesini “insanların yaşamlarını iyileştirmek, acıyı azaltmak ve bunlarla bağlantılı şeyler” anlamında tanımlarken; insani yardım kavramını ise Türk Dil Kurumu (2009: 973) “Doğal afet zamanlarında insanın temel gereksinimleri olan sağlık, barınma vb. konularda yapılan yardım” olarak tanımlamaktadır.

İnsani yardım esasen hayat kurtarmak ve acıyı hafifletmek için tasarlanmıştır. Doğa kaynaklı afetler ile insan kaynaklı kriz ve afetlerin öncesinde ve sonrasında insan onurunu korumanın yanında, benzer durumların ortaya çıkmaması için önlem alınması ve hazırlıklı olunması insani yardımın amaçları arasında yer almaktadır. İnsani yardım, tarafsızlık, insanilik, yansızlık ve bağımsızlık gibi temel ilkelere göre yönetilmelidir ki bu ilkeler halihazırda Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi'nin (RCRC), BM Genel Kurulu kararlarında yeniden teyit edilen ve çok sayıda insani standart ve kılavuzda da yer alan temel ilkelere dönüşmektedir (DI, 2020: 81).

Afet ve büyük ölçekli acil durumlar sırasında uygulanacak insani yardımların muhtevasında hayat kurtarmak, acıyı hafifletmek, insan onurunu yeniden kazanmak ve insanları desteklemek gibi birtakım yardımlar yer almaktadır. Bununla birlikte insani yardım faaliyetlerinin çerçevesi ve anlaşılabilirliği konusunda farklılıklar, çeşitli yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Örneğin insani yardımlar zaman zaman politik ya da politik olmayan; dini ya

da dini olmayan, kurumsal faaliyet ya da anlık bir eylem, kısa vadeli acil bir müdahale ya da uzun vadeli gelişme olarak algılanabilmekte, insani yardımlar ilkeler rehberliğinde ya da onlardan ayrı bir şekilde yönlendirebilmektedir (Pringle ve Hunt, 2015: 1). Bu durum insani yardım gerektiren hallerin daha da çoğalmasını ve müdahale yaklaşımlarının daha kompleks bir hâl almasına neden olmaktadır.

1.4. İnsani Yardımlarda Temel İlkeler

İnsani yardımların, yardıma ihtiyacı olan insanların tamamına değil de sadece belirli bir kesime ulaştırılması, bu işleri yürüten örgütleri objektif ilkelere dayanan yasal kurallar inşa etme sürecine götürmüştür (Köseoğlu, 2015: 42). Çünkü insani yardım özel ve hassas bir alanda yürütülen faaliyetleri ihtiva ettiğinden, özellikle afetlerde yürütülen insani yardım faaliyetlerinin birtakım ilke ve standartlara göre yürütülmesi netice itibariyle daha iyi bir insani yardım yönetiminin oluşmasına katkı sağlayacağından; düzensizliğin, başıboşluğun, yardımların istismar edilmesinin, kişilerin onurlarının kırılmasının ve haklarının gasp edilmesinin önlenmesinde ilgili kurum ve kuruluşlar için bir rehber niteliği taşıyacaktır.

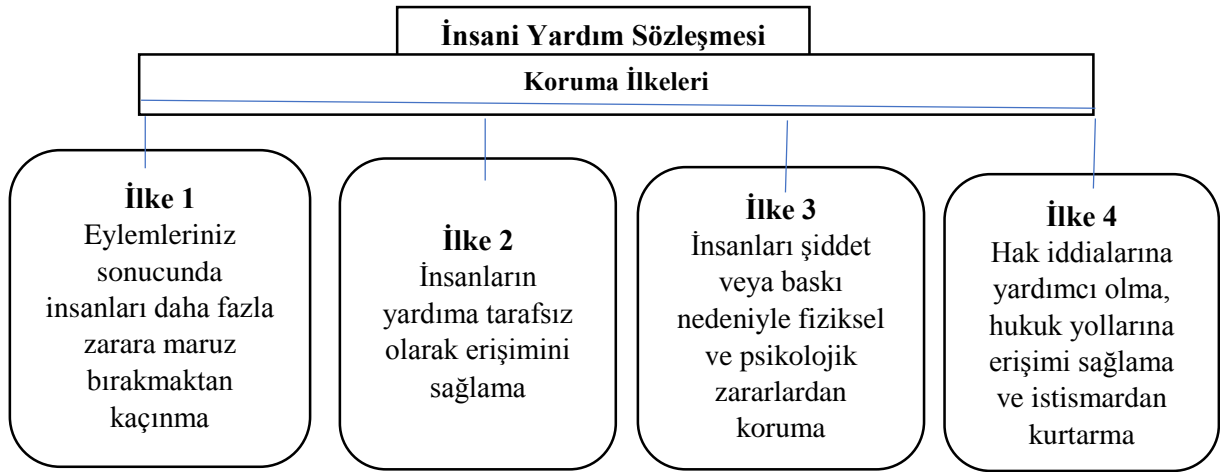
Bu konuda atılan adımlardan biri olan ve kısa adı Sphere olarak bilinen Sphere Projesi, 1997 yılında bir grup insani yardım sivil toplum kuruluşu, Kızılhaç ve Kızılay Hareketi tarafından oluşturulmuştur. Bu proje ile insani müdahalelerinin kalitesini artırmak ve eylemlerinden sorumlu olmak (hesap verebilmek) amaçlanmıştır. Sphere felsefesi “Afet veya çatışmalardan etkilenen insanların onurlu bir yaşam hakkına ve dolayısıyla yardım alma hakkına sahip olduğu” ve “Afet veya çatışmalardan kaynaklanan insani acıyı hafifletmek için tüm olası adımların atılması gerektiği” olmak üzere iki temel inanca dayanmaktadır. Bu iki temel inancı destekleme amacıyla Sphere Projesi, İnsani Yardım Sözleşmesi’ni hazırlamıştır (Sphere, 2018). Özellikle dünya üzerinde yaşanan yoğun çatışmalar ve bunların geniş çaplı etkileri göz önüne alındığında en azından savaşlar/çatışmalar tamamen önlenemese de bu olumsuz tablonun etkilerini hafifletme noktasında ilkelerin olması ve hatta bunun yaptırımlara bağlanmasına duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Çünkü doğa kaynaklı afetlerde meydana gelen artışlar bir yana dünyanın birçok bölgesinde aktif silahlı çatışmalar ve insani krizler ortaya çıkmaya devam etmektedir. Özellikle Sahra altı Afrika bölgesi insani krizlerin, ölüm oranlarının en yaygın yaşandığı coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü yıllık raporundan hareketle (SIPRI, 2020: 2-3) 2019 yılında en az 32 ülkede aktif silahlı çatışma meydana gelmiştir. Bunların 2’si Amerika’da, 7’si Asya ve Okyanusya’da, 1’i Avrupa’da, 7’si Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da ve 15’i Sahra altı Afrika’da

yaşanmıştır. Yine aynı yıl Afganistan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Haiti, Somali ve Güney Sudan'da yaklaşık 30 milyon insan acil gıda ve diğer geçim yardımlarına ihtiyaç duymuştur.

İnsani yardımda yer alan en temel hakların bazılarını özetleyen İnsani Yardım Sözleşmesi, insanların zararlardan korunmasına, hakları ve hukuk yolları konusunda bilgilendirilme şekline daha iyi güvenlik ve emniyeti sağlamasına yönelik yöntemlere yer vermektedir. Temel insani koruma konusu bu bağlamda çeşitli türde şiddetten uzak durma ve kasıtlı olarak insanların onurla hayatta kalmasına engel durumların önlenmesini içermektedir (Sphere Projesi, 2011: 29).

Şekil 1'de insani yardım faaliyetlerinin hangi şartlara bağlı olarak yürütülmesi gerektiği hususu gösterilmektedir.

Şekil 1: İnsani Yardımın Temel İlkeleri

Kaynak: The Sphere Project. (2011). *Humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response*. (Third Edition), United Kingdom: Practical Action Publishing, s. 28.

Şekil 1'de insani yardım aktörlerine rehberlik edecek dört temel ilkeye yer verilmektedir. Bu ilkeler insanlara hem maddi hem de psikolojik zarar vermekten kaçınma, tarafsızlık içinde yardım sağlama ve insanlara hukuk yollarını gösterme konusunda rehberlik etme şeklinde ele alınmıştır. Özellikle insani yardım faaliyetleri esnasında özensiz hareket sonucu afetzedeler daha fazla zarar görebilmektedir. Bu nedenle yapılacak insani yardım faaliyetlerinde maksimum özen gösterilmelidir. Tüm afetzelere dini inancına, uyruğuna, cinsiyetine ve diğer özelliklerine bakılmaksızın profesyonellik içinde yaklaşmak da insani yardımın gereklilikleri arasındadır. Burada tek bir gerçek ve izlenecek adım vardır, o da afet dolayısıyla etkilenen insanların varlığı ve bunlara tarafsız bir şekilde yardım faaliyetlerinin ulaştırılması gerekliliğidir. Yine özellikle afet dolayısıyla imkânlarını kaybeden ve hassaslaşan insanların içinde buldukları zor koşullarda o kişilerin istismar edilmemesi ve afetin

etkilerinin hafifletilmesinde, yaraların hızlı bir şekilde sarılmasında rehberlik yapılması büyük önem taşımaktadır.

İnsani yardımların çıkış noktasını oluşturan İnsani Yardım Sözleşmesi çeşitli ilkelere dayanmaktadır. Yukarıda bahsedilen insani yardım kapsamındaki bu dört ilke, çatışma ve afet durumlarında insanların genel olarak karşılaştığı daha ciddi tehditlere dikkat çekmektedir. Esasen bu dört koruma İlkesi, İnsani Yardım Sözleşmesi'nde belirtilen "onurla yaşama hakkı", "insani yardım alma hakkı" ile "korunma ve güvenlik hakkı" gibi hakların da özetini oluşturmaktadır (Sphere Projesi, 2011: 29).

Temel İnsani Standartlar uluslararası hukukta yer alan; kişinin onurlu bir yaşama sahip olma, korunma ve güvende olma haklarından yola çıkarak hazırlanmıştır. Özünde insan ve insani yardımlarda bireylerin korunup kollanması ve buna yönelik ilkeler yer almaktadır. Bu standartlar, kriz durumundan etkilenen topluluklara doğrudan yardım sağlayan ya da bölgede görev alan organizasyonları finansal ve/veya teknik anlamda ilgilendirerek (Bakır, 2019: 6) daha iyi bir insani yardım yönetiminin kurumsal bir hüviyet kazanmasına aracılık etmektedir.

İnsani krizlerden etkilenmiş kişilere ve toplumlara yönelik olarak yürütülen faaliyetlerde kurum ve kuruluşların dikkat etmesi gereken çeşitli insani yardım kriterleri/standartları bulunmaktadır. Temel İnsani Yardım Standartları dokuz başlıkta sıralanmaktadır (CHS Alliance, 2014: 4):

- İnsani yardımın uygun ve ilgili olması,
- İnsani yardımın etkin ve zamanında olması,
- İnsani yardımın yerel kapasiteleri güçlendirmesi ve negatif etkileri önlemesi,
- İnsani yardımın iletişim, katılım ve geri bildirimle dayalı olması,
- Şikayetlere açık olunması ve yanıt verilmesi,
- İnsani yardımın koordineli ve tamamlayıcı olması,
- İnsani yardım aktörlerinin sürekli öğrenmesi ve gelişmesi,
- Personelin işini etkin şekilde yapması ve personele adil ve eşit davranılması,
- Kaynakların amaçlara uygun bir biçimde ve sorumluluk olarak kullanılması.

Yukarıda sayılan standartlar insani yardım kuruluşlarına ve bireylere yönelik rehber niteliğinde olup, bu kriterler sürecin daha etkili ve şeffaf bir şekilde yürütülmesine katkı sağlaması, insani yardımların uygun içerikle hazırlanması ve sunulması, insani yardım aktörleri arasında uyumlu hareket edilmesi ve süreçte yer alan tarafların sürekli öğrenme ve kendini geliştirme çabası içinde olması gibi temel noktalara vurgu yapmaktadır.

Bakır'a göre (2019: 6) bu standartların varlığı insani yardım kuruluşları için bağlayıcı bir unsur olmanın yanında kuruluşları, faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar karşısında sorumlu tutulabileceklerdir. Bu sorumluluk insani yardım sisteminde işlerin daha iyi yürütülmesine katkı sağlamanın yanında, ihtiyaç sahibi kişilerin açık veya örtülü şekilde ifade ettikleri beklentilerinin zamanında ve insan onuruna saygı içerisinde gerçekleştirilmesine de elbette olumlu yansımaları olacaktır. Yine hesap verme anlayışı insani yardım aktörlerinin güç sarhoşluğuna düşmelerine set çekmede ve insani standartlara uygun bir metotla hareket etmede katkı sağlayacaktır.

2. İnsani Yardımlarda Toplumsal Bilinç Oluşturmanın Önemi ve Gerekliliği

Toplumsal bilinç oluşturmada yasalar, etik ilkeler, örf ve adetler önemli bir yere sahiptir. Özellikle temel insan haklarının hukuk metinlerinde yer alması ve bunların korunmasının elbette çok önemli bir yeri vardır. Bunun yanında etik ilkelerin geliştirilmesi, insani yardım faaliyetlerinin uygulanması sürecinde doğru tutum ve davranışların yerleşmesinde ve yaygınlaşmasında en az yasalar kadar gerekli ve önemlidir. Çünkü yasaların uygulanması sürecinde temel aktör insanlar olduğu için insanlar bazen yasal sınırların dışına çıkabilmekte bazen de yasal sınırların içinde kalsa bile etik olmayan davranışlar sergileyebilmektedir. Yasalar insanları dışsal olarak denetlerken, etik ilkeler ise bireyleri içsel olarak denetlemektedir. Bireylerin içsel olarak denetlenmesi/otokontrol doğru davranışların gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

İnsan haklarının aynı zamanda etik ilkeler olduğu göz önüne alındığında afet yönetimine yaklaşımda etik ilkeler ve insan haklarının birlikte ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Afet yönetimi afet öncesi yapılacak çalışmalara odaklanmanın yanında afetzedelere insan onuruna yaraşır bir şekilde muamelede bulunma ve süreci yönetmeyi de kapsamaktadır. Bu nedenle afetlerde insani yardım faaliyetlerine bakıldığında ağırlıklı olarak beslenme, barınma, güvenlik, sağlıklı bir yaşam sürme gibi insani faaliyetlerin devamlılığını sağlamaya dönük asgari gerekliliklerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla afetzedelere yapılana bu ve benzeri yardımlar bir lütuf olarak değil, yasal ve insani birer görev ve sorumluluk olarak görülmelidir (Yaman ve Düger, 2017: 8).

Dar çerçevede afet zamanlarındaki insani yardım faaliyetlerinde, geniş çerçevede ise sosyal, siyasal, yönetsel, kültürel, ekonomik vb. hayatın tüm alanlarında özellikle toplumsal bilinç oluşturmada yasal uygulamaların yanında etik değerleri de geniş ölçüde ele almak ve etik hiyerarşinin tüm aşamalarını birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü insanın en iyi davranışı sergilemesi bir bütün olup, o da toplumsal yaşamın tüm mecralarında aynı ahlaki

ilkelerin gösterilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle afetlere müdahale, arama kurtarma, lojistik faaliyetler ve diğer insani yardım süreçlerinde görev alanların ve gönüllü kişilerin afetzedelere yönelik yasal sorumluluğun yanında, ahlaki sorumluluğunun da olduğunu göz önünde tutarak hareket etmeleri beklenmektedir.

İster doğa kaynaklı olsun isterse insan kaynaklı olsun afetlerin olumsuz etkilerini minimum düzeye indirmek elbette mümkündür. Bu noktada afet bilincine sahip olmak ve ortak hareket etmek gerekmektedir. Özellikle doğa olaylarının afete dönüşmesinde insanların büyük payı bulunmaktadır. Nitekim dikkatsizlik, acemilik, vurdumduymazlık, kasten yapma ve rant sağlama gibi saiklerle hareket edildiğinde afetler ciddi anlamda can ve mal kayıplarına neden olmaktadır.

Yıkıcı depremler ve diğer afetler büyük can ve mal kaybına yol açmaktadır. Bu gerçekten yola çıkarak can ve mal kaybını en aza indirmek için afet öncesi hazırlık çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Hazırlık çalışmaları içerisinde en önemlisi ise temel afet bilincinin oluşması için verilen eğitimlerdir. Depremler sonucu ortaya çıkan manzaralar afet bilincine sahip olmanın farkını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü afet bilincine sahip bireyler yapısal olmayan hasarlara yol açacak etmenleri bilmekte ve buna göre önlem alabilmektedirler (Şahin, vd., 2018: 157). Nitekim Türkiye'nin deprem başta olmak üzere birçok afet tehlikesine açık bir ülke olduğu gerçeğinden yola çıkarak insanların bu afetlere karşı her zaman hazırlıklı olması gerekmektedir (Varol, 2019: 194-195). Sadece depremlerde ortaya çıkan manzara bile, afet konusunda bilinç eksikliği dâhil, önemli bir afet politikası oluşturmaya ve uygulamaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Kundak'a göre (2011: 6) afetlerden bahsetmek toplumda buna yönelik bilinç oluşturmak elbette felaket tellallığı değildir. Çünkü felaket tellallığı ve riskleri dile getirme arasında ince bir çizgi vardır. Bu çizginin bir tarafında, ümitsizlik, acizlik, karamsarlık ve kadercilik hüküm sürerken; diğer tarafında ise algılama, farkındalık ve mücadele yer almaktadır. Riskleri dile getirmede bilimsel ve teknik verilerden hareketle olası tehditler ve kayıplar en doğru şekilde belirlenmeye ve bu çerçevede alınabilecek önlemleri içeren bir yol haritası çıkarılmaya çalışılır.

Tam da bu noktada riskin modernite sonrası toplumun bir özelliği olduğunu belirten Ulrich Beck (2011), sanayi öncesi toplumlar için doğa olayları, seller ve kuraklık gibi risklerin varlığından söz ederken; modern sanayi toplumunda bilimsel gelişmelerle doğanın kontrol altına alındığı bir dünya ile birlikte insanlığın artık doğal kaynaklı değil, kendi eliyle ürettiği risklerle karşı karşıya kaldığına dikkat çekmektedir. İnsanın kendi eliyle ürettiği bu riskler (çevre kirliliği, nükleer enerji, genetik mühendisliği çalışmaları, küresel ısınma) küresel bir etkiye sahiptirler.

Afetler sırasında eksikliği hissedilen önemli hususlardan bir diğeri de afet gönüllüğüdür. Afetler konusunda bilinç eksikliği gönüllük esasına dayanan afet eğitimleriyle, projelerle ve benzer aktivitelerle giderilebilir. Özellikle okullarda afet bilinci derslerinin yaygınlaştırılması, afet gönüllülük çalışmalarına katılımın teşvik edilmesi bu konuda atılacak basit ama etkili adımlardan birkaçını oluşturmaktadır. İnsan hayatı her şeyden önce geldiğinden, olası bir afette hayatta kalmak için uyulması gereken kuralları bilen, afet sonrası afetzedelere yardımcı olabilecek bilinçli bireyler yetiştirilmesine duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır (Şahin, vd., 2018: 157-158).

Afetler konusunda eğitim alma ve bilinçli olma hayatta kalabilmenin ve zararı en aza indirebilmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Afet konusunda bilinç oluşturma aileden başlayarak tüm topluma yönelik yaygın afet eğitim ve uygulamalarını hayata geçirmekle mümkün olabilir. Özellikle karmaşa ve güçlükler süreci olan afetlerden önce tüm aile fertleri tarafından acil durum ve afet planlarının yapılması ve bunların güncel tutulması süreci daha kolay atlama açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında gönüllülük projeleri ile afetlerde gönüllü birey sayısının artırılması hem afetlerin etkilerinin azaltılması noktasında yol alınmasına hem de insani yardım organizasyonlarına katılım ve destek noktasında güç birliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Başka bir ifadeyle (Kundak, 2011) afetlerle baş edebilmede tehlikenin nereden, nasıl geleceğini doğru tespit edebilmek çok önemlidir. Bu kapsamda afetlere karşı algılama, farkındalık ve mücadele becerisini geliştirmede risklerin bilinmesinin ayrı bir yeri vardır. Ayrıca toplumun afetlere hazır olmasında ve daha az zarar görebilir hale getirilmesinde farkındalık çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Öğrenilebilen bir beceri olan farkındalığı geliştirmenin ‘afet tecrübesi’ ve ‘eğitim’ olmak üzere iki temel yolu bulunmaktadır.

Yukarıda afetlerde toplumsal bilinç oluşturma'nın birinci boyutunu oluşturan doğa kaynaklı afetler konusu ele alındı. Toplumsal bilinç oluşturma'nın ikinci boyutu ise insani krizler ve bunun neticesinde ortaya çıkan insani yardımlara ilişkin değerlendirmeleri içermektedir. Meydana gelen iç çatışmalar ve savaşlar başta olmak üzere birçok sorun insani dramları görünür hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle özellikle savaşlar ve iç çatışmalar neticesinde artan silahlanma yarışı ya da artan silahlanma yarışı sonucu artan iç çatışmalar ve savaşlar insani krizleri derinleştirerek, olayların meydana geldiği coğrafyaların dışına taşmasına ve sorunun sarmal haline dönüşerek dünyanın geleceğini tehdit etmesine neden olmaktadır. Bu noktada sorunların daha da büyümemesi yönünde ortak toplumsal tepkinin ortaya konulmasına duyulan ihtiyaç da giderek artmaktadır.

İnsani krizler dünyanın bazı bölgelerinde çok yoğun (örneğin Sahra altı Afrika) bazı bölgelerinde ise az yoğun (örneğin Avrupa) şekilde görülse de acil müdahale edilmesi gereken

bir sorun olarak beklemektedir. Özellikle örgütlü hareketlerle insani drama dikkat çekilmesi ve konunun birinci derecede muhatabı olarak karar verme ve uygulama noktasında icracı organ olan hükümetler üzerinde baskı oluşturulması suretiyle önemli kazanımlar elde edilebilir. Çünkü hükümetler çoğu zaman politik, diplomatik, ekonomik ve siyasal kaygılarla insani yardımlar konusunda kapsamlı adımlar atmaktan uzak durmayı tercih edebilmektedir. İşte bu noktada ulusal ya da uluslararası ölçekte STK'ların devreye girerek sorumluluk paylaşımına, işbirliği yapmasına ve hükümetler üzerinde etki oluşturmaya ihtiyaç duyulmaktadır. STK'lar gönüllüler aracılığıyla savaşların, göçlerin, iç çatışmaların ortaya çıkardığı acı bilançooya dikkat çekmek suretiyle bunların önlenmesine yönelik kamuoyu oluşturma ve hükümetler üzerinde baskı oluşturmaya çalışmalıdır.

İnsani yardım faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin çalışmalar acının hafifletilmesinde çok önemli olmakla birlikte, yeni insani krizlerin ortaya çıkmasına mâni olacak girişimlerin olması da bir o kadar önemli ve zorunludur. STK'lar üzerinden insani krizlere dikkat kampanyaları, askeri harcamaların ve silahlanma yarışlarının gelecekte bu meseleyi daha da karmaşık hale getireceği yönünde bilgilendirici çalışmalar yapılması, toplumsal bilinç oluşturmada önemli bir araç olarak görülebilir. Önlemler alınmadığı sürece rakamların da ortaya koyduğu gibi can kayıpları, yaralanma ve kaybolma hadiselerinin yanında açlık, yoksulluk, hastalık gibi birçok sorunun artarak devam etme potansiyeli bulunmaktadır. Tüm bu gelişmelere Covid-19 salgınının olumsuz etkileri de eklenince işler daha kötü bir hâl almıştır. Bu konuda Dünya Gıda Programı (UNDP, 2020: 14) Covid-19 salgınının küresel ölçekte geçim kaynaklarına ve gıda tedarik zincirine vurduğu darbeden dolayı açlık sorunuyla karşı karşıya kalan insan sayısının 55 ülkede 130 milyon daha artabileceğine dikkat çekmektedir.

3. İnsani Krizler ve İnsani Yardımların Genel Görünümü

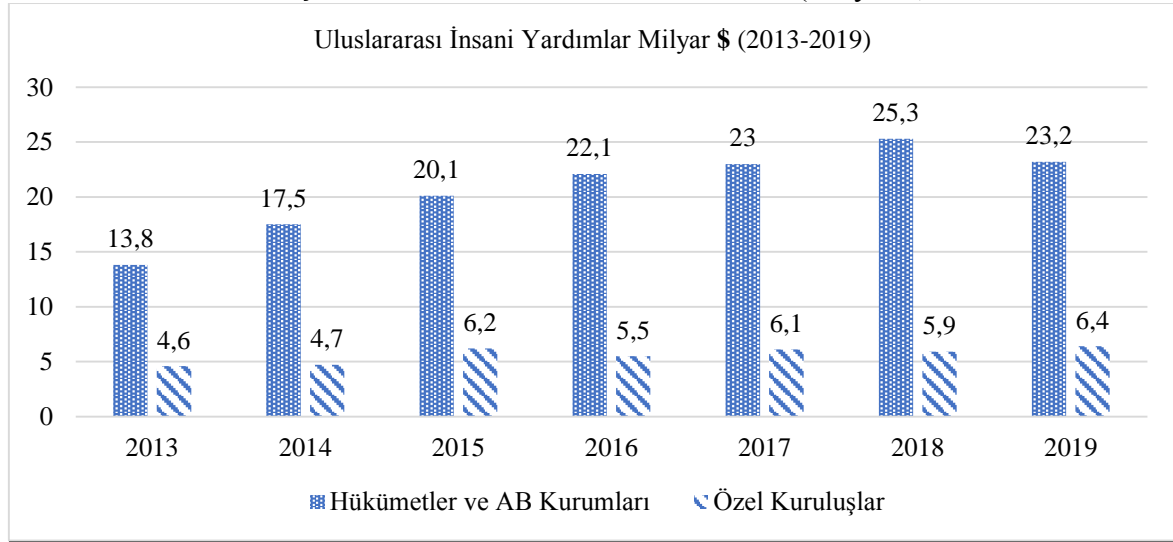
Dünya genelinde meydana gelen doğa ve insan kaynaklı afetler yeni krizlere yol açmaya devam etmektedir. Özellikle son zamanlarda artan iç çatışmalar, savaşlar, göçler, açlık, salgın hastalıklar (Covid-19 salgını süreci ciddi anlamda zora sokmaktadır), Yemen, Suriye, Sudan, Etiyopya, Irak, Nijerya Somali, Kenya gibi ülkeler başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde olumsuzlukları beraberinde getirmekte, bu olumsuzluklara karşı atılan çözüm adımları ve yardım faaliyetleri çok düşük düzeylerde kalmaktadır. Özellikle küresel ölçekte askeri harcamaların artış eğiliminde ve bununla ilintili olarak birçok bölgede aktif silahlı çatışmaların yaşanmış/yaşanıyor olması insani yardımlara duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI, 2020: 10) yıllık raporuna göre küresel askeri harcamalar 2019 yılında 1,917 trilyon dolara yükselmiştir. Bu tutar bir önceki

seneye göre %3,6 ve 2010 yılına göre %7,2 daha yüksektir. 2019 yılı askeri harcama tutarı gayri safi yurtiçi hasılasının %2,2'sini veya kişi başına 249 dolara denk gelmektedir. Askeri harcamalar dünyanın hemen her bölgesinde artmış durumdadır. Avrupa'da %5, Asya ve Okyanusya'da %4,8, Amerika'da %4,7 ve Afrika'da %1,5 olarak gerçekleşmiştir.

Özellikle insan kaynaklı afetlerin başat sebebi olarak savaşlar ve iç çatışmalar neticesinde son 30 yılda milyonlarca insan savaş sebebiyle ölmüş, yaralanmış ve göç etmek zorunda kalmıştır. Dünyada silahlanma yarışı ve askeri harcamalar arttıkça savaşların etkisi de bu nispette büyümektedir. Raporlar (Örneğin, SIPRI, 2020: 13) dünyada her geçen yıl askeri harcamaların, silahlanma yarışlarının hız kazandığını ve büyük bir silah ticaretinin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Çalışmalarda her ne kadar askeri harcamaların, savaşların ve iç çatışmaların arttığına dikkat çekiliyor olsa da insani krizlerle mücadele kapsamında çeşitli düzeylerde yardımlar yapılmakta (her ne kadar yeterli düzeyde olmasa da), acılar hafifletilmeye çalışılmaktadır. İngiltere merkezli Kalkınma İnisiyatifleri Örgütü'nün (DI, 2020: 10; DI, 2019: 10; DI, 2018: 8) raporlarına göre uluslararası insani yardımlarda genel olarak bir artış söz konusudur. Bu yardımlar içerisinde resmî kurumların payı daha fazladır.

Şekil 2: Uluslararası İnsani Yardımlar (Milyar \$)

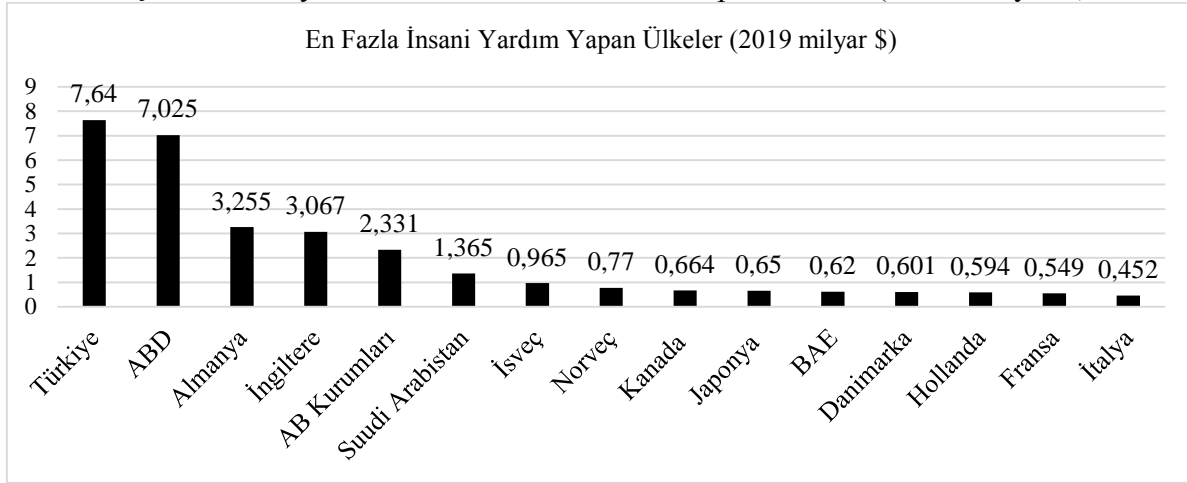

Kaynak: DI. (2020). *Global humanitarian assistance report 2020*. England and Wales: DI International Ltd, s.10; DI. (2019). *Global humanitarian assistance report 2019*. England and Wales: DI International Ltd, s. 10; DI. (2018). *Global humanitarian assistance report 2018*. England and Wales: DI International Ltd, s. 8.

Şekil 2'de 2013 ile 2019 yılları arasında hükümetler ve Avrupa Birliği kurumları ile özel kuruluşlar tarafından verilen insani yardımlar gösterilmektedir. Şekle genel olarak bakıldığında insani yardımların artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum esasen dünyada yaşanan

insani krizlerin artmasının ve insani yardımlara duyulan ihtiyacın her geçen gün artıyor olmasının bir sonucu olarak da görülebilir. 2013 yılında 13,8 milyar doları resmi hükümetler ve AB kurumları, 4,6 milyar doları özel kuruluşlar tarafından verilen toplam insani yardım tutarı 18,4 milyar iken; bu rakam 2019 yılında 23,2 milyar doları resmi, 6,4 milyar doları özel kuruluşlar olmak üzere toplam 29,6 milyara yükselmiştir. Ancak 2018 yılına göre 2019 yılında insani yardım miktarınının 1,6 milyar dolar gerilediği de görülmektedir.

Şekil 3: Dünyada En Fazla İnsani Yardım Yapan Ülkeler (2019/ Milyar \$)

Kaynak: DI. (2020). *Global humanitarian assistance report 2020*. England and Wales: DI International Ltd., s. 35.

2019 yılında dünyada en fazla insani yardım sorumluluğunu üstlenen ülkelerin verildiği Şekil 3'e bakıldığında Türkiye'nin ve ABD'nin insani yardım harcamalarının diğer ülkelere nazaran açık ara önce olduğu görülmektedir. Türkiye'nin insani yardım yapan ülkeler arasında ilk sırada yer almasında Türkiye'de yaşayan geçici koruma statüsü kapsamında kayıtlı 3 milyon 600 bin Suriyeliye yönelik harcamaların büyük bir etkisi söz konusudur.

Türkiye'nin tarihsel süreç içinde insani yardım konusunda duyarlılığı hep olmuş ve Türkiye dünyanın birçok bölgesine yardım eli uzatmıştır. Özellikle Suriye kriziyle Türkiye insani yardımlar konusunda ön plana çıkmıştır. 2011 yılında Suriye'de başlayan iç karışıklıklar neticesinde büyük bir kısmı başta komşu ülkeler olmak üzere birçok ülkeye Suriyeli göçü yaşanmıştır. Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmesiyle başlayan yeni dönemde insani yardım talebinde ciddi bir artış olmuştur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre (2020), Türkiye'deki geçici koruma statüsü kapsamındaki Suriyeli sayısı 2012 yılında 14.237, 2013 yılında 224.655 iken; bu sayı 2019 yılındaki ufak bir düşüşün dışında sürekli artış göstererek 2020 sonu itibariyle 3.641.370 kişiye yükselmiştir.

Türkiye'nin görünür bir küresel insani yardım aktörü olmaya başlaması Somali'ye yaptığı hatırı sayılır yardımlarla başlamış ve Suriye krizi ile devam etmiştir. Türkiye'nin orta gelirli ülke olarak dış ve insani yardım alanında ekonomisi büyük ülkelerle yarışıyor olması ve hatta bazılarını geride bırakması ilgi çekici bir durum oluşturmaktadır. Çeşitli çalışmalarda da (Küresel İnsani Yardım Raporu, OECD Kalkınma İstatistikleri gibi) Türkiye'nin insani yardım hızını arttırdığına dikkat çekilmektedir (Cihangir-Tetik ve Müftüler-Baç, 2020). Özellikle AFAD insani yardımlar noktasında dünyanın birçok ülkesine ulaşmaya çalışmakta ve yardımlarını sürdürmektedir. AFAD verilerine göre 2009-2019 yıllarını kapsayan on yılda 58 ülkeye toplamda 4,5 milyar TL değerinde yardım gönderilmiştir. En fazla yardım ulaştırılan ülkeler arasında Suriye, Somali, Filistin, Pakistan ve Bangladeş ilk sıralarda yer almıştır (AFAD, 2019).

2020 yılı Küresel İnsani Yardım Raporu'nda da ifade edildiği gibi Türkiye'nin insani yardım harcamalarının büyük çoğunluğu Türkiye'de sayıları milyonları bulan Suriyelilere yönelik olmuştur. Bu süreçte hem resmî kurumların hem de insani yardım alanında faaliyette bulunan STK'ların göçün yükünü azaltmaya ve insani dramları hafifletmeye yönelik çok ciddi gayretleri olmuştur.

Türkiye ve ABD dışında İsviçre 0,423, Belçika 0,360, Kuveyt 0,279, İspanya 0,276, İrlanda 0,206, Finlandiya 0,163 ve Avustralya 0,130 milyon dolar insani yardım yapmıştır. Raporda ayrıca en büyük 20 bağışçı ülke tarafından sağlanan uluslararası yardım hacminin 2012'den bu yana (2019) ilk kez azaldığına da dikkat çekilmektedir. 2019 yılında en büyük 20 kamu bağışçısı tarafından sağlanan uluslararası insani yardım hacmi bir önceki yıla nazaran %8 azalmıştır. Bu yardım tutarı 2018'de 24,4 milyar ABD doları iken 2019'da 22,4 milyar ABD doları olmuştur (DI, 2020: 35). İnsani yardım tutarlarının yetersizliği sorunun yanında bu yardımların dalgalı bir seyir izlemesi hususu da insani krizlerle mücadelede güçlü bir politika üretilmediğini ortaya koymaktadır.

2018 itibarıyla en fazla insani yardım yapılan 5 ülkeye bakıldığında, bunlar Yemen (5 milyar dolar), Suriye (2,3 milyar dolar), Irak (1,3 milyar dolar), Güney Sudan (0,8 milyar dolar) ve Filistin'den (0,8 milyar dolar) oluşmaktadır (DI, 2020: 10). İnsani yardımların yapıldığı bu ülkeler, esasen insani dramların da en çok yaşandığı ülkeler olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bu ülkeler özellikle iç savaşın, dış müdahalelerin ve siyasi krizlerin en fazla olduğu ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu insan kaynaklı afetler neticesinde binlerce insan ölümlerinin yanında yaralanmalar, kaybolmalar, açlık, yoksulluk, göç gibi büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Örneğin Yemen, 2019 yılında dünyadaki en ağır insani krizin yaşandığı yer olarak kayıtlara geçmiştir (SIPRI, 2020: 7). Yemen'deki savaşın yol açtığı siyasi yıkımın yanı sıra sivil nüfus üzerindeki etkisi de felaket boyutlarına ulaşmış durumdadır. Yemen'deki savaş sadece can kayıplarına ve yaralanmalara neden olmamış aynı zamanda savaş sebebiyle ülkenin zaten zayıf olan altyapısı tamamen yıkılmış, insani yardım amaçlı müdahaleler iyice imkânsız hâle gelmiştir. Yıllardır süren savaş ülke genelinde ilaç ve gıda gibi temel ihtiyaç maddeleri konusunda ciddi sorunlar yaşanmasına, milyonlarca insanın açlıkla veya yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya kalmasına da yol açmıştır. Raporlarda ülkede son altı yılda binlerce sivilin öldüğü ve çok sayıda insan hakkı ihlali yaşandığı belirtilmektedir. Hava bombardımanları, abluka ve çatışmalar halkın %80'ini insani yardıma ve korunmaya muhtaç hâle getirmiştir (Domazeti, 2020a: 2). Yemen'deki sorunlar elbette sadece savaşlarla da sınırlı değildir. Yemen'de meydana gelen şiddetli yağmurlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan seller altyapının tahribatına, ev ve barınakların yıkılmasına, su kaynaklarının ve tarım ürünlerinin zarar görmesine, hayvanların ölümüne can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Yemen'in altı farklı bölgesinde tahmini olarak 62 binin üzerinde aile sellerden etkilenmiştir (OCHA, 2020: 2).

Büyük insani krizin yaşandığı bir başka ülke ise Sudan'dır. Sudan'da 7.1 milyon insan ciddi gıda güvensizliği yaşamaktadır. Bu insanlardan 6.1 milyonuna insani yardım ulaştırılması hedeflenmiş, 8.8 milyon insana yardım ulaştırılmış (Eylül 2020 itibariyle), 2,55 milyon insan ülke içinde yerinden edilmiş, 1.1 milyon insan mülteci durumuna düşmüştür (OCHA, 2021a: 1).

Son on yıldır çok ağır şartların, insani dramın yaşandığı bir başka ülke ise Suriye'dir. Suriye'de de benzer bir durum söz konusudur. Milyonlarca insanın göç ederek mülteci konumuna düştüğü ve milyonlarca insanın da ülke içinde çok zor koşullarda yaşam mücadelesi verdiği Suriye'de yaşanan bu durum sadece komşu ülkeleri etkilemekle kalmamış birçok ülkede siyasi tartışmaların ve çeşitli platformlarda çözüm arayışlarının da konusu haline gelmiştir. 2011 yılından itibaren devam eden bu krizden en fazla etkilenen elbette Suriye halkı olmuştur. Ülkeler açısından bakıldığında ise Türkiye başta olmak üzere Suriye'ye komşu/yakın mesafede olan Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır gibi ülkeler en fazla göç edilen ülkeler arasında yer almaktadır. Bunun yanında bu süreçte Avrupa'nın çeşitli ülkelerine de göçler yaşanmıştır.

Günümüz itibarıyla Suriye nüfusunun yaklaşık %60'ı mülteci konumundadır. 6 milyonu aşkın Suriyeli ülke içinde (iç mülteci), 6 milyonu da ülke dışında olmak üzere 12 milyondan fazla insan yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalarak mülteci konumuna düşmüştür. Çatışmaların özellikle mültecilerin yoğun olduğu bölgelere insani erişimi engellemesi, zaten

kötü olan yaşam koşullarını daha da zorlaştırmaktadır. Ülkede savaşın yol açtığı en büyük dramlardan biri de yoksulluk olup, halkın %60'ından fazlası ağır bir yoksulluk içinde yaşamaktadır (Domazeti, 2020b: 1-3). Suriye İnsan Hakları Ağına göre Mart 2011'den Eylül 2020'ye kadar geçen sürede 226.779 sivil hayatını kaybetmiştir. Bu süre zarfında 29.375 çocuk, 28.405 kadın yaşamını yitirmiştir (SNHR, 2020).

Rakamlar insani yardıma muhtaç durumda olan insan sayısının giderek artmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (OCHA, 2021b: 66) 2021 yılında 235 milyon kişinin insani yardım ve korumaya ihtiyaç duyacağını ifade etmektedir. Ofis'e göre bu gelişme dünya çapında her 33 kişiden 1'inin yardıma ihtiyacı olduğu anlamına gelmektedir. Bu tablo bir önceki yıla göre (45 kişide 1 kişi) olumsuzlaşarak durum daha ciddi bir hâl almaktadır. Soruna çözüm olarak BM ve ortak kuruluşlar, 56 ülkede en çok muhtaç durumda olan 160 milyon insanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere 35 milyar dolara ihtiyaç duyulduğunu belirtilmektedir.

İnsani yardıma en fazla ihtiyaç duyulan bölgelere bakıldığında, Güney ve Doğu Afrika (58.5 milyon kişi), Batı ve Orta Afrika (56.1 milyon kişi), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (45.1 milyon kişi) ve Asya ve Pasifik (29.9 milyon kişi) ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında Doğu Avrupa'da 3.4 milyon kişi insani yardıma ihtiyaç duymaktadır (OCHA, 2021b: 68).

Tablo 1: 2021 Yılı İnsani Müdahale Planı

Ülke	Muhtaç Durumda Olan Kişi Sayısı (milyon)	Ulaşılması Hedeflenen Kişi Sayısı (milyon)	İhtiyaç Duyulan Para (ABD Doları\$)
Yemen	24.3	19	3.39 milyar\$
Etiyopya	21.3	16.3	1.50 milyar\$
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	19.6	9.6	1.98 milyar\$
Afganistan	18.4	15.7	1.30 milyar\$
Sudan	13.4	8.9	1.80 milyar\$
Suriye	13	10.5	4.20 milyar\$
Pakistan	10.5	3.3	285.3 milyon\$
Nijerya	8.9	6.2	1.10 milyar\$
Güney Sudan	7.5	5.6	1.50 milya\$
Mali	7.1	5.8	498milyon\$

Kaynak: HI (Humanitarian Insight). (2020). *Response plans in 2021*. Erişim tarihi: (12.01.2020) <https://humaninsight.info/>

Tablo 1, 2021 yılı için insani yardım müdahale planı çerçevesinde muhtaç durumda en fazla insanın yaşadığı 10 ülkeyi göstermektedir. Yukarıda da değinildiği gibi özellikle Yemen'de durum çok daha kötü bir noktaya gelmiş durumdadır. 2021 yılı itibarıyla Yemen'in nüfusu 30.1 milyon olup (Worldometer, 2021) bu nüfusun 24,3 milyonu (%78,1) muhtaç durumdadır. Bunun yanında Etiyopya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Afganistan, Sudan, Suriye, Arakan, gibi çeşitli ülkelerde insani yardımlara muhtaç durumda olan milyonlarca insan

bulunmaktadır. Muhtaç durumda olan insanların olduğu ülke sayısı elbette bunlarla sınırlı değildir. Raporda (HI, 2020) ayrıca Mali, Venezuela, Zimbabve, Kolombiya, Haiti, Nijer, Burkina Faso gibi onlarca ülkede milyonlarca insanın benzer insani krizlerle karşı karşıya kalmaya devam ettiğine yer verilmiştir.

Sonuç

Uluslararası çapta insan hak ve hürriyetlerinin korunmasına ve dolaylı olarak da insani yardımlara ilişkin birçok temel hukuk metni (İnsan Hakları Evrensel Beyanname, Birleşmiş Milletler Antlaşması, uluslararası temel sözleşmeler, anayasalar ve yasalar) bulunmaktadır. Bunun yanında insani yardımlar noktasında uluslararası düzeyde faaliyette bulunan çok çeşitli organizasyon/örgüt (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi, Birleşmiş Milletler Yardım Ofisi, AFAD vb.) bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen insani krizler olanca hızıyla devam etmektedir. Temel sorun insani krizlere ilişkin yasal düzenlemelerin ya da kurumsal yapılanmaların eksikliğinde değil; sorun ülkelerin insani yardımlara yaklaşım tarzlarında, yasal düzenlemelerin uygulanması noktasında organizasyon eksikliğinde, gereken çabanın gösterilmemesinde, hatta öncelikli konular sıralamasında insani yardımların çok daha gerilerde kalmasında ve elbette bilinçsiz hareket etmede yatmaktadır. Dolayısıyla topyekün bir biçimde duyarlı olmaya, bilinçlenmeye ve yönetimler/hükümetler üzerinde uluslararası hukuk normları çerçevesinde baskı oluşturarak yeni insani krizlerin oluşmasını engellemeye ve özellikle diplomatik girişimlerle sorunların barışçıl yollarla çözülmesine yönelik çabalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte yine yerel düzeyden başlamak üzere uluslararası platformlarda STK'ların baş rolde olduğu sivil inisiyatiflerle yeni krizlerin ortaya çıkmaması için hükümetler üzerinde baskı kurulmaya çalışılmalıdır.

İnsani yardım gerektiren olayların başında doğrudan ya da dolaylı olarak insan etkisiyle afete dönüşen doğa olayları gelmektedir. Ülkelerde meydana gelen doğa kaynaklı olayların afete dönüşerek maddi-manevi zarar vermesine sıklıkla şahit olunmaktadır. Bunun yanında özellikle doğrudan insan unsurunun etkisiyle meydana gelen iç karışıklıklar, savaşlar ve kitlesel göçler can ve mal kayıplarına neden olan olaylar olarak tüm güncelliğini ve etkisini sürdürmektedir. Bir yandan, ülkelerin her geçen yıl savunma harcamalarına ayırdığı bütçenin giderek artması diğer yandan toplumsal anlamda bilinçsizlik ve duyarsızlık insani yardıma ihtiyaç duyulan bölge/kişi sayısını giderek artırmaktadır. Ayrıca insani yardım harcamaları ülkelerin diğer harcamalarıyla kıyaslandığında, bu harcamaların çok düşük düzeylerde kalması hususu diğer sorunlarla birleşince neticede insani krizlerde ciddi artışları ortaya çıkarmıştır.

Doğa kaynaklı ve insan kaynaklı travmatik olayların ülke ekonomilerine verdiği zararların yanında, sosyal hayata ve insanlar üzerinde çoğunlukla da gelişmemiş ülkelerde çok derin etkileri olmaktadır. Özellikle askeri harcamaların katlanarak artması yakın gelecekte mevcut krizlere ek yeni risklerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlayacak bir potansiyele sahip olmaktadır. Temel sebebi siyasi anlaşmazlıklara bağlı olarak ortaya çıkan birtakım insani dramlar (zorunlu göç, iç savaş, kaynakların kullanılamaması, açlık ve yoksulluk gibi) yeni insani sorunların artmasına neden olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bir yanda artan askeri harcamaların ve derinleşen insani krizlerin öbür yanda yürütülen insani yardım faaliyetlerinin yetersizliğinin oluşturduğu paradoksal durum insani yardım faaliyetlerinin başarısını düşürmektedir. Ayrıca rakamlar ülkelerin ekonomik gelişmiş düzeyi ile insani yardım harcaması yapma arasında doğrusal bir ilişki olmadığını ortaya koyarak bu durumu desteklemektedir.

Dünyada yaşanan gelir dağılımı ve adaletsizlik sosyal barışı tehdit etmektedir. Ülkeler arası bu dengesizlik kaynakların sahipliğindeki farklılıklarla iyice derinleşmiştir. Dünyadaki refah artışının özellikle açlığın, yoksulluğun, iç çatışmaların ve savaşların hüküm sürdüğü coğrafyalara da ulaşması ortak akılla, diplomasiyle ve uluslararası girişimlerle sağlanabilir. Bu bölgelerde meydana gelen ölümler dışındaki diğer insani dramların (engellilik, sosyal hayata uyum yeteneğini kaybetme, maddi kaynakların tükenmesi) neticesinde ortaya çıkan yeni riskler karşısında bu kişilerin topluma entegre edilmesinde çok aktörlü bir sürece ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi, kendisini ve çevresini güvende hissedebilmesi ve geleceğe ilişkin endişe duymadan yaşayabilmesi için bireysel çabalar yeterli olmamakta yine burada da devletlerin ortak desteğiyle oluşturulacak sosyal politikalara (sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik sistemine) ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bağlamda özellikle küreselleşme süreci bir yandan bölgeler arası dengesizlikleri artırırken diğer taraftan yaygın kapitalist ekonomik sistem sosyal politikaların geri plana itilmesine neden olmuştur. Bu süreç, ekonomik ve sosyokültürel dönüşümün yanında aynı zamanda devletlerin yapısını da değiştirerek ulusüstü işbirliklerini daha kıymetli hale getirmiştir. Başka bir ifadeyle ulusal ya da küresel ölçekli olup olmaması fark etmeksizin, ülkelerin sorunlara tek başına çözüm üretme ve sorunların üstesinden gelme kapasiteleri azaldığından ortak hareket etme zorunluluğu kendini iyice hissettirmiştir. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin önemi daha da artmıştır. Başta doğa kaynaklı afetler olmak üzere savaş, göç, açlık, yoksulluk gibi insan kaynaklı afetlerle mücadele noktasında birlikte hareket etmeye mecbur olma, sorunlara elbirliği içinde çözüm arama çabaları da artmak zorunda kalmıştır. Özellikle hükümetler üzerinde insani yardım harcamalarının artırılmasına yönelik kararlar

üzerinde baskı oluşturma, protesto eylemleri, çeşitli platformlarda toplumların bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi çalışmalarının yapılması daha da önem kazanmıştır.

Dünyada meydana gelen doğa kaynaklı afetler bir tarafta tutulsa bile, insani yardım programları kapsamında sadece açıklıkla mücadele bile başlı başına bir sorun olarak kamu yönetimlerinin küresel düzeyde ortak hareket etmelerini ve kalıcı insani yardım politikalarını hayata geçirmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda insani yardımlara en fazla ihtiyaç duyulan bölgeler/ülkeler öncelikli olmak üzere kısa vadeli (temel insani ihtiyaçların karşılanması), orta vadeli (altyapının, yasal ve kurumsal yapının oluşturulması) ve uzun vadeli (sürdürülebilir sosyal, siyasal ve ekonomik sistemin oluşturulması) politikalarla bu ülkelerin kaderlerinin değiştirilebileceği noktasında her ülkeye ayrı ayrı sorumluluk düştüğü unutulmamalıdır.

Ayrıca insanların, dramların, ölümlerin ve yaralanmaların sadece bir rakamdan oluştuğu ya da bir bölgenin sorunu olarak değerlendirildiği yaklaşımlardan uzak durulmalıdır. Her bir insanın kıymetli olduğu, bir ailesinin-çevresinin ve yaşama hakkının olduğu unutulmamalıdır. Dünyanın en güvenli-zengin kabul edilen bölgesinde yaşayan bir insanla, örneğin Yemen’de, Suriye’de, Somali’de, Etiyopya’da, Irak’ta ya da benzer coğrafyalarda yaşayan insanların aynı haklara, benzer yaşam kalitesine sahip olması gerektiği düşüncesinin zihinlere yerleşmiş olması gerekmektedir.

Dünyada yaşanan bütün bu olumsuzluklara ek olarak özellikle 2020 yılının en büyük krizlerinden biri olan ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, sağlık hizmetlerinde aksama ve ölümlerin yanında gıda temini ve sevkiyatında oluşturduğu risklerden dolayı raporlarda da ifade edildiği gibi birçok ülkede milyonlarca insanın içinde yoksulluğu da barındıran yeni sorunlarla karşı karşıya kalmasına ve sorunun çok boyutlu olarak derinleşmesine neden olmuştur. Bu kapsamda ortak akılla ve işbirliği içinde hareket edilerek sorunlara yaklaşılması zaruret olup, aksi durumda gelecek yıllarda çok daha büyük insani krizlerin yaşanması kaçınılmaz bir son olarak görülmektedir.

Kaynakça

- AFAD. (2014). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*, Ankara.
- AFAD. (2019). *AFAD aracılığıyla 58 ülkeye 4,5 milyar liralık insani yardım*. (20.08.2019) Erişim tarihi: (11.01.2021) <https://icisleri.gov.tr/afad-araciligiyla-58-ulkeye-45-milyar-liralik-insani-yardim#:~:text=En%20%C3%A7ok%20yard%C4%B1m%20ula%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1lan%20%C3%BClkeler,750%20milyon%20lira%20yard%C4%B1m%20ula%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1>
- AFAD. (2020). *Afet yönetimi kapsamında 2019 yılına bakış ve doğa kaynaklı olay istatistikleri*. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.
- AFAD. (2021). *Afet türleri*. Erişim tarihi: (13.01.2021) <https://www.afad.gov.tr/afet-turleri>
- Bakır, Z. Z. (2019). *Daha etkin insani yardım için temel standartlar*. (Araştırma 91, İnsani Yardım), İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu, başka bir modernliğe doğru*, (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cambridge Dictionary. (2020). *Humanitarian*. Erişim tarihi: (09.07.2020) <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/humanitarian>
- Ceren, A. (2019). Yönetim ve kriz/afet yönetimi. (M. A. Özer, Ed.). (12. Bölüm), *Yönetim ve ...* ss. 348-388, Ankara: Gazi Kitabevi.
- CHS Alliance. (2014). *Temel insani yardım standardı*. CHS Alliance, Sphere Project ve Groupe URD. Erişim tarihi: (09.07.2020) <https://corehumanitarianstandard.org/files/files/Core-Humanitarian-Standard-Turkish.pdf>
- Cihangir-Tetik, D. ve Müftüler-Baç, M. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine dış ve insani yardımlar penceresinden bakmak. *Panorama, Çevrimiçi Yayın*, 23 Mayıs. Erişim tarihi: (08.01.2021) <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/05/23/turkiye-avrupa-birligi-iliskilerine-dis-ve-insani-yardimlar-penceresinden-bakmak/>
- Çağırın, M. E. (2006). *Uluslararası alanda insan hakları*. Ankara: Platin Yayınları.
- DI (Development Initiatives). (2018). *Global humanitarian assistance report 2018*. England and Wales: DI International Ltd., Erişim tarihi: (09.01.2021) <https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2018/#downloads>
- DI (Development Initiatives). (2019). *Global humanitarian assistance report 2019*. England and Wales: DI International Ltd., Erişim tarihi: (09.01.2021) https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GHA%20report%202019_0.pdf
- DI (Development Initiatives). (2020). *Global Humanitarian assistance report 2020*. England and Wales: DI International Ltd., Erişim tarihi: (08.01.2021) <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/78217>
- Domazeti, R. (2020a). *Yemen'de insani kriz derinleşiyor*. İNSAMER (28.09.2020), Erişim tarihi: (09.01.2020) https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_3339.pdf
- Domazeti, R. (2020b). *Suriye'de insani durum*. İNSAMER (07.12.2020) Erişim tarihi: (11.01.2021) https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_3526.pdf
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). *Geçici koruma*. İçişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: (09.01.2020) <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- HI (Humanitarian Insight). (2020). *Response plans in 2021*. Erişim tarihi: (12.01.2020) <https://humaninsight.info/>
- IFRC. (2018). *World disasters report*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva/Switzerland. Erişim tarihi: (01.07.2020) <https://media.ifrc.org/ifrc/wp-content/uploads/sites/5/2018/10/B-WDR-2018-EN-LR.pdf>
- IFRC. (2020a). *World disasters report 2020*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, Geneva, Erişim tarihi: (13.01.2020) <https://media.ifrc.org/ifrc/world-disaster-report-2020>
- IFRC. (2020b). *What is a disaster?* Erişim tarihi: (02.07.2020) <https://www.ifrc.org/en/what-we-do/disaster-management/about-disasters/what-is-a-disaster/>
- Monllor, J. ve Murphy, P. J. (2017). Natural disasters, entrepreneurship, and creation after destruction A conceptual approach. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol. 23, No. 4, 618-637.

- Köseoğlu, A. M. (2015). *Afet yönetimi ve insani yardım*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kundak, S. (2011). Şehirler, afetler ve insanlar. *Toprak İşveren Dergisi*, Sayı 92, 6-11.
- OCHA. (2020). *Humanitarian update (Yemen)*. Sayı 8. Erişim tarihi: (09.01.2020).
<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Yemen%20Humanitarian%20Update%20Issue%208%20August%202020%29.pdf>
- OCHA. (2021a). *Situation report (Sudan)*. Erişim tarihi: (10.01.2021)
<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Situation%20Report%20-%20Sudan%20-%207%20Jan%202021.pdf>
- OCHA. (2021b) Global humanitarian overview. Erişim tarihi: (10.01.2021)
https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GHO2021_EN.pdf
- Pringle, J. ve Hunt, M. (2015). “Humanitarian action”. Encyclopedia of Global Bioethics, Springer Science+Business Media Dordrecht, DOI 10.1007/978-3-319-05544-2_235-1 Erişim tarihi: (30.09.2020) https://www.researchgate.net/publication/284030877_Humanitarian_Action
- Shaluf, I. M., Ahmadun, F. ve Said, A. M. (2003). “A review of disaster and crisis”, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 12(1), 24-32.
- SIPRI. (2020). *SIPRI yearbook 2020: Armaments, disarmament and international security*. Oxford University Press. Erişim tarihi: (11.01.2020) https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-06/yb20_summary_en_v2.pdf
- SNHR. (2020). *Statistics. (Since March 2011)*. Erişim tarihi: (11.01.2020).
<https://sn4hr.org/#1523098545619-e820e287-18bd>
- Sphere Projesi. (2011). *İnsani yardım sözleşmesi ve insani yardımda asgari standartlar*. (İkinci Yeniden Baskı), Northampton, Birleşik Krallık: Belmont Press Ltd.
- Sphere. (2018). *The sphere handbook. humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response*. Erişim tarihi: (31.12.2020) <https://handbook.spherestandards.org/en/sphere/#ch001>
- Statiska. (2021). Development of the number of earthquakes (M5+) worldwide from 2000 to 2019. Erişim tarihi: (08.02.2021) <https://www.statista.com/statistics/263105/development-of-the-number-of-earthquakes-worldwide-since-2000/>
- Şahin, Y., Lamba, M. ve Öztıp, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin afet bilinci ve afete hazırlık düzeylerinin belirlenmesi. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6) 149-159.
- TDK. (2009). *Türkçe sözlük*. (10. Baskıdan Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- The Sphere Project. (2011). *Humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response*. (Third Edition). United Kingdom: Practical Action Publishing.
- UN. (2020) *Human rights*. Erişim tarihi: (09.07.2020) <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/human-rights/>
- UNDP. (2020). *Global multidimensional poverty index 2020*. United Nations Development Programme and Oxford Poverty and Human Development Initiative. Erişim tarihi: (16.01.2021)
http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_report_en.pdf
- UNDRR. (2020). *Risk and disasters*. Erişim tarihi: (06.07.2020) <http://www.un-spider.org/risks-and-disasters>
- Varol, A. (2019). Afet yönetimi, afet eğitimi ve afet farkındalığı: Amerika örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (1), 193-204.
- Yaman, M. ve Düger, Y. (2017). “Afet yönetiminde kavramsal çerçeve ve Türkiye’de afet yönetiminin genel tarihsel gelişimi”. *Afet Yönetimi* (Ö. Önder ve M. Yaman, Ed.), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Worldometer. (2021). *Yemen population*. Erişim tarihi: (16.01.2021).
<https://www.worldometers.info/world-population/yemen-population/>

Nitelik Uyuşmazlığı Nedeniyle İş Aramamanın Sosyoekonomik Faktörlerle İlişkisi: Türkiye Örneği

Gökhan AYKAÇ*

Geliş Tarihi (Received): 10.02.2021 – Kabul Tarihi (Accepted): 23.02.2021

Öz

Türkiye işgücü piyasasında işgücü arz ve talebi arasındaki nitelik ve/veya beceri uyumsuzluğu, kendi niteliklerine göre bir iş bulamayacaklarını düşünenlerin iş aramaması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Umudu kırılmışların yaklaşık olarak yarısını oluşturan bu grubun varlığı önemli bir kaynak kullanım etkinsizliği nedenidir ve kalıcı olarak işgücünün dışında kalması, işgücü piyasası ve ekonominin geneli için bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, işgücü niteliği uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama ile bireyin ve hanenin sosyoekonomik faktörleri arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. Bu ilişki, çalışmada harcanabilir hane geliri bilgisini de içeren 2015-2017 dönemi TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi ham verileri kullanılarak lojistik regresyon yöntemi ile incelenmektedir. Elde edilen bulgular, kişinin yaşının, sağlık sigortası kapsamında olmasının, hanede yer alan çocuk sayısının ve hanede kişi başına düşen yıllık reel harcanabilir gelir düzeyinin nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama olasılığını artırdığını, kişinin evli olması, daha eğitilmiş olmasının ve kadın olmasının ise bu olasılığı azalttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Beceri uyumsuzluğu, işgücüne marjinal şekilde eklenmişler, umudu kırılmış, iş bulma ümidi olmayan

The Relationship of not to Search Jobs Due to Qualification Mismatch and Socioeconomic Factors: Turkish Case

Abstract

Qualification and/or skill mismatch between the labor supply and demand brings up the state of not to search jobs for those who don't believe there are no jobs matching their qualifications. The presence of those who don't search for jobs because of the qualification mismatch which constitutes almost half of the discouraged workers in the Turkish labor market is also a cause of a substantial inefficiency issue of the allocation of the resources. A permanent disengagement of this group from the labor force constitutes a risk for the labor market and the whole economy as well. This paper aims to reveal the relationship between not seeking a job due to the qualification mismatch and the socioeconomic factors of the individual as well as of the household. The relationship is analyzed with a logistic regression using TÜİK Household Budget Survey microdata for the period 2005-2017 which involves information about the household's disposable income level. The results show that an individual's age, being under health insurance coverage, the number of children in the household, and the level of average per-capita disposable annual real income in the household is associated with a higher probability of not seeking jobs due to labor qualification mismatch. Besides, being a female, being married and higher education is associated with a lower probability.

Keywords: skill mismatch, marginally attached, discouraged worker, qualification mismatch

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, gokhan.aykac@hbv.edu.tr

Giriş

Bir ülkenin işgücü niteliğinin ihtiyaç duyulan niteliklerle uyuyor olması, işgücü piyasasındaki eşleştirme mekanizmasının etkin olarak çalışması, mal ve hizmet piyasasında üretim etkinliğinin sağlanması, daha düşük işsizlik ve daha yüksek istihdam ile birlikte yüksek ekonomik büyüme gibi oldukça önemli sonuçları da beraberinde getiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye işgücü piyasasında işsizliğin ve açık işlerin eşzamanlı olarak varlığı, bir eşleşme sorunu olduğunu gösterir niteliktedir. İŞKUR (2018, s.11), 2018 yılı itibariyle işyerlerinin yaklaşık %21 kadarının çalışan bulmakta güçlük çekmekte olduğunu belirtmektedir. Aynı çalışmada, bu güçlüğü en önde gelen nedeni olarak işyerlerinin yaklaşık %70'i tarafından gerekli mesleki beceri ve niteliğe sahip eleman bulunamaması ve %50'ye yakın işyerinin de ihtiyaç olan mesleklerde yeterli başvurunu olmadığını ifade ettikleri görülmektedir (s.116). Aşık (2013), TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) verilerini kullanarak çalışanların mezun oldukları dereceler ile mesleklerini¹ karşılaştırmakta ve 2011 yılı itibariyle yüksekokul ve üzeri bir okul mezunlarının yaklaşık %30'unun ve lise mezunlarının ise yaklaşık %9'unun kendi beceri düzeylerinin altında beceri gerektiren işlerde çalışmakta olduklarını ortaya koymaktadır. OECD'nin İş-Beceri Göstergesine² (OECD, 2021) göre de Türkiye'de, çalışılan alan uyumsuzluğunda 36, beceri uyumsuzluğunda 43 gösterge değeri ile OECD ortalamasının (sırasıyla 32,2 ve 35,7) üzerinde bir iş-beceri uyumsuzluğu bulunmaktadır. Bu olgular birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye işgücü piyasasında işgücü talebi ve arzı açısından bir nitelik uyumsuzluğu sorunu olduğu söylenebilir. Nitekim Kalkınma Bakanlığı (2014, ss.102-110) bu doğrultuda aktif işgücü piyasası politikalarını geliştirilmesi çerçevesinde eğitim sisteminin işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan beceri ve yeterliliklere uyumlu hale getirilmesinin, eğitim müfredatının yenilenmesinin, işgücü talep eğilimlerinin düzenli olarak belirlenmesinin, çalışanların beceri düzeylerini geliştirmeye yönelik eğitim faaliyetlerinin önemini altını çizmekte ve bu doğrultuda stratejiler önermektedir.

¹ Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO)'nün standart meslek ve beceri setleri sınıflandırmasını (ISCO-88) kullanarak.

² OECD İş-Beceri Göstergesinde “çalışılan alan uyumsuzluğu”, aldığı eğitim alanının dışında bir alanda istihdam edilenlerin toplam çalışan sayısı içindeki % payı, “beceri uyumsuzluğu” ise çalışanların eğitim seviyesinin işi için ihtiyaç olan seviyenin altında ya da üstünde olanların toplam çalışan sayısı içerisindeki payı olarak tanımlanmaktadır. OECD İş-Beceri Göstergesi için detaylı bilgiye, <https://stats.oecd.org/> adresinden ulaşılabilir.

İşgücü piyasasında nitelik/beceri³ uyumsuzluğunun sonuçlarından bir diğeri ise yazında yeterince tartışılmamış bir konu olan nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanlardır. Kendi niteliklerine uygun bir iş bulamayacaklarını düşündükleri için işgücü içerisinde yer almayan bu grup, umudu kırılmışların bir parçası olarak görülmektedir. Yazında umudu kırılanlar ya da iş bulma ümidi olmayanlar olarak adlandırılan ve bu nedenle iş aramayanlar işgücü içerisinde yer almazken, “işgücüne marjinal şekilde eklemlenmişler⁴”, “sınırdaki kalmışlar⁵” ya da “gizli işsizler” olarak daha geniş işgücü tanımları içerisinde değerlendirilebilmektedir. Umudu kırılmışlar, kişinin işgücü piyasasında bir iş olmadığına inanması, iş aramasına rağmen iş bulamaması, iş işgücü piyasasındaki mevcut işler için uygun niteliklere sahip olmaması, işgücü piyasasında ayrımcılığa maruz kalması gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilmektedir (Kanapathy ve Baharom, 2013, s.12755). TÜİK (2021a), “iş bulma ümidi olmayanlar” tanımı içine daha önce iş aradığı halde bulamayanları ve kendi niteliklerine uygun bir iş bulabileceğine inanmadığı için iş aramayanlardan işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişileri almaktadır. İşgücüne kimlerin katılıp kimlerin katılmadığı tartışması her ne kadar uygulamada bir açıklığa kavuşmuş gibi görünse de bilimsel açıdan yoğun bir şekilde tartışılmaya devam etmektedir. Cahuc ve Zylberberg (2004, s.117) umudu kırılmışların varlığının işgücüne katılanlar ve katılmayanlar arasındaki farkın belirsizleşmesinin nedeni olduğunu belirtmekte ve işsizliğin farklı tanımlamalarının bu belirsizliğe farklı açıklamalar getirebildiğini ifade etmektedirler. İşsiz tanımının gerekliliklerinden birisi olan iş aramış (ya da arıyor) olmak, özellikle “işgücüne marjinal şekilde eklemlenmişler” dikkate alındığında başlı başına bir belirsizlik içermektedir. “işgücüne marjinal şekilde eklemlenmişlerin” işgücü piyasasındaki motivasyon ve tepkilerinin işgücüne katılmayanların diğer kısmıyla farklı olduğu çünkü bunların her an işgücüne geri dönme olasılıklarının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Flinn ve Heckman, 1983, s.29; Winkelman ve Winkelman, 1998, s.2; Cahuc ve Zylberberg, 2004, s.117). Özellikle değişen ekonomik koşulların bir türev talep olan işgücü talebinde meydana getireceği artışların umudu kırılmışların işgücü piyasasına dönmelerini kolaylaştıracağı söylenebilir.

Umudu kırılmışların işgücü piyasasından çekilmesi kalıcı bir hal alma potansiyelini de taşımakta, bu durum ise yapısal bir sorun olarak uzun dönemli işsizlik üzerinde olumsuz bir etkiye

³ Çalışmada kullanılan nitelik ifadesi ile nitelik ve beceri ifadelerini kapsamaktadır. Nitekim, TÜİK HİA ve TÜİK HBA’nde de “vasıf” kelimesi İngilizce olarak skill/qualification şeklinde ifade edilmektedir.

⁴ “Marginally attached to the labor force”

⁵ “On the margins”

sahip olabilmektedir (Schweitzer ve Smith, 1974, s.260). Nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama tercihinin bireylerin ve buldukları hanelerin sosyoekonomik özellikleriyle olan ilişkisinin ortaya konması, işgücü piyasasına yönelik aktif işgücü politikalarının belirlenmesinde bu grubun daha fazla dikkate alınabilmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim Kalkınma Planlarında, umudu kırılmış işsizler potansiyel işgücü içerisinde değerlendirilmektedir ve aktif işgücü politikalarında bu grubun da gözetilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.66). Bu çerçevede, çalışmada işgücü piyasasında umudu kırılmışlara ilişkin tartışmalarının görece olarak daha az odaklandığı nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanlar ve bu nedenle işgücü içerisinde yer almayanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, sağlık sigortası kapsamında olup olmaması, içinde bulunduğu hanedeki çocuk sayısı ve kişi başına düşen harcanabilir gelir düzeyi ile olan ilişkisi araştırılmaktadır.

1. Yazın Taraması

Yazında işgücü piyasasında iş arama kararına ilişkin kuram, bireysel işgücü arzının standart kuramı çerçevesinde iş aramanın maliyeti ve iş aramanın beklenen getirisinin karşılaştırması temeline oturmaktadır. Beklenen ücretlerin bir daralma döneminde düşüş göstermesiyle ortaya çıkan ikame etkisi sonucunda veri rezervasyon ücret düzeyinde evde vakit geçirmek çalışmaktan ya da iş aramaktan daha fazla tercih edilir bir hale gelebilmektedir. Burdett ve Mortensen (1978), bireysel zaman tercihinin kişilerin işgücü piyasasının içerdiği üç farklı duruma göre (istihdam edilme, işsiz ve işgücüne katılmama) modellemektedir. Modele göre kişi, rassal olarak gelişen dışsal gelişmelerin de doğrultusunda bu üç durumdan birisini seçmek durumundadır. Rassal olarak gelişen bu dışsal gelişmeler işten atılma, yeni iş teklifi alma, arızî bir gelir elde etme ya da sakatlanma gibi çok çeşitli olabilmektedir ancak bu tip gelişmelerin erişme oranının (arrival rate) bilindiği varsayılmaktadır. İş aramaya ayrılan zamanda meydana gelen bir artış, belli bir zaman aralığında gelen ortalama iş teklifi sayısını artırmakta, dolayısıyla iş aramanın beklenen getirisi de artmaktadır. Bunun yanı sıra, iş arama durumunda daha az boş zaman tüketimi yoluyla da fayda düzeyi azalmaktadır (Mortensen, 1986; Burdett ve Mortensen, 1978). Benhabib ve Bull (1983) ise Mortensen (1986) ve Burdett ve Mortensen (1978) modellerinden farklı olarak iş aramanın yoğunlaşmasının getirisi olarak daha yüksek ücret düzeyinde bir iş bulmayı modeline eklemektedir.

Blundell, Ham ve Meghir (1998), Burdett ve Mortensen (1978)'in modelini temel almakta ve modelde geniş bir tanımla kullanılan rassal dışsal gelişmeleri yeni iş teklifi alma durumuna indirgemektedir. İş aramanın beklenen faydası iş aramanın maliyetinden fazla olduğunda kişinin işgücü piyasasına katılmayı tercih ettiği bu modelde, kişiler iş aramadıklarında her dönem α_0 oranında iş teklifi almaktadır⁶. α_0 , işe erişim oranı (job arrival rate) olarak adlandırılabilir. İş arama durumunda ise işe erişim oranı α_s oranında olmakta ($\alpha_s > \alpha_0$), iş arama maliyetleri ise iş aramak için ayrılan zaman (ya da iş arama yoğunluğu) (s) ve parasal maliyetler (c) olarak modellenmektedir. Bireyler, içinde buldukları dönem ve bir sonraki dönem için faydalarını maksimum kılan işgücüne katılma ya da katılmama kararını, iş arama, iş aramama ve mevcut ücret düzeyinde çalışma durumlarındaki maliyetlerini ve beklenen getirilerini dikkate alarak vermektedirler. Kişi, veri ücret düzeyinde çalışmaya razı ise ve diğer taraftan çalışmanın beklenen getirisi, iş arama maliyetlerinden düşük ise iş aramamayı tercih eder ve umudu kırılmış olarak adlandırılır. α_s , α_0 oranından ne kadar büyükse iş aramanın beklenen getirisi de iş aramamanın toplam faydaya katkısından oransal olarak daha büyük olmaktadır. α_s ve α_0 oranlarının her ikisi de yapısal nedenlerle ya da daralma dönemlerinde sıfır ya da sıfıra çok yakın olabilir (iş bulma ümidinin olmaması durumu). Bu durum da kişinin iş aramaktan kaynaklanan beklenen getirisinin iş arama maliyetlerine göre düşük olması sonucunu doğurarak iş aramama kararı alınmasına yol açmaktadır. Çalışma kararı alındığında da α_s 'nin α_0 'dan ne kadar büyük olduğunun yanı sıra, daha az boş zaman tüketiminin ve elde edilecek ücrete bağlı olarak daha fazla mal tüketiminin getirdiği fayda düzeyi değişimi de önem taşımaktadır. Bloemen (2005) de Mortensen (1986) modelini temel almıştır ve Blundell, Ham ve Meghir (1998)'e benzer bir yaklaşım ile kişilerin iş arama yoğunluğunu değiştirerek iş erişim oranlarını içselleştirebilecekleri varsayımı ile umudu kırılmışları kuramsallaştırmaktadır. Birey, iş aramanın marjinal getirisini iş aramanın marjinal maliyetine eşitleyecek bir optimum iş arama yoğunluğu seçerek faydasını maksimize edecektir. Bu durumda, iş arama yoğunluğunun işe erişim oranı üzerinde ne kadar etkili olduğu önem kazanmaktadır. İş arama yoğunluğu ne kadar artarsa artsın, işe erişim oranı değişmiyor ise iş arama yoğunluğunun artırılması, bir optimuma ulaşılmasını mümkün kılmayacaktır. Diğer taraftan, iş arama yoğunluğu arttığında, işe erişim oranı sıfır ya da sıfıra yakın bir değerden daha fazla artmıyorsa bu durumda umudu kırılmış kişi iş aramamayı tercih edecektir. Bloemen (2005)

⁶ Çalışmamızda temel alınacak orijinal modele ilişkin temel yapı burada tartışılmakla birlikte modelin detaylı bir kurgusu için Blundell ve Meghir(1998: 106:109) incelenebilir.

modelindeki işe erişim oranının dışsal olarak belirlenen bir bileşeni bulunmaktadır. İşe erişim oranı kişinin optimize ettiği iş arama yoğunluğundan ve bir arama etkinliği parametresinden (λ) oluşmaktadır. Bu parametre, bireysel özelliklere göre bir değer almaktadır ve modelde istihdam edilmeyenler için yaş ve eğitim düzeyi, arama etkinliği parametresini etkilemektedir (Bloemen, 2005, ss.234, 252). Bireyin kendi niteliklerine uygun bir iş bulacağına olan inancı ne kadar az ise (başka bir ifade ile bireyin işgücü niteliği ile işgücü piyasasında ihtiyaç olan işgücünün nitelik özellikleri birbirinden ne kadar uzak ise) λ da o kadar düşük değerler alacak ve işe erişim oranı da o kadar düşük olacaktır. İşe erişim oranının düşüklüğü ise iş aramanın gelecek dönemki beklenen getirisinin düşük olmasına neden olacaktır. İş aramanın marjinal getirisi iş aramanın marjinal maliyetlerinin⁷ altında kaldığında kendi niteliklerine uygun iş bulacağına inanmayan kişi, ne kadar yoğun bir şekilde iş arasa da iş bulamayacağını düşündüğü için iş aramaktan vaz geçecektir.

Yazında umudu kırılmışlara ilişkin uygulamalar işsizler ve işgücüne dâhil olmayanların istihdama katılmalarının davranışsal açıdan farklı olup olmadıkları ve pasif olarak iş aramakta olanların aktif olarak iş arayanların işsizlik sınıflandırması açısından davranışsal farklılıkları üzerine yoğunlaşmaktadır (Gürbüz, Polat ve Ulus, 2014, s.528). Çalışmamız, bu tür farklılaşmadan çok Türkiye işgücü piyasasında işgücü niteliği uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama davranışı ile kişinin ve bulunduğu hanenin sosyoekonomik özelliklerin arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Yazında, işgücü niteliği uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanları kapsayan ve daha geniş bir tanım olan umudu kırılmışlar ile sosyoekonomik özellikleri arasındaki ilişkinin ortaya konmasını amaçlayan çalışmalar bulunmaktadır. Kuramsal açıdan ele alındığında, iş aramama tercihinin modellenmesinde kullanılan arama etkinliği parametresi (λ) (Bloemen, 2005) ve işe erişim oranlarının (α_s ve α_0) (Blundell, Ham ve Meghir, 1998; Burdett ve Mortensen, 1978), iş aramayanların bir bileşeni olan nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanlar için de geçerli parametrelerdir. Blundell, Ham ve Meghir (1998, s.127), iş aramayanların %15 kadarının çalışmanın sabit maliyetleri nedeniyle, %10 kadarının ise iş arama maliyetleri nedeniyle umudu kırılmış oldukları sonucuna varmaktadırlar.

Umudu kırılmış işçi etkisinin ekonomik daralma dönemlerinde geçerli olup olmadığı konusunda çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Erken dönem çalışmalardan bir kısmı (Hansen,

⁷ İş arama yoğunluğunun artması aynı zamanda daha az boş zaman tüketimi anlamına gelmekte ve iş arama maliyetini de artırmaktadır

1961; Goodman, 1974; Clark ve Summers, 1982) daralma dönemlerinde belirgin bir umudu kırılmış işçi etkisinin bulunmadığı sonucuna varırken, bazı çalışmalarda ise (Tella, 1965; Mincer, 1966; Perry, Wachter, Eckstein ve Clark, 1977) güçlü bir umudu kırılmış işçi etkisinin varlığına yönelik ampirik kanıt sunmaktadırlar. Diğer taraftan, Benati (2001, s.387), erken dönem çalışmaların bazı mantıksal ve ekonometrik sorunlar taşımakta olduğunu altını çizmektedir. Benati (2001, ss.392-394), reel gayrisafi yurtiçi hasıla ve imalat sanayinde kapasite kullanım oranları ile işgücüne dahil olmama arasında güçlü ve negatif yönlü, işsizlik oranı ile işgücüne dahil olmama arasında ise güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koyarak, belirgin bir umudu kırılmış işçi etkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Benati (2001, s.394), bu etkinin gençler için daha güçlü olduğunu belirtmektedir.

Bloemen, (2005, s.257), bireylerin optimum iş başvurusu sayısının, arama etkinliği parametresi (λ) esnekliğini hesaplayarak umudu kırılmış işçi etkisinin büyüklüğünü araştırmış ve bu esnekliğin 0,12 olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bulgu, kişilerin iş aramaları yönünde etkin bir şekilde teşvik edilmesinin yolunun kişilerin işgücü piyasasındaki şansının artırılması olduğu şeklinde yorumlanmakta ve bunun da işgücü piyasasında aranan niteliklere hitap eden alanlarda eğitim alınarak mümkün olduğu belirtilmektedir.

Karaoğlan ve Ökten (2015)'nin Türkiye'de 2000-2010 yılları arasında evli kadınların işgücüne katılımındaki ek işçi ve umudu kırılmış işçi etkilerini ortaya koydukları çalışmalarında, evli kadınların işgücüne katılımları ile eğitim düzeyi ve yaşları arasında pozitif, çocuk sahipliği ile ise negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Aynı ilişki, bağımlı değişken evli kadınların toplam çalışma saati olduğunda da geçerli olmaktadır. Başlevent ve Onaran (2003) ise 1988 ve 1994 yılları için Türkiye'de evli kadınlar için ek işçi etkisi ve umudu kırılmış işçi etkisinin hangisinin daha baskın olduğunu araştırmakta ve ek işçi etkisinin daha baskın olduğu sonucuna varmaktadırlar. Başlevent ve Onaran (2003)'ün çalışmasında Türkiye için yapılan probit model tahminlerinde, ekonomik krizlerin ve daralmanın yaşandığı 1988 ve 1994 yıllarında hanede yer alan çocuk sayısı ile kadınların işgücüne katılımı arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Bu durum, hanedeki çocuk varlığının çocuklu kadınlar için umudu kırılmış işçi etkisinin varlığına bir işaret olarak yorumlanabilir.

Karaoğlan (2009), TÜİK HİA 2000-2003 verilerini kullanarak çalışma çağındaki umudu kırıldığı için iş aramama ve sosyoekonomik özellikler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yapılan

probit tahminlerine göre, erkek olmak, daha ileri yaşlarda olmak, evli ve erkek olmak ve eğitimli olmak, daha önce bir iş deneyimine sahip olmak ve kentsel bölgelerde yerleşmiş olmak umudu kırıldığı için iş aramama olasılığını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde azaltırken, evli olmak bu olasılığı artırmaktadır. Çalışmada, TÜİK HİA verileri kullanıldığı için hanenin çalışma dışı gelirini de kapsayan harcanabilir gelir değişkeni açıklayıcı değişkenler arasında yer almamaktadır.

Gürbüz, Polat ve Ulus (2014), 2006-2011 yılları HİA verilerini kullanarak önceki dönemde (t-1) iş aramasına rağmen, cari dönemde (t) çalışmaya hazır olduğunu ifade edip iş aramaktan vazgeçmiş olma ile eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş, medeni durum, hane içindeki statü (hane reisi, eş, çocuk olmak gibi), kent ya da kırdaki yerleşik olmak arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Yapılan probit model tahmini sonucunda, kişisel özelliklerden yaş ile önceki dönemde iş arıyor olup cari dönemde umudu kırılmış olma olasılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Evli olma, boşanmış olma, kentsel alanda yerleşik olma, işi ile ilgili eğitim almış olmak, lise ve üstü seviyede bir eğitim almış olmak ile umudu kırılmış olma olasılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. TÜİK tarafından işgücü piyasası gelişmelerinin takip edilmesi amacıyla yapılan HİA verilerini kullanmakta olan Gürbüz, Polat ve Ulus (2014) çalışmasında, işgücü arzı kararında kuramsal olarak anlamlı olması beklenen hanenin harcanabilir gelirinine ilişkin bir değişken bulunmamaktadır. Aldan (2018)'in 2004-2016 döneminde Türkiye işgücü piyasası için kadınların artan işgücüne katılımının arkasında yatan faktörleri kuşak etkisini de dikkate alarak incelediği çalışmasında, hanenin toplam gelir bilgisini de içerdiği için TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi (HBS) verilerini kullanmaktadır. Çalışmada, evli ya da boşanmış olmanın, 12 yaşın altında çocuk sahibi olmanın ya da evde yaşlı olmasının, hanedeki kişi başı gelir düzeyinin ve eğitimin devam ediyor olmasının, işgücüne katılma olasılığını azalttığı, eğitim düzeyinin, patriarkal/geniş bir hanede yaşıyor olmanın ise bu olasılığı artırdığı sonucuna varmaktadır. Hanedeki kişi başı gelir düzeyi ile kadının işgücüne katılımı arasındaki ilişkiyi gösteren katsayının diğer katsayılara göre oldukça yüksek bir değer alması (-3,21), kuramsal açıdan olduğu gibi ampirik açıdan da bu değişkenin işgücüne katılım açısından önemli bir faktör olduğunu ortaya koymakta, bu değişkenin nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama tercihi üzerinde de etkili olması beklentisini doğrulamaktadır.

TÜİK, HİA'de ve HBA'de, referans haftası ile biten son dört haftada iş aramama nedeni olarak kendi niteliklerine uygun bir iş bulabileceğine inanmadığını ifade edenler Türkiye'de nitelik

uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayanlar olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede, Tablo 1, HİA verilerine göre Türkiye’de nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayanların sayısını göstermektedir. 2014 yılı öncesi ve sonrası veriler, 2014 yılında TÜİK HİA’da gidilen önemli tanım, kapsam ve yöntem değişiklikleri nedeniyle karşılaştırılabilir değildir⁸. Ancak iki dönem kendi içerisinde değerlendirilebilir ve iki dönemdeki eğilim karşılaştırılabilir. Buna göre, 2014 yılı ve öncesi incelendiğinde, nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayanların sayısındaki hızlı düşüşün, 2014 yılı sonrası için de geçerli olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Nitelik Uyuşmazlığı Nedeniyle İş Aramayan Kişi Sayısı

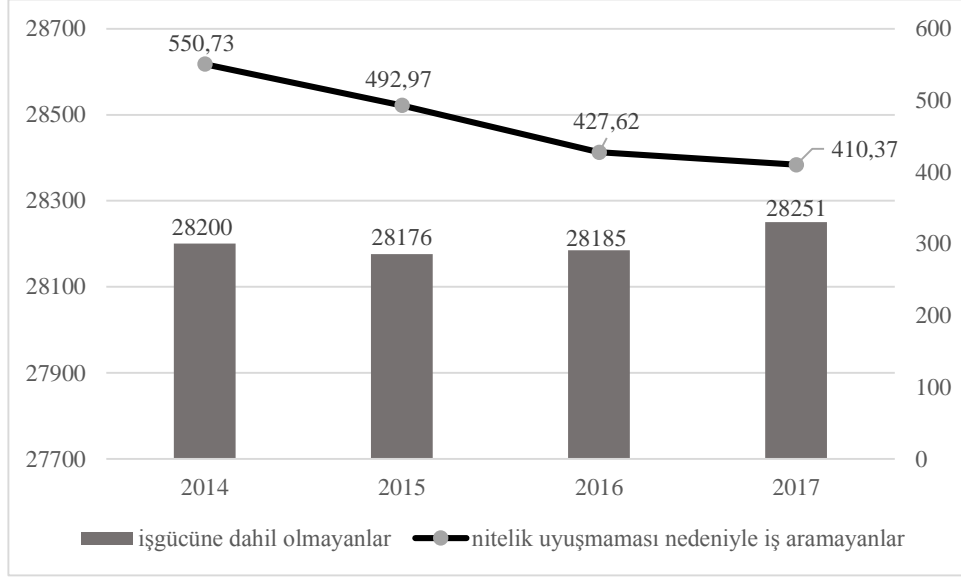
Yıl	Toplam	Kadın	Erkek
2010*	491.855	259.033	232.822
2011*	462.590	241.923	220.667
2012*	392.182	184.500	207.682
2013*	410.882	208.614	202.268
2014	550.729	229.476	321.253
2015	492.965	212.025	280.940
2016	427.617	196.793	230.824
2017	410.374	186.257	224.117

*2014 Yılı ve sonrasında, HİA uygulama esasları ve tanımlarda önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu nedenle, 2014 öncesi ve sonrası düzey değerler karşılaştırılabilir değildir.
Kaynak: TÜİK HİA mikro verileri

Türkiye’de işgücüne dahil olmayanların sayısında önemli değişiklikler gözlenmemektedir. Grafik 1’den de takip edilebileceği gibi, 2014 yılında yaklaşık 28,2 milyon kadar olan işgücüne katılmayan kişi sayısı 2017 yılı itibariyle 50 bin kişi kadar artış göstermiştir. Aynı dönemde nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayanların sayısı ise yaklaşık olarak 90 bin kişi azalarak 550,7 binden 410,7 bine gerilemiştir. Nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayanların işgücüne dahil olmayan içindeki payı 2014 yılında %1,95 iken 2017 yılına gelindiğinde bu oran %1,45’e düşmektedir.

⁸ Bu değişiklikler, anketin yılın her haftasında uygulanması, örnekleme tasarımının farklılaşması, farklı bir idari bölünmenin esas alınması, yeni nüfus projeksiyonlarının kullanılması ve bazı sorulardaki iş arama süresi kriterinin değiştirilmesi şeklinde özetlenebilir. Değişikliklere ilişkin detaylara <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden erişilebilir.

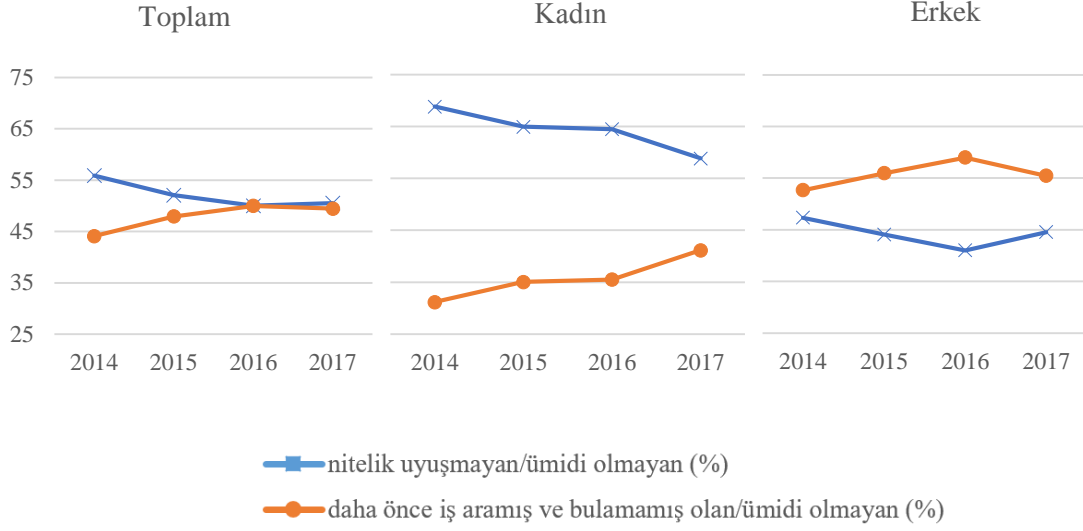
Grafik 1: Türkiye’de Nitelik Uyuşmazlığı Nedeniyle İş Aramayanlar ve İşgücüne Dâhil Olmayanlar (bin kişi)

Kaynak: TÜİK HİA mikro verileri

Diğer taraftan, Grafik 2’den de takip edilebileceği gibi, niteliklerine uygun bir iş bulacaklarına inanmadıkları için iş aramayanların iş bulma ümidi olmayanlar içindeki payı 2014 yılında yaklaşık %66 iken bu pay hızlı bir şekilde gerileyerek 2017 yılında %50,5’e düşmüştür. İş bulama ümidi olmayanların içindeki diğer bileşen ise daha önce iş aramamış ve bulamamış olduğu için iş aramayanlardan oluşmaktadır. Niteliklerine uygun bir iş bulacaklarına inanmadıkları için iş aramayanların, ümidi kırılmışlar içindeki payı kadınlar ve erkekler için önemli farklılıklar göstermektedir. Nitelik uyuşmazlığının payının kadınlarda erkeklere göre oldukça fazla olduğu ancak giderek yakınsadıkları görülmektedir. 2014’de % 68,8 iken, 2017 yılında %58,9’ gerilemiş olmasına rağmen kadınlarda nitelik uyuşmazlığının oranı erkeklere göre halen 14 yüzdelik puan daha yüksektir.

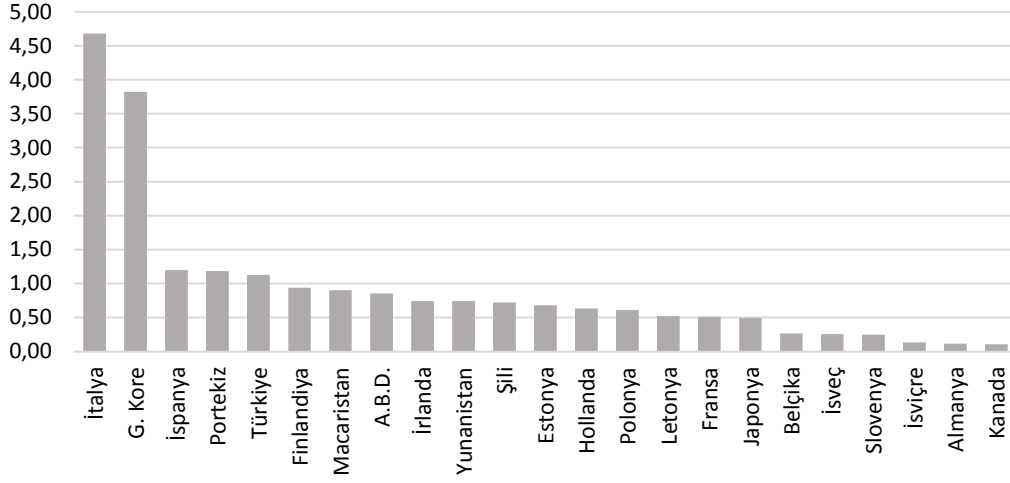
Grafik 2: Nitelik Uyuşmazlığı Nedeniyle İş Aramayanlar ve Daha Önce İş Arayıp Bulamadığı İçin İş aramayanların Ümidi Olmayanlar içindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK HİA mikro verileri

Türkiye’de umudu kırılmışların yaklaşık olarak yarısı (%50,5), nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayanlardan oluşmaktadır (Grafik 2). Dünyada umudu kırılmışların 2018 yılı itibariyle toplam işgücüne göre büyüklükleri incelendiğinde ise Türkiye işgücü piyasasında diğer ülkelere göre daha fazla umudu kırılmış kişi olduğu görülmektedir. Grafik 3 incelendiğinde, umudu kırılmışların toplam işgücüne oranı açısından Türkiye’nin İtalya, Güney Kore, İspanya ve Portekiz’den sonra en yüksek değere sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Grafik 3: Bazı OECD Ülkeleri* ve Türkiye’de Umudu Kırılmışların Toplam İşgücüne Oranı (%) -2018-

*Avustralya, Avusturya, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, İzlanda, İsrail, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, Slovakya 2018 yılı verisi bulunmadığı için grafikte yer almamaktadır.
Kaynak: ILO (2021)

2. Veri ve Yöntem

Nitelik uyuşmazlığı nedeniyle işgücüne katılmayanlardan işbaşı yapmaya hazır olanlar, işgücüne marjinal şekilde eklemlenmişler içerisinde değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, çalışmamız nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramama kararının sosyoekonomik özellikler ile olan ilişkisini araştırmayı amaçladığından bu tercihin kişilerin çalışmaya hazır olup olmamalarından bağımsız bir şekilde ele alınması yoluna gidilmiştir. 15 gün içinde işe başlamaya hazır olmadıklarını belirten ve iş aramama nedeni olarak kendi işgücü niteliğine uygun bir iş bulamayacağını düşünenlerin, kendi niteliklerine uygun bir işle karşılaşması durumunda işbaşı yapmaları da mümkün olabilir. Çalışmada, bireylerin sosyoekonomik özelliklerinin yanı sıra hanehalkının yıllık kullanılabilir toplam gelir bilgisini de içermesi nedeniyle TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi HBA verileri kullanılmaktadır.

Çalışmanın gözlem grubu içinde, TÜİK HBA’de 15 gün içerisinde çalışmaya hazır olmayanlardan, iş aramama nedeni olarak kendi niteliğine uygun bir bulabileceğine inanmayanlar⁹

⁹ HBA’de yer alan ilgili sorunun tasarımı, bu kişilerin kendi niteliklerine uygun bir iş bulduklarında çalışmak istedikleri şekilde yorumlanmasına olanak tanımaktadır.

yer almaktadır. Başka bir ifadeyle, gözlem grubunda yer alan 15 gün içinde işbaşı yapmaya hazır olmayanların tamamı, iş aramama nedeni olarak nitelik uyumsuzluğunu beyan etmektedirler. Bu noktalar dikkate alındığında nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama tercihinin kişilerin çalışmaya hazır olup olmamalarından bağımsız bir şekilde incelenmesinin daha kapsayıcı sonuçlar alınması açısından önem taşıdığı görülmektedir. TÜİK, iş arama kriteri referans dönemi için HBA çalışmasında 2014 yılına kadar son üç ayı dikkate alırken, 2014 yılı ve sonrası için son 4 hafta dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle, kullanılan verilerin referans dönemi tutarlılığının sağlanabilmesi amacıyla çalışma 2014 yılı ve sonrası verileri dikkate almak durumundadır. Diğer taraftan, 2014 HBA’de iş aramama nedeni ile ilgili sorunun seçenekleri arasında “vasfına uygun bir iş bulabileceğine inanmadığı için iş aramıyor” , seçeneği bulunmadığı için çalışmada 2015-2017 yıllarına ait HBA ham verileri kullanılmaktadır. Gözlem sayısı 4621’dir.

Kuramsal yazın taramasında da aktarılmış olduğu gibi arama etkinliği parametresi (λ) ve işe erişim oranları (α_s ve α_0) veri olarak alınan işgücü piyasası koşulları, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum gibi bireysel özelliklere göre bir değer almaktadır. Bu çerçevede, nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama tercihi ile kişinin ve içinde bulunduğu hanenin sosyoekonomik özellikleri arasındaki ilişki aşağıdaki model çerçevesinde tahmin edilmektedir. İş arayanlar ve nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanlar çalışmanın ana kütesini oluşturmaktadır. Hali hazırda istihdamda olanların nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramıyor olması mümkün olmadığından bu grup ana kütle içinde yer almamaktadır.

$$BU_i = \beta_1'X_{i1} + \varepsilon_{i1} \quad (1)$$

Yukarıdaki 1 numaralı denklemde BU_i , kişinin nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramaması durumunda 1, iş arıyor olması durumunda 0 değerini alan ikili yapıdaki bağımlı değişkendir. X_{i1} , bağımsız değişkenler vektörüdür ve kişi kadınsa 1, erkekse 0 değerini alan cinsiyet, yaş, sağlık sigortası kapsamında ise 1 değerini alan sağlık, evliyse 1 değilse 0 değerini alan medeni durum, diploma sahibi değilse veya okuma yazma bilmiyorsa 0, ilköğretim mezunu ise 1, lise mezunu ise 2 ve iki yıllık yüksekokul ve üzeri bir eğitime sahipse 3 değerini alan eğitim, hanede OECD hane ölçeğine göre standardize edilmiş kişi başına reel¹⁰ harcanabilir gelir düzeyi, hanedeki 0-15 yaş

¹⁰ 2003 bazlı tüketici fiyatları endeksi kullanılarak reel hale getirilmiştir.

arasındaki çocuk sayısı, kişinin yıllık reel gelir düzeyi ve kişi kadın olduğunda evdeki çocuk sayısını gösteren bir etkileşim değişkeninden oluşmaktadır. Ayrıca, model tahmininde yıl kukla değişkenleri de kullanılmaktadır. Modelde kullanılan değişkenlere dair açıklayıcı istatistik bilgileri Tablo 2’de sunulmaktadır. İstihdamda olanlar örneklem dışında tutulmasına rağmen, örnekleme ücret gelinine sahip olanlar bulunmaktadır. Bunun nedeni, ankette referans döneminde istihdamda olmayan ya da iş aramayanların yıl içerisinde çalışarak bir ücret geliri elde etmiş olmalarıdır. Veri setinde, nitelik uyuşmadığı için iş aramayanlardan 165 kişi referans döneminde çalışmıyor olmasına rağmen anket yılı içerisinde ücret geliri elde etmiştir. İş arayanlardan ise 2518 kişi referans döneminde çalışmıyor olmasına rağmen anket yılı içerisinde ücret geliri elde etmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere Dair Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Değer	Kategorik değişkenler		Düzye değişkenler	
		Sayı	(%)	Ortalama	Standard sapma
nitelik uyuşmama durumu	Yok	4250	91,97	-	-
	Var	371	8,03	-	-
cinsiyet	Erkek	3041	65,81	-	-
	Kadın	1580	34,19	-	-
yaş	15-98	-	-	31,63	12,59
sağlık sigortası	Yok	861	18,63	-	-
	Var	3760	81,37	-	-
medeni durum	Evli değil	2674	57,87	-	-
	Evli	1947	42,13	-	-
eğitim	Okul bitirmedi	330	7,14	-	-
	ilköğretim	2226	48,17	-	-
	lise	1075	23,26	-	-
	yüksek öğretim	990	21,42	-	-
yıllık reel ücret geliri	0-65530,2	-	-	2038,213	3489,307
hanede çocuk sayısı	0-13	-	-	1,156	1,566
hanede kişi başına yıllık reel harcanabilir gelir	3,076-100474,7	-	-	5153,593	4122,083
cinsiyet X çocuk sayısı (etkileşim değişkeni)	0-12	-	-	0,295	0,813

Kaynak: TÜİK HBA Mikro verileri.

Çalışmada bağımlı değişkeni etkileyen sosyoekonomik faktörlerin ortaya konması amacıyla lojistik regresyon yöntemi kullanılmaktadır. Lojistik regresyon modeli 2 numaralı denklemde sunulmaktadır.

$$P_i = E(Y | X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (2)$$

$$\frac{P_i}{1 - P_i} = \frac{1 + e^{(\beta_1 + \beta_2 X_i)}}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} = e^{(\beta_1 + \beta_2 X_i)} \quad (4)$$

Lojistik regresyon modeli, bağımsız değişkenlerin veri olduğu durumda bağımlı değişken için seçim yapma olasılığını gösterir. Çalışmada bağımsız değişken, çalışma çağındaki kişinin nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama durumunu temsil etmektedir. Model tahmininin yorumlanmasında bahis oranlarının (odds ratio) kullanılmasının yorumlama açısından avantajları bulunmaktadır. Bahis oranı, ağırlı değişkenin 1 değerini alma olasılığının 0 değeri alma olasılığına oranı şeklinde tanımlanır. Bahis oranı, $(P_i / (1 - P_i))$ şeklinde ifade edilebilir ve denklem 4’de olduğu gibi hesaplanabilir. Kurulan modelde, özellikle hanede OECD hane ölçeğine göre standardize edilmiş kişi başına reel harcanabilir gelir düzeyi ve kişinin yıllık reel gelir düzeyi değişkenleri olmak üzere¹¹ diğer değişkenlerin de arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin varlığı Tablo 3’de sonuçları aktarılmakta olan varyans şişirme faktörü (VIF) yardımıyla incelenmektedir.

Tablo 3: Çoklu Doğrusal Bağlantı Araştırması, Varyans Şişirme Faktörü (VIF) ve Tolerans Değerleri

Bağımsız değişkenler	VIF	Tolerans
Cinsiyet	1,76	0,57
Yaş	1,84	0,54
Sağlık sigortası kapsamında olma	1,16	0,94
Medeni durum	1,87	0,54
Eğitim	1,37	0,73
Fert yıllık ücret geliri	1,53	0,65
Hanedeki çocuk sayısı (0-15 yaş)	1,53	0,65
Hanede kişi başına yıllık reel harcanabilir gelir	1,61	0,62
2016 yıl kukla değişkeni	1,41	0,71
2017 yıl kukla değişkeni	1,42	0,71
cinsiyet X çocuk sayısı (etkileşim değişkeni)	1,72	0,58
Ortalama VIF	1,55	-

¹¹ Bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,42 olarak tespit edilmiştir.

Modelde yer alan bağımlı değişkenler arasındaki varyans şişirme faktörlerinin sunulduğu Tablo 3’de incelendiğinde, değişkenlerin tamamı ve model ortalaması için referans kabul edilen 10 değerinin altında seyrettiği görülmektedir. Çoklu doğrusal bağlantı araştırmasında kullanılan bir diğer gösterge olan tolerans düzeylerinin ise 0’dan büyük olduğu görülmektedir. Bu bulgular ışığında, modelin bağımlı değişkenleri arasında çoklu bağlantı sorununun olmadığı sonucuna varılmaktadır.

3. Bulgular ve Değerlendirme

Kendi niteliklerine uygun bir iş bulamayacağını düşündüğü için iş aramama / iş arıyor olma durumu ile bireyin ve hanenin bazı sosyoekonomik özellikleri arasındaki ilişkinin araştırılması için lojistik regresyon yöntemiyle yapılan tahmin sonuçları ve ilgili istatistikler Tablo 4’den takip edilebilir. Hosmer ve Lemeshow (2000) testi ile modelin uyum iyiliği araştırılmış ve model uyumunun var olduğunu savlayan H_0 hipotezi reddedilememiş ve uyum iyiliğinin mevcut olduğu sonucuna varılmıştır. Ki-kare istatistiği de modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelin doğru sınıflandırma yüzdesi %91,84 değerini almaktadır.

Tablo 4’deki sonuçlara göre, erkek olmanın nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı, kadın olma durumunun 2,7 katıdır¹². Grafik 2’den de takip edilebileceği gibi nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramayan kadınların sayısı hızla düşerken, daha önce iş arayıp bulamadığı için iş aramayan umudu kırılmış kadınların sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır. Bu iki iş aramama nedeni erkeklerde birbirlerine göreli olarak daha yakın seyretmekte ve giderek daha da yakınlaşmaktadır. Bu durum, kadınların işgücüne katılımının erkeklere göre çok daha düşük olması¹³ ve kadınların geleneksel olarak omuzlarında ev işi yükünü de taşıyor olmaları ile birlikte göz önünde bulundurulursa, kişinin erkek olma durumunda nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığının daha yüksek olmasını açıklar niteliktedir.

¹² Model tahmininde bulunan negatif işaretli bahis oranlarının tersi (1/bahis oranı) hesaplanarak açıklayıcı değişkenin 0 değerini aldığı durum için yorumlanması ifadenin daha anlaşılır olması nedeniyle tercih edilmektedir. Örneğin, cinsiyet değişkeni 1 değerini aldığı durumda kişinin kadın olduğu durumu gösteriyor olmasına rağmen, bulunan bahis oranının (0,371) tersi hesaplanarak (1/0,371= 2,69) kişinin erkek olma durumunda bağımlı değişkenin gerçekleşme olasılığının 2,7 kat daha fazla olduğu ifade edilmektedir.

¹³ Ekim 2020 tarihi itibarıyla Türkiye’de erkeklerin işgücüne katılım oranı %69 iken kadınlar için aynı oran %31,3 ‘dür (TÜİK, 2021b).

Yaş 1 yıl ilerlediğinde, nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı 1,04 kat (%0,4) fazladır. Yaşın bağımlı değişken üzerindeki etkisinin görel olarak sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Zaman içinde işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan işgücü niteliğinin de değişiyor olması, daha yaşlı olanların kendi işgücü niteliklerine uygun bir iş bulamayacaklarına olan inançlarının artması ile sonuçlanıyor olabilir. Diğer taraftan, yaş ilerledikçe, kişinin işgücü niteliği açısından uzmanlaşmaya gittiği özellikler daha belirginleşmiş olmakta ya da kişinin işgücü niteliğinde herhangi bir değişim olması olasılığı azalabilmektedir. Bu uzmanlaşma, işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan işgücü niteliği ile uyumlu değilse yaş arttıkça kişinin kendi niteliklerine uygun olan bir iş bulma olasılığının azalması beklenebilir. Ayrıca, kişi yaşlandıkça kendi niteliklerine uygun olmayan bir iş bulsa dahi bu iş için gerekli yeni nitelikleri kazanmaya yönelik beşeri yatırımları yapma konusunda daha isteksiz olabilir.

Tablo 4: Regresyon Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	(1) logit katsayısı	(2) bahis oranı
nitelik		
cinsiyet	-0.992*** (0.171)	0.371*** (0.0635)
yaş	0.0404*** (0.00532)	1.041*** (0.00554)
sağlık sigortası	0.465*** (0.158)	1.591*** (0.252)
medeni durum	-0.597*** (0.156)	0.551*** (0.0858)
eğitim		
ilköğretim	-0.601*** (0.179)	0.548*** (0.0981)
lise	-0.459** (0.209)	0.632** (0.132)
Yüksek öğretim	-0.994*** (0.239)	0.370*** (0.0887)
yıllık reel ücret geliri	-0.000218*** (3.04e-05)	1.000*** (3.04e-05)
çocuk sayısı	0.0862** (0.0367)	1.090** (0.0400)
kişibaşı reel harcanabilir gelir ¹	4.38e-05*** (1.67e-05)	1.000*** (1.67e-05)
cinsiyet X çocuk sayısı	0.157** (0.0774)	1.170** (0.0906)
sabit	-3.077*** (0.310)	0.0461*** (0.0143)
Gözlem sayısı		4,621

Yıl kuklası	evet
LR ki-kare(13)	189,09 (p=0,000)
Log likelihood	-1196,869
Pseudo R-kare	0,0732
Hosmer-Lemeshow ki-kare(8)	14,22 (p=0,076)
Dođru sınıflama yūzdesi	%91,84

Standart hatalar parantez içinde belirtilmektedir.

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

¹ hanede kişi başına yıllık reel harcanabilir gelir

Kiřinin bir sağlık sigortası gūvencesi altında olması durumunda nitelik uyuşmaması nedeniyle iř aramama olasılığının, sigorta gūvencesi olmadığı durumun 1,6 katı olduğu gōr÷lmektedir. İstihdamda olmayan ancak bir sağlık sigortası kapsamında olan kişilerin işgücüne katılma eğilimleri kuramsal olarak daha dūřuktur (Currie ve Madrian, 1999: 3353). Sağlık sigortası ile korunmamakta olan bireylerin nitelik uyumu ağısından iř bulma olasılığı dūřuk olsa dahi, iř arayarak kendi nitelikleri dışında da olsa bir iřte çalışarak bir gelir elde etmek ve/veya sağlık sigortası kapsamında olabilmek ağısından, hali hazırda bir sağlık sigortası kapsamında olanlara gōre daha istekli olması kuramsal ağıdan da beklenen bir sonuçtur. Sağlık sigortası kapsamında olanların iř arama yoğunluğunun ve arama etkinliği parametresinin (λ) gōreli olarak daha dūřuk olması ve iř aramama olasılığını azaltması beklenmektedir. Ayrıca, sağlık sigortası kapsamında olanlar için iř bulmanın beklenen getirisi, sigorta kapsamında olmayanlara gōre daha dūřuk olacaktır. Bu nedenlerle, sağlık sigortası gūvencesi altında olanların iř aramama olasılığının daha yūksek olması kuramsal beklentilerle uyuşmaktadır.

Evli olmama durumunda, kişinin nitelik uyuşmaması nedeniyle iř aramama olasılığı evli olma durumundakinin 1,8 katı kadardır. Evli olmak, hane için gelir sağlama gerekliliğini beraberinde getiren bir durum olarak değerlendirildiğinde, evli kişiler için iř aramanın beklenen faydasının evli olmayanlara gōre daha fazla olması beklenebilir. Bu durumda, evli olmanın, işgücü niteliği uyumsuzluğu ya da başka bir nedenle iř aramama olasılığını kuramsal olarak da dūřürmesi beklenir ve tahmin bulgusu bu beklentiyle tutarlıdır.

Eđitim dūzeyinin ilköğretim, lise ya da yūksekōđretim seviyesinde olması, bir diploma sahibi olmama durumuna gōre nitelik uyuşmaması nedeniyle iř aramama olasılığını azaltmaktadır. Tablodaki sonuçlara gōre, diploma sahibi olmama durumunda nitelik uyuşmaması nedeniyle iř aramama olasılığı ilkokul mezunu olmanın 1,8 katı, lise mezunu olmanın 1,6 katı ve üniversite ve üzeri eğitimi olanın 2,7 katı kadardır. Eđitim seviyesi arttıķa, arama etkinliği parametresinin

(λ) büyüklüğü de artmakta, bu da işe erişim oranının artmasıyla sonuçlanmakta ve kişinin iş aramanın gelecek dönem beklenen getirisinin de artmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede, eğitim seviyesi arttıkça, işgücü niteliği uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama olasılığının azalması kuramsal beklentilerle uyumludur.

Yıllık reel ücret gelirinin ve yıllık kişi başına toplam reel harcanabilir gelir düzeyinin nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı üzerindeki etkisinin oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Katsayı işaretleri dikkate alındığında yıllık reel ücret gelirinin nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığını azaltmakta olduğu, hanede yıllık kişi başına toplam reel harcanabilir gelir düzeyinin ise artırdığı görülmesine rağmen bulunan katsayılar 0'a çok yakındır (bahis oranları sırasıyla 0,9998 ve 1,00004'dür). Marjinal etkilere bakıldığında, yıllık kişi başına toplam reel harcanabilir gelir düzeyi ortalama değerinin 1000 TL üzerinde olduğunda (yaklaşık %20 artış) kişinin nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı binde 2 artmakta, yıllık reel ücret geliri ortalama değerinin 1000 TL üzerinde olduğunda (yaklaşık %50 artış) kişinin nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı yaklaşık olarak %1 kadar azalmaktadır. Bu iki değişkenin nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı üzerindeki etkilerinin çok sınırlı olduğu söylenebilir. Yıllık ücret geliri olanların, anket yapıldığı anda çalışmıyor olduğu ancak anket yılında çalışmış (ve ücret geliri elde etmiş olduğu) göz önünde bulundurulduğunda, kişinin daha önce kendi niteliğine uygun bir işte çalışmış olduğu varsayılabilir. Bu durumda, yıllık reel ücret gelirinin artmasıyla, kişinin nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramama olasılığı arasındaki negatif yönlü ilişki de açıklanmış olmaktadır. Hanede yıllık kişi başına toplam reel harcanabilir gelir düzeyi arttıkça iş aramanın beklenen marjinal faydası görece olarak daha az olacağından katsayısının pozitif işaretli olması kuramla tutarlılık göstermektedir.

Hanedeki çocuk sayısı 1 arttığında, kişinin nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı önceki durumun 1,09 katı olmaktadır. Başka bir ifade ile çocuk sayısının 1 artması, nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığını % 0,9 artırabilmektedir. Kişinin kadın olduğunda ise çocuk sayısının 1 artması, nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığını yaklaşık 2 kat daha fazla artırmaktadır (% 17) artırabilmektedir. Hanede yer alan çocuk sayısı, hane içi bağımlılığın bir göstergesi olarak modele katılmaktadır. Kuramsal açıdan, hanede çocuk sayısının artması sonucunda, rezervasyon ücretinin daha yüksek olması ile birlikte, iş arama maliyetlerini de artırarak arama yoğunluğunun düşmesine neden olması beklenir. Tahmin sonuçlarında da

hanede bir fazla çocuk bulunmasının kişinin nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramama olasılığı artırdığı sonucuna varılmaktadır.

4. Sonuç

Türkiye işgücü piyasasında işgücü arzı ve işgücü talebi arasındaki nitelik uyumsuzluğu, kendisini firmaların ihtiyaç duydukları beceri ve nitelikteki işgücüne ulaşamamalarının yanı sıra, işgücü arzı cephesinde de kişilerin kendi niteliklerine uygun bir iş bulamayacaklarını düşündükleri için işgücü piyasasından çekilmeleri şeklinde göstermektedir. Umudu kırılmışlar içerisinde değerlendirilen bu grubun işgücü piyasasından kalıcı şekilde çekilmesi tehlikesi işgücü piyasasında yapısal bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar ülkemizde nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanların sayısı giderek azalmakta olsa da bu grup umudu kırılmışların yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktadır. Kendi niteliklerine uygun bir iş bulamayacaklarını düşünenlerin azalıyor olmasının üç nedeni olabilir. Bunlardan birisi, bireylerin artık işgücü niteliği uyumsuzluğu olmasına rağmen iş arıyor olmaları (ya da iş bulmuş olmaları), ikincisi işgücü talebinin nitelik ihtiyacını belirleyen ekonominin yapısal özelliklerinin değişmiş olması, üçüncüsü de geçmişte nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanların, sonrasında iş arayıp bulamadığı için umudu kırılmışlara eklenmiş olmasıdır. Türkiye işgücü piyasasına dair bu değişkenleri içeren bir panel veri bulunmaması nedeniyle bu olası seçeneklerin hangisinin daha geçerli olduğunun net olarak ortaya konması maalesef mümkün değildir. Diğer taraftan, bir ekonominin yapısal özelliklerinin değişmesinin uzun bir zaman diliminin geçmesini gerektirdiği düşünüldüğünde, ikinci olasılığın göz ardı edilmesinin anlamlı olacağı söylenebilir. Geriye kalan iki olasılık ise, “Nitelik uyumsuzluğu nedeniyle umudu kırılanlar kimdir (hangi sosyoekonomik özelliklere sahiplerdir)?” sorusuna verilecek cevabı daha da önemli kılmaktadır.

Çalışmada, TÜİK HBA (2015-2017) verilerinden faydalanarak nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayıp işgücü piyasasından çekilmiş olanların ve içinde buldukları hanelerin sosyoekonomik özellikleri ile ilişkisi araştırılmaktadır. Amaçlanan, Türkiye işgücü piyasasının işgücüne dahil olmayan önemli bir kesimi olan nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanlar açısından bir profil çıkartmak ve umudu kırılmışların kronikleşmesini engelleyebilecek işgücü piyasasına yönelik politikaların oluşturulmasında da kullanılabilecek bilgilere erişmektir. Bu çerçevede, öncelikle TÜİK HIA ve HBA mikro verileri kullanılarak Türkiye’de nitelik uyumsuzluğu nedeniyle iş aramayanlar ve umudu kırılanların işgücü piyasası içerisindeki yeri incelenmekte daha sonra ise

uluslararası bir karşılaştırma sunulmaktadır. Nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama durumu ve umudu kırılmışlara yönelik kuram ve yapılmış olan ulusal ve uluslararası uygulamalar incelendikten sonra Türkiye’de nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramama ve bireyin ve içinde bulunduğu hanenin sosyoekonomik özellikleri arasındaki ilişki logit model çerçevesinde tahmin edilmektedir. Buna göre, yaş, sağlık sigortası kapsamında olmak, hanede yer alan çocuk sayısı, hanede kişi başına düşen yıllık reel harcanabilir gelir, bireyin kadın olması durumunda hanedeki çocuk sayısı ile nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki, cinsiyetin kadın olması, evli olunması, eğitim düzeyinin daha yüksek olması, yıllık reel ücret gelir düzeyi ile nitelik uyuşmaması nedeniyle iş aramama olasılığı arasında negatif yönlü istatistiksek olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Kuramla örtüşmekte olan bu bulgular politika yapıcılarını açısından önemli olabilecek bazı bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede, işgücü piyasasının arz cephesine ilişkin olarak, nitelik uyuşmadığı için iş aramayanların işgücü piyasasında talep edilen nitelikleri kazanması doğrultusunda, bu grubun eğitim düzeylerinin artırılmasına ve ihtiyaç duyulan uzmanlaşma alanlarında eğitimlerinin genç yaşlarda almalarının önünün açılmasına yönelik düzenlemelerin ya da politika uygulamalarının hayata geçirilmesinin anlamlı olacağı görülmektedir. Bunların yanı sıra işgücü talebi açısından, çalışanların çocuklarının faydalanabileceği kreş olanaklarının sağlanmasına yönelik destek uygulamalarının ya da çocuk sahibi çalışanlar için çocuk bakım hizmeti satın alımlarını kompanse edebilecek gelir desteklerinin düzenlenmesinin nitelik uyuşmazlığı nedeniyle iş aramama olasılığını azaltabileceği düşünülmektedir.

Ekler

Ek Tablo: 1 Nitelik Uyuşmazlığı Olduğu Durumda Değişkenlere Dair Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Değer	Kategorik değişkenler		Düzey değişkenler	
		Sayı	(%)	Ortalama	Standard sapma
nitelik uyuşmama durumu	Yok			-	-
	Var	371	8,03	-	-
cinsiyet	Erkek	289	77,9	-	-
	Kadın	82	22,1	-	-
yaş	15-69		-	34,59	16,23
sağlık sigortası	Yok	55	14,82	-	-
	Var	316	85,18	-	-
medeni durum	Evli değil	220	59,3	-	-
	Evli	151	40,7	-	-
eğitim	Okul bitirmedi	57	15,36	-	-
	ilköğretim	178	47,98	-	-
	lise	87	23,45	-	-
	yüksek öğretim	49	13,21	-	-
yıllık reel ücret geliri	0-20817,67		-	1213,58	2702,595
hanede çocuk sayısı	0-12		-	1,450	1,787
hanede kişi başına yıllık reel harcanabilir gelir	532,162-59017,78		-	4698,489	4553,258
cinsiyet X çocuk sayısı (etkileşim değişkeni)	0-12		-	0,294	0,968

Kaynak: TÜİK HBA Mikro verileri.

Kaynakça

- Aldan, A. (2018). *Essays on Turkish Labor Market*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Department of Economics, Ankara.
- Aşık, G. (2013). İşgücü piyasalarının göz ardı edilen sorunları: eksik istihdam, atıl istihdam ve beceri uyumsuzluğu, *Politika Notu No: 201341*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Başlevent, C., ve Onaran, Ö. (2003). Are married women in Turkey more likely to become added or discouraged workers? *Labour*, 17(3), 439-458.
- Benati, L. (2001). Some empirical evidence on the 'discouraged worker' effect. *Economics Letters*, 70(3), 387-395.
- Benhabib, J., ve Bull, C. (1983). Job search: The choice of intensity. *Journal of Political Economy*, 91(5), 747-764.
- Bloemen, H. G. (2005). Job search, search intensity, and labor market transitions an empirical analysis. *Journal of Human resources*, 40(1), 232-269.
- Blundell, R., Ham, J., ve Meghir, C. (1998). Unemployment, discouraged workers and female labour supply. *Research in Economics*, 52(2), 103-131.
- Burdett, K. ve Mortensen, D. (1978). Labor supply under uncertainty. *Discussion Paper, No. 297*, Northwestern University, Kellogg School of Management, Center for Mathematical Studies in Economics and Management Science, Evanston, IL.
- Cahuc, P. ve Zylberberg, A. (2004) *Labor economics*, Cambridge: The MIT Press.
- Clark, K. B., & Summers, L. H. (1982). Labour force participation: timing and persistence. *The Review of Economic Studies*, 49(5), 825-844.
- Currie, J., ve Madrian, B. C. (1999). Health, health insurance and the labor market. O. Ashenfelter, R. Layard, D. Card (Ed.), *Handbook of labor economics 3.Cilt*, ss. 3309-3416. Elsevier.
- Flinn, C. J., ve Heckman, J. J. (1983). Are unemployment and out of the labor force behaviorally distinct labor force states?. *Journal of Labor Economics*, 1(1), 28-42.
- Goodman, J. L. (1974). Spectral analysis of the dependence of labor force participation on unemployment and wages. *The Review of Economics and Statistics*, 56(3), 390-393.
- Gürbüz, A. A., Polat, S., ve Ulus, M. (2014). In Limbo: Exploring transition to discouragement. *The European Journal of Development Research*, 26(4), 527-551.
- Hansen, W. L. (1961). The cyclical sensitivity of the labor supply. *The American Economic Review*, 51(3), 299-309.
- Hosmer, D. W. ve Lemeshow, S. (2000). *Applied Logistic Regression*, Second Edition, New York: John Wiley and Sons.

- ILO (2021). Population and Labour Force Statistics Database, ILOSTAT, , Erişim tarihi: 02.02.2021, https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer29/?lang=en&segment=indicator&id=EIP_WDIS_SEX_AGE_NB_A
- İŞKUR (2018). *2018 işgücü piyasası araştırması Türkiye raporu*. Erişim tarihi: 06.02.2021, <https://media.iskur.gov.tr/22554/2018-yili-turkiye-geneli-ipa-raporu.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı (2014). *Onuncu Kalkınma Planı İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Erişim tarihi: 04.02.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_IstihdamveCalismaHayati.pdf
- Kanapathy, R ve Baharo, A.H. (2013). A review of unemployment and labor force participation rate: evidence from Sweden, United States and urban China. *International Business Management*, 54(A), 12754-12758.
- Karaoglan, D. (2009). *Discouraged workers and the dominance of added worker effect: the case of Turkey* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Department of Economics, Bilkent University, Ankara.
- Karaoglan, D., ve Okten, C. (2015). Labor-force participation of married women in Turkey: A study of the added-worker effect and the discouraged-worker effect. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(1), 274-290.
- Mincer, J., (1966). "Labor-force participation and unemployment: a review of recent evidence", R.A. Gordon, H.S. Gordon (Ed.), *Prosperity and unemployment*. New York: Wiley.
- Mortensen, D. T. (1986). Job search and labor market analysis. O. Ashenfelter, R. Layard, D. Card (Ed.), *Handbook of labor economics 2.Cilt*, ss. 849-919. Elsevier.
- International Labour Organization. (2021). ILOSTAT database [Labour Force Statistics]. Erişim tarihi: 16.01.2021, <https://ilostat.ilo.org/data/>
- OECD (2021). OECD İşgücü Uyuşmazlığı Endeksi, Erişim tarihi: 31.01.2021 <https://stats.oecd.org/>
- Perry, G. L., Wachter, M. L., Eckstein, O., ve Clark, P. K. (1977). Potential output and productivity. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1977(1), 11-60.
- Schweitzer, S. O., ve Smith, R. E. (1974). The persistence of the discouraged worker effect. *ILR Review*, 27(2), 249-260.
- Tella, A. (1965). Labor force sensitivity to employment by age, sex. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 4(2), 69-83.
- TÜİK HBA Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Verileri.
- TÜİK HİA Türkiye İstatistik Kurumu, Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Verileri.
- TÜİK (2021a) *TÜİK istatistiki tablolar meta veri*. Erişim tarihi: 21.01.2021, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007
- TÜİK (2021b) *TÜİK işgücü istatistikleri haber bülteni*, Sayı: 37485. Erişim tarihi: 07.02.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2020-37485>
- Winkelmann, L., ve Winkelmann, R. (1998). Why are the unemployed so unhappy? Evidence from panel data. *Economica*, 65(257), 1-15.

Sürdürülebilir Girişimci Ağına Kavramsal ve Makroekonomik Yaklaşım: Amerika Özelinde Bir Endeks Çalışması

Hande EMİN BENLİ†

Geliş Tarihi (Received): 15.05.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 28.01.2021

Öz

Literatürde, girişimci ağı kavramının salt “ağ/network” kavramı ile ilişkilendirilmesinden kaynaklı boşluk kavramın somut şekilde anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu çalışmanın amacı, “sürdürülebilir girişimci ağı” kavramını literatüre katmak için tanımsal bir çerçeve çizmek, bu kavramı formüller kullanarak ölçülebilir hale getirmek, örnek ülke özelinde endeks oluşturmak ve kavramın makroekonomi ile ilişkisini ortaya koymaktır. Yöntemsel olarak sürdürülebilir girişimci ağı girişimcilik kültürü, girişimci ağı ve evrimsel döngü unsurları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Teorik arka planda literatürde yer alan Network Teorisi ve Ürün Yaşam Döngüsü Yaklaşımlarından esinlenilmiştir. Sürdürülebilir girişimci ağı tanımsal çerçeveden yola çıkarak dört evrede matematiksel formüllerle ölçülmüştür. Elde edilen göstergeler alt endekse dönüştürülmüş ve HDI metodolojisi kullanılarak Sürdürülebilir Girişimci Ağı Endeksi (SGAE) elde edilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı problemini ortadan kaldırmak amacıyla SGAE hem aritmetik ortalama (ağırlıklandırılmamış- AO) hem de Temel Bileşenler Analizi (ağırlıklandırılmış- PCA) yöntemleriyle hesaplanmıştır. 0-1 aralığında hesaplanan endeks değerlerine göre 1980-2014 dönemi içerisinde sürdürülebilir girişimci ağı endeksinde ağırlıklı olarak istikrar gözlenmiştir. En yüksek düzeyde olduğu yıl 0,73'lük oranla 1997 yılı olmuştur. 1980 yılı ise sürdürülebilir girişimci ağının 0.27'lik oranla en düşük olduğu yıldır. Sürdürülebilir girişimci ağının makroekonomi ile olan ilişkisi literatürden faydalanarak teorik bir çerçevede açıklanmıştır. Kavramın makroekonomiyle olan ilişkisi dört evreden oluşan kurumsal etki aracılığı ile açık şekilde kurulabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Girişimci Ağı, Evrimsel Gelişim Döngüsü, Makroekonomi, Endeks, Amerika.*

Conceptual and Macroeconomic Approach to Sustainable Entrepreneur Network: Index Study with a Special Focus on America

Abstract

Gap in the literature that is because of identifying entrepreneurship concept with only “network” concept, makes difficult to understand the entrepreneur network term concretely. The aim in this study is, drawing a definitional framework, making measurable the concept with using mathematical formulas, creating index with a special focus on sample country and revealing the relationship between the concept and macroeconomic factors in order to add the “sustainable entrepreneur network” concept in to the literature. Methodologically, sustainable entrepreneur network defined through entrepreneurial culture, network and evolutionary cycle factors. The theoretical background originated from Network and Product Life Cycle Theories. Sustainable entrepreneur network, from the descriptive framework, measured by mathematical formulas in four stages. Calculated indicators converted to the sub-index and then with using HDI methodology, Sustainable Entrepreneur Network Index (SGAE) data obtained. To eliminate the multiple linear regression problem SGAE calculated with both arithmetic mean (unweighted-AO) and Principle Component Analysis (weighted-PCA). According to the index results, that are calculated between 0-1, there is a stability between 1980-2014 mainly. The highest score is 0.73 in 1997. 1980 is the lowest year when the index score is 0.27. The relationship between the concept and macroeconomy is clearly defined through the four stage institutional impact also.

Keywords: *Sustainable Entrepreneur Network, Evolutionary Progress Cycle, Macroeconomy, Index, America.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Öğretim Üyesi, hande.emin@atilim.edu.tr.

Giriş

Ekonomik çıktılar girişimcinin ve etkin girişimcilik faaliyetlerinin etkisi altındadır. Girişimcilik dinamik bir süreçtir ve “ağ/network” bu süreçteki çıktı üretimini etkileyen kilit bir unsurdur. Literatürde “ağ” kavramının yaygın bir şekilde kullanıldığı ve ağın sosyal ağ tanımı ile açıklandığı görülmektedir. Ancak, girişimcilikten ve girişimcilerden söz edildiğinde ağ veya sosyal ağ tanımına ek olarak “sürdürülebilir girişimci ağı” kavramının literatüre girmesi, ağın girişimciliğe olan somut ve uzun vadeli etkilerini görebilmek bakımından oldukça önemlidir. Ağırlıklı olarak girişimci ağının mikro açıdan araştırılması makro görünümünün arka planda kalmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmada literatürde sıklıkla kullanılan ağ (network) kavramına derinlik kazandırılmış, kavram holistik kavramsal çerçeve çizilerek tanımlanmış ve ölçülebilir hale getirilip yeni bir endeks geliştirilmiştir. Buna ek olarak kavramın makroekonomi ile olan ilişkisi literatürden faydalanarak kurulmuştur.

1. Sürdürülebilir Girişimci Ağı: Teorik Arka Plan ve Literatür Taraması

Sürdürülebilir girişimci ağının teorik arka planı Network Teorisi ve Ürün Yaşam Döngüsü Yaklaşımına dayanmaktadır. Söz konusu iki temel teoriden esinlenerek sürdürülebilir girişimci ağı tanımlanmakta ve ekonomik performans ile ilişkisi kurulmaktadır.¹

1.1 Network Teorisi

Network teorisi girişimci ağını kurarken kullanılan farklı bağ, ilişki, fonksiyon ve karakterleri ve bu süreçteki değişimi dikkate alan bir yaklaşımdır. Girişimciler piyasada aktif oldukları süre boyunca sosyal, politik ve ekonomik çevrelerle irtibat içindedirler (Spilling, 2006). Bu unsurlar girişimcinin hareket alanında engel veya fırsat olarak görülür. Network teorisinin temeli geleneksel sosyal ağ teorisini dayanmaktadır. Girişimci kavramı literatüre dahil olduktan sonra (Aldrich ve Zimmer 1986, Birley 1986) ağırlıklı olarak bireysel bakış açısı ön plana çıkmaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle çevresel faktörün baskın etkisi dışlanmaya başlanmıştır. Buna göre temel olarak girişimcinin dahil olduğu ağ yaklaşımı teorisi girişimci karakterinin içine yerleşik olduğu ağ içeriği ve eşzamanlı bir fonksiyonu ifade eder. Ağ bağ grupları ile ilişkisi olan aktörler kümesi olarak görülür ve ağın rolü sadece işin/işletmenin

¹ Teorik arka plan ile kavram arasındaki ilişki 4. Bölüm Sürdürülebilir Girişimci Ağı. Kavramsal İçeriği ve Tanımı başlığı altında kurulmaktadır.

biçimlenmesi için değil aynı zamanda işin/işletmenin tüm yaşam döngüsü için gereklidir (Borgatti ve Foster 2003, Hoag ve Antoncic 2003).

1.2 Ürün Yaşam Döngüsü Yaklaşımı (Product Life Cycle Approach)

Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi uluslararası yatırımları ve uluslararası ticareti ürün döngüsü çerçevesinde açıklar (Vernon, 1966). Başlangıçta firma pazar payını düşünerek ihracat yöntemi ile piyasaya girişi yapar. Ürün olgunlaştıkça ucuz kaynakların olduğu etkin piyasa arayışına girilir. Ürün yaşam döngüsü dört aşamada tamamlanır. Bu aşamalar;

1. Aşama: İnovasyon
2. Aşama: Yeni bir yerel piyasaya giriş
3. Aşama: Önce ihracat sonrasında doğrudan yabancı yatırım yöntemi ile yabancı piyasalara giriş ve pazar payını koruma
4. Aşama: Maliyetleri düşürmek için üretim lokasyonunda yapılan değişikliktir.

Diğer taraftan, Ürün Yaşam Döngüsü yaklaşımından faydalanarak geliştirilen Şirket Yaşam Döngüsü Teorisi (*Corporate Life Cycle Theory*) iktisat, işletme, pazarlama gibi birçok disipline uyarlanan bir yaklaşım olmuştur.² Popüler hale gelen yaşam döngüsü konsepti tipik olarak firmaların yaşam döngüsünden geçtiğini ve her evrede farklı profil sergilediğini söylemektedir. Bu yaklaşıma göre örneğin; erken evrelerde karlı yatırımlar yapmak için firmalar daha fazla fırsat yakalama imkanına sahiptir. İlerleyen dönemlerde firma olgunlaşmaktadır, üretim kapasitesi talebi etkin düzeyde karşılayacak noktaya gelmektedir ve rakip firmalar piyasaya giriş yapmaya başlamıştır.³

1.3 Literatür Taraması

Literatüre baktığımızda, Sürdürülebilir Girişimci Ağ konseptinin tanımını ve ölçümünü yapan, ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi kuran çalışmaların eksik olduğu dikkati çekmektedir. Ancak önemle ifade etmek gerekir ki literatür, girişimcilik kavramının tanımı, ölçümü ve ekonomik büyüme ile olan ilişkisini kuran birçok çalışma ile boşlukları doldurmaya çalışmaktadır. Buna göre, aşağıdaki tabloda, çalışmanın arka planını destekleyen girişimcilik kavramı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kuran ve girişimciliği ölçen temel çalışmalardan bazıları iki grup halinde özetlenmektedir.

[Tablo 1: Literatür Taraması: Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme ilişkisi, Girişimciliğin Ölçümü]

² Bkz. Mikroekonomi alanında Mueller (1972); işletme alanında Miller ve Friesen (1984).

³ Literatürde birden çok firma yaşam döngüsü yaklaşımı (Üç aşamalı, dört aşamalı ve beş aşamalı modeller) benimsenmektedir. Bkz. Mitchell (1974).

2. Sürdürülebilir Girişimci Ağı: Kavramsal İçeriği ve Tanımı

Ulusal, uluslararası ve küresel ticari faaliyetler ve işletme süreci girişimcilik olgusuna ve algısına sıkı sıkıya bağlıdır. Girişimci ağının bu süreçteki gerekliliği ise ağın ticari faaliyetlerdeki rolünü tam anlamı ile ortaya koyan ve yeni bir kavram olarak literatüre girmesi gereken “sürdürülebilir girişimci ağı” ile açıklanmalıdır. Sürdürülebilir girişimci ağı en genel tanımı ile girişimcilik kültürünü destekleyen şirketin ilk evrede kurduğu ve son evreye kadar sürekliliği sağladığı ağı ifade etmektedir. Dar anlamda, sürdürülebilir girişimci ağı girişimci ağı, evrimsel döngü ve girişimcilik kültürü unsurlarının devamlılığı esas alacak şekilde bir arada çalışarak, bu unsurların temeli olan zayıf ve/veya güçlü nitelikli bilgilerden faydalanarak, süreç boyunca içsel ve dışsal değer yaratarak kurulmuş olur. Şekil-1’den de anlaşılacağı üzere, çalışmamızda sürdürülebilir girişimci ağı girişimci ağı, şirketlerin evrimsel döngüsü ve girişimcilik kültürü alt kavramlarından faydalanarak tanımlanmaktadır.⁴

[Şekil 1: Sürdürülebilir Girişimci Ağı, Kavramsal İçeriği]

Girişimci ağı firmaların girişim hedefi ile başlattığı ulusal ve uluslararası ticaret sürecini etkinleştiren veya etkisizleştiren, ortak çıkar ve hedefler çerçevesinde kurulan resmi ve gayri resmi bağlantı ağıdır. Girişimci ağı için bilgi kritik ve en önemli ana maddedir. Bilgi niteliği gereği diğer mal ve hizmetler gibi alınır, satılır, gizlenebilir ve kolaylıkla aktarılabilir (Emin Benli, 2017). Bu durum piyasada düşük düzey bilgi talebi ve arzına yol açar. Dolayısı ile bilgi güçlü ve zayıf bilgi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar.⁵ Girişimci ağının zayıf veya güçlü olması ilişkilere dayalı edinilen bilgi tipine göre ortaya çıksa da fayda veya etki bakımından firma büyüklükleri ile yakından ilişkilidir. Zayıf bilgi aracılığı ile kurulan girişimci ağı yüzeysel, temeli olmayan, yeni fikir ve bilgi tipi ile oluşur. Bu tip bilgi daha hızlı ve kolay yayılır, gereksiz olabilir, dayanıksız veya ince bilgi olarak da tanımlanır. Ancak zayıf bilgi altyapılı girişimci ağı küçük firmaları besler. Küçük firmalar esnek yapıdadır, küçük karlar elde etmek için daha az maliyetle işleyebilir zayıf ağlardan faydalanarak kaynaklara kolayca erişebilir ve zayıf bilgilerden oluşan ağların bu tip firmaların bilgi kaynaklarını beslediği görülür. Buna ek olarak inovatif (yenilikçi) firmalar da çoğunlukla zayıf iletişim ağından beslenir. Bu tip firmalar için eriştikleri bilgi ince olsa dahi inovasyon sürecinin başlaması ve

⁴ Bu çalışmada “sürdürülebilir girişimci ağı” kavramı sürdürülebilir girişimcilik ve iletişim ağının bu sürece etkisi anlamında ortaya atılmamıştır. Bu yönde yapılmış çalışmaya örnek olarak Bkz. Peprah, J. A. (2013). Teorik arka planda da açıkladığımız üzere çalışmamızın temeli Network Teorisi ve Ürün Yaşam Döngüsü Yaklaşımına dayanır. Bkz. Bölüm 1 (1.2).

⁵ Literatürde zayıf bağları sık olmayan ve düşük duygusal düzeyde kurulan bağlar olarak tanımlanırken güçlü bağlar yüksek duygusal yoğunlukta kurulan bağlar olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Granovetter (1973).

devamlılığı için gereklidir. Güçlü girişimci ağı daha çok ortak çıkarlardan beslenmektedir. Bağlar arasında uyum ve bilgi alışverişi vardır. Taraflar arasında güçlü kişisel bağlantılar sayesinde aktarılan bilgi kalındır. Bu tür bilgiye detaylı veya zengin bilgi de denmektedir. Kalın bilgi içeren güçlü bağlar büyük firmalar için faydalıdır ve güçlü girişimci ağları motivasyonel kaynakları besler.

Dışarıdan içeriye (şirket içi) taşınan zayıf veya kuvvetli bilginin kurumların içinde ortaya çıkarmış olduğu ağ, bir sonraki aşamada kurumlararası bağı sağlamak için gereklidir. Kurumlar arası girişimci ağı (inter-organizational network) kar amacı güden veya gütmeyen özerk firmalar arasında kurulan ağdır. Alter ve Hage (1993) kurumsal girişimci ağları için sözleşmeler aracılığı ile piyasaya ürün veya hizmet sunmak amacıyla kurulan birliktelikler (ortaklıklar, lisans sözleşmeler vs.) olarak tanımlar. Amaç yeni çevresel fırsatları daha hızlı bir şekilde yakalayıp adapte olmak ve bu fırsatları etkin şekilde kullanmaktır (Jones, 1997). Böylelikle rakipler ortak hale gelir, rekabetin şiddeti azalır, kar veya gelirlerde artış olabilir, asimetrik bilgi zayıflar, bilgiye erişim maliyeti azalır, risk paylaşılır, repütasyon ve prestij artabilir.

Evrimsel girişim döngüsü ise tipik girişim veya yatırım sürecini ifade etmektedir. Girişimci kişi start-up faaliyetlerinden önce yeni fikir geliştirebilme ve yeni yöntemler keşfetme diğer bir ifadeyle yaratıcılığı sayesinde geliştirdiği yeni fikir ve yöntemleri uygulamaya koymaya karar vermektedir. Yenilikçilik olarak adlandırdığımız bu süreçten sonra girişimciler tüketiciler için ve kendisi için değer yaratmaya hazırdır ve ticari bir faaliyete başlayabilecek düzeydedir.

Başlangıç aşamasında ürün piyasaya yeni giriyse ve tüketici tarafından çok fazla bilinmiyorsa firma satışları ve karı düşük seviyelerdedir. Bu aşamanın genel özelliklerine bakıldığında başlangıç maliyetlerinin yüksek, satış hacminin düşük, büyümenin yavaş, rekabetin ve talebin diğer aşamalara kıyasla daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Büyüme aşamasında ise tüketici ürünleri tanımaya başlamıştır. Şirket satış ve gelirleri hızlı bir şekilde artmaktadır. Dolayısı ile başlangıç seviyesine göre şirket karlılığı daha yüksektir. Pozisyonunu koruma çabasında olan işletme rekabet edebilmek için veya ölçek ekonomisinden ötürü ürün fiyatlarını düşürür ve böylelikle piyasaya yerleşir. Denge veya olgunluk evresinde şirket piyasada yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Satışlar denge döneminin başlangıcında en üst seviyeye ulaşmıştır ve rekabet oldukça fazladır. Ancak şirket bu pozisyonunu korumak zorundadır çünkü bu dönemin sonlarına doğru satışlar düşmeye başlamaktadır. Bu durumun en temel iki sebebi piyasaların doygunluğa erişmesi ve rekabettir. Dolayısı ile şirket artık

farklılaşmak ve yeni tüketici kitlesine hitap etmek zorundadır. İnovasyon sürecini etkin şekilde yöneten şirketler için en son aşama inovasyon aşaması bunu sağlayamayan firmalar için ise en son aşama düşüş aşamasıdır. Analitik planlama, kaynak organizasyonu, yeni kaynakların temini ve kullanımı, istek ve ihtiyaçları karşılayacak değeri yaratan ticari uygulamalar ile şirketler inovasyon sürecine girer. Ömrü kısalan ürün, yüksek rekabet ve düşük satışların sebep olduğu düşüş evresi ancak etkin ve yeni bir ürün ve yöntemler ile inovasyon evresine dönüştürülebilir.

Evrimsel döngü sırasında şirketlerin iletişim ağlarının niteliği de değişir. Diğer bir ifadeyle şirketler her evrede gelişmişlik seviyesine göre farklı iletişim ağları kurar. Buna göre evrimsel gelişim döngüsü içerisinde dört farklı girişim evresinden söz etmek mümkündür.⁶ Bunlar;

1. EVRE Girişimci Ağı: Start-up evresinde kurulan girişimci iletişim ağıdır. Kurucu sosyal iletişim ağını yaygın bir şekilde kullanır ve bir repütasyon oluşturma çabası vardır.
2. EVRE Girişimci Ağı: Büyüme evresindeki iletişim ağıdır. İletişim ağı yönetimi ve pazarlaması ön planda, ortaklıklar için ağlara katılım ve yeni ağlar oluşturma (birleşmeler) çabası vardır.
3. EVRE Girişimci Ağı: Denge veya olgunluk evresinde birleşmeler, kurulan iletişim ağlarını koruma veya yeni ağlara katılım söz konusudur.
4. EVRE Girişimci Ağı: İnovasyona ihtiyaç olan evrede firma etkin girişimci iletişim ağı kurmuş yani ilişkisel bağlarını etkin şekilde kullanmıştır. Farklı yapıda bir iletişim ağına dâhil olabilir. Ancak firma son evrede inovatif süreç yerine düşüş sürecine girmiş ise girişimci iletişim ağı ortadan kalkmaya başlar.

Girişimci başlangıç evresinde sahip olduğu iletişim ağını etkin ve stratejik bir şekilde kullanmalıdır. Kaynaklara erişim, üretim, dağıtım, fırsatları yakalama, ekibini geliştirme ve marka değeri yaratmaya başlaması networkün etkisi altındadır. Literatüre bakıldığında bu görüşü destekleyen ampirik çalışmaların olduğu görülmektedir. Eisenhardt ve Schoonhoven (1996) yapmış oldukları çalışmada firmaların dış kaynakları temin edebilmeleri için kaynağının olması gerektiğini yani dışsal bir iletişim ağına sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Lee ve Tsang (2001) ise yapmış olduğu çalışmada içsel ve dışsal iletişim ağlarının firmaların start-up dönemindeki performansına olan etkisini araştırmıştır.

⁶ Sözü ettiğimiz firmanın dört evresi “Ürün Yaşam Döngüsü” (Product Life Cycle Approach (PLC). Bkz. Ebert, J. Ronald and Griffin, W. Ricky, 2016) yaklaşımından faydalanarak, iletişim ağı evrelerini tanımlamak amacı ile tasarlanmıştır.

Sürdürülebilir girişimci ağının üç ayağından birisi de girişimcilik kültürüdür. Girişimcilik kültürünün hangi koşullar altında şekillendiği önemlidir. Dışsal çevre, daha spesifik olarak politik, kültürel, ekonomik, demografik, coğrafi ve hukuki çevre, bu çevrede faaliyete başlamış girişimciler ile girişimci şirketlerin içinde bulunduğu girişimcilik kültürünü ve bu kültürün beslendiği değerlerin etkinlik derecesini belirlemede rol oynar. Örnekte, literatürde girişimcinin yaş ve eğitim arka planını dikkate alarak girişimcilik kültürünü ölçen çalışmalar vardır.⁷ Şirket çevresi dışsal çevrenin etkisi altındadır ve bu etkileşim girişimcilik kültürü ortaya çıkarır. Kültürel farkındalık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan girişimcilik kültürü sürdürülebilir olduğu zaman anlamlıdır. Diğer bir deyişle, girişimcilik kültürü şirketlerin başarılı performans sergilemesi için itici güç olarak tanımlanmaktadır (Hornsby, Kuratko, & Montagno, 1999) ancak önemli olan girişimcilik kültürünün sürdürülebilir hale gelmesidir. Kurumsal karakter, yaratıcılık, cesaret, farkındalık vb. değerler girişimcilik kültürünü yansıtır, bu değerler sürdürülebilir olduğu takdirde firma performansını pozitif yönde uzun dönemli etkileyebilir.⁸ İşletme için hayati önem arz eden etkin kar arayışı (*profit seeking*)⁹, etkin kaynak arayışı (*resource seeking*)¹⁰ ve etkin fırsat arayışı (*opportunity seeking*)¹¹ ise girişimcilik kültürünün etkisi altında geliştirilen stratejik girişimlere (girişimciliğe) bağlıdır.¹²

⁷ Bu yönde bir çalışma için bkz. Minguzzi & Passaro, 2001.

⁸ Girişimcilik kültürünün firma performansını pozitif yönde etkilediğine dair yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi için Bkz. (Flamholtz, 2001; Flamholtz & Kannan-Narasimhan, 2005).

⁹ Kar arayışı firmanın gelişim evresine göre değişmekle birlikte, kurumsal varlığın devamlılığı için önemli bir faktör ve itici güçtür. Kar arayışını açıklamadan önce rant arayışını anlamak önem arz eder. Rant arayışı bireylerin veya kurumların ekonomik kazanç(çıktı) elde etmek amacıyla, refah azaltıcı etki yaratma ihtimalini göz ardı ederek kaynakları araması, temin etmesi ve kullanmasıdır. Tullock (1980)'in klasik rant arayışı yaklaşımı bireyler için "hırsızlık" yaparak yani bireyin yasadışı yöntemler ile tüm kaynaklarını kullanarak yeni kaynaklar elde etmesi, bunu yaparken sosyal refahın azaltıcı etkisini göz ardı etmesidir. Firmalar için ise "vergi ve monopol arayışı" çerçevesinde açıklanmaktadır. Rekabet halinde olan bir firma bütün kaynaklarını vergiden korunmak/kaçınmak/sakınmak için kullanabilir. İkincil olarak monopol yapıya sahip olmak veya bu yapıyı sürdürmek amacıyla tüm kaynaklarını kullanabilir. Her iki durumda da kaynaklar gelir transferi için kullanılmış olmaktadır çünkü bu durumlarda kaynaklar mal ve hizmet üretimi için kullanılmamaktadır.⁹ Diğer bir ifadeyle rant arayışı verimsiz (üretken olunmayan) bir süreçtir. Buchanan (1980) kar arayışını rant arayışından net şekilde ayırır. Çünkü Buchanan (1980)'e göre bu süreç verimliliği ve üretkenliği içerisinde barındırmaktadır. Sonuç olarak yeni ürün, kaynakların etkin dağılımı gibi çıktılar ile değer yaratılmış olur.

¹⁰ Kaynak arayışı, şirketlerin özellikle yerel piyasalarından ve doğal kaynaklarından uzaklaşarak bilgi yoğun niteliği olan varlıkları (assets) çekmek için motive olduğu stratejik bir adımdır (Dunning, 1998). Bu süreçte amaç dışsal(çevresel) faktörleri göz önünde bulundurarak diğer piyasalardan ve firmalardan faydalanmaktır. Dunning (1993) erişilmesi planlanan kaynak veya bilgi yoğun niteliği olan varlıkları inovasyon kapasitesi, kurumsal kapasite, teknoloji, yeni dağıtım kanalları, farklı tüketici tercih ve zevkleri olarak tanımlamaktadır.

¹¹ Sürdürülebilir girişimcilik merkezinde "fırsat" kavramının olduğu bir konsepttir. Fırsat bireye veya kuruma fayda sağlayacak yeni değerler olarak düşünüldüğünde fırsat arayışı oldukça rasyoneldir. Fırsat arayışı geçmiş tecrübelerden yola çıkarak, yeni girişimci ağları kurarak veya diğer dışsal (çevresel) etkilerden faydalanarak gerçekleşir.

¹² Ireland (2003) ve Ketchen Jr vd.(2007) yapmış oldukları çalışma fırsat arama faaliyeti ve avantaj arama faaliyeti olarak tanımladıkları girişimciliğe bağlı stratejilerin (entrepreneurial strategies), girişimcilik kültürüne bağlı

Girişimcilik kültürünün sürdürülebilir girişimci ağı ile ilişkisi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yaratıcı olma, risk alma ürün, üretim ve süreç üzerindeki yenilikler ve sürekli değişim fikrinin benimsenmesi girişimcilik kültürünün öğeleridir. Bu öğeler girişimcilik kültürünün özellikle firmaların başlangıç evresinde ortaya çıkmasına yardımcıdır. Ancak, firmanın geçirdiği evreler boyunca stratejik şekilde kullanıldığı takdirde karşılaştırmalı üstünlüğün devamlılığında ve etkinlikten söz edilebilir ve nihai olarak etkin kar arayışı, etkin kaynak arayışı ve etkin fırsat arayışı stratejik girişimleri beraberinde getirerek girişimcilik kültüründe etkinliği sağlar. Etkin girişimcilik kültürü, sonrasında, girişimci ağının sürdürülebilir olmasında büyük rol oynar.

Girişimcilik kültürünü somutlaştıran ölçüm göstergelerini literatürden faydalanarak¹³ değerlendirdiğimizde, bu göstergelerin girişimcilik kültürünü *girişimci performansı* üzerinden somutlaştırdığı görülmektedir. Bunlar girişimcinin yaşı, eğitim düzeyi, babasının mesleği, girişimcilik faaliyetlerine katılımları gibi faktörlerdir. Ancak söz konusu göstergeler girişimcilik kültürünün etkisi altında gelişen stratejik girişimleri tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Dışsal (çevresel) girişimci ağlarından beslenen birleşmeler, devralmalar, ittifaklar, aile sahipliği gibi piyasalara giriş yöntemleri girişimcilik kültürünün etkisini tam anlamı ortaya koyar ve somutlaştırır. Ticaret yöntemlerine erişim ve firma tarafından hangi yöntemin tercih edileceği konusu zayıf ve kuvvetli bilgi ağlarından beslenen girişimci ağlarına, girişimci ağlarının sürdürülebilir olmasına ve bu ağlar aracılığı ile kara, etkin kaynağa, ve fırsatlara erişebilmeye bağlıdır.

3. Sürdürülebilir Girişimci Ağının Ölçümü

Girişimcilik ve girişimciliğin makroekonomik etkilerini ortaya koyan çalışmalar çoğunlukla iş dünyasındaki etkiler dikkate alınarak somutlaştırılmaktadır. Özellikle endekslerde kullanılan göstergelere bakıldığında, göstergelerin girişimcilik kabiliyeti gerektirmeyen faktörleri ölçtüğünü söylemek mümkün. Girişimcilik performansını ölçen

olduğunu vurgulamaktadır. Stratejik girişimcilik (strategic entrepreneurship), “girişimciliğe bağlı strateji” tanımına benzer şekilde, Hitt vd. (2001) tarafından, girişimcilik ve stratejinin değer yaratmak için dizaynı ve uygulaması olarak tanımlanır. Hitt vd. girişimciliği fırsat arama faaliyeti stratejisi ise avantaj arama faaliyeti olarak kabul ederek bu tanımlamayı yapmaktadır. Çalışmamızda girişimciliğe bağlı stratejilerin girişimcilik kültürünün etkisi altında şekillendiğinden söz ederken, literatürden farklı olarak, girişimciliğe bağlı stratejilere kar ve kaynak arayışı fonksiyonlarını dâhil etmekteyiz.

¹³ Bu göstergeler tamamen Wong, 2014 sf.33’den alınmıştır.

file:///C:/Users/user/Desktop/girişimci%20iletişim%20ağı/Entrepreneurial%20Culture_%20Developing%20a%20Theoretical%20Construct%20and%20its%20Measurement.pdf

çalışmalarda¹⁴kullanılan kriterler ciro rakamları, start-up sayısı (veri bir yıl için), beşeri sermayedeki artış, gibi, daha çok kurumsal performansı ortaya koyan göstergelerdir. Buna ek olarak literatürde ki çalışmalarda serbest meslek sahibi kişi sayısı, işsizlik oranı gibi işgücü piyasasına ait verilerin kullanıldığı da görülmektedir.

Literatürden anladığımız üzere girişimciliği somutlaştırmak için sıklıkla kullanılan göstergeler vardır. Bu göstergeler dağınık ve birbirinden bağımsız olmakla birlikte, her çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemine göre seçilmektedir. Ancak, göstergeleri ana başlıklar halinde tasnif etmek faydalı olacaktır. Literatürdeki çalışmalarda sıklıkla kullanılan bu göstergeler i) girişimcilik performansını ölçen göstergeler: kurumsal performans, ii) girişimci performansını ölçen göstergeler: bireysel performans, iii) inovasyon sürecini ölçen göstergeler, iv) Diğer ölçüm kriterleri: Dünyadaki girişimcilik endeksleri olarak gruplandırılabilir.

Bu çalışmanın amacı, kapsamı, yöntemi ve sınırlılıkları gereği “sürdürülebilir girişimci ağı” önce tanımlanmış sonrasında tanıma uygun göstergeler belirlenmiştir. Sürdürülebilir girişimci ağı kurumsal performansı, bireysel performansı ve inovasyon sürecini ortaya koyan göstergeler ile sınırlıdır. Bu göstergeler sürdürülebilir girişimci ağının etkin kullanımına işaret edebilecek göstergeler olmakla birlikte ticari faaliyetler süresince firmaların tercih ettiği ticaret yöntemlerini de ölçtüğünden (örneğin; yıl içindeki birleşme ve devralmalar gibi) hem kurumsal performansı hem de bireysel performansı yansıtmaktadır.¹⁹ SGAE (Sürdürülebilir Girişimci Ağı Endeksi) oluşturulurken HDI metodolojisi ve yöntemi kullanılmıştır. Yapılan birçok endeks çalışmasında sıklıkla bu yöntemin kullanıldığı görülmektedir. HDI çoklu doğrusal bağlantı problemini ortadan kaldırmakla birlikte, göstergeler arasındaki korelasyonu incelemeye imkân veren Temel Bileşenler Analizi ile de endeks hesaplamasında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada SGA’yı ortaya koyan temel göstergeler aşağıdaki gibi formüle edilmiştir;

$$Ağı = \frac{Yıl\ içinde\ Piyasaya\ Giriş\ Yapan\ Firma\ Sayısı}{toplam\ firma\ sayısı} * \% 100 \quad (1)$$

¹⁴ Çalışmamızın temel amacı, diğer çalışmalardan farklı olarak, girişimcilik performansını ölçmek yerine yeni tanımladığımız ve literatüre dâhil etmeyi hedeflediğimiz sürdürülebilir girişimci iletişim ağını somutlaştırarak ölçülebilir hale getirmektir.

¹⁹ Firmaların özellikle uluslararasılaşma süreçlerinde tercih ettikleri uluslararası piyasalara giriş yöntemleri (satın almalar, imtiyazlar, birleşmeler gibi) firma büyüklükleri ile yakından ilişkilidir. Örneğin, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) uluslararası piyasalara sıklıkla ithalat-ihracat yöntemi ile giriş yapması ve bu yöntemle ticari faaliyetini sürdürmesi. Firmaların mevcut alt yapısı, sermayesi veya hedefleri gibi kurumsal performansa dayalı özellikleri tercih etmiş olduğu uluslararası piyasalara giriş yöntemini destekler nitelikte ve nicelikte olmalıdır.

Ağ₁ veri yıl içinde toplam firma sayısı içerisinde piyasaya giriş yapan firma sayısını yüzde olarak göstermektedir. Sürdürülebilir girişimci ağı için önemli bir dinamik göstergedir. Veri yılda sonuç veren bu gösterge girişimcilik düzeyinin yıllar itibarı ile ne derece değişiklik gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Yıl içinde piyasaya giriş yapan firma sayısı yeni fikirlerin, yeni ürünlerin teknolojinin ve yeni üretim yöntemlerinin piyasaya girişi anlamına gelmektedir. Toplam firma sayısı içerisindeki payın yüksek olması yükseldikçe girişimci ağın varlığını ortaya koymakla birlikte, yıllar itibarıyla oranın yükselmesi girişimci ağın sürdürülebilir olduğunu gösterir. Makroekonomik açıdan ise yüksek yüzdeli Ağ₁ iyi işleyen bir ekonominin ve verimliliğin önemli bir göstergesidir. Daha az verimli firmalara göre daha verimli firmaların piyasada aktif olduğunu ortaya koymaktadır.

$$Ağ_2 = \frac{\text{Yıl içinde Piyasadan Çıkış Yapan Firma Sayısı}}{\text{toplam firma sayısı}} * \% 100 \quad (2)$$

Ağ₂ veri yıl içinde piyasadan çıkış yapan firmaların toplam firma sayısına oranını yüzde olarak gösterir. Piyasadan çıkış yapan firmalar girişimcilik sürecinin bir parçası olmakla birlikte girişimci ağının etkin kullanılmadığını ve sürdürülebilir olamadığını ortaya koyar. Giriş aşamasında sahip olunan fırsatların devamlılığı sağlanamadığı zaman firmalar piyasadan çekilir ve faaliyetlerine son verirler. Makroekonomik açıdan piyasada aktif olmayan firmalar yeni kaynak yaratımına ve işgücüne katkı sağlamayı durdurur, iş gücü piyasasını ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler.

$$Ağ_3 = \frac{\text{6-10 yaş arası Firmaların sayısı}}{\text{toplam firma sayısı}} * \% 100 \quad (3)$$

Ağ₃ göstergesi veri yılda aktif olan 6-10 yıllık firmaların piyasadaki toplam firmalar içindeki payını yüzde olarak göstermektedir. Doğumunu takiben en az beş yıl boyunca faaliyet gösteren firmalar piyasada tutunmuş sayılmaktadır.²⁰ Dolayısıyla Ağ₃ firmaların (ölçeği farketmeksizin) hayatta (piyasada) kalabilirliğini ölçen bir gösterge olarak kurgulanmıştır. Aynı zamanda sürdürülebilir girişimci ağını açık şekilde ortaya koyan bir göstergedir. Veri yılda örnek ülkede faaliyette bulunan toplam firmalar içinde beş yaştan büyük işletmelerin oranının artması güçlü girişimcilik ağlarının olduğuna, piyasada ileriki yıllarda aktif olma ihtimallerinin olduğuna ve ekonomiye uzun vadede katkı sunduklarına işaret eder.²¹

²⁰ Business demography statistics <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/9350.pdf>

²¹ Çalışmamızda 6-10 yaş aralığında ABD de faaliyet gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki firmalar örneklem olarak seçilmiştir.

$$Ağ_4 = \frac{\text{Yıl içindeki Birleşme ve Devralmalar}}{\text{toplam firma sayısı}} * \% 100 \quad (4)$$

$Ağ_4$ veri yılda gerçekleşen birleşme ve devralmaların toplam firmalar içindeki payını yüzde olarak ortaya koymaktadır. Birleşme ve devralmalar firma performansını göstermekle birlikte girişimcilik ağının etkin şekilde kullanıldığı durumlarda gerçekleşen işletmesel faaliyetlerdir. Aynı ayrı ifade etmek gerekirse birleşmeler birbirine benzer iki veya daha fazla ticari yapının (faaliyet alanı, büyüklük, ürün vs.) ortak kurumsal hedeflere ulaşmak amacıyla hukuki olarak tek bir çatı altında faaliyet göstermesidir. Devralma ise faaliyette olan ticari bir yapının tamamının veya bir kısmının diğer ticari yapıya hukuken devredilmesidir. Birleşme ve devralmaların gerçekleşebilmesi firmaların sürdürülebilir girişimci ağını, çalışmamızda ifade ettiğimiz dört evrenin özellikle ileri evrelerinde, sağlamış olmasına bağlıdır. Birleşme ve devralmalar şirket yapısı itibari ile güçlü altyapı ve büyük ortaklıklar gerektirir. Dolayısıyla şirketlerin son evreleri bu yapılanmaya daha uygundur. Bu yüzden $Ağ_4$ çalışmamızda tanımlamış olduğumuz girişimcilik ağını ve sürdürülebilirliği somutlaştıran bir formüldür. Bu gösterge firmaların uluslararası ve küresel alanda girişimci ağı kurduğunu göstermekle birlikte firmalar için asıl hedef kaynaklarını ve varlıklarını büyütme, yeni alanlar ve ürünlere erişerek daha etkin ve verimli hale gelmektir.

Formüle ettiğimiz dört ağ göstergesini kullanarak hesaplanan sürdürülebilir girişimci ağı alt endeksleri aşağıdaki gibidir. Buna göre $ASGA_1$ yıl içinde piyasaya giriş yapan firmaların girişimcilik ağı alt endeksini, $ASGA_2$ yıl içinde piyasadan çıkış yapan firmaların girişimcilik ağı alt endeksini, $ASGA_3$ firmaların piyasada tutunabilme alt endeksini, $ASGA_4$ firmaların girişimcilik ağını somutlaştıran performans alt endeksini ifade etmektedir. Her bir endeks 1980-2014 tarihleri için, Amerika özelinde, aşağıdaki matematiksel formüllerle hesaplanmaktadır.

$$ASGA_1 = \frac{Ag1t - \min(Ag1)}{\max(Ag1) - \min(Ag1)} \quad (5)$$

$ASGA_1$ sürdürülebilir girişimci ağlarından ilkinin ifade eden alt endekstir. Amerika'da veri yılda faaliyette bulunan tüm firmalar içerisinde piyasaya giriş yapan firmaların endeks değerini gösterir. $Ağ_1$ yıl içinde piyasaya giriş yapan firmaların piyasada faaliyette olan toplam firma sayısına oranının yüzdesini ve veri dönemlerde Min $Ağ_1$ en düşük ve Max $Ağ_1$ en yüksek değeri temsil eder.

$$ASGA_2 = \frac{Ag2t - \min(Ag2)}{(Max)Ag2 - (Min)Ag2} \quad (6)$$

ASGA₂ sürdürülebilir girişimci ağlarından ikincisini ifaden alt endekstir. Amerika'da veri yılda faaliyette bulunan tüm firmalar içerisinde piyasadan çıkış yapan firmaların endeks değerini gösterir. Ağ₂ yıl içinde piyasadan çıkan firmaların piyasada mevcut olan toplam firma sayısına oranının yüzdesini ve veri dönemlerde Min Ağ₂ en düşük ve Max Ağ₂ en yüksek değeri temsil eder.

$$ASGA_3 = \frac{Ag3t - \min(Ag3)}{(Max)Ag3 - (Min)Ag3} \quad (7)$$

ASGA₃ sürdürülebilir girişimci ağlarından üçüncüsünü ifade eden, firmaların piyasada tutunabilirliğini gösteren alt endekstir. Amerika'da veri yılda aktif olan 6-10 yıllık, 100-240 çalışanı olan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin piyasadaki toplam firmalar içindeki payını yüzde olarak göstermektedir ve veri dönemlerde Min Ağ₃ en düşük ve Max Ağ₃ en yüksek değeri temsil eder.

$$ASGA_4 = \frac{Ag4t - \min(Ag3)}{(Max)Ag3 - (Min)Ag3} \quad (8)$$

ASGA₄ SGAE hesaplarırken kullanılan alt endekslerden sonuncusudur. Örnek ülkede veri yılda birleşme ve devralma performansı ile girişimcilik ağını somutlaştıran bir endekstir. Ağ₄ gerçekleşen birleşme ve devralmaların toplam firmalar içindeki payını yüzde olarak ortaya koymaktadır. Veri dönemlerde Min Ağ₄ en düşük ve Max Ağ₄ en yüksek değeri temsil eder.

SGAE oluşturulurken kullandığımız alt göstergelerin farklı açıklığa sahip olması her bir alt gözlemin 0 ve 1 Aralığına çekilerek tekrar hesaplanmasını gerektirmiştir. HDI yönteminden faydalanarak yapmış olduğumuz bu hesaplama ile her bir alt gösterge 0-1 Aralığında değerlendirilmiştir. 1'e yakın değerler veri yıldaki yüksek performansı, 0'a yakın değerler veri yıldaki düşük performansı göstermektedir. SGAE Formüllerle ifade etmiş olduğumuz alt endekslere (ASGA₁, ASGA₂, ASGA₃, ASGA₄) basit ortalama (AO) ve Temel bileşenler Analizi (PCA) uygulanarak oluşturulmuştur.

3.1 Uygulama Sonuçları

[Tablo 2: Amerika, 1980-2014, Alt Endeksler ve Sürdürülebilir Girişimcilik Ağı Endeksi Genel Sonuçları]

[Şekil 2: Amerika, 1980-2014 Dönemi, AO ve PCA ile SGAE]

Yukarıdaki Tablo 2 ve Şekil 2'ye bakarak 1980-2014 döneminde, Amerika için SGAE hesaplanmıştır. Ağırlıklı Ortalama ve Temel Bileşenler Analizi yöntemleriyle hesapladığımız endeks verilerinin birbirine yakın değerler olması korelasyon değerlerinin yüksek olduğu

anlamına gelmekle birlikte, verilerin yöntemlerden herhangi biri ile hesaplanan endeks değerlerine göre analiz edilmesini mümkün hale getirir.

Temel Bileşenler Analizi (PCA) endeks değerlerini dikkate alarak analiz yaptığımızda Amerika'daki KOBİ'lerde sürdürülebilir girişimci ağının en etkin olduğu yıl 1997 yılı olmuştur. En düşük düzeydeki sürdürülebilir girişimci ağı 1980 yılında kurulmuştur. Dönem aralığı olarak değerlendirme yaptığımızda 1987-1997 yılları arası firmaların sürdürülebilir girişimci ağını en etkin kıldığı yıllardır. Özellikle bu 10 yıllık dönemde SGAE 0,64 ile 0,73 düzeyinde değişmektedir.

1980 yılından 1983 yılına kadar geçen üç yıllık süreçte SGAE' de düşük düzeyler ve istikrarlı olmayan süreç dikkati çekmektedir. 1983 yılından 1987 yılına kadar ise firmaların SGAE' de artış yakaladığı görülmektedir. 1997-2007 döneminde SGAE'nin 0,73' lük düzeyden 0,65'e kadar gerilediği, sonraki yıllarda 2014 yılına kadar düşüşün devam ettiği görülmektedir.

Sürdürülebilir girişimcilik ağının en yüksek düzeyde olduğu yıl olan 1997 yılında Amerika'da faaliyet gösteren KOBİ'lerin 2. ve 3. Evrelerinin yani büyüme ve denge evrelerinin etkin olduğu görülmektedir. 1980 yılı ise bu evrelerin en düşük düzeyde olduğu yıllardır.

Amerika'da SGAE'nin en etkin olduğu dönemde piyasaya giren firma sayısında dengeli artışlar olduğunu, birleşme ve devralma performanslarının yüksek düzeylerde olduğu, 6-10 yıl boyunca piyasada tutunan firma sayısının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. 1983 yılından 1987 yılına kadar artan etkinlik düzeyine baktığımızda temel olarak firmaların piyasaya giriş sayısında artışların olduğu, piyasadaki çıkan firma sayısında düşüşler olduğu görülmektedir. Diğer alt gösterge verilerine bakarak bu dönemi etkinleştiren faktörlerin piyasaya girişlerin fazla olması ve piyasada tutunan firma sayısının fazla olmasıdır. 1980 yılında SGAE'nin düşük olması faaliyette olan firmaların büyüme ve tutunabilirlik düzeylerinin en alt seviyede (0) olmasından kaynaklanır. 2003-2014 dönemlerinde sürdürülebilir girişimcilik ağının azalmaya başlamasının nedeni ise temelde piyasaya giriş yapan firma sayısının çok düşük düzeylerde olmasıdır.

4. Sürdürülebilir Girişimci Ağının İktisadi Açından Gerekliliği

Son dönemlerde girişimcilik iktisat bilimi ile ilgilenenler tarafından "maksimizasyon süreci" olarak kabul edilmektedir (Minniti ve Levesque, 2008). Girişimcilik konu itibarıyla girişimcilik ağı (network) ve sosyal sermaye (social capital) perspektifinden

değerlendirildiğinde iktisadın sınırları içerisine dahil olduğu anlaşılır hale gelir²². Buna ek olarak girişimcilik ile iktisat ilişkisi kişilik özellikleri, yeteneklerin tahsisi, işsizlik gibi spesifik alanlara konu edilerek iktisat ile arasındaki bağ ortaya konmuştur.²³

Temelde girişimciliği etkinlik çerçevesinde açıklamak girişimci ağının etkisini iktisadi anlamda ortaya koymak için oldukça önemlidir. Etkinlik (efficiency) kavramı kaynakların israfını önlemek amacıyla maliyet analizi yaparak kaynakların doğru kullanımını gerektirmektedir. Eğer girişimcilik *maksimizasyon süreci* olarak kabul edilecek olursa, girişimci ağının etkisi göz ardı edilemez. Çünkü ağ içsel (kurumsal) çevrede etkililik²⁴ ve etkinlik yaratmakla birlikte işlem maliyetlerinin azaltılması, mülkiyet haklarının etkin tahsisi ve dağılımı, etkin kaynak dağılımı, verimlilik, istihdam ve ekonomik büyüme gibi faktörlerin etkisiyle oluşan dışsal (makroekonomik) çevrede önemli bir role sahiptir.

Bu çalışma sürdürülebilir girişimci ağının makro düzeyde etkisini yorumlamayı ve ampirik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu sürecin kavramsal ve makroekonomik çerçevesi aşağıdaki şekilde tasarlanmıştır.

[Şekil 3: Kavramsal ve Makroekonomik Çerçeve: Sürdürülebilir Girişimci Ağı ve Ekonomik Büyüme]

Çalışmamızda sürdürülebilir girişimci ağı girişimcilik kültürü, evrimsel döngü ve girişimci ağı unsurları ile birlikte tanımlanmıştır. Şekil 3, sürdürülebilir girişimci ağının makroekonomi ile olan ilişkisini kurumsal etkiyi ortaya çıkaran dört farklı evre ve yukarıda ölçtüğümüz ağlar sayesinde açıklar. Bu çalışmada girişimcilik kültürünün firmaların süreçlerine zemin teşkil ettiği varsayımı ile şirketlerin piyasadaki faaliyetleri boyunca her bir evreden geçtiğini söylenmektedir. İlk evre olan start-up yada başlangıç evresi alt sürdürülebilir girişimci ağı endekslerinden ilkinin ifade eden piyasaya giriş yapan firma alt endeksi yani ASGA₁ aracılığı ile ölçülmüştür. Firmalar için 2. Evre olarak kabul edilen büyüme evresi firmaların büyüme performansını ortaya koyan yıl içindeki birleşme ve devralmaları ölçen ASGA₄ alt endeksi ile somutlaştırılmıştır. 3. Evre olan denge evresi 6-10 yıllık, 100-240 çalışanı olan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin piyasadaki toplam firmalar içindeki payını hesaplayarak elde ettiğimiz ASGA₃ alt endeksi aracılığı ile ölçülmüştür. Bu gösterge firmaların piyasada tutunabilirlikleri hakkında ampirik olarak bilgi vermekte ve firmaların

²² Girişimciliği iletişim ağı ve sosyal sermaye çerçevesinde değerlendiren en önemli çalışmalar 2004 ve 2005 yıllarında Minniti tarafından kaleme alınmıştır. Buna ek olarak 2008 yılında Minniti ve Levesque tarafından yayınlanan akademik makale girişimci iletişim ağı ile iktisat ilişkisini önemli ölçüde açıklamaktadır.

²³ Bkz. Michelacci, 2003; Djankov vd., 2006; Tervo, 2006.

²⁴ Bu çalışmada etkililik etkinlikten farklı olarak, firma stratejilerinin (içsel ve dışsal) başarıya ulaşip ulaşmadığı olarak tanımlanmaktadır. Etkililik tanımı için Bkz. Griffin ve Ricky, 2016.

dengede oldukları sürecin rakamsal olarak ifadesine imkan sağlamaktadır. Son evre olan 4. Evre firmaların düşüş yada inovasyon sürecine girdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda faaliyette bulunan toplam firmalar arasında piyasadan çekilen firmaların sayısını gösteren ASGA₂ alt endeksi firmaların 4. Evredeki durumunu somut olarak ortaya koymaktadır. Kurumsal etkiyi oluşturan evreler ve her evreyi somutlaştıran alt göstergeler her bir firmanın içsel sürecini ve bu süreçteki performanslarını ifade eder. Nihai olarak, sürdürülebilir girişimci ağı (SGAE (AO), SGAE (PCA)) her bir alt endeksin bir araya getirilmesi ile hesaplanmıştır.

Sürdürülebilir girişimci ağı endeksinin iktisadi açıdan gerekliliği aşağıdaki detaylı tablo aracılığı ile açıklanmaktadır.

[Tablo 3: Alt Endekslerin Firma, Sektör ve Ekonomi ile İlişkisi]

Tablo 3’de sürdürülebilir girişimci ağını ortaya çıkaran başlangıç, büyüme, denge/olgunluk ve inovasyon/düşüş evreleri her bir evreyi ölçen matematiksel alt ağ göstergeleriyle birlikte ifade edilmektedir. Tabloda söz konusu evrelerin firma, sektör ve ekonomi ile olan ilişkisi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. İlk evreyi ifade eden start-up (başlangıç) evresi piyasaya giriş yapan firma sayısına ilişkin endeks değeri ile, büyüme evresi firmaların birleşme ve devralma sayılarına ilişkin endeks değeri ile, denge/olgunluk evresi firmaların piyasada tutunabilirliklerine ilişkin endeks değeri ile inovasyon/düşüş evresi de piyasadan çıkış yapan firmaların endeks değeri ile eşleştirilmiştir. Bundan dolayı söz konusu her bir evrede ayrı ayrı kurulan ağların firma için, sektör için ve ekonomik piyasa için yaratmış olduğu etkiler farklılık göstermektedir.²⁵

[Şekil 4: Sürdürülebilir Girişimci Ağı’nın Ekonomik Büyüme ile Örtüşme İlişkisi]

Şekil 4’den anlaşılacağı üzere Sürdürülebilir Girişimci Ağı firmaları ve sektörü etkin hale getirerek ekonomik performansı olumlu yönde değiştirecek bir potansiyeldedir. Sürdürülebilir girişimci ağını kuran firmaların firma performansları ve işleyişleri, her evreye göre farklı ağlar kurarak ve bu ağları evrelerin gereklerine göre yöneterek etkin hale gelir. Bu tür işletmeler ilgili sektöre ihtiyaçları doğrultusunda çıktı sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle sektör ölçeğine katkı sunan, ürün, fiyat, rekabet konularında etkili, problem çözme ve teknolojik

²⁵ Özellikle inovasyon veya düşüş olarak adlandırdığımız son evre firmalar için çok kritiktir. Firma sürdürülebilir girişimci ağını etkin şekilde kurmuş ise inovasyon sürecine girer ve bu çalışmamızda yatıcı yıkımlar olarak adlandırılmıştır. Yeni girişim niyetle sektörden çıkan firmaları ifade etmektedir. Altyapısı hazır bir şekilde inovasyon pozisyonunda yeni girişler yapmak üzere girişim niyeti ve faaliyeti devam eder. Bu evredeki yıkıcı çıkışlar ise inovasyon yerine düşüş olarak nitelendirdiğimiz pozisyonu ifade etmektedir. Mevcut firmanın işletme ve faaliyet gösterme potansiyelinin ortadan kalktığı ve piyasada bir çıktı üretmediği andır. Dolayısıyla EK Tablo 3, dördüncü evredeki her iki ihtimalin firmaya, sektöre ve ekonomiye olan etkilerini ayrı ayrı değerlendirmektedir.

koşullara göre yeniden yapılanma konularında başarılı firmalar sektörün etkinliğini artırmaktadır. Dolayısıyla ekonomik performansta olumlu etki beklenmektedir. Sürdürülebilir Girişimci Ağını kuran firmalar , sektörün etkinliğini artıracak nihai olarak kaynakların etkin tahsis ve dağılımına fayda sağlayacaktır. Böylelikle işlem maliyetlerinde azalma, işgücünde, üretimde, yatırımlarda ve verimlikte meydana gelen iyileşmeler ekonomik büyümeyi beraberinde getirecektir. Sonuç olarak sürdürülebilir girişimcilik ağı sözünü ettiğimiz dört evre aracılığı ile kurumsal etkiyi oluşturarak nihai makroekonomik etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir girişimci ağını kavramsal olarak tanımlamak, somutlaştırmak ve makroekonomi ile bağını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışma Amerika'nın konu özelindeki dinamiklerini de ortaya koymaktadır. Girişimci iletişim ağını sürdürülebilir kılan ağın güçlü veya zayıf olması değil etkin olmasıdır. Bu görüşten hareketle çalışmada sürdürülebilir girişimci ağı endeksi oluşturulmuştur. HDI metodolojisi kullanılarak yeniden yaratılan bu endekste temel etkinlik göstergeleri yıl içinde piyasaya giriş yapan firma sayısı, yıl içinde piyasadan çıkış yapan firma sayısı, piyasada tutunan firma sayısı ve yıl içindeki birleşme ve devralmaların sayısı göz önünde bulundurularak hesaplanmaktadır.

Amerika özelinde 1980-2014 yıllarını kapsayan endeks değerlerine göre 1987-1997 yılları arası KOBİ'lerin sürdürülebilir girişimcilik ağını en etkin şekilde kurduğu dönemdir. Aktif firma sayısındaki artış, birleşme ve devralma performansının yüksek olması, olgun (6-10 yıl boyunca piyasada tutunmuş olan) firma sayısının yüksek olması endeksin etkinliğini artırmıştır. Tam tersi şekilde endeks değerlerinin düşük olduğu yıllar, 2003-2014 yılları, piyasaya giriş yapan firma sayısının düşük düzeylerde olduğu yıllardır.

Sürdürülebilir girişimci ağı kavram olarak evrimsel döngü çerçevesinde açıklanabilir. Bu döngü sırasında şirketlerin girişimci iletişim ağlarının niteliği de değişir, şirketler her evrede gelişmişlik seviyesine göre farklı girişimci iletişim ağları kurar. Buna ek olarak girişimcilik sosyal sermaye ilişkilendirilmektedir bu ilişkinin arasındaki köprü ise girişimci iletişim ağıdır. İşletmenin dışsal bilgiyi sosyal sermayeye dönüştürebilmesi demek tüketici istek ve ihtiyaçlarını karşılaması demektir bu da girişimci iletişim ağını etkin kullanmakla mümkündür. İşletmeler için girişimci iletişim ağı uygun evrelerde ve uygun niteliklerde kullanıldığında anlamlıdır.

Girişimciliğin geliştirilmesine yönelik tasarlanan kalkınma planları ve politika önermeleri mevzuata, mali konulara yönelik olduğu gibi kurumsal düzenlemeleri de içermektedir. Ancak rakamsal hedefler ve politikalar çerçevesinde yapılan planlamalar niteliksel iyileştirmeleri arka plana itmektedir. Girişimciliğin bir çok disiplinle ilişkili olduğunu kabul ederek, kurumsal (içsel) ve çevresel (dışsal) faktörlerin etkisini ölçerek önermelerde bulunmak oldukça önemlidir. Bu noktada sürdürülebilir girişimci ağı kavramının farkındalığı, somutluğu göz önünde tutularak yapılacak olan politika önermeleri refah kaybını azaltacaktır. Piyasaya yeni giriş yapan firma sayısının çokluğundan ziyade diğer faktörlerin etkisini kabul etmek ve bu faktörleri somutlaştırıp ortak etkilerini ölçmek bir gerekliliktir. Mevcut pazarın varlığı, pazara giriş ve çıkışların sayısından ziyade yapılan analizler etkinlik çerçevesinde tanımlanarak somut Şekilde ölçüldüğünde politika nerileri olumlu sonuçları beraberinde getirebilir.

Ekler

EK Tablo: 1 Literatür Taraması: Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme ilişkisi, Girişimciliğin Ölçümü

A. Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi Ortaya Koyan Çalışmalar	Yazar (Tarih)	Araştırma Konusu	Örneklem/Veri	Çıktı
	King ve Levin (1993)	Girişimcilik ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu hipotezi.	Kişi başına düşen milli gelir verileri kullanılarak OLS yöntemi ile analiz.	Finansal sistemlerde meydana gelen iyileşmelerin girişimciliği destekleyerek ekonomik büyümeyi beraberinde getirmesi.
	Carree vd, (2002)	Girişimcilik ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu hipotezi.	GEM(Global Entrepreneurship Monitor) dataları kullanılarak kapsamlı büyüme üzerine olan etkinin VECM model aracılığı ile analizi.	Girişimcilik ve kapsamlı büyüme arasında uzun ve kısa vadeli ilişki pozitif ilişki.
	Audretsch ve Thurik (2004)	Girişimci ekonomi ile yönetilen ekonomi arasındaki farklara dayalı bir modelleme.	Yönetilen ekonomi modelinde istikrar, uzmanlaşma, homojenlik, ölçek faktörleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi. Girişimci ekonomi unsurları olarak tanımlanan esneklik, tribülans, çeşitlilik, inovasyon ve ilişki faktörlerinin ekonomik büyüme ile olan ilişkisini analiz.	Endojen büyüme için bilginin yayılması, şirket sayısının ve rekabetin artarak girişimci sermayenin artması mümkün.
	Wong, Ho vd. (2005)	Girişimcilik ve ekonomik büyüme arasında pozitif veya	37 ülke için GEM verileri kullanılarak sermaye, regülasyonlar aracılığı ile OLS testi.	Girişimcilik ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu

		negatif ilişki olduğu hipotezi.		bulgusuna ulaşılmıştır.
	Stel, Carree vd. (2005)	Girişimcilik ve ekonomik büyüme arasında pozitif veya negatif ilişki olduğu hipotezi.	36 ülkede girişimcilik faaliyetlerinin GSYİH ile olan ilişkisi, rekabet endeksi kontrol değişken olarak, OLS tekniği ile modelleme.	OECD ülkelerinde toplam girişimcilik aktivitelerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. Gelişmekte olan ülkeler için beklenen sonuç gözlenmemiştir.
B. Girişimcilik ölçümü Özelinde Yapılmış Çalışmalar	Yazar (Tarih)	Araştırma Konusu	Örneklem/Veri	Çıktı
	Yang (2006)	Şirket yaşam döngüsü evrelerinin (Corporate Life Cycle Stages) yeni bir metodoloji geliştirerek büyük örneklemeler üzerinden ölçülmesi.	1971-2004 dönemi için, COMPUSTAT data-sete dahil edilen firmalardan 6602 firmanın verileri (satışlar, firma yaşı) ve sektör verileri (satış) üzerinden yeni hesaplama yöntemleri ve zaman serisi analizi.	Şirket yaşam döngüsünün dört basamağı tanımlanmış ve ölçülmüştür. Spesifik olarak ortaya koyulan hesaplama yöntemi ile genelleme problemi ortadan kalkmaktadır. Özellikle finansal verilere dayalı ölçümleme yöntemi olarak sıklıkla kullanılabilir bir yöntem geliştirilmiştir.
	Godin, Clemens ve Veldhuis (2008)	Kavramsal çerçeve ve ampirik göstergeler aracılığı ile girişimciliğin ölçümü	Girişimciliği ölçen tüm küresel endekslerin (Küresel Girişimcilik Monitörü, Kauffman Index, Dünya Bankası Girişimcilik Anketi) ve ölçüm göstergelerinin (yeni kurulan işletmelerin sayısı, kendi	Girişimciliğin ölçümü hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmış ve bulgular elde edilmiştir. Girişimcilik özelinde ortak

			işinde çalışanların sayısı, küçük işletmelerin sayısı, araştırma geliştirme harcamaları, risk sermayesi, sektörel ve akademik araştırma geliştirmeye harcanan miktar, iş sahiplik yapısı, inovasyon, kayıplar) derlendiği Fraser Institute raporu, Kanada özelinde ampirik analizler.	tanım eksikliğinden doğan boşluklar ve ortak ölçüm kriterlerindeki eksiklik sunulan kavramsal çerçeve ölçüm kriterleri ile doldurulmaya çalışılmıştır.
	Hornsby, Kuratko vd. (2002)	Ara kademe yöneticilerin elinde olan ve içsel olan (kurum içi) faktörlerin kurumsal girişimciliğe etki ettiği görüşünden yola çıkarak belirlenen beş faktör özelinde yapılmış bir araştırma.	Ödül, üst yönetimin desteği, kaynaklara erişim, destekleyici kurumsal yapı, risk alma ve başarısızlıkları tolere etme gibi içsel faktörlerin etkisinin ticari üyelikleri vasıtasıyla rastgele seçilen iki grup ara kademe yönetici için (1. Grup 231 kişi, 2. Grup 530 olmak üzere) anket yöntemi ve faktör analizi ile ölçülmesi.	Şirket içinde girişimciliğe etki eden, ara kademe yöneticilerin inisiyatifinde olan ve desteklenmesi gereken içsel faktörler belirlenmiştir.

Kaynak: Literatürden faydalanarak yazar tarafından çizilmiştir.

EK Tablo: 2 Amerika, 1980-2014, Alt Endeksler ve Sürdürülebilir Girişimcilik Ağı Endeksi Genel Sonuçları

Year	ASGA ₁	ASGA ₂	ASGA ₃	ASGA ₄	SGAE (AO)*	SGAE(PCA)**
1980	0,59	0,55	0,00	0,00	0,28	0,27
1981	0,60	1,00	0,00	0,05	0,41	0,39
1982	1,00	0,46	0,00	0,05	0,38	0,35
1983	0,50	0,45	0,28	0,06	0,32	0,31
1984	0,76	0,30	0,44	0,05	0,39	0,38
1985	0,71	0,34	0,60	0,07	0,43	0,42
1986	0,79	0,40	0,74	0,15	0,52	0,51
1987	0,98	0,55	0,92	0,17	0,65	0,64
1988	0,68	0,56	0,90	0,25	0,60	0,59

1989	0,59	0,60	0,92	0,41	0,63	0,63
1990	0,62	0,21	0,96	0,40	0,55	0,56
1991	0,56	0,35	1,00	0,38	0,57	0,57
1992	0,55	0,46	0,95	0,39	0,59	0,59
1993	0,35	0,27	0,97	0,48	0,52	0,53
1994	0,46	0,22	1,00	0,58	0,56	0,58
1995	0,49	0,19	1,00	0,71	0,60	0,61
1996	0,45	0,26	0,96	0,80	0,62	0,64
1997	0,62	0,45	0,93	0,89	0,72	0,73
1998	0,45	0,36	0,90	1,00	0,68	0,70
1999	0,40	0,34	0,87	0,87	0,62	0,64
2000	0,37	0,40	0,86	0,89	0,63	0,65
2001	0,39	0,47	0,85	0,54	0,56	0,57
2002	0,63	0,69	0,79	0,46	0,64	0,64
2003	0,50	0,11	0,79	0,51	0,48	0,49
2004	0,44	0,14	0,83	0,60	0,50	0,51
2005	0,51	0,08	0,86	0,64	0,52	0,54
2006	0,56	0,24	0,89	0,75	0,61	0,62
2007	0,50	0,31	0,91	0,81	0,63	0,65
2008	0,24	0,25	0,98	0,66	0,53	0,55
2009	0,00	0,53	0,98	0,52	0,51	0,52
2010	0,03	0,27	0,92	0,59	0,45	0,47
2011	0,11	0,19	0,91	0,62	0,46	0,48
2012	0,21	0,13	0,92	0,61	0,47	0,48
2013	0,07	0,04	0,89	0,62	0,41	0,43
2014	0,16	0,00	0,90	0,71	0,44	0,47

Kaynak: Yazar Tarafından Hesaplanmıştır.

*Sürdürülebilir Girişimci Ağı Endeksi, alt endekslerin Ağırlıklı Ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Buna göre SGAE (AO) = $((Ağ_1 + Ağ_2 + Ağ_3 + Ağ_4)/4)$ şeklinde hesaplanmaktadır.

**Sürdürülebilir Girişimci Ağı Endeksi Temel Bileşenler Analizi (Eviews-8 Analysis) kullanılarak hesaplanmıştır. Buna göre SGAE (PCA)= Ağ₁ * 0,2347 + Ağ₂ * 0,2310 + Ağ₃ * 0,2610 + Ağ₄ * 0,2732 şeklinde hesaplanmaktadır.

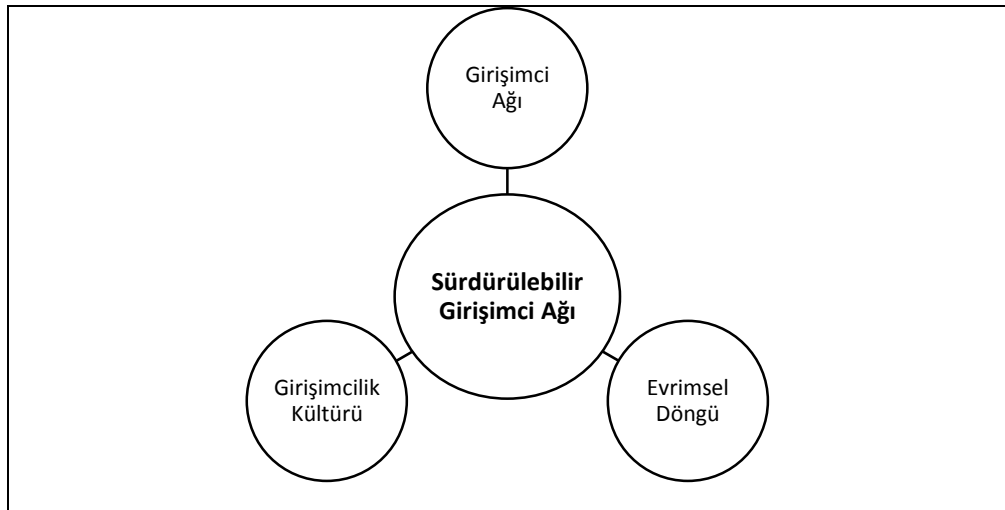
EK Tablo: 3 Alt Endekslerin Firma, Sektör ve Ekonomi ile İlişkisi

Sürdürülebilir Girişimci Ağı Alt Endeksleri	Firma ile İlişkisi	Sektör ile İlişkisi	Ekonomi ile İlişkisi
EVRE 1 (Start-up) - ASGA₁ (Piyasaya giriş yapan firma sayısına ilişkin endeks değeri)	<ul style="list-style-type: none"> *Agresif ve cesaretli yapı *Zayıf ve Güçlü Bağlardan faydalanma süreci *Teknolojik altyapıyla piyasalara giriş *Yaygın girişimcilik kültürü altyapısı 	<ul style="list-style-type: none"> *Sektör ölçeğine olumlu etki *Sektöre ilişkin problemlerin üstesinden daha rahat gelme *Yeni ürünler/ yeni yöntemler/yeni piyasaların sektöre olumlu etkisi 	<ul style="list-style-type: none"> *İşgücü yaratır, istihdamı destekler *Refah dağılımına etki *GSYH artış *Bölgesel/ulusal yaşam standartlarında artış *Ekonomik Büyüme
EVRE 2 (Büyüme) - ASGA₄ (Firmaların Birleşme ve Devralma performanslarına ilişkin endeks)	<ul style="list-style-type: none"> * Yeni teknoloji transferleri * Firma faaliyetlerinin etkinliğinde artış (Firmanın kontrol ve etki alanları değişir) *Kaynakların etkin kullanımı *Firmaların rekabet edebilirliğindeki artış *Risk paylaşımı *Üretim kapasitesinde değişiklik *Satış ve gelirdede değişiklik *Çalışan sayısında değişiklik *Lojistik maliyetlerinde artış *Sermaye yoğunluğunda artış 	<ul style="list-style-type: none"> *Sektöre olan talepte artış * Sektör yoğunluğunda artış * Benzer ürünlerin fiyatlarına etki 	<ul style="list-style-type: none"> * istihdama katkı *Üretimde artış *Verimlilikte artış *Kaynakların etkin dağılımı Ekonomik büyüme
EVRE 3 (Denge/Olgunluk) - ASGA₃ (Firmaların piyasada tutunabilirliklerine ilişkin endeks)	<ul style="list-style-type: none"> *Mevcut müşterilerin satın alma faaliyetlerinde artış (Yeni müşteri edinme hedefinin dışarıda bırakıldığı, mevcut olanı koruma güdüsü ile hareket edildiği bir evre) *Müşteri sadakatinde artış *Ürün fiyatlarında düşüş (Rekabet edebilmek amacıyla) *Karlarda düşüş *Farklılaşma (diferansiyasyon) ihtiyacı (piyasa doygunluğa eriştiğinden ötürü) 	<ul style="list-style-type: none"> *Pazar payında azalma *Rekabet edebilme potansiyelinde azalma *Piyasa doygunluğu (Satış hacminden ötürü piyasanın stabil kalması) 	<ul style="list-style-type: none"> *Yüksek oranlarda seri üretim (<i>mass profuction</i>) ile elde edilen ekonomik büyüme *Kısıtlı büyüme
EVRE 4 (İnovasyon / Düşüş) - ASGA₂ (Piyasadan çıkış yapan firmaların endeks değeri)	<p>1. Yaratıcı yıkımlar (yeni girişim (<i>new venture creation</i>) niyetiyle yapılan çıkışlar): Dördüncü evredeki inovasyon pozisyonunu ifade eder.</p>	<p>1. Yaratıcı yıkımların sektöre etkisi</p> <ul style="list-style-type: none"> *Sektörde yeni yöntemlerin ve ürünlerin yer alması 	<p>1. Yaratıcı yıkımların ekonomiye etkisi</p> <ul style="list-style-type: none"> *Kaynakların etkin kullanımı

	<ul style="list-style-type: none"> * Daha profesyonel yönetimsel faaliyetlerle firma yönetimi(Boeker ve Wiltbank, 2005) *Gelişmiş veya değişmiş ürün yelpazesi(Aldrich,1999) * Altyapısı hazır ve büyük sermayeli girişler (Certo vd., 2001) *Kaynak ve eski çalışan avantajı * Etkin bir firmaya dönüşme 2. Yıkıcı çıkışlar: Dördüncü evrede düşüş pozisyonunu ifade eder. *Mevcut işletme potansiyelinin ortadan kalkması 	<ul style="list-style-type: none"> *Karşılaştırmalı üstünlük avantajı *Sektörün ölçeğine göre yeniden faaliyette bulunma *Sektördeki talebe göre yeniden faaliyette bulunma *Sektördeki teknolojik koşullara göre yeniden yapılanma 2. Yıkıcı çıkışların sektöre etkisi *Kaynak ve sermaye yoğunluğunda azalma *Sektörün verimliliğinde azalma *Sektörün ölçeğinde daralma Sektörün konsantrasyon ve yoğunluğuna olumsuz etki *Sektörün olgunlaşmasına engel 	<ul style="list-style-type: none"> *Yüksek sermayeli girişler *Arama maliyetlerinin azalması *Zaman maliyetlerinde azalma 2. Yıkıcı çıkışların ekonomiye etkisi * Verimlilikte düşüş *İstihdamda azalma *Yatırımlarda azalma *Büyümede azalma *Refah Kaybı
--	--	--	---

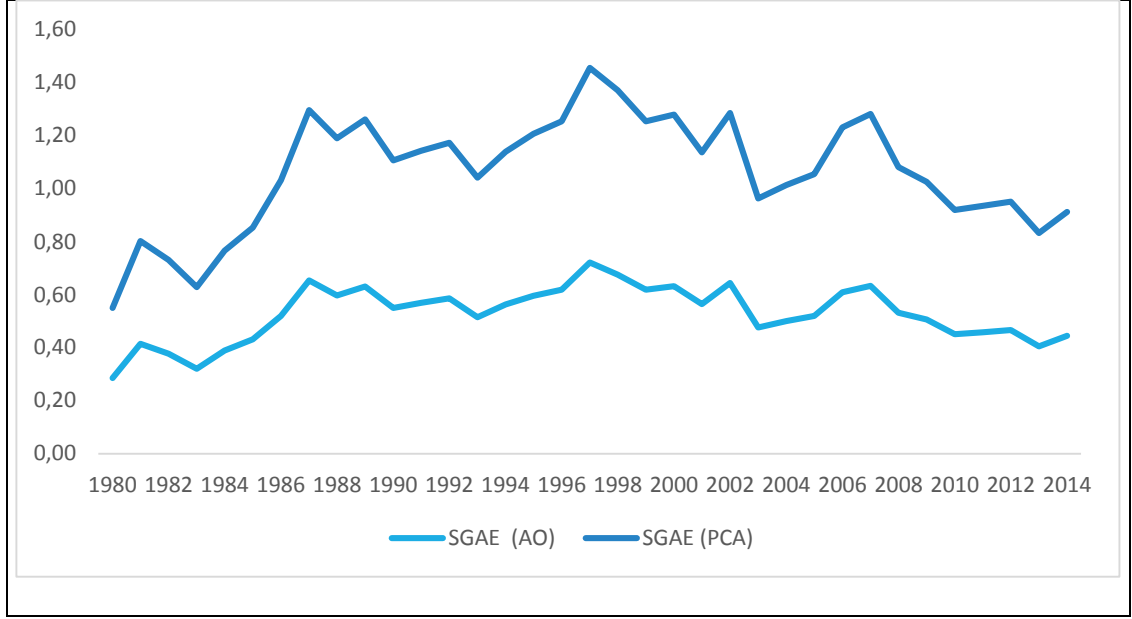
Kaynak: Literatürden faydalanarak yazar tarafından kurgulanmış ve hazırlanmıştır.

EK Şekil: 1 Sürdürülebilir Girişimci Ağı, Kavramsal İçeriği

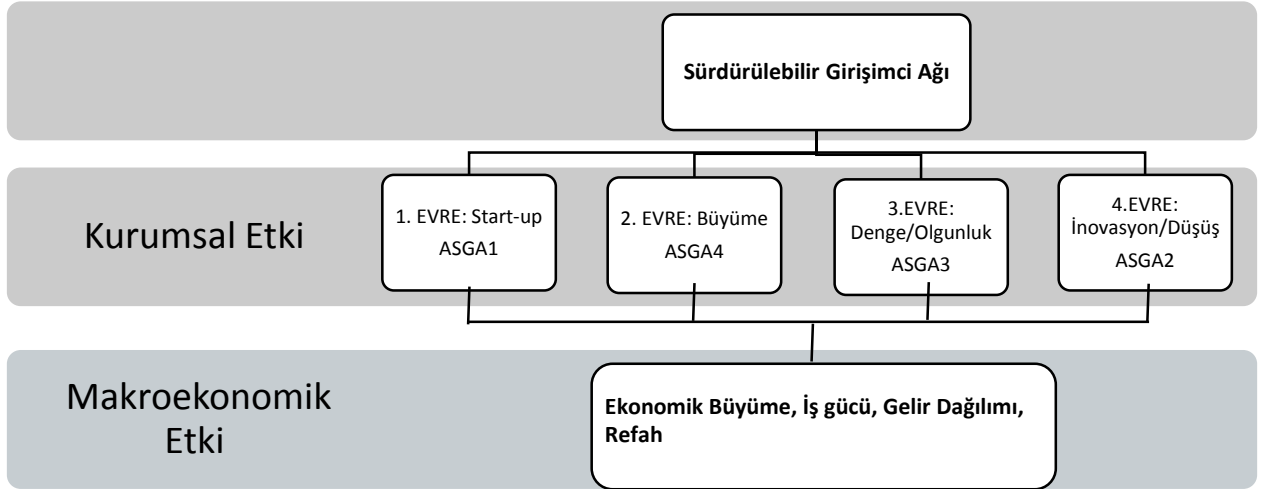
Kaynak: Yazar tarafından çizilmiştir.

EK Şekil: 2 Amerika, 1980-2014 Dönemi, AO ve PCA ile SGAE

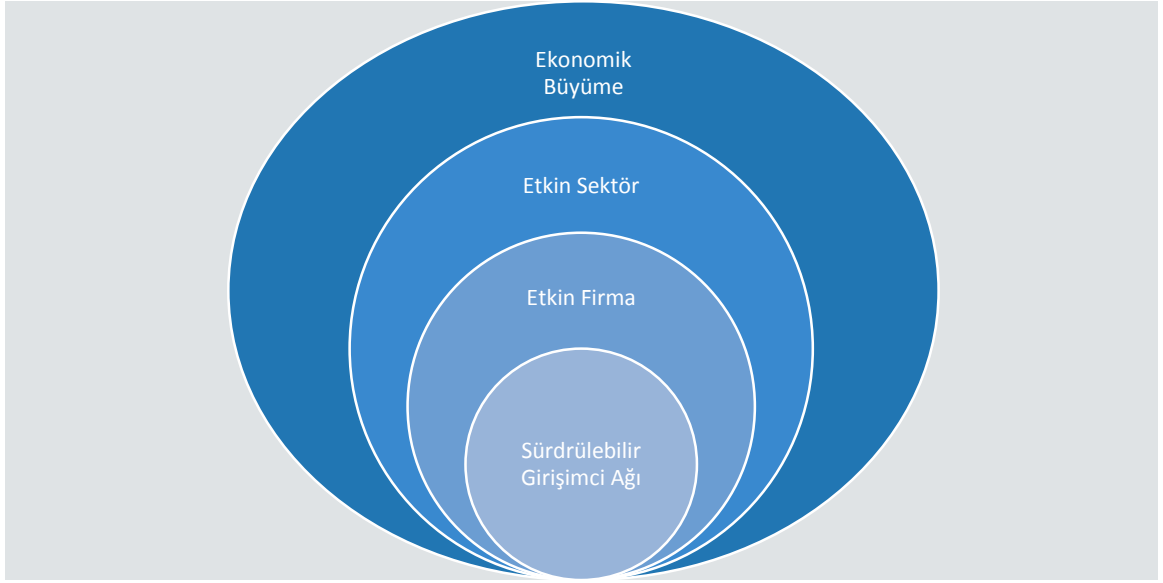
Kaynak: Yazar tarafından çizilmiştir.

EK Şekil: 3 Kavramsal ve Makroekonomik Çerçeve: Sürdürülebilir Girişimci Ağı ve Ekonomik Büyüme

Kaynak: Yazar tarafından çizilmiştir

EK Şekil 4: Sürdürülebilir Girişimci Ağı'nın Ekonomik Büyüme ile Örtüşme İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından çizilmiştir

Kaynakça

- Audretsch, D. B., & Thurik, A. R. (2004). The Model Of The Entrepreneurial Economy. *International Journal Of Entrepreneurship Education*, 2(2), 143–166.
- Borgatti, S. P., & Foster, P. C. (2003). The Network Paradigm in Organizational Research: A Review And Typology. *Journal Of Management*, 29(6), 991–1013.
- Buchanan, J. M. (1980). Rent Seeking And Profit Seeking. In J. M. Buchanan, R. D. Tollison & G. Tullock (Eds.), *Toward A Theory Of The Rent-Seeking Society* (Pp. 3–15). College Station: Texas A&M University Press.
- Carree, M. A. 2002. Industrial Restructuring And Economic Growth. *Small Business Economics*, 18: 243–255
- Carree, M., A. van Stel ve R. Thurik (2005). The Effect Of Entrepreneurial Activity On National Economic Growth. *Small Business Economics*, 24(3), 311–321.
- Carree, M., A. van Stel, R. Thurik and S. Wennekers, 2002, Economic Development And Business Ownership: An Analysis Using Data Of 23 OECD Countries İn The Period 1976-1996, *Small Business Economics* 19, 271-290.
- Djankov, S., Qian, Y., Roland, G., Zhuravskaya, E., 2006. Who are China's entrepreneurs? *American Economic Review* 96 (2), 348–352
- Dunning, J. (1993). *Multinational Enterprises And The Global Economy*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Dunning, J. (1998). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, Spring: 1-31.
- Ebert, J. Ronald and Griffin, W. Ricky. *Business Essentials*. 11th ed. Pearson Education. Ltd. 2016.
- Eisenhardt K.M., Schoonhoven C.B. (1996), Resource-Based View Of Strategic Alliance Formation: Strategic And Social Effects İn Entrepreneurial fi Rms, „Organizational Science”, Vol. 7.
- Emin Benli, H. (2017). *Yargı Sisteminin Etkin İşleyişi ve Ekonomik Büyüme*. Orion Yayınları, Ankara.

- Flamholtz, E. (2001). "Corporate Culture and the Bottom Line". *European Management Journal*, 19 (3), 268-275.
- Flamholtz, E. ve Narasimhan, R. K. (2005). Differential Impact of Cultural Elements of Financial Performance. *European Management Journal* 23 (1). p: 50-64.
- Granovetter, Mark S. (1973). The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6. (May, 1973), pp. 1360-1380.
- Hitt, M. A., Ireland, R. D., Camp, S. M. ve Sexton, D. L. (2001). Strategic entrepreneurship: Entrepreneurial strategies for wealth creation, *Strategic Management Journal*, 22 (Special Issue), pp. 479–491.
- Hoag, H. and Antoncic, B. (2003) "Network-Based Research in Entrepreneurship: A Critical Review," *Journal of Business Venturing* 18(2)
- Hornsby, J. S. , Montagno, R. V. , & Kuratko, D. F. (1992) Critical organizational elements in corporate entrepreneurship: An empirical study. *Academy of Management*.
- King, R. ve Levine R. (2013). Finance, Entrepreneurship and Growth Theory and Evidence. *Journal of Monetary Economics*. 32(3). p: 513-542
- Lee, D. Y. Ve Tsang E. W. (2001). The Effects of Entrepreneurial Personality Background and Network Activities on Venture Growth. *Journal of Management Studies* 38 (4). p. 583-602
- Michelacci, C., 2003. Low Returns In R And D Due To The Lack Of Entrepreneurial Skills. *Economic Journal* 113, 207–225.
- Miller D, Freisen P.H. (1982). A Longitudinal Study Of The Corporate Life Cycle. *Management Science*, 30, 1161-1183.
- Minguzzi A. Ve Passaro R. (2001). The Network of Relationship Between the Economic Environment and the Entrepreneurial Culture in Small Firms. *Journal of Business Venturing*. 16. p.181-207.
- Minniti, M., 2004. Organization Alertness And Asymmetric Information in A Spin-Glass Model. *Journal Of Business Venturing* 19 (5), 637–658.
- Minniti, M., 2005. Entrepreneurship And Network Externalities. *Journal Of Economic Behavior And Organization* 57 (1), 1–27
- Mueller Denis, A Life Cycle Theory Of The Firms, *Journal Of Industrial Economics* ,1972, 20 (3), 199-219.
- Peprah, J. A. (2013). Sustainable Entrepreneurship: The Role Of Networking, University Of Cape Coast.
- Raymond Vernon, International Investment and International Trade in the Product Cycle, *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 80, Issue 2, May 1966, Pages 190–207,
- Tervo, H., 2006. Regional Unemployment, Self-Employment And Family Background. *Applied Economics* 38 (9), 1055–1062
- Wang, L. C. (2014). Entrepreneurial Learning: Past research and Future Challenges. *International Journal of Management Reviews* . 16 (1). p: 24-61.

Multicultural Human Security Approach

İdris TURAN*

Ekrem Yaşar AKÇAY**

Geliş Tarihi (Received): 28.09.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 04.03.2021

Abstract

Multiculturalism and the Human Security approach both came into prominence after the end of the Cold War. Multiculturalism is defined as various cultural groups in a country living in peace. The Human Security approach, on the other hand, refers to the transformation of the realist paradigm valid during the Cold War into human-centered security studies. Both of these approaches are proven to have global effects. In this regard, the modern “state of nature” in the 20th and 21st centuries can be perceived through arguments of war & securitization, economic problems and challenges in dialogue. This study dwells upon a thorough analysis of the concepts of multiculturalism and human security on the basis of their combination to form Multicultural Human Security approach in an attempt to demonstrate the benefits of this conjugated approach creating the modern “state of nature”. A balanced and fair mechanism may well be argued to be possible in the international system composed of states, communities and individuals by means of this new approach in the rest of the 21st century.

Keywords: *Modern “state of nature”, Human Security, Multiculturalism, Multicultural Human Security approach*

Çok Kültürlü İnsani Güvenlik Yaklaşımı

Öz

Çokkültürlülük ve İnsani Güvenlik yaklaşımı Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra öne çıkmıştır. Çokkültürlülük çeşitli kültürel grupların bir ülkede barış içinde yaşaması şeklinde tanımlanır. Diğer taraftan İnsani Güvenlik yaklaşımı, Soğuk Savaş döneminde geçerli olan realist paradigmanın insan-merkezli güvenlik çalışmalarına evrilmesini işaret eder. Her iki yaklaşım da küresel etkileri olduğunu ispatlamıştır. Bu bağlamda, 20. ve 21. yüzyıllardaki modern “doğa durumu” savaş ve güvenlikleştirme, ekonomik problemler ve diyaloktaki zorluklar vasıtasıyla anlaşılabilir. Bu çalışma Çokkültürlülük ve İnsani Güvenlik kavramlarının birleştirilmesi ile oluşacak Çokkültürlü İnsani Güvenlik yaklaşımı üzerinde durmaktadır. Ayrıca bu yeni yaklaşım modern “doğa durumu”na karşı faydalarını göstermeye yarayacaktır. Dengeli ve adil bir mekanizma bu yeni yaklaşımla birlikte devletler, topluluklar ve bireyler için 21. yüzyılda söz konusu olabilir.

Anahtar Kelimeler: *Modern “doğa durumu”, İnsani Güvenlik, Çokkültürlülük, Çokkültürlü İnsani Güvenlik yaklaşımı*

* Asst. Prof., Hakkâri University, FEAS, Political Science and International Relations Dep., turan.idris@gmail.com

** Assoc. Prof., Hakkâri University, FEAS, Political Science and International Relations Dep., ekremyasarakcay@hakkari.edu.tr

Introduction

Individuals, communities, states, as well as the international system in the 21st century are governed by a modern “state of nature”, which can be comprehended through several arguments: 1. Mediums for dialogue are used for propaganda purposes rather than understanding the “other”. 2. Economic aids are very limited, and wealth is not fairly distributed. 3. The issue of securitization has led to numerous wars/conflicts.

The study is developed through the following research question: How is it possible to synthesize the community-based approach required by multiculturalism with the individualistic approach required by the Human Security approach so as to transcend the modern “state of nature” in the 21st century? Both the Multicultural Approach and the Human Security Approach took their place in the international discourses after the 1990s. In this context, the Human Security Approach reflects the individualistic aspect of liberalism, and the Multicultural Approach is based on doing what needs to be done to find the habitat of collective rights.

After elaborating on Will Kymlicka's analyses on the evolution of Multiculturalism as a Sustainable Global Multicultural Approach, this study presents the Multicultural Human Security Approach emerging as a synthesis with the Human Security Approach.

In the first half of the 20th century, collectivists came into prominence with their studies and multiculturalism was debated in this context. However, the interaction between individuals and subgroups within different cultural groups in the same century suggests that multiculturalism should be considered not only among distinct cultural groups, but also among individuals, subgroups and dominant groups.

Will Kymlicka refers to the gaps in human rights – based approaches, addressing the integration of collective rights in order to fill these gaps. He argues that the gaps in approaches pertaining to human rights affect each other, thus they cannot be considered separately. Accordingly, individual rights will be incomplete when considered without collective rights as individual rights are often found within a group/community.

Kymlicka argues that "the theory of minority rights should be added to traditional human rights principles" in order to find an equitable solution to some of the most important and controversial issues of cultural minorities (Kymlicka, 1998, p. 31). In his theory, Kymlicka focuses mainly on two groups: National groups in minority status within multinational states and groups with different ethnicities in multiethnic states.

In this study, the following samples are presented under three titles demonstrating the modern “state of nature” in order to illustrate the necessity of Multicultural Human Security Approach. First, the war & securitization argument is elaborated. Under the second title, the economic argument is elaborated and under the third title, the argument on dialogue is explained. Subsequently, this article assesses the Multicultural Human Security Approach followed by a thorough conclusion.

1. A Sustainable Global Multiculturalism Approach

The international system as well as the number of actor in it has been observed to grow exponentially, while the actor in this system affects each other to a great extent. In this regard, there is an urging need to answer the following question as Kymlicka argues: “How the existing multicultural environment can be made "manageable"?”

One of the most important tasks entrusted to the cosmopolitan justice is to extend full-scale human rights enforcement to include individuals and to make an end to reference to certain people with regard to crime and justice only due to issues of legitimacy (Benhabib, 2006, pp. 176-177).

In an ideal multicultural society and its civilian culture, individuals are not outside the protection of courts and the police (Rex, 1996, pp. 17-19). In other words, the legitimate state in an ideal multicultural society indicates that there is not any group/individual not deserving protection under its umbrella. Every different formation has the legitimate right to protection as long as they do not violate the living spaces of other formations.

In political terms, different groups have political forces at different levels in pluralistic societies. It is assumed in an ideal multicultural society that all individuals and groups have similar rights such as the political right to vote. This argument does not disregard conflicts in a society, yet not any group or individual is regarded to be exposed to governmental self-imposed conflicts (Rex, 1996, p. 19). In this context, identity or ideals are about whom individuals are. Individuals do not automatically choose their identities; however manifest certain inclinations towards specific identities in accordance with flexibility of units or organizations (Rex, 1996, p. 27). Thus, it can be argued that the only system of ideas that should be illegal in a multicultural society is the one that imposes inequality of opportunity for individuals or groups (Rex, 1996, p. 28).

According to the Gestalt theory, "the whole is more than the sum of the parts" (İşsevenler, 2012, p. 55). This expression can be extended as the whole is not equal to the sum

of parts. In this regard, it would not be wrong to interpret this expression as follows: If communities are not living in a harmonious and fair level, there will be a risk of conflict (economic, political or armed), and therefore there is the possibility that the social capacity will be consumed by its own internal tensions leading to a lower level of capacity and resulting in divisions rather than a comprehensive improvement. In other words, since the resources used to maintain the fragmentation will be used for the general population, it will have a return far above the progress that can be achieved with the individual collection of parts.

In Will Kymlicka's theory, it is mentioned that a fair and equitable order for ethnic groups and national minorities may be possible with the mechanism of "internal restrictions" and "external protections". In fact, the components of the multicultural environment do not consist only of national minorities and ethnic groups.

A development approach that is sensitive to cultural diversity will see a key role in solving interdependent economic, social and environmental problems in the world (UNESCO, 2009, p. 27). The development of a sustainable multiculturalism discourse at systematic level will play an active role in attaining this objective.

In reality, discourses transform each other varying on the basis of their red lines or restrictions. From a critical point of view, the perception and reality of states, international organizations, national non-governmental organizations, societies and groups are in constant interaction (especially constructivism* and post-structuralism**).

Partly due to the nature of this interaction and the impossibility of keeping any culture in a fixed form, the overall impacts of globalization have brought about the call for a sustainable multiculturalist approach. Nonetheless, achieving such a multiculturalist approach at local level does not seem to be possible. In this regard, any development today in any region of the world is geographically deemed as "local/regional", while it is regarded global in political and social terms.

The Sustainable Global Multicultural Approach is a system based on processes, identities/differences in a republic and democratic rule allowing a sort of agonistic public sphere

* *Constructivism is a branch of social sciences suggesting that social reality and social knowledge are both constructed. It can be seen as a means of meta-intellectual analysis rather than a structure such as the well-known international relations theories. Mustafa Küçük's article "Understanding the 'Constructivist Transformation in International Relations' can be examined for ontological and epistemological details. (Küçük, 2009).*

** *It can be observed in discourse analysis that structuralism emerged on the basis of linguistics. It is based on the assumption that words are meaningful according to perceptions that reflect the real world and formed in the human mind. Words find their counterparts in minds, not in the real world. Meaning is completely artificial and concentrates on the reality that is created through discourses. For a detailed explanation see: (Konar, 2011).*

that renders it possible to establish sub-constructs that can provide multiculturalism in domestic politics. Identity and sociality are sustainable as such a structure permits cultures to change form in time. Within this context, the Sustainable Global Multicultural Approach allows agonistic areas to push back fixed and single-centered formations and accepts the identity of different cultures. It is a republican and democratic system-based approach aimed at centralizing the equality of its members and participation in governance in an attempt to ensure fair representation.

Even though the crisis of nation-states has come to an end, the transformation of the nation-states as well as the way they have been overthrown must be scrutinized without ignoring the initial requirements for the formation of nation-states and the gains they have brought in. On the other hand, the Multicultural Human Security Approach, which can be put forward as the synthesis of the Sustainable Global Multiculturalism Approach and the Global Security-based Human Security Approach, has the potential to overthrow nation-states and provide a solution to the global and local obstacles in front of global/local peace.

2. Human Security

In general terms, the aim of Human Security is to defend individuals against any threat (Neag & Coman, 2010, p. 126). Human Security is an important step in transforming the concept of rights in the classical sense. However, its concentration in a way that emphasizes individuals brings certain questions to mind. The fact that it is individual-centered and willy-nilly raises the question of whether the right to multiculturalism has been left on the backdrop.

2.1. The Theoretical Assumption of Human Security

Human Security can be interpreted as the liberation of men as a theoretical approach liberating people and their freedoms from fragility as well as intense, widespread, ongoing and comprehensive threats (Gharaibeh, 2011, p. 230). In general, Human Security aims at defining security for human life threatened by civil wars, natural disasters, or collapse of states (Graf, 2010, p. 335).

In light of the above definition, it is people who have created today's world system and they have the same ability to reshape the world (Roberts D., 2010, p. 3). In security studies that

take "humans"^{*} as the initial subject at global and local level (Roberts D., 2010, p. 160), human security can provide road maps^{**} that can play a role in this reshaping of the world system.

Looking from historical and philosophical perspective, the Human Security view is based on two concepts within the scope of the liberal tradition: The first is to ensure rights and duties of individuals while the second is that sovereign institutions are supposed to protect these individual rights and duties.

In brief, Human Security is inevitably and complexly concerned with the relationship among citizens as well the relationship between citizens and the state (Krause, 2007). Moreover, Human Security tends to ensure that people, who are not under the responsibility of the state – those who do not have citizenship rights such as asylum seekers – are also addressed for their security needs.

3. Modern “State Of Nature” in the 21st Century

While the Human Security Approach has an important place in security studies together with the centralization of human beings, it does not necessarily address the individuals, who have not found an opportunity to get involved in social life or the groups which find it hard to adapt to the social structure in a country. It is believed that tackling the Human Security Approach with reference to multiculturalism will contribute to the achievement of human beings’ honorable life standards as well as the international peace and security. The integration of the multiculturalism approach will surely contribute to fill the gaps in existing human security studies in the international context, since there seems to be no possibility for individuals to coexist in dignity in an environment by ignoring the identities of others as well as the multicultural demands. The following arguments^{***} can further be taken into consideration when evaluating the necessity for the synthesis of the Multicultural Human Security Approach. Furthermore, these arguments point out to the existence of the modern “state of nature”.

^{*} “States live only if you facilitate people’s lives” stated by Sheikh Edebali to Osman Bey must be noted here. Within the scope of the Turkish state tradition, this statement that shaped the government’s view towards people is reflected in the international dimension with the Human Security Approach.

^{**} It has the potential to respond to variable demands for sustainability. With the multicultural perspective that will expand to the system level with sphericity, it is thought that the elements in the system and the sub-structures will contribute to its applicability. It may be possible to take this Sustainable Global Multicultural Approach together with the Human Security Approach. And this forms a combination that is called the Multicultural Human Security Approach.

^{***} The arguments listed here have been chosen for illustrative purposes from various regions including Central Asia, the Caucasus, the Far East, Europe, the Middle East, Africa and Latin America. Although not all the examples can be mentioned here, similar arguments can be found in almost every region of the world.

The argument on war and securitization is relevant in the context of the Multicultural Human Security Approach, since the world history is almost full of wars/conflicts and securitization processes. Thus, international relations and the international system are based on these processes. In turn, the international system affects states, communities and individuals and vice versa. Certain cases are referred in this study to clearly demonstrate the effect of wars/conflicts as well as securitization processes.

The Economic argument is also relevant in that it illustrates the economic relations affecting the international system, states, communities and individuals. This argument pertains to the needs and conjuncture of the developing states as well as their effect on developed countries of the world.

The argument of dialogue is tackled here to manifest the communicative relations among states, communities and individuals. This argument affects the entirety of international relations and the international system harboring states, communities and individuals. Within the body of this argument, certain samples are chosen to show problems in dialogue processes.

To sum up, it can be uttered that states, communities, and individuals in the international system have complex relations. The Multicultural Human Security Approach can provide honorable and peaceful life space from individual level to the level of international system. As a result of the Multicultural Human Security Approach, modern “state of nature” can be transcended.

3.1. The War and Securitization Argument

The former US President Benjamin Franklin draws attention to the following fact pertaining to the American Statue of Liberty: "If we ignore the freedoms for our safety, we can ultimately provide neither our freedom nor our safety" (Bozkurt & Kanat, 2007, p. 160).

In the Objectives and Principles chapter and other articles of the UN Treaty (UN Official Website, n.d.), it is highlighted that respect to the sovereignty of all states is essential and it is a must to prevent attacks to other states. At the time of writing these principles, the rule of law and the responsibility of the UN were damaged due to the conflicts in principles and objectives. Another point is that giving special status to major states by ignoring the argument of equality contradicts with the main principles of the UN.

Use of force is banned in the UN Treaty with two exceptions: Self-defense and humanitarian intervention (Taşdemir, 2006, pp. 100-103). Yet, there is ambiguity as to how to decide on the legitimacy of specific situations to fall under these exceptions in terms of

sovereignty and human rights. Thus, Article 53 of the UN Treaty gives enemies and potential enemies the right to attack without a Security Council decision (Bozkurt, 2003, p. 23). Unlimited use of force, according to the *jus ad bellum* principle, cannot be considered on the axis of self-defense. Country politics have to be in harmony with the reciprocity principle. Another important issue is how to decide whether or not any specific intervention conflicts with Human Security. If the rule of Human Security is violated, what kind of coercion can be imposed by the UN? There is no framework for this in the present UN Treaty. If any practice contradicting with the Human Security Code comes from any member state to the Security Council, sanctions cannot be imposed due to the institutional structure of today's UN (Emiroğlu, 2006, p. 65).

The UN's harmony with universal values will be an important step for international peace. However, the privileged position given to the major powerful states under the conditions of the Second World War has become a serious problem today. The concept of equality among sovereign states can be possible when the UN actually undergoes a process of transformation that is consistent with universal values. Thus, the UN will be able to play a more active role peaceful solution of problems between small and large states. Yet another important problem arises from the provision that "the UN members must act according to the decision of the Security Council". This provision is accepted in reference to Article 25 of the UN Charter and is not in accordance with the principle of sovereign equality (Emiroğlu, 2006, p. 67).

Another significant point to consider in this context is the number of civilians lost in conflicts and wars. According to the December 2003 report of the Council of Europe, four million people died in wars between 1990 and 2003, 90% being civilians (Roberts A., 2009, pp. 25-26). Since 2003, 2 million civilians lost their lives in countries including Iraq, Syria and Libya. However, attacks must be directed only at military targets according to the international law on armed conflicts (Taşdemir, 2006, p. 90), whereas more civilians died and were wounded than soldiers during the operations initiated by the Western Bloc. According to the September 11 Commission's final report, it was inferred that the American homeland was our planet, citing the assault on its territory against distant American interests (Ferstman, 2010, p. 535). However, these extraordinary interpretations are not in line with legal terms (Ferstman, 2010, p. 537).

The US attacked Afghanistan without any attempt to take approval through a UN decision, even though the country advocated the presence of conditions that would lead to such a UN decision. Thus, the UN's system of general security was disabled. This situation

constitutes a major problem for the effectiveness and long-term interests of the UN's security system (Taşdemir, 2006, p. 160).

The attitude of the UN in the First Gulf War, and conflicts in Bosnia-Herzegovina, Chechnya, and Armenia may well be a sign of implementing double standards (Bozkurt, 2003, p. 246). While the Iraqi occupation of Kuwait was not legal, it was also illegal to massacre civilians and for the troops to travel to Iraq during the implementation of UN resolutions against Iraq. According to the Geneva Convention on 12 August 1949, states - unlike terrorist organizations - should avoid using unnecessary force in wars, especially against civilians (Bozkurt & Kanat, 2007, p. 29). Nonetheless, the UN food and medicine embargo during the First Gulf War negatively affected civilians and caused tremendous death toll as numerous civilians died and suffered. In this regard, the governmental bill – which was a mistake – was reflected harshly on rural areas and civilian residential areas. The unacceptability of such a decision to harm civilians is crystal clear for the UN.

Iraq's invasion is another disaster. Although the UN weapons inspector Hans Blix stated in March 2003 that Iraq had improved international co-operation and asked for additional time for adaptation, the military operation was started with *fait accompli* (Yeşilbursa, n.d.). The United States met negative reactions from the international community due to this unfavorable and illegal attitude. The point to be noted here is to ask whether the international reaction would only be criticism if any country other than the United States waged such a war.

According to various reports, 625 thousand Iraqis were killed in Iraq in 2011 (Anonymous, 2011). Another source indicates that this number was a million (Goldberg, 2010). While 2 million Iraqis were displaced outside their country during the war, another 2,2 million were internally displaced (Knight, 2007). Furthermore, more than 4 million people were directly affected by the war as they lost their properties, in addition to a million-death toll. The US stroke the cities and historical-cultural buildings with air bombardments.

The UN is legally responsible for the fact that the United States bombarded civilian targets in Iraq with the claim of protecting its interests and rights. In cases such as the use of disproportionate force or killing of civilians, the UN has to make decisions on censure, sanctions and even intervention. However, it can be observed that states having close ties with the US refrain from condemnation at the very least, while others are prevented from decision-making processes as well as the right to reprimand the US for its illegal commitments due to the position of permanent members, which leads up to a very negative image for the universality claim of the UN. From this perspective, the structure of the UN should be transformed into a

structure that allows it to demonstrate the necessary response without distinction of any region, culture, race or religion while developing policies against human rights and unlawful situations.

The practice of Permanent Membership in the Security Council is a controversy. To resolve this controversy, the principle of equality of states should be removed from the UN Charter, or the legal or non-legal practice should be abolished by repealing or reformulating the permanent membership status. Elimination or reshaping of permanent membership status is essential in terms of human rights, equality and superiority of the international law. The UN was established under the terms of 1945 to give privileged status to major states for the establishment of international peace. However, current conditions are very different from those in 1945. Today, especially powerful states are leading the principles of democracy, freedom, equality. While this is the case, it is necessary for the UN to integrate these principles into the system by starting from its own in practical terms. The UN has to be transformed in the name of international peace.

Rawls emphasizes that international representatives should act in concert with the fundamental principles of international law - equality of states, self-determination, non-interference in internal affairs, *pacta sunt servanda* and self-defense (Dağı, 2010, p. 213). When social trust in justice is destroyed, the quest for justice continues in an anarchic manner and, even if not desired, it will inevitably result in conflicts.

Another example in this regard is the Syrian crisis having continued since 2011. In the Syrian civil war, hundreds of thousands of civilians died, and numbers are still counting. Assad used chemical weapons on civilians. On the other hand, other countries lack the ability to take decisions against the Assad regime so as to stop the civil war. Russia and Iran on the same side face the USA on the other side in this proxy war in Syrian territory and Syrian civilians are being crushed between these two sides. The war has been continuing since 2011, which means for 8 years. However, the UN – the so-called protector of peace in the world – cannot act effectively to stop the civil war in Syria.

Common problems in all the afore-mentioned cases* are:

- The outdated UN structure (especially the Security Council mechanism) shall be reshaped in order to create equality of sovereign states.

* The Vietnam War, Russian invasion of Ukraine, Chili coup, France in Algeria and Libya as well as many other cases can be given to indicate the common problems under the argument of wars and securitization.

- Civilians and cultural heritages shall be protected during wars and conflicts. And the UN has to react actively against loss of civilians and cultural heritages. Countries get away with what they have done in wars. Against this situation, the UN has to be transformed in order to be able to act against countries destroying other countries as well as theirs.

- The securitization processes caused death of civilians and destroying cities, etc. Therefore, an effective mechanism shall be created in the UN against civil wars and unjust securitization processes.

The Multicultural Human Security Approach suggests the following solutions to the common problems in wars and securitization processes in international and local level:

- Prevention of unauthorized securitization initiatives in the international system.

- While gains of nation-states are to be protected at state level, states must act as instruments serving for human beings/societies. International mechanisms such as a transformed version of the UN in the future shall prevent violence against states and state-based violence against civilians.

- At the level of communities, safeguarding arguments that may arise between subgroups shall be prevented.

- Violence that may arise internally in a society involving individuals shall be hindered. In the field of socialization, freedom of movement shall be provided for all groups.

As is seen in the afore-mentioned cases, individuals and communities are crashed during wars. Furthermore, states also collapse as a result of wars and armed conflicts. In this context, securitization is a key in the process of wars/conflicts. Securitization may emerge within the framework of individuals creating their own enemies as well as communities that may also create enemy communities. Thus, wars/conflicts may well be prevented from taking place via taking the securitization process under control or directing it in an amicable manner, which will yield good results since wars have extensively negative impacts on the international system, states, communities and individuals.

In this regard, Mustafa Kemal Atatürk, the founder of Turkey utters that “War is murder except defense of the homeland.”

3.2. The Economic Argument

UNDP declared 2030 SDG targets (Sustainable Development Goals) in January 2016 (UNDP, 2016a). In this context, 795 million people are undernourished (UNDP, 2016b). 57 million children do not attend school and 103 million young people are illiterate (UNDP, 2016c). Access to water is limited for 800 million people (UNDP, 2016d). More than a billion people do not have access to clean water (UNDP, 2016e). 900 million workers live together with their families for less than \$ 2 per day (UNDP, 2016f).

Out of the annual \$ 1.4 trillion needed to achieve the SDG targets, (Anderson, 2015) \$ 396 billion will be spent for telecommunication, 347 billion for modern energy, \$ 194 billion for education, \$ 189 billion for transportation, 148 billion for agriculture and food, \$ 89 billion for healthcare, \$ 45 billion for water and sewerage, \$ 28 billion for ecosystem recovery, \$ 23 billion for emergency interventions and \$ 0.5 billion will be spent for data processing.

On the other hand, some annual expenditures in the world are as follows: \$ 60 billion for cosmetics in 2016, (Anonymous, n.d.), and the beauty industry is worth \$ 382 billion across the world (Kratofil, 2017). The ice cream market was worth \$ 150 billion in 2014 (Barber & Parmenter, 2015). The pet industry was worth \$ 66 billion in 2016 (Gantz, 2017). The entertainment industry in the world cost \$ 2 trillion by 2016 (Bond, 2013). The global cost of smoking was \$ 1 trillion in 2017 (Anonymous, 2017). Global drug market was worth \$ 426-652 billion in 2014 (May 2017) and military spending in 2016 was \$ 1.69 trillion (SIPRI, n.d.).

The annual budget for the 2030 SDG is 18 per thousand of the total world GDP in 2016. Inequality is due to the global and regional economic relations (Bond 2008, p. 2). The reason for the existence of poor countries in the world is the central countries that transfer profits from their surrounding countries (Grabowski, 2007, pp. 16-17). Due to these exploitation activities, the responsibility of saving the developing countries from the human crises that they are experiencing primarily belongs to the developed countries. The amount of GDP produced in the world was \$ 75641 billion in 2016. The total GDP of developed countries with high income levels was \$ 48407 billion in the same year (Anonymous, 2017). If the high-income countries transfer the \$ 1.4 trillion source needed for the SDG, the resources they need to transfer are 29 per thousand of GDP.

International peace and security will be built more easily with advances in discourses and practices that will attach importance to wealth-boosting rather than military investments. If basic needs are met, transition to terrorist organizations will be reduced to a great extent. This

will make a great contribution to the need to ensure security – normally driven through military expenditures – in a peaceful way.

There is a prevalent view that poverty and various social troubles are the results of globalization (UN, 2002). Also, as Kofi Annan, the UN Secretary-General between 1997 and 2006 expressed at the World Economic Forum, if the poor countries are left alone with their own poverty, the conflict and anarchic atmosphere in these countries could create both regional and global security threats (UN, 2002).

Although equal income distribution is not fully possible in the world, economic policies and reforms can be directed at providing a distribution of income at which people can at least attain honorable living standards. Education and health services will ensure life safety and reduce the human resources of terror groups considerably in an attempt to ensure people attain honorable living standards. Terrorism is not a problem that can be solved only at the global level, but one that also requires solution at local level.

Another issue falling under the economic argument is migration. The general reason for migration is that people do not have the necessary income to live on. In this regard, people may feel forced to join terrorist groups due to high rates of unemployment and lack of education. With uncontrolled migration, problems such as increased domestic security problems, xenophobia – especially in Western countries – and intolerance to the “other” may emerge. Europe is diversified with the largest migrant movement of human history and accommodates more than 70 million immigrant populations that form 10 percent of its overall population (Neşţian, 2011, p. 146). When certain immigrants join terrorist groups, the irregular population distribution causes an increase in international terrorism. Even if the ideological basis of terror cannot be overcome, monetary and human resources of terrorism can be stopped by global and local economic reforms.

States often believe that peace should be built to produce policies harmonious with both legal and moral arguments to solve problems (Dağı, 2010, p. 207). This process may be accelerated, if the UN can make its own transformation to support the construction of such a harmony. This arrangement should prevent the dominance of a few states and be constructed so that a state cannot restrict the sovereignty of another state.

Finally, the UNDP projects (in Africa, Middle East, etc.) and efforts by international organizations further indicate the distribution of wealth among developing countries. These are

good examples, yet far from being sufficient. For example, Africa, Middle East and India still need support for a sustainable economic development.

These facts can be reinforced by facts given under the economic argument:

- 2030 SDG targets cost less than 2 per cent of the world's total GDP or less than 3 per cent of high-income countries' total GDP. If a global campaign begins, people in developing poor countries will be in better life conditions in 2030.
- Peace and security can be achieved via spending in peaceful methods instead of military growth.
- If developed countries do not support developing countries, international security threats such as terrorism will continue to spread from poor countries.
- Migration creates domestic security issues in developed countries. The root cause of migration can be eliminated by means of local economic measures.

The Multicultural Human Security Approach can provide solutions to these problems at the economic level by:

- Ensuring equal distribution of resources and global economic stability as well as development on the global scale.
- Protecting states against dangers in the international economic system.
- Allowing effective economic shares in such a way that communities can reflect their own identity and culture, while the achievements of a society cannot be pushed back.
- Creating honorable living conditions for individuals supported by institutional and legal mechanisms.

3.3. The Dialogue Argument

Dialogue is a prerequisite to know each other. Prejudices, misunderstandings and lack of information will prevail in environments where there is no dialogue, and these often result in the emergence of situations that will prevent diversity.

The first state coming to mind in relation to the Western world is the United States, and the US sensation in Iran is generally supported by hostile arguments. Therefore, the US should take steps to reduce the problems in the Middle East and other troubled regions. These steps should be taken by drawing rational road maps that are idealistic enough to start a dialogue

process with the entire world in accordance with the political realities in the international system instead of grounding on US interests while ignoring other parts of the world.

If the world states continue to exhibit policies of prioritizing their interests in the world as they did during the colonial period in the 19th and 20th centuries, as well as fueling the divisions in societies, the possibility of a large-scale war to become inevitable is high. On the other hand, global peace can be established through a comprehensive dialogue process (Schnapper, 2005, p. 56). It is therefore essential that the major powerful states of the world take into account the interests of other nations as well as their own interests by applying policies on territories in order to create both a peaceful future and a setting for solid and amicable dialogue.

Western societies need to be prepared and prepare the Middle Eastern, Asian, and Latin American communities for dialogue. Instead of making programs that focus on the negative aspects of these societies in the media, it is first essential to show the cultural qualities and unique beauties of the regions. Organizations should ensure that cultures recognize each other in every platform in addition to the media. In this way, prejudices can be destroyed. It should not be forgotten that groups, persons or societies will not be able to enter into dialogue by approaching with prejudices, misunderstandings and lack of information about the “other”.

If it is desired to live in peace and prosperity in the future, the world states must take on responsibilities in order to initiate healthy dialogue processes. International representatives' approaches to various events should be in the way of empathetic dialogue and the UN decisions must be taken in compliance with the international law to ensure establishment of perpetual peace and security. Global and local dialogue movements in this regard will affect individuals, communities, states and the international relations. The critical points of the dialogue argument* are:

- Prejudges, misunderstandings and lack of information have to be destroyed via communication channels. These channels have to be used to know each other instead of creating hostilities.

* *The China-USA relations in the middle of the Cold War, Turkey- Syria relations in 21st century (except during the civil war), EU-Turkey relations in first decade of 21st century, and Iran-USA relations after the nuclear agreement can also be regarded under the dialogue argument. These historical cases show détente between countries or international organizations. Thus, dialogue channels could be initiated.*

- The USA and other countries have to take an initial step to start a dialogue process in global scale to understand the “other”. Dialogue can be possible via media channels and organizational efforts.

- Communication channels have to be used to understand the “other” instead of propaganda purposes.

The Multicultural Human Security Approach can supply the following benefits through dialogue:

- Establishing empathic dialogue in global scale by respecting the “other” and enabling effective dialogue channels

- Providing empathic approach in international communication and effective dialogue with justice in representation of states

- Ensuring justice in representation in the dialogue channels and communication of the differences away from prejudiced language against each other

- Offering communication channels between individuals and other communities

- Last but not least, solving problems of misunderstandings and biases as well as lack of recognition via empathetic dialogue to prevent hostilities and establish friendship among people

3.4. Other Arguments

In addition to the above arguments, there are other complementary arguments pertaining to the modern “state of nature”:

- People’s God-given rights are violated, and liberalism is turned into a tool of economic imperialism.

- Propaganda has been used as a weapon in every condition and every place. Infinity of communication opportunities serve for fueling conflicts instead of effective dialogue.

- States which have imperial profits (USA, Russia, France, etc.) declare war so as to create market area and to control energy sources.

- The idea of democracy has also become a tool for taking the control of countries instead of a means to set perpetual peace. For example, Sisi came to power via

a military coup in Egypt and Western states did not react effectively. However, military coups are the opposite of what democracy is. The covered operations of the US to support military coups in Latin America are also in contradiction with the international law, as well.

- The US delivered thousands of containers of weapons to PYD/PKK, which is a terrorist organization to control the oil supplies from Northern Iraq to the Mediterranean Sea.

- The US, UK and Russia use covered intelligence operations (black-ops) against the countries they cannot normally take under control.

4. Evaluation of the Achievements by the Multicultural Human Security Approach

Multiculturalism and Human Security approaches both reinforce honorable and peaceful coexistence. However, it is observed that protection and development of differences and sub-groups are ignored in the Human Security Approach. These gaps can be filled through integrating the Multicultural Approach to the Human Security understanding. Yet, this integration may partially be insufficient at intra-state level contrary to the inter-state level. For that reason, the international system needs to evolve in order to foster such an integration. In simple terms, the Multicultural Human Security Approach supplies livable environment for individuals and cultural groups. This can be possible by incorporating this approach at international and local levels. Thus, the modern “state of nature” situation can be overcome.

4.1. The Level of International System

From the perspective of the international system, the greatest obstacle is observed to be the negative impacts of policies against non-liberalized governments that deepen the problems of human security and multiculturalism. In this context, radicalizations that threaten the system due to pressures and sanctions are finding their ideological resources. What needs to be done is to look for ways to reshape non-liberals who want to stay different in a legitimate frame in a way that will not harm the other instead of impositions, as multiculturalism defines. It should not be forgotten that it is not possible for non-liberal societies to be forced to transform presently when there is no uniformity even within liberal societies. The only limitation is for the practices that would limit others’ sphere of sociality. The Multicultural Human Security Approach can prevent unauthorized securitization initiatives such as between liberalized and non-liberalized countries at the level of international system.

The external protection mechanism of the Multicultural Approach provides a vision to prevent the damage to states and sub-state elements on the basis of the international system. If external protection within the borders of a state aims to prevent violence between groups and provide a living space for each other, it will ensure the prevention of interstate violence and protection of each other's habitats by functionalizing the external protection mechanism at the level of international system. The UN particularly has important responsibilities in this regard. With its institutional structure, the Security Council's functions have a clear contradiction with the UN's basic principles. At least the permanent membership status in the Security Council should be removed. Thus, any legitimate sanction against a member of the Security Council will not be prevented. In distributing economic resources on the global scale, members of all societies shall be granted equal income rates through economic institutions to have decent life standards instead of allotting the majority of the resources to the Western countries. It is absolutely necessary to redistribute resources at the global dimension. Under present conditions, the huge gap in the distribution of income and resources between the north and south, east and west leads to severe problems in domestic and international security.

New channels offered at institutional level beyond the liberal culture renders it possible to establish effective dialogue in the international system. In the absence of various channels for dialogues reaching out to the regions outside the Western world, the existing problems in the world scene will not be perceived with all their dimensions. The Multicultural Human Security Approach in this regard can ensure establishing a global setting for empathic dialogue by respecting the "other" and enabling effective dialogue channels among different international societies.

4.2. The State Level

The first and foremost contribution of the Multicultural Human Security Approach is that this idea predicts states with administrative and social systems can coexist without interfering in each other's habitat. From the perspective of the Human Security Approach, liberal systems are argued to coexist peacefully in the same line. Evaluating the entirety of the world system, however, there is a significant number of countries with large populations that are fairly far from applying liberal principles. In general, the process of liberalization stumbles an obstacle in societies that lack social structure which facilitates implementation of liberal principles, contrary to the Western societies that have democratic culture. At this point, multiculturalism offers a policy-making approach as a solution by respecting and not restricting the life space of the "other". As an exception, when a certain culture takes over another culture's

right to exist, the idea of multiculturalism reaches its limits and preventive measures are required in this case.

Assessing the securitization practices from the perspective of multiculturalism, security of all cultures is provided as an answer to the questions about the definition of 'safe'. However, large scope of protective responses cannot be provided to all the different compounds in a society when looking only from the Human Security perspective.

From the economic point of view, fair distribution of financial resources is deemed necessary for states that are located outside the dominant global economic system and lack life standards with dignity due to low income rates and this is also valid for states which do not receive equitable shares in financial resources even if they are located in the dominant economic system in the world. In this context, there has been a wave of migration from labor-intensive countries to capital-intensive countries as a consequence to the period of colonialism. Subsequently, the issue of domestic security has emerged in these countries which laid the ground for the rise of multiculturalism in turn. There is a clear need for reverse migration for groups failing to adapt and make room for themselves in the host countries and the economy of the source country must be brought to such a level that it can withstand reverse migration. Here, reverse migration does not refer to coercion, but is intended to mean development initiatives in the sending countries so that they offer a solution for the domestic security problems and immigrants overcome their identity problems and voluntarily migrate back to their countries.

Communication channels that will provide effective dialogue at the international system between intergovernmental actors (political parties, NGOs, economic communities, etc.) and interstate actors (diplomats, international NGOs, intergovernmental and non-governmental organizations, etc.) should be built. In this construction process, actions must be taken in a wide and flexible framework provided by multiculturalism.

4.3. The Community Level

This level is the one to contribute the most to the idea and functioning of multiculturalism. Underscoring individual safety, the Human Security Approach does not provide a clear framework for community safety. At this point, multiculturalism offers policies - internal restrictions and external protections - that will provide a habitat for individuals, subgroups, and dominant cultures in a country. It emphasizes the provision of living spaces to

ensure coexistence of several groups – dominant and subgroups – within the state as well as states at the point of security.

Evaluating economy from the perspective of the multicultural approach, it is anticipated that communities will be able to create organizations that can live in their own culture of community and identity. In this regard, the necessary substructure will be established by adopting the multicultural approach in order to bring in decent living conditions for individuals belonging to these groups. While creating areas where subgroups will enjoy their identities, the attempts to harm or impair the identity of the group(s) in the dominant culture must be prevented. Otherwise, the domination of the minority by the majority group occurs and this leads to the risk of radicalization of the dominant classes. This situation makes it impossible for different groups coexist harmoniously in a country.

Dialogue is the most important condition for living together. Institutions need to be set up in a way that the parties allow the other to express themselves without prejudices. The role of the state is very important at this point. The state should take the necessary measures providing different groups to establish channels for harmonious dialogue among themselves and build up the necessary institutional infrastructure as well as preventing them from restricting each other's habitat. The position of the state should be as close to the parties as possible at this point. The state should also take measures to protect the country against threats from outside.

4.4. The Individual Level

If individuals and societies are not safe, their nation-states are not safe as well, and sooner or later the whole region where such societies are located will be dragged into instability. Then, insecurity cannot be restricted or isolated because it tends to spread everywhere. There are several cases in international relations in this regard such as the Middle East and Afghanistan-Pakistan regional conflicts (Neag & Pricopi, 2010, p. 309). The Human Security Approach does not only transfer security from the state to the individual, but also advocates the combination of development and security (MacNeil, 2011, p. 8). The Multicultural Approach also ensures that security is distributed not only in a way that it focuses on individuals, but also in a way that it accepts groups/communities and societies as a subject. The reason for this is that group(s)/community(s) offer areas of sociality in which individual can enjoy their identity.

If the international economic system can supply an environment that countries can be rich enough to supply honorable life conditions for their people, then individuals will live

dignified life standards in their own country. Therefore, they will not migrate to developed countries and this will prevent domestic security issues triggered by immigrants in developed countries.

As stated before, dialogue is essential for good relations among individuals. If states can provide empathetic dialogue environment for their citizens via communication channels and organizations, this will enable more peaceful life conditions for individuals.

Conclusion

It can be deduced from the above cases (the number of these cases can be increased) and arguments (war & securitization, economic, dialogue) that:

- There is not prioritization of international law.
- Universal human rights are violated.
- UN's mission to guarantee international peace and security does not work.
- Protector mechanisms of global peace are not working.
- Most of the global wealth is accumulated in certain chosen minorities.
- And dialogue channels are congested, and these channels are directed for propaganda purposes.

As a summary, there is the rule of *homo homini lupus* from individual level to the international system level in the modern "state of nature".

The entire world appears to be in chaos from the level of international system to the individual level in the modern "state of nature". War and securitization processes are used to justify the illegal policies of states the economic system is extensively unfair at all levels especially at the level of the international system. The method of dialogue is not used to create bridges among different cultures and different identities. As a response, the Multicultural Human Security Approach can supply peaceful and fair systems at all levels in the 21st century.

The Multicultural Human Security Approach provides guidelines for a harmonious and fair order in the international system formed by states, communities and individuals after modern "state of nature". If this new approach can find sufficient space in local and global discourses, the first step will be to form a global system that will benefit not only the developed countries and citizens, but also the developing countries and their citizens.

Problems that seem to be local have international dimensions, on the other hand. Similarly, global problems have certain local dimensions. Without considering the local and global dimensions, it may well be rather difficult to comprehend the transformation of the current international system as well as its adaptation to changing situations from local to global level and vice versa, while preserving the benefits offered by the nation-state model. In this regard, disregarding the local and global factors will also make it difficult to give hope to individuals in oppressed regions who are victimized by the global and regional forces or who cannot obtain the level of welfare and dignified life standards that they deserve.

The current international system was formed after consecutive wars. Thus, is not it possible to create a new world order through peaceful methods? Is a new world war necessary to create a new international system?

In this context, the international system designates levels of developments in societies. Realism became the dominant ideology after the 2nd World War had negative impacts on the entire international system, state policies, community relations and life of individuals. If the Multicultural Human Security Approach becomes dominant in discourses and practices in the international system, it is projected that individuals, communities, states and the entire world will be in peace in the 21st century.

The Multicultural Human Security Approach will be able to ensure the transformation of the modern “state of nature” and to enhance the international system and the conditions for its actors (states, communities and individuals). For that, the first action to be taken is to offer sufficient room in discourses for this approach in the international area. Therefore, a new international social contract is needed to transcend the modern “state of nature”. The Multicultural Human Security Approach is presenting essentials of this new contract.

REFERENCES

- “Gross domestic product 2016”. (2017).
<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>.
- “Political Overview in Iraq 2011”. <http://ehis.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?hid=109&sid=e43084c10c24-4c4f-9001-18e49f9de9af%40sessionmgr114&vid=1>.
- “Revenue of the cosmetic/beauty industry in the United States from 2002 to 2016 (in billion U.S. dollars)”. <https://www.statista.com/statistics/243742/revenue-of-the-cosmetic-industry-in-the-us/>.
- “Smoking Costs the Global Economy Over \$1 Trillion Annually”. (2017).
<http://fortune.com/2017/01/10/smoking-costs-who-cancer-institute-trillion/>.
- Al Gharaibeh, F. (2011). “Human Security, Terrorism and Human Rights in the Middle East: Implications for Social Work Practice”. *European Journal of Social Sciences*, 20, 228-239.
- Anderson, M. (2015). “\$1.4tn a year needed to reach global goals for world's poorest”. <https://www.theguardian.com/global-development/2015/nov/18/14tn-dollars-a-year-needed-to-reach-global-goals-for-world-poorest>.
- Barber, L. and Parmenter, C. (2015). “Which countries eat the most ice cream in the world? Here's the scoop”. <http://www.cityam.com/220727/which-countries-eat-most-ice-cream-world-heres-scoop>.
- Benhabib, S. (2006). *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*. (B. Akkıyal, Trans). İstanbul: İletişim Edition.
- Bond, P. (2008). “Global Uneven Development, Primitive Accumulation and Political-Economic Conflict in Africa: The Return of the Theory of Imperialism”. *Journal of Peacebuilding&Development*, 4/1, 1-14.
- Bond, P. (2013). “Study: Global Entertainment Industry Poised to Top \$2 Trillion in 2016”. <http://www.billboard.com/biz/articles/news/global/1565728/study-global-entertainment-industry-poised-to-top-2-trillion-in>.
- Bozkurt, E. (2003). *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı*. Ankara: Nobel Edition.

Bozkurt, E. and Kanat, S. (2007). *Uluslararası Toplumun Paradoksu: Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik ve 11 Eylül Sonrası Meydana Gelen Değişiklikler*. Ankara: Asil Edition.

Dağı, İ. D. (2010). “Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları”. In A. Eralp, (ed.) *Devlet, Sistem ve Kimlik* (pp. 185-226) İstanbul: İletişim Edition.

Emiroğlu, H. (2006). “Soğuk Savaş Sonrası Birleşmiş Milletler: İşlevi-Sorunları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7, 59-81.

Ferstman, C. (2010). “The Human Security Framework and Counter-Terrorism: Examining the Rhetoric Relating to ‘Extraordinary Renditions’”, In A. Edwards & C. Ferstman, (Eds.), *Human Security and Non-Citizens* (pp. 532-560). UK: Cambridge University Press.

Gantz, A. (2017). “Pet industry spending topped US\$66 billion in 2016”, accessed December 15, 2017, <http://www.petfoodindustry.com/articles/6370-pet-industry-spending-topped-us66-billion-in-2016>.

Goldberg, M. S. (2010). “Death and Injury Rates of U.S. Military Personnel in Iraq”. *Military Medicine*.

Grabowski, R. (2007). *Economic Development: A Regional, Institutional, and Historical Approach*, New York: M. E. Sharp.

Graf, R. (2010). “Between National and Human Security: Energy Security in the United States and Western Europe in the 1970s”. *Historical Social Research*, 35, 329-348.

İşsevenler, O. V. (2012). “Suç Kavram ve Teorisine Dair Bir Deneme”. *İÜHFİM*, 70, 51-58.

Knight, S. (2007). “In the Face Of Death”. *Newsweek (Pacific Edition)*, 150.

Konar, A. K. (2011). “Originators of (Post) Structuralism: A Search for New Truth”. *IUP*, 14-21.

Kratofil, C. (2017). “Can You Guess How Much a Woman Spends on Makeup in Her Lifetime? (We Were Way Off!)”. <http://people.com/style/how-much-does-a-woman-spend-on-makeup/>.

Krause, K. (2007). "Towards a Practical Human Security Agenda". *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) Policy Paper*, 26.

Küçük, M. (2009). "Uluslararası İlişkilerde 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak". *Ege Akademik Bakış*, 9, 771-795.

Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık*. (Abdullah Yılmaz, Trans.) İstanbul: Ayrıntı Edition.

Macneil, L. (2011). "Securing the Afghan People? Canadian Foreign Aid Policy And The Perils of Human Security". *Undercurrent Journal*, 8, 6-16.

May, C. (2017). "Transnational Crime and the Developing World". *Global Financial Integrity*, http://www.gfintegrity.org/wp-content/uploads/2017/03/Transnational_Crime-final.pdf.

Neag, M. and Pricopi, M. (2010). "A Rational Choice Model for the Human Security Decision". *International Journal of Academic Research*, 2, 308-311.

Neag, M. M. and Coman, D. (2010). "Dimensions of The Human Security Concept". *Revista Academiei Fortelor Terestre*, 1, 124-128.

Neştian, G. (2011). "The Human Security in the Information Age". *Revista Academiei Fortelor Terestre* 2, 143-155.

Rex, J. (1996). *Ethnic Minorities in the Modern Nation State, Working Papers in the Theory of Multiculturalism and Political Integration*, London: Macmillan Press.

Roberts, A. (2009). "The Civilian in Modern War". *Yearbook of International Humanitarian Law*, 12, 13-52.

Roberts, D. (2010). *Global Governance and Biopolitics, Regulating Human Security*, London and New York: ZedBooks.

Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özündü Öteki ile İlişki*, (A. Sönmezay, Trans.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Edition.

SIPRI. "Military expenditure". <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/military-expenditure>.

Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: USAK Edition.

UN. (2002). “Globalization ‘best hope’ to cure world’s problems, Annan tells World Economic Forum”.

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=2800&Cr=economic&Cr1=forum>.

UN Official Website. “UN Charter”. <http://www.un.org/en/documents/charter/>.

UNDP. (2016a). “UNDP Support to the Implementation of The 2030 Agenda for Sustainable Development”.

http://www.undp.org/content/dam/undp/library/SDGs/SDG%20Implementation%20and%20UNDP_Policy_and_Programme_Brief.pdf.

UNDP. (2016b). “Goal 2 Targets”.

<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/goal-2-zero-hunger/targets/>.

UNDP. (2016c). “Goal 4 Targets”.

<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/goal-4-quality-education/targets/>.

UNDP. (2016d). “Goal 9 Targets”.

<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/goal-9-industry-innovation-and-infrastructure/targets/>.

UNDP. (2016e). “Goal 12 Targets”.

<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/goal-12-responsible-consumption-and-production/targets/>.

UNDP. (2016f). “UNDP Support to the Implementation of Sustainable Development Goal 8: Promoting Inclusive and Sustainable Economic Growth”.

http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Sustainable%20Development/8_Growth_Jan15_digital.pdf?download.

UNESCO. (2009). UNESCO World Report No. 2: Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue. Paris.

Yeşilbursa, B. K. “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”.

http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosya_pdf/2009/5/72.pdf.

Çevre Politikalarında Siyasal ve Toplumsal Gündem: Medya Etkisi

Korkmaz YILDIRIM*

Geliş Tarihi (Received): 31.12.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 15.02.2021

Öz

21. yüzyılda birey ve toplumlar geleneksel ve yeni nesil kitle iletişim araçlarının belirlediği siyasal ve kültürel çerçevede çevre sorunları ve çözüm önerileri hakkında fikir ve düşüncelerini geliştirmek zorunda kalmaktadır. Çevre sorunlarının dikkat çekmesi ve politik gündemde yer almasının önemli gerekçelerinden birisi, toplumsal bilincin sağlanarak siyasal ve toplumsal karar vericilerin tercih ve önerileri doğrultusunda kamuoyunun oluşmasıdır. Bu çalışmanın amacı, kamu politika süreci ile ilgili olarak bazı çevre sorunlarının siyasal ve toplumsal gündemde yer alırken, bazılarının neden dikkate alınmadığının gerekçelerini irdelemektir. Mevcut siyasal ve yönetsel sistemlerde çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında birçok unsur etkili olmaktadır. Bu unsurlardan medya son dönemlerde daha fazla öne çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışmada medya ve iletişim teknolojilerinin, çevre politikalarının oluşum sürecindeki rolü ve önemi tartışılmaktadır. Çalışmada özellikle çevre sorunlarının politik ve toplumsal gündemde yer alması, medya ve iletişim alanında oluşturulmuş, tanımlanmış değerler ve fikirler tarafından çerçevelendiği tespiti dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Politikaları, Medya, Gündem Belirleme, Kamu Politikası

Political and Social Agenda in Environmental Policies: Media Effect

Abstract

In the 21st century, individuals and societies are supposed to form their idea and thoughts about defining environmental issues and figuring out solutions in the political and cultural framework determined by traditional and new mass media. An important reason why environmental problems are attracting attention and taking place in the political agenda is the formation of the necessary public opinion in line with the preferences and suggestions of decision makers in the political and social field by ensuring social awareness. The purpose of this study is to examine the reasons why certain environmental issues are included in the political and social agenda, while others are not taken into account regarding public policy process. Many factors are effective in the development and implementation of environmental policies in contemporary political and administrative systems. Among those of which, the media has become more prominent recently. In this context, the role and significance of media and communication technologies in the formation process of environmental policies are discussed in the study. In the study, the notion that environmental issues are included in the political, social agenda are framed by the values, and ideas established and determined in the areas of the media and communication devices is remarkable.

Keywords: Environmental Policies, Media, Agenda Setting, Public Policy

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5427-5075.

Giriş

21. yüzyılda devlet ve toplum ilişkilerinde yaşanan değişimler, yönetim alanında Yeni Kamu Yönetimi (*New Public Management*) anlayışı ve ilkelerinin yaygınlaşması, yönetim ve çok aktörlü yaklaşımların benimsenmesi, çevre politikalarının oluşumunda birçok aktörün sürece dâhil olmasını gerekli kılmıştır. Bu değişimlerin yanı sıra küresel, ulusal ve yerel ölçekte çevre sorunlarının artış göstermesi hükümetler başta olmak üzere diğer aktörler tarafından oluşturulan politikaların genişlemesine neden olmuştur. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren çevrenin biyoloji, ekoloji, fizik gibi doğa bilimleri yanı sıra ekonomi ve toplum bilimleri araştırmalarında daha fazla yer alması ile rasyonel ve bütüncül politikaların geliştirilmesi mümkün olmuştur. Bilimsel çalışmalar önem düzeyi her geçen gün artış gösteren, karmaşık yapıya sahip ve çok değişkenli çevre sorunlarının çözüm sürecinde devletin rolünü ve toplumsal sorumluluk anlayışını yeniden sorgulamaya başlamıştır. Bütüncül ve ekolojik dünya görüşü çevre sorunlar ile mücadelede başvurulan politikalarının oluşumunda ve uygulanmasında birçok aktörün sürece dâhil olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Özellikle etkin, kapsayıcı, bilimsel ve çözüm odaklı çevre politikalarının oluşturulmasında, katılım sağlayacak paydaşların özellikleri ve kapasiteleri belirleyici olmaktadır.

Çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında diğer politikalarda olduğu gibi siyasi partiler, hükümetler, parlamentolar, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları, baskı ve çıkar grupları ile medya gibi birçok resmi ve gayri resmi oluşumlar etkili olmaktadır. Özellikle medya çevre sorunları ile ilgili kamu politikalarının oluşturulmasında karar vericiler ile birey ve toplum arasında katalizör görevi görmektedir. Pozitivist yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, çoğunlukla çevre ile ilgili medya tarafından sunulan mesajların temel amacının toplumu bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve duyarlı hale getirmek, sorumluluk sahibi yapmak olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan eleştirel ya da yapısalcı düşünce yaklaşımını benimseyen araştırmacılar ise bu süreci içinde bulunulan politik, ekonomik ve kültürel yapının sürdürülmesi için sistemin bir uzantısı ya da bileşeni olarak nitelendirilmektedir. Başka bir ifadeyle yapılan çalışmalarda medya ya iktidar sahipleri ve politika karar vericilerin uyguladıkları politikaları meşrulaştırıcı ya da karar vericilerin fikir ve görüşleri çerçevesinde gerçekleştirilen politik girişimler hakkında toplumu bilgilendirici (propaganda) bir araç olarak değerlendirildiği gözlenmektedir. Bu kapsamda yanıtlanması gereken soru; medyanın çevre sorunlarına yönelik geliştirilen kamu politika yapım sürecindeki rolü ve öneminin ne olduğudur. Dahası, bazı çevre sorunlarının siyasi iktidarlar tarafından dikkate

alınırken bazılarında ilgisiz kalınması nasıl açıklanabilir? Şüphesiz bu ve türev sorular kamu politikası yapım sürecinin ilk aşaması olan toplumsal sorunların tanımlanması ve gündem belirlemeye ilişkin yaklaşımlar ve model önerileri ile açıklanabilmektedir.

Çevre sorunlarına yönelik geliştirilen kamu politikalarının ilk ve önemli aşamasını sorunların tanımlanması ve gündeme alınması oluşturmaktadır. Kamu politika sürecinin önemli aşamalarından biri olmasına rağmen gündem belirleme çevre politikaları alanında yapılan bilimsel çalışmalarda çok fazla dikkate alınmadığı gözlenmektedir. Çevre politika sürecinin aşamalarından biri olan gündem belirleme, yalın bir ifadeyle çevre sorunlarının devlet başta olmak üzere ilgili aktörler tarafından dikkate alınması ve çözüme yönelik program ve eylem çabası içerisine girmesi olarak değerlendirilebilir. Bu konuda alan yazında dikkat çeken temel eksiklikler olarak; çevre sorunlarının siyasiler ve bürokratların gündemlerinde yer almasının temel koşulu olarak çoğunlukla sivil toplum, baskı ve çıkar gruplarının etkin olduğu, çevre politikalarının yalnızca karar alma, uygulama ve denetim aşamalarından oluşan siyasal ve yönetsel bir süreç olduğu varsayımları gösterilebilir. Ancak politik bir süreç olan çevre politikalarının özellikle sorunların tanımlanması ve gündem belirleme aşaması, diğer aşamaların ne yönde şekilleneceğini belirlediğinden dolayı önem arz etmektedir. Dahası bu aşamada oluşan anlayış, fikir ve düşünceler sürecin başarılı ya da başarısız olarak sonuçlanmasına bile sebep olabilmektedir.

Çevre sorunlarının belirlenmesi ve politik gündemde yer almasında etkili olan temel unsurların başında medya ve kitle iletişim araçları gösterilmektedir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler iletişim araçlarının çeşitlenmesine sebep olmuş, politik ve yönetsel alanda kullanımı yaygınlaşarak bireyle devlet arasındaki bilgi akışını kolay ve hızlı hale getirmiştir. Benzer şekilde bu dönemde yaşanan ekonomik refah seviyesindeki artış medya ve kitle iletişim araçlarına olan erişimin daha kolay olması sağlamıştır. Toplumun her bir kesiminin rahatlıkla erişebildiği yeni nesil iletişim araçları sayesinde evrensel kültür ve toplumsal sorunlar dünyanın her bir tarafına taşınabilmektedir. Bu durum çevre sorunları ile mücadelede medyayı en önemli güç merkezlerinden biri haline getirmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da açıklandığı gibi iletişim araçları ve medya; toplumun çevre sorunları gibi toplumsal olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarının şekillenmesinde, fikir ve düşüncelerinin oluşmasında etkin bir araç konumuna gelmiştir.

Bu çalışmanın temel savı; çevre politikaları örneğinden hareketle toplumsal sorunların politik ve toplumsal gündemde yer alması, medya tarafından oluşturulmuş ve tanımlanmış değerler ve fikirler tarafından çerçevelendiği tezine dayanmaktadır. Bu hususta medyayı sınırları belli olmayan açık bir alan olarak değerlendirmek yanlış olur. Aynı zamanda çalışmanın temel varsayımı çevre politikalarında etkin rol oynayan aktörleri çevre ile ilgili konularda bilinçlendiren veya aktörler ile toplum arasındaki karşılıklı bilgi akışını sağlayan medyanın, belirli bir kurumsal yapı, kişi ve karar verici tarafından benimsenen fikir ve düşünceler tarafından sınırlandırılması oluşturmaktadır. Zira bu çalışmanın amacı; siyasal ve toplumsal gündemde belirli çevre sorunlarının politika yapımına uygun görülmesine ve dikkate alınmasına karşılık bazılarının dikkate alınmamasının gerekçelerini irdelemektir. Bu çalışma aynı zamanda çevre sorunlarının toplum tarafından benimsendiği yoksa benimsetildiği ölçüde mi varlığını koruduğu sorunsalı değerlendirmektedir. Bu soruya verilen cevap her iki seçenekten biri olsa da: medya ve iletişim araçlarının bu süreçteki rolü ve önemin ne olduğu sorusu cevap bekleyen bir diğer önemli husustur.

1. Kamu Politikaları Oluşum ve Gelişim Süreci

Siyasal iktidarların asli görevleri arasında toplumsal sorunlar karşısında oluşan çatışmaları uzlaştırmak yer almaktadır. Bu uzlaştırma sürecinin en temel ve somut aracı ise kamu politikalarıdır. Birçok resmi ve gayri resmi aktörün sürece dâhil olmasını gerekli kılan kamu politikaları aracılığı ile paydaşların toplumsal sorunlar karşısındaki beklentileri karşılanmaya çalışılmaktadır. Kamu politikası sürecinde etkin katılımın sağlanması, fikir ve görüşlerin karar vericiler ile paylaşılması her şeyden önce problem ile ilgili yeterli düzeyde toplumsal farkındalığın olması ile mümkün olmaktadır. Süreç üzerinde etkili olan ve farklı bakış açısına sahip olan aktörler ile toplumda oluşan farkındalık düzeyi kamu politikaların oluşmasında ve şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2015:17). Siyasetçiler ve bürokratlar başta olmak üzere diğer paydaşların karar verdikleri yol ve yöntemlerin genel çerçevesi kamu politikaları ile belirlenmektedir. Kamu politikaları toplumsal hizmet talebinde bulunacak olan vatandaşın, politikalara karar verecek olan ve siyasi iktidarı elinde bulunduranlara kadar, sivil oluşum ve baskı gruplarını da içine alacak şekilde toplumun neredeyse tümünü ilgilendirmektedir (Toplu, 2018:348).

Farklı disiplinler tarafından ele alınması sebebiyle kamu politikası ile ilgili alan yazında üzerinde uzlaşma sağlanan tek bir tanıma rastlamak zordur. Siyaset Bilimi, İletişim, Kamu

Yönetimi, Sosyoloji, Felsefe gibi farklı disiplinler tarafından yapılan tanımlamalarda farklı ilgi ve odak noktalarının ön plana çıktığı gözlenmektedir. Esasen tanımlama yapmanın zor olmasının nedeni olarak kamu (*public*) ve politika (*policy*) kavramlarının etimolojik olarak farklı dil yapısını ihtiva etmeleri ve tarihsel iz düşümleri üzerinde muğlaklıkların olmasından kaynaklandığı söylenebilir. İngilizcede “*politics*” ve “*policy*” şeklinde ifade edilen kavramlar Türkçe’de sırasıyla “siyaset”, “politika” ve “siyasa” olmak üzere zaman zaman birbirleri yerine kullanılan kavramlar ile eşleştirilmektedir. Politika kavramının karşılığı olarak Türkçe’de kullanılan siyaset kavramı İngilizce “*politics*” kavramı karşılığında kullanıldığı gibi “tutulan yol, yöntem ve program” anlamına gelen “*policy*” kavramı karşılığında –kimi yazarlara göre “siyasa” sözcüğünün yerine de[†]- kullanıldığı bilinmektedir (Çevik ve Demirci, 2012: 11)[‡]. Benzer şekilde kamu politikasının tanımlanmasında farklılıkların İngilizcede “*public*” olarak ifade edilen “kamu” kavramından kaynaklandığı da ifade edilmektedir (Parson, 1995). Etimolojik olarak Türkçede “kamu” kavramı hep, bütün, bir ülke halkının bütünü, halk, amme olarak nitelendirilmektedir (Eryılmaz, 2012:9). Kamu politikası kavramındaki “kamu” kavramı ise daha ziyade politikayı yapan ve ondan etkilenen taraflar kastedilmektedir ki bu da nihayetinde devlet otoritesine ve topluma atıf yaptığını göstermektedir (Özacit, 2017:16).

Üzerinde uzlaşa sağlanabilecek tek bir kamu politikası tanımlaması yapmak oldukça güç olmasına rağmen kabul gören açıklamaların yer alması bu konuda fikir ve düşünce sistematığının gelişmesine önemli katkıları olmaktadır. Bu amaçla, Lester ve Stewart’ın aktarımına göre kamu politikası “amaçlar, değerler ve eylem programı”[§] olarak ifade edilen kamu politikası David Easton’ın yalın bir ifadesiyle “hükümet eylemleri” olarak değerlendirilmektedir (Lester ve Stewart, 1996:5). Geniş anlamda Easton’nun yapmış olduğu tanımlama da olduğu gibi, kamu politikası bireysel sorunlardan ziyade toplumu ilgilendiren hususlarda hükümet ve kamu kurumları tarafından oluşturulan ve uygulanan faaliyetleri ifade etmektedir. Dar açıdan ise siyasi iktidarı elinde bulunduranların toplumsal sorunları çözmek için alınan bir takım karar ve yöntemler kamu politikaları olarak değerlendirilebilir. Süreç olarak ifade edilen kamu politikası ise kanunlar, idari

[†] ‘Siyasa’ (*policy*) bir prensibe dayanan, bir hedefi gözetilen ve bunun için gerekli aşamalara atıfta bulunan karar ve uygulamalar için kullanılmaktadır” (Türküne, 2012: 29, aktaran Özacit, 2017:10).

[‡] Örnek olarak, Keleş ve diğerleri (2012:339) çalışmalarında politika olarak Türkçeleştirilen “*poltics*” için yönetki, “*policy*” için yönelti kavramını kullanmaktadır.

düzenlemeler gibi alternatif çözüm önerileri geliştirme ve uygulama işlemlerini içerdiği kabul edilmektedir (Eryılmaz, 2012:14-15).

Kamu politikası için kabul gören başka bir tanımlama Anderson (2003:3) tarafından hükümet tarafından toplumsal endişe ve kaygıları gidermek amacıyla kararlı ve amaçlı eylemler olarak ifade edilmektedir. Anderson'nun yapmış olduğu tanımlamanın temel özellikleri siyaset bilimci Easton'nun siyasal sistemdeki otoriteler** için geliştirmiş olduğu değerlendirmelerden esinlendiği için kamu politikaları daha çok hükümet gibi resmi aktörlerin eylemlerini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Birkland (2011:8-9) kamu politikası “kamu tarafından dikkat çeken toplumsal sorunlar için belirli bir amaç doğrultusunda nihai olarak hükümetler, resmi veya gayri resmi aktörler tarafından tercih edilen ya da edilmeyen sorunlar ve çözümlerinin farklı şekillerde yorumlandığı politikalar” olarak ifade etmektedir. Benzer şekilde Akdoğan (2011) kamu politikası kavramını devlet otoritesinin geçerli olduğu toplumsal sorunların çözümü için yetkili kamu kurum ve görevlisi tarafından gerçekleştirilen her türlü iş ve eylem olarak ifade etmektedir. Gül (2015) çalışmasında kamu politikalarını meşru bir toplumsal sorunu gündeme alarak çözüm seçeneklerini ortaya koyma, sorunu çözüme kavuşturma amacıyla kamu kurumları ya da onların gözetimi altındaki aktörlerin planlı program ve eylemleri olarak ifade etmektedir. Ancak bu ve benzeri tanımlamalar dikkate alındığında siyasal sistem içerisinde devlet otoritesine sıklıkla atıf yapılmış olması, kamu politikalarının oluşturulmasında devlet dışındaki çevrelerin etkisi olmadığı yanılığına yol açmaması gerekir (Eryılmaz, 2012:15). Sonuç olarak yapılan çalışmalar kamu politikasının farklı alanlarda zamana ve tecrübeye bağlı olarak değişim gösteren esnek ve geniş bir kavram olduğunu göstermektedir.

Süreç olarak kamu politikası, toplumsal sorunların saptanmasından politik gündemde tartışılmasına, çözüm önerilerin geliştirilmesinden uygulanmasına, çıktı ve sonuçların değerlendirilmesinden sorunların tekrar gözden geçirilmesine kadar farklı süreçlerde bir takım iş ve eylemleri zorunlu kılmaktadır (Toplu, 2018:350). Bu süreçte toplumsal sorunlara alternatif önerileri geliştiren kurumların yapısı kamu yönetimi alanında, bu kurumların iktidar ve güç bağlamında incelenmesi siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalar tarafından değerlendirilirken, politika içeriğinin ve nasıl formüle edildiğinin araştırmalarda çok fazla değinilmediği

** Easton'a göre toplumdaki tüm değerlerin otoriteye bağlı olarak dağıtılması gerekmektedir. Şüphesiz burada kastedilen devlet otoritesidir. Bu açıdan kamu politikasını siyasal sistemin çevresinde oluşan tepkilere karşı verilen bir cevap olarak ifade etmektedir (Anderson, 2003: 14).

gözlenmektedir (Demir, 2011:107). Nitekim kamu politikası her bir aşamasında farklı iş ve eylemi gerekli kılan bir süreç olarak düşünülebilir. Yapılan çalışmalarda kamu politikası süreci; toplumsal sorunların tespiti, sorunlara yönelik geliştirilen formülasyon ve çözüm önerileri, uygulama ve değerlendirme şeklinde dört temel aşama ile özetlenmektedir (Anderson, 2003; Birkland, 2011; Çevik ve Demirci 2012:53;Yıldız ve Sobacı, 2015:24). Bir döngü şeklinde ifade edilen kamu politikası toplumsal problemlerin tanımlanması ve alternatif seçeneklerin belirlenmesi, uygun politikanın seçilmesi, uygulanması, yetkililer tarafından değerlendirmeler yapıldıktan sonra sonlandırılması olarak ifade edilmektedir (Lester ve Stewart, 1996:6).

1.1 Kamu Politikalarında Gündem Belirleme

Kamu politikası bireysel isteklerden ziyade toplumsal ihtiyaç ve taleplere yanıt vermek amacıyla oluşturulmaktadır. Söz konusu ihtiyaçlara yönelik gerekli politikaların oluşturulması her şeyden önce siyasal iktidarın temel toplumsal sorunları rasyonel olarak algılaması ve anlamlandırmasına bağlıdır (Anderson, 2003:86). Bu nedenle sürecinin ilk aşamasını toplumsal sorunların tespiti ve gündeme alınması oluşturmaktadır. Kingdom (2014) gündem belirlemeyi bir kararlar seti olarak değerlendirmektedir. Bu süreci; gündem oluşturma, seçim yapılacak olan alternatif seçeneklerin belirlenmesi, alternatif seçeneklerden birine karar verilmesi ve uygulanması şeklinde ifade etmektedir. Toplumsal bir sorun olarak kabul görmeyen ve alternatif çözüm önerileri geliştirilmesine gerek duyulmayan herhangi bir toplumsal sorun için kamu politikası geliştirilmesine gerek duyulmamaktadır (Toplu, 2018:351). Bu açıdan Birkland (2011:169) gündem belirleme aşamasına herhangi bir toplumsal hoşnutsuzluğun hükümet ve bürokratlar tarafından politika yapımı ve alternatif çözüm önerilerini gerekli kılacak düzeyde önem arz etmesi durumunda geçildiğini ifade etmektedir.

Siyasal ve toplumsal açmazların gündemde yer alması konunun politika yapımını gerektirecek düzeyde meşru kaygıları içermesi ve karar veren merciler için etkin ve dikkat çekici boyutta olmasına bağlıdır. Gündem belirleme aşamasında problemin tanımlanması aşamasından alternatif çözümlerin nasıl ve ne şekilde olması gerektiği konusunda politika karar vericileri ve toplumsal gruplar arasında farklı görüşlerin olmasından dolayı her zaman bir uzlaşma oluşmamaktadır. Baskı ve çıkar grupları ile sivil oluşumlar bu aşamada sorunun tanımlanması ve formüle edilmesi, gündemde uzun bir süre yer alması, bazı sorunların dikkate alınmaması ya da

kararların kendi amaçlarına hizmet edecek yönde gerçekleşmesi için mücadele etmektedir (Demir, 2011:107).

Bir disiplin olarak gelişimini son yıllarda artıran kamu politikalarının önemli aşamalarından biri olan gündem belirleme alan yazında nispeten daha az çalışılan bir konu olması dikkat çekmektedir. Gündem belirleme konusunda yapılan çalışmalar çoğunlukla iletişim disiplini kapsamında gerçekleştirilen tez ve makalelerde yer aldığı gözlenmektedir. Çevre sorunlarına ilişkin olarak farklı disiplinler tarafından gündem belirleme aşamasının değerlendirilmesi bu alanda bilimsel ve kapsayıcı bir kuramın ve yöntemin geliştirilmesini zorlaştırdığı söylenebilir. Ancak Baumgartner ve Jones (1993) ve Downs (1972); Kingdon (2014) Siyaset Bilimi alan yazınında gündem belirlemeye ilişkin kuramsal yaklaşımların; siyasi aktörlerin toplumsal sorunlara karşı belirli bir fikir ve düşünce oluşturmalarında, onları dikkate alıp almamalarında, faaliyete geçip geçmemelerinde etkili olan temel unsurları araştırmak amacıyla geliştirildiğini ifade etmektedir.

Toplumsal sorunların tanımlanması, alternatif seçeneklerin belirlenmesi ve en uygun olana karar verilmesi aşamalarını kapsayan gündem belirleme, politika yapım sürecinin en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilmektedir (Demir, 2011:111). Çünkü belirli bir kamu politikasının aktörler tarafından öncelikli ve önemli olduğunun kararı gündem belirleme aşamasında gerçekleşmektedir (Akdoğan, 2015:211). Toplumsal sorunların politik gündemde yer alması belirli koşullara bağlıdır. Bu koşullara örnek olarak, toplumsal bir problemin daha fazla göz ardı edilemeyecek bir kriz düzeyine ulaşması, daha geniş sorunlar için örnek teşkil etmesi, medya tarafından dikkat çekilmesi, daha geniş alanlarda olası etkilerinin olması, toplumda güç ve meşruluk sorunun oluşturma ihtimali gibi hususlar gösterilebilir (Lester ve Stewart, 1996:62)

1.2. Gündem Belirleme ve Belirleyici Yaklaşımlar

Toplumsal sorunların siyasal ve politik gündemde yer alması rasyonel bir zeminde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Belirli bir toplumsal sorunun hükümet başta olmak üzere ilgili karar vericiler tarafından siyasal ve toplumsal bir konu olarak atfedilmesi ve bireyler başta olmak üzere, çıkar grupları, sivil toplum örgütleri, medya gibi aktörlerin beklentilerini karşılayacak yönde alternatif bir politik sürecin başlatılması için bir takım stratejiler ve taktikler uygulanmaktadır. Dahası toplumsal sorunlar ile mücadele kapsamında geliştirilen kamu politikalarının her bir aşamasında politikacılardan uluslararası aktörlere kadar birçok iç ve dış

unsur sürece dâhil olmaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2015:19). Kamu politikaları sürecine dâhil olan unsurlar arasında özellikle medya, toplumsal problemlerin gündeme taşınması, alternatif çözümler için gerekli politika ve programlar hakkında tarafları bilgilendirilmesi ve karşılıklı olarak hükümet ile vatandaş arasında önemli bir iletişim kanalını oluşturması bakımından önem arz eden gayri resmi aktörler kategorisinde değerlendirilmektedir (Yıldız ve Sobacı, 2015:22).

Cohen ve diğerleri (2008:333) medyanın toplumsal sorunların çözümüne ilişkin geliştirilen politikaların siyasetçiler tarafından formüle edilmesinde etkin olmasını iki temel gerekçeye bağlamaktadır. Birincisi siyasetçilerin tekrar seçilebilmeleri kamuoyunda tartışılan temel sorunlarına eğilim göstermelerini gerekli kılmaktadır ki bu da medyanın eğilim gösterdiği konular ile büyük oranda örtüşmektedir. İkincisi gerekçe ise yasal ve meşru bir politika yapım sürecinde siyasetçilerin ve politik karar vericilerin benimsedikleri temel gayeler ile toplumsal beklentilerin örtüştürülmesinde medyanın bir araç olarak kullanılması gösterilmektedir. Zira siyasi iktidarı elinde bulunduranlar bu gücü uzun süre koruyabilmek için kendilerini iktidara getirenlerin talep ve beklentilerini dikkate almak ve bunları kamu politikaları ile çözüme kavuşturmak gerekliliği hissetmektedir (Toplu,2018:351). Diğer taraftan Kingdom (2014:131-139) çalışmasında gündemde uzun süre kalmayı başaran konuların belirli temel özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu özellikleri teknik fizibilite (*technical feasibility*), değer kabul edilebilirliği (*value acceptability*) ve gelecekteki sınırlılıkların tahmini (*anticipation of future constraints*) olarak değerlendirmektedir. Teknik özellikler ile ifade edilen önerinin özellikle uygulama aşamasında olmak üzere başarılı olabilmesi için sahip olması gereken teknik boyuta ilişkin özellikler kastedilmektedir. Ayrıca politik bir önerinin gündemde uzun süre kalabilmesi için kamu politikasının toplumun sahip olduğu değerler ile uyumlu olması gerekmektedir. Nitekim politika yapımcıları arasında farklı ideoloji, toplumsal yapı, etnisite, coğrafya ve politik kültür gibi nedenlerden dolayı belirli bir alternatif önerinin tutarlılığı ve önemi üzerinde her zaman fikir birliği olmayabilmektedir. Son olarak politika önerisinde gelecekteki bütçe durumu, kamuoyunun tutumu, muhalefetin görüşü gibi unsurlar hakkında ön kestirimlerin yapılmış olması, önerinin uzun süre gündemde kalma olasılığını artırmaktadır. Sonuç olarak karmaşık bir toplumsal sorunun gündeme gelebilme olasılığı mevcut ve gelecekteki teknik ve politik koşullara uygunluğu ölçüsünde artış gösterdiği söylenebilir.

Toplumsal bir sorunun gündemde yer almasını aktörler açısından değerlendiren çalışmalar çoğunlukla siyasi iktidar sahibi ile diğer karar vericiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak

sorunların sistemik gündemden kurumsal gündeme^{††} nasıl geçiş yaptığı konusunda aktörler yanı sıra farklı bileşenler üzerinden açıklanmasına ihtiyaç vardır. Zira Lester ve Stewart (1996) çalışmasında bir konunun resmi ve kurumsal gündemde yer alması için sahip oldukları özellikleri farklı olarak özgünlük (*specificity*), toplumsal önem, zamansal gereklilik (*temporal relevance*), karmaşıklık ve kategorik öncüllük (*categorical precedence*) olarak ifade etmektedir. Özgünlükten kastedilen şey toplumsal bir sorunun değişik düzeyde somut ve soyut olarak tanımlanabilir olması ile ilişkilidir. Örnek olarak toksik atıkların somut olarak hem insan sağlığı hem de çevre sağlığı açısından önemli olarak nitelendirildiğinde politik gündemde yer alma olasılığı daha fazla olacaktır. Toplumsal önem ile kastedilen ise sorunun toplumsal alanda ne kadar kısa sürede tartışmalara ve anlaşmazlıklara neden olacağı ile ilgilidir. Diğer taraftan zamansal gereklilik toplumsal sorunların mevcut program faaliyetlerinin yeterli olup olmadığı ile ilişkilidir. Şayet mevcut politikaların uygulama süresinden daha fazla bir çalışmayı gerektiriyor ise yeni politik girişimleri için gündemde daha uzun kalması beklenir. Ayrıca tanımlanması ve gerekli politikaların uygulanmasında daha az karmaşık olan sorunlar gündemde daha fazla yer aldığı ileri sürülmektedir. Son olarak kategorik öncüllük ise belirli bir toplumsal sorunun sıra dışı ve konjonktürel bir durum olup olmadığı ile ilgilidir. Daha önceki tecrübe ve teamüllerde açık örneklerin olduğu toplumsal sorunların gündemde uzun süre yer alması olasıdır (Lester ve Stewart, 1996:64-65).

Toplumsal sorunların gündeme alınması ve gerekli politikaların oluşturulmasında temel dinamikleri anlamak bakımından Kingdom (2014:194-195)'in geliştirmiş olduğu “politika penceresi-*policy window*” yaklaşımına da değinmek gerekir. Kingdom'a göre politika sürecinde etkili olan üç farklı akımın (problem, politika ve siyaset) etkili olduğu ve belirli bir zamanda bu akımların kesişmesi durumunda kamu politikaların ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Her bir politik aktörün toplumsal sorunlar hakkındaki fikir ve görüşlerini oluşması problem akımını (*problem stream*), söz konusu toplumsal sorunlara ilişkin geliştirilen politika önerileri politika akımını (*policy stream*), siyasi irade tarafından söz konusu önerilerin politika iklimine uygun olanlar ve kamuoyunun endişelerini kapsayan kısmı ise siyaset akımını (*politics stream*) temsil

^{††} Birkland (2011:171-172) sistematik gündem için politika sürecine katılım sağlayanların dikkate çeken ve kurulu siyasal, toplumsal, ideolojik ve yasal normlar dışında kalmayan her türlü konular olarak nitelendirirken “kurumsal gündem” için hükümet ve kurumları, yasama, yargı gibi politika karar vericilerin ciddi ve resmi anlamda dikkate alması olarak ifade etmektedir. Baskı grupları, medya, sivil oluşumlar tarafından toplumsal sorunun geniş kitlelerin dikkatine sistemik gündem ile sunulurken karar alma organları tarafından dikkate alınması kurumsal gündem ile gerçekleşmektedir.

ettiğini ifade etmektedir. Kingdom söz konusu bu üç farklı akımın kesişmesi ile politik pencerenin açıldığını ve politikaların hayata geçirildiğini ifade etmektedir. Bir açıdan, hükümet gündemi problem ve siyaset penceresi sayesinde oluşurken gerekli alternatif çözüm seçenekleri politika penceresi ile gerçekleştiği söylenebilir.

Kamu politikalarında gündem belirleme aşamasının değerlendirilmesine katkı sunan bir diğer yaklaşım Baumgartner ve Jones'ın (1993) yapmış olduğu denge modeli (*punctuated equilibrium*) gösterilebilir. Bu yaklaşıma göre küçük değişimler ile kamu politika döngüsün dengede kaldığını ifade etmektedir. Politik sürece ilişkin olarak, iktisadi, siyasi ve toplumsal değişkenler sebebiyle politik alt sistemdeki aktörler yeni gündem konuları için baskı oluşturmakta, yeni toplumsal sorunların eskilerinin yerini almasını ya da var olanların sönümlenmesini sağlamaktadır. Örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ikinci dünya savaşında sonra besin kıtlığı ile mücadele ve fazla besin üretimi için pozitif politika pencerenin oluşması ile zirai ilaç sanayinin gelişimi sağlanmıştır. 1960'lı yıllara kadar gerekli kurumsallaşma ve yasal düzenlemeler yapılarak zirai ilaç kullanımının yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Ancak çevrecilik hareketinin gelişmesinde ve uluslararası çevre farkındalığının oluşmasında önemli katkısı olan Rachel Carson'ın "Sesiz Bahar" çalışması ve diğer çevreci yayınlar negatif politik pencerenin oluşmasını ve akabinde yoğun zirai ilaç kullanımının olumsuzlukları hakkında toplumsal farkındalığın oluşması yeni düzenlemeleri gerekli kılarak ilaç kullanımının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Carter, 2007:193-194).

Kamu politikası sürecinde toplumsal sorunların gündemde yer almasını açıklayan yaklaşımlar yanı sıra kimler tarafından ve nasıl belirlendiğine ilişkin alan yazında çok sayıda farklı model önerisi geliştirilmiştir. Esasında söz konusu modellerin pratikte karşılaşılan durumları tam olarak açıklamada yetersiz olsalar da toplumsal sorunlara yönelik politikaların oluşturulmasını daha iyi anlaşılır kılması bakımından ciddi katkı sunmaktadırlar. İlk olarak söz konusu modeller arasında kamu politikası sürecinde gündem belirlemeyi aktörler üzerinden değerlendiren "elitist" model gösterilebilir. Bu modele göre gündemin belirlenmesinde belirli gruplar içerisinde ve gruplar arasında yaşanan politika yönlendirme mücadelelerinin etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu açıdan elitist modelde toplumsal bir sorunun gündemde yer alması siyasal gücü elinde bulunduran belirli kişi ve gruplar tarafından ne ölçüde dikkate alındığı önem arz etmektedir (Lester ve Stewart, 1996:68). Bu modelin temel varsayımı ise; toplumsal yapı iktidara sahip olanlar ile olmayan şeklinde bölünmüş olup, geniş kitleler politikalarda çok az söz sahibi olmaktadır. İş

dünyası, ordu veya siyasiler gibi iktidarda etkin olanların sahip oldukları değerler, tercihler ve öncelikler belirli bir zamanda sorunların gündemde yer almasında baskın olabilmektedir. Bir bakıma bu yaklaşımda, toplumun diğer kesiminden farklı değerlere sahip olan elit grup gündemde yer alacak olan konuları belirlemektedir. Kamu bürokratları, baskı grupları, iş dünyası gibi baskınlığı olan elit grupların değerlerinin ve önceliklerinin analiz edilmesi ile gündemde yer alan konuların neden ve niçin alındığı da anlaşılmış olmaktadır. Örnek olarak bu model önerisinde toplumsal sorunlar, liberal demokratik sistemlerde siyasal iktidarın politik gündemi belirlerken geniş halk kitlelerinin desteğine ihtiyaç duyması durumunda, otokratik ve korporatist rejimlerde ise ya devletin resmî kurumları tarafından kabul görülmesi ya da karar vericileri etkileme potansiyeli olmaları durumunda gündemde yer almaktadır. Bir diğer model ise toplumsal sorunların politik gündemde yer almasında idari yapıyı vurgulamakta, karar alma aşamasında bürokrasi ve idari yapının ideoloji ve siyasi tercihlerinin gündeme taşınmasında etkili olduğunu ileri süren “teknokratik model”dir. Teknokratik model tam tersi durumda siyasal iktidarı elinde bulunduran ve karar verici konumunda olanların mevcut idari yapıyı dikkate alarak kendi amaçlarını örgütsel ve yasal yapıya uyarlamaya çalıştığını göstermektedir (Akdoğan, 2015:218-219). Bir diğer model önerisi ise çoğulcu (plüralist) yaklaşımdır. Çoğulcu model önerisinde özellikle baskı ve çıkar grupları toplumsal sorunların politik gündeme taşınmasında etkili olduğu ileri sürülmektedir. Baskı ve çıkar grupları toplumsal sorunların tanımlanması ve gündemde yer alması ya da almaması için yoğun çaba sarf etmektedir (Lester ve Stewart, 1996:69).

2. Çevre Politikalarında Yaşanan Değişim ve Gündem Belirleme

1960’lı yıllardan sonra iklim değişikliği, ozon tabakasının tahrip olması, ormanların azalması, yaban hayatı ve biyolojik yaşam alanların yok olması, deniz ve tatlı su kaynakların kirlenmesi, asit yağmurlarının oluşması, radyo aktif atıkların risk teşkil etmesi başta olmak üzere birçok çevre sorunu siyasilerin ve toplumların ilgi odağını oluşturmaktadır. Çevre sorunlarının artış göstermesi yanı sıra özellikle gelişmiş kuzey ülkelerde ortaya çıkan çevreci hareketlerin güç kazanması toplumsal ve politik gündemde ekolojik sorunların yer almasına neden olmuştur. Süreç içerisinde çevre sorunlarında ayrıcalıklı politik yaklaşımların benimsenmesinin gerekliliği toplum ve politika karar vericiler tarafından dikkate alınmaya başlamıştır. Nihayetinde çevre söylemlerinin dikkat çekmesi ve çevre sorunlarında yaşanan artış, politika karar vericileri daha kapsayıcı politikalara yönelmeye zorlamıştır. Zaman içerisinde ülkeler tarafından endüstrileşmenin, neo-liberal ilkelere dayanan ekonomik gelişmelerin ve küreselleşme gibi olguların

olumsuz sonuçları olarak gösterilen çevre sorunlarının çözümü için, liberal demokratik sistemlerde siyasal ve kurumsal yapıda köklü değişimlerden ziyade mevcut geleneksel politika paradigmasında farklılaşmaya gidilmesi tercih edilmiştir. Başka bir ifadeyle o zamana kadar ki teknoloji merkezli, reaktif ve parçalı olan çevre politikaları yaşanan çevre tahribatını durdurmayacağı anlaşılınca bunun yerine, daha bütüncül ve kapsayıcı alternatif politika paradigmasının takip edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır (Carter, 2007:174).

Çevre politikası kavramı çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi amacıyla devletin etkinliklerini, kurumsal yapısını, toplumsal ilişkilerini düzenlemek amacıyla gerçekleştirdiği hedefler, ilkeler, tercihler ve eylemler bütünü olarak değerlendirilmektedir. Temel amaçları arasında ise bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamalarını sağlamak, toplumun sahip olduğu çevresel değerleri korumak ve geliştirmek, toplumsal adaleti sağlamak gösterilmektedir. Bir süreç olarak kabul edilen çevre politikaların temel koşulu olarak sorunların doğru teşhis edilmesi, amaç ve ilkelerin belirlenmesi gösterilmektedir. Amaç ve ilkelerin belirlenmesinde şüphesiz toplumun çevre konularındaki değer ve fikirleri önem arz etmektedir (Keleş vd., 2012:339-340). Çevre sorunlarının bir birlerine bağımlı, karmaşık, çok yönlü, uzun vadeli, evrensel, kalıcı gibi temel özellikleri nedeniyle çözümü için uygun politikaların oluşturulması zorlaşmaktadır (Turgut Yılmaz, 2017:10).

Toplumun çevre ile ilişkisinin düzenlenmesi amacıyla geliştirilen kamu politikaları konusunda görüş birliğinin olmaması çevre politikalarının farklılaşmasına neden olmaktadır (Keleş vd., 2012:339-340). Toplumsal grupların kendi dünya görüşleri çerçevesinde sorunları anlamlandırdıkları için politik uğraşlar ve çevresel söylemler farklılık göstermektedir. Süreç içerisinde çevre sorunlarının çözümü için geliştirilen temel politik çevre söylemlerinden en çok kabul gören neo-klasik ekonomik varsayımları içeren serbest piyasa yaklaşımlarıdır (Kaya, 2015:468; Ertürk, 2018:238). Bu yaklaşımı benimseyenler ekonomik büyümeyi önemseyerek küreselleşmeyi, endüstrileşmeyi, teknolojik gelişmeyi pozitif bir süreç olarak değerlendirmektedir. “Serbest piyasa çevreciliği” olarak nitelendirilen bu yaklaşıma göre fiyat sistemindeki aksaklıkların giderilmesi ve liberal ekonomik sistemin iyileştirilmesi karşılaşılan çevre sorunların içinde alternatif çözüm imkânları sunmaktadır (Ertürk, 2018:239). Bu yaklaşıma göre çevre sorunlarının asıl kaynağı olarak ekonomik büyümenin yetersiz olması dâhil yoksulluk başta olmak üzere diğer alanlarda arzu edilir düzeyde gelişmenin sağlanamaması gösterilmektedir. Bu yaklaşıma göre her ne kadar başlangıç aşamasında doğal kaynaklar üzerinde takip edilen iktisadi

gelişim uğraşlarının olumsuz etkileri olsa da belirli bir aşamadan sonra çevre kalitesinin gelişme ile birlikte artacağı varsayılmaktadır (Connelly ve Smith, 2003: 161; Clapp ve Dauvergne, 2005, 4-6; Chasek, 2018:29-30).

Bu konudaki bir diğer yaklaşım ise çevre sorunları ile mücadelede başvurulması gereken etkin ve kapsayıcı politikaların oluşturulması için ulusal ve uluslararası kurumsal yapıya ihtiyacın olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre özellikle uluslararası düzeyde işbirliğini mümkün kılacak kurumsal yapı sayesinde çok taraflı müzakereler ve anlaşmalar mümkün olacağından, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları finansal ve teknolojik sıkıntılar adalet ve sorumluluk ilkeleri çerçevesinde giderebileceği öngörüsünden hareketle doğal kaynaklar üzerindeki baskı azalacağı beklenmektedir. Derin ekoloji, toplumsal ekoloji, ekofeminizm gibi diğer yaklaşımlar ise çevre sorunları çözüm için politik, ekonomik ve toplumsal alanda yapılacak olan radikal politikalara ve düzenlemelere vurgu yapılmaktadır. Derin ve radikal değişikliklerin temel gerekçesi olarak ekonomik faaliyetler ve nüfus artış hızının doğanın taşıma kapasitesini zorladığı, sadece günümüz insanını değil gelecek kuşaklar ve diğer canlılar açısından riskler taşıdığı iddiasını taşımaktadır. Mevcut gelişim modeli sadece doğanın biyofiziksel sınırlarını zorlamasından dolayı değil toplumsal alanda yaşanan eşitsizlik ve adaletsizliğin giderilmesi, konunun etik ve ahlak çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinden dolayı radikal politikaların gerekliliğini vurgulamaktadır (Connelly ve Smith, 2003:48-50; Clapp ve Dauvergne, 2005, 4-6).

Çevrenin sahip olduğu temel özellikler sebebiyle kamu politikasının konusu olmaktadır. Bu konuda çevresel kaynakların kamu malı olarak değerlendirilmesi ilk özellik olarak gösterilebilir. İkinci olarak, sebepleri ve sonuçları açısından çevre sorunlarının sınır ötesi özellik taşıması gösterilmektedir. Ayrıca çevre sorunlarının sahip olduğu içrek özellikler nedeniyle karmaşık ve belirsizliğin hâkim olduğu bir alan olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, kıt doğal kaynaklar üzerinde oluşan baskının meydana getirdiği etkilerin giderilmesinin her zaman mümkün olmaması çevrenin politik bir konu olarak değerlendirilmesindeki bir diğer temel özellik olarak gösterilmektedir. Çevresel değerler ve kaynaklar üzerindeki olumsuz etkinin ve tahribatın mekânsal ve zamansal olarak farklılıklar göstermesi bir diğer temel özellik olarak ifade edilmektedir. Son olarak, çevre sorunlarının devlet yönetim yapısında birçok farklı birimlerin müdahalesini gerektirmesi ve düzenleyici müdahalelerin toplumsal maliyetleri gerekli kılması çevre konusunun politik bir konu olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Carter, 2007: 174-180).

Çevre politikalarının gelişiminin incelenmesi ile ilgili olarak 1970’li yıllardan itibaren çevre sorunlarının yerel ve ulusal bir sorun olmaktan ziyade küresel yardımlaşmayı ve dayanışmayı gerektiren politik bir alan olarak öne çıktığı söylenebilir. Uluslararası alanda yapılan birçok bilimsel çalışma ve kurumsallaşma girişimleri her ülkenin sahip olduğu sosyoekonomik koşullar, siyasal kültür, devlet yönetim geleneği gibi diğer unsurların el verdiği ölçüde dikkate alınarak ulusal düzeyde çevre politikaların şekillenmesine etkili olmuştur (Kaya, 2015:468). Çevre politikaları ile ilgili uluslararası alanda ilk farkındalığın yaşandığı ve gerekli politik çabaların hız kazandığı, çevre konusunda çatışma ve uzlaşma arayışlarının dile getirilmeye başladığı dönem 5 Haziran 1972 tarihinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı) ile olmuştur. Bu konferansla beraber sanayileşme, iktisadi gelişme, üretim ve tüketim faaliyetleri ile nüfus artışının çevre üzerindeki olumsuz etkileri ilk defa sorgulanmaya başlamış, insanoğlunun karşılaşmış olduğu çevre sorunlarıyla ülkelerin tek başına mücadele edemeyeceği anlayışı yaygın kazanmıştır. Stockholm Konferansında çevre sorunları ile mücadelede etkili olmak için gerekli olan faaliyetleri ve koordinasyonu sağlamak amacıyla uluslararası düzeyde kurumsallaşmanın ve kapsayıcı küresel çevre rejiminin oluşturulmasının, sivil girişimlerin artırılmasının gerekliliği bütün boyutları ile ortaya konmaya çalışılmıştır (Chasek vd., 2018:17-18). Konferans sonrasında bu amacı gerçekleştirmek için Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurularak çevre politikaların etkin bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan politik araçlar ve çok taraflı müzakereler gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın çıktıları sadece uluslararası düzeyde değil ulusal düzeyde de hükümetlerin kurumsallaşması ve yasal düzenleme girişimlerini başlatmıştır. 1970’li yıllardan sonra mevcut ekonomik büyüme ve kalkınma hareketinin çevre üzerinde oluşturmuş olduğu olumsuzlukları önleyici politikaların hayata geçirilmesinin gerekliliği söylemi Meadows ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen “Büyümenin Sınırları” başlıklı çalışması ile somut hale gelmiştir (Carter, 2007:242; Connelly ve Smith, 2003:218; Chasek vd., 2018:17). Bu yıllarda neo-klasik ekonomik gelişme ilkelerin takip eden gelişmiş kuzey ülkelerinin öncelikli çevre sorunları iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, biyolojik çeşitlilik, çevre güvenliği gibi hususlar oluştururken, yoksul güney ülkelerinin iktisadi ve teknoloji alanındaki yetersizlik nedeniyle geçinme ve yaşamsal faaliyetleri riskli boyutta etkileyecek düzeyde doğal kaynakların tahribatına ilişkin konular oluşturmuştur (Keleş vd., 2012:38-39).

Küresel çevre politikalarının şekillenmesinde önemli olan bir diğer gelişme ise 1980’li yıllarda iktisadi kalkınma ile çevre sorunlarını uzlaştırıcı girişimler oluşturmaktadır. Özellikle 1987

yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan ve “Brundtland Raporu” olarak bilinen “Ortak Geleceğimiz” başlıklı çalışma gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını önermiştir. Brundtland Raporu’nun ileri sürdüğü kapsayıcı ve rasyonel önerileri -sürdürülebilir kalkınmanın nasıl yorumlanması gerektiğine açıklık getirmesi yanı sıra ülkeler arasında iktisadî, toplumsal ve çevresel kalkınmanın sağlanabilmesi için gerekli çok taraflı anlaşmalar, ticaret, yardım ve finansal mekanizmalar olarak ifade edilebilir (Connelly ve Smith, 2003:218).

Küresel çevre politikalarında önemli değişimin yaşanmasına neden olan bir diğer gelişme, daha öncesinde öne sürülen sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasına yönelik çabaların belirtildiği ve bunun için gerekli olan politik araçları belirlendiği **1992 yılında Brezilya’nın Rio Janeiro şehrinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansıdır. Yaklaşık iki yıllık bir çalışmanın sonrasında Doğu-Batı ülkeleri arasında cereyan eden iktisadi, ekolojik ve toplumsal tartışmalar, gelişmiş kuzey ülkeler ile az gelişmiş güney ülkeler arasında uzlaşma arayışı üzerine kaymıştır. Dünya zirvesinin odak noktasını nüfus artışı karşısında iklim değişikliği, tarım arazilerinin azalması, su kaynaklarının tahrip olması, önemli habitat alanların yok olması ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi küresel çevre sorunlarının artış göstermesinin acilen çözüme kavuşturulması için gerekli tedbirler oluşturmaktadır. Konferansa katılım sağlayan delegelerin beklentisi çevresel tehditlere karşı takip edilmesi gereken sürdürülebilir kalkınma için gerekli uluslararası eylem planlarının ve yol haritasının ne yönde gelişeceği olmuştur (Kraft, 2011). Geniş katılımı olarak gerçekleşen “Dünya Zirvesi” Rio Deklarasyonu, Gündem 21, Ormancılık Prensipleri Deklarasyonu, İklim Değişikliği ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile sonuçlandırılmıştır (Connelly ve Smith, 2003:238). Dünya zirvesi sonrası imzalanan anlaşmalar gelişmekte olan ülkelerin çevreye duyarlı kalkınma çabalarını, gelişmiş ülkeler tarafından sağlanacak olan finansal ve teknolojik transferleri, kapasite artırma ve eğitim alanındaki destekleri mümkün kılmıştır. Ancak çok kısa bir süre sonra verilen taahhütlerin çok az ülke tarafından gerçekleştirilebildiği anlaşılmıştır (Chasek vd., 2018:35).

Küresel çevre politikalarında önemli değişimin yaşandığı bir diğer gelişme Rio Zirvesi’nden on yıl sonra 2002 yılında Johannesburg’da gerçekleştirilen “Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi” ile olmuştur. İktisadi, toplumsal ve çevre gelişimi arasında uzlaşma reçetesi ile öne çıkan

** Rio Zirvesi’ne 176 ulusal delege, 30000 bin sivil toplum temsilcilerinin katıldığı resmi kayıtlarda ifade edilmektedir.

uluslararası diplomasi konferansı olan zirvede daha önceden elde edilen kazanımlar ve taahhütlerin 2000’li yıllarda etkisini kaybettiği vurgulanmıştır. Zaman içerisinde kuzey ülkeler tarafından yapılan taahhütlerin çok az bir kısmının yerine getirilmesi, güney ülkeler için ise uluslararası alanda öngörülen eşitsizliğin olması, devam eden küreselleşme ve mevcut ekonomik yapının yeniden düzenlenmesindeki kuzey ülkelerin isteksizliği gibi nedenlerden dolayı Rio’da kazanılan olumlu momentum kaybolmuştur. Güney ülkelerde yaşanan doğal kaynakların tahribatı ve kalkınmaya ilişkin sorunların devam etmesi, kuzey ülkelerinin sağladığı teknoloji transferi ve finansal yardımlardaki azalmalar, çevre ve kalkınmayı önceleyen gelişmelerin yeterli düzeyde pratiğe aktarılamaması, Rio sonrası on yıllık sürecin özeti niteliğindedir (Connelly ve Smith, 2003: 248). Rio Zirvesinde belirlenen amaçların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için oldukça yetersiz ve soyut kaldığı söylenebilir (Karft, 2011). Konferansın odak noktasını süreç içerisinde yaşanan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma prensip ve ilkelerinin takip edilmesinde karşılaştıkları sorunlar ve yoksulluk ile mücadele oluşturmuştur.

2002 yılında gerçekleşen Johannesburg Zirvesi ve sonrası için sürdürülebilir kalkınma paradigmasının gerekliliği ve geçerliliği çoğu ülke tarafından kabul edilmesine rağmen alternatif ve dışlayıcı unsurlar nedeniyle yeterli ölçüde amaçlara ulaşamadığı gözlenmektedir. Şüphesiz söz konusu dışlayıcı unsurların başında ise küreselleşme, mal, sermaye, bilgi ve insan kaynağının uluslararasılaşmasını mümkün kılacak ekonomik ve yasal düzen, yapı, örgüt ve teknoloji gelişim gibi unsurlar gösterilmektedir (Chasek vd., 2018:36). Sonuç olarak Johannesburg Zirvesi’nde de Rio’da belirlenmiş olan hedefler askıda kalmış, bunun için gerekli olan liderlik ve yeterli yaptırımların gerçekleşmediği anlaşılmıştır. ABD gibi uluslararası çevre rejiminin şekillenmesine etkili ve liderlik vasfı olan ülkeler daha önce belirlenmiş olan somut, öznel ve katı hedefler ve kapsayıcı planlar yerine sağlıklı su kaynaklarına daha fazla insanın erişiminin sağlanması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve zehirli kimyasalların olumsuz etkilerinin giderilmesi gibi Birleşmiş Milletler tarafından ileri sürülen sürdürülebilir kalkınma hedefleri benimsediği gözlenmektedir. Şüphesiz bu zirvenin en önemli kazanımı çoğulcu ve katılımcı bir yönetim sürecin başlatılması ve iş dünyası, sivil toplum ve diğer ulusal ve uluslararası aktörler başta olmak üzere çok-aktörlü yönetim sürecinin benimsenmesi olmuştur (Speth and Hass, 2007:78). §§

^{§§} Johannesburg zirvesi sonrasında “Johannesburg Bildirgesi ve Johannesburg Uygulama Planı” üzerinde mutabık kalmıştır. 37 ilkededen oluşan Johannesburg Bildirgesi ekonomik ve sosyal kalkınmanın çevre korumacılığını mümkün kılacak şekilde yerel, ulusal ve uluslararası alanda etkin mekanizmaların oluşturulması vurgulanmıştır. Yoksullukla mücadele, doğal kaynakların tahribi ve

Küresel çevre politikalarının şekillenmesinde etkili olan bir diğer gelişim 2012 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda (Rio+20) olmuştur. Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda daha önceki toplantılarda belirlenen amaç ve hedeflere ilişkin gelişme ve uygulamalar tekrar gözden geçirilmesi imkânı sunmuştur. Konferansın ana gündemini sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde yer alan “yeşil ekonomi” ve “yoksullukla mücadele” ile gerekli kurumsal çerçevenin gerekliliği oluşturmuştur. Konferans sonrasında uzlaşılı ile kabul edilen deklarasyonda ise yeşil ekonomi politikalarının yaygınlaştırılması, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları finansal ve teknolojik açmazların giderilmesi için gerekli yardımlar, yoksullukla mücadele, eğitim, kapasite ve teknoloji transferi ve gerekli uluslararası yardımlaşmanın önemi vurgulanmıştır (Chasek, vd., 2018: 37-38).*** Aralık 2015 tarihinde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi taraflar toplantısı sonrasında imzaya açılan “Paris Antlaşması” uluslararası çevre politika söylemlerinde değişime etki eden bir diğer önemli politik girişim olarak gösterilebilir. Anlaşma karbon salınımının taahhütler ölçüsünde azaltılmasını ve iklim değişikliği ile mücadelede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından gelişimlerin tekrar değerlendirilmesini ve anlaşmanın öngördüğü Ulusal Katkı Beyanlarının periyodik olarak gözden geçirilmesini vurgulamaktadır.

3. Çevre Politikalarının Gelişiminde Medyanın İşlevi ve Önemi

Son yıllarda yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal değişimler ve kabul edilen ulusal ve uluslararası düzenlemeler nedeniyle medyanın çevre politikaları üzerindeki belirleyici etkisi her geçen gün daha fazla artırmıştır. Zira güncel hayatta bireylerin kendi yaşam coğrafyası dışında meydana gelen çevre sorunlarının hepsini tecrübe etme şansı olmamaktadır. Son dönemlerde bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişme ile televizyon, gazete, radyo vb. geleneksel kitle iletişim araçları yanı sıra Facebook, Twitter, Youtube, Whatsapp gibi yeni nesil iletişim araçları toplumun hemen hemen tümünü kuşatan bir ortam sunmaktadır. Yerel gruplar için karşılaştıkları çevre sorunlarını tartışabilecekleri platformlar oluşmuş, kendi toplumsal gündemlerini politik gündeme taşınmasında önemli kazanımlar elde etmişlerdir (Yıldırım ve Ayna, 2018: 421-422). Bir

biyolojik çeşitliliğin korunması başta olmak üzere çevresel tehditlerden en fazla gelişmekte olan ülkelerin etkilendiği belirtilmiştir. Bildirgede özellikle küreselleşmenin getirmiş olduğu olumlu ve olumsuz etkiler değerlendirilmiştir. Konferans sonrası kabul edilen eylem planında ise belirlenen sorunlara çözüm niteliğinde uygulama araçlarına ve 2003-2020 yıllarına arasında takip edilmesi arzu edilen amaçlara ilişkin açıklamalar yer almaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-UNDP, 2004).

*** Rio+20 sonrası yayınlanan “İstedığımız Gelecek- *The Future We Want*” başlıklı bildirgede gelecek kuşaklar için gerekli olan sosyal ve ekonomik kalkınmanın çevre korumacılığını da mümkün kılacak şekilde gerçekleştirilmesinin gerekliliği tekrar vurgulanmaktadır.

bakıma edilgen yapıdan etken yapıya geçen bireyler soysal medya başta olmak üzere iletişim araçları aracılığı ile çevre konusunda faaliyet gösteren örgütler ile ortak hareket edebime imkânı kazandığı söylenebilir.

Çevre sorunlarının tespiti, gündeme alınması, alternatif seçeneklerin belirlenmesi, uygulaması ve denetlenmesi aşamalarında birey ve toplum ile siyasal iktidar arasındaki iletişim önemli düzeyde medya aracılığı ile sağlanmaktadır. Nitekim yazılı ve görsel basın ile toplumun resmi ve gayrsi resmi kurumlarını etkisi altına alan medya kamusal alanda bilgi yayma ve farkındalık gibi önemli işlevleri yerine getirmektedir. Demokratik sistemlerde demokrasinin gelişmesi için önemli görevler üstlenen medya, otoriter ve totaliter sistemlerde ise düşünsel olarak toplumu şekillendirme aracı olarak değerlendirildiği düşünülmektedir (Toplu, 2018:355). İlk bakış açısına göre, çevre politikalarının şekillenmesinde etkili olan aktörler medya ile sıkı bir iletişime girerek karar vericilerin kendi amaç ve hedefler doğrultusunda karar almaları için baskı oluşturmaktadır. Diğer taraftan çevre sorunlarının medya gündeminde yer alması ile toplumsal bilincinin oluşması sağlanmaktadır.

Medyanın çevre konularına yönelimi özellikle 1970'li yıllardan sonra artış göstermiştir. Bu yıllardan sonra işsizlik ve enflasyon gibi konular yanı sıra çevre konuları medyanın ilgi odağını oluşturmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda medya yerel nitelikteki çevre sorunlarının ulusal ve uluslararası alanda fark edilmesi ve çözümü için gerekli politikaların destek görmesini mümkün kılmıştır. Bir bakıma, münferit yerel gruplar medya aracılığı ile siyasi alanda etkili olabilmekte, düşünce ve görüşlerini kamuoyu ile paylaşma imkânı bulabilmiştir (Lowe ve Morrison, 1984:79). Daha da önemlisi medyanın ekolojik sorunlara yönelmesi ile siyasi, yönetsel ve bilimsel alanda meşrulaştırılmaya çalışılan sanayileşme ve beraberinde getirmiş olduğu sosyal yapı sorgulanmaya başlanmıştır (Lowe ve Morrison, 1984:88-89).

Burada merak edilen husus, medyanın çevre sorunları ile ilgili olarak birey ve toplumun fikir ve görüşlerini politik gündeme taşımakta araç mı? yoksa yakın ilişkisi olduğu toplumsal grupların fikir ve görüşlerini toplumsal gündeme girmesini sağlayan katalizör mü? sorusudur. Zira medya bilgi sunma şekli ve aktarım biçimi politik karar vericilerin konuyu gündeme alma ve muhafaza etmeleri üzerinde etkili olmaktadır. Sorokko (2002:268) yapmış olduğu çalışmasında medya, toplum ile politik karar vericiler arasındaki dinamik ve çok boyutlu ilişkiyi analiz

etmektedir. Örneğin dış politikalar üzerinde medyanın rolüne ilişkin yapılan çalışmada; politikacıların dış politikaları oluştururken medya tarafından sunulan bilgileri dikkate aldığı, toplumdaki bireyler de politikacıların dış politikada yapmış oldukları eylem ve faaliyetleri medyayı takip ederek öğrendiklerinden her iki boyuta da hizmet sunan bir araç konumunda değerlendirilmektedir (Sorokko, 2003:268). Benzer şekilde Jenner (2012: 274) çalışmasında özellikle New York Times gazetesi ve Times dergisinde elde ettiği verileri kullanarak, özellikle haber fotoğrafların siyasi karar vericileri ve toplumu yönlendirdiğinden çevre politikalarının şekillenmesinde önemli düzeyde etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Medyanın çevre politikalarını şekillendirmesindeki etkisine ilişkin olarak Bernard C. Cohen (2015)'in, "Basın ve Dış Politika" başlıklı çalışmasında medyanın "...bireylerin ne düşüncülerinden ziyade ne hakkında düşüncülerini gerektiğini belirlemede" ifadesi önemli bir tespit olarak değerlendirilebilir. Medya tarafından önemli olarak nitelendirilen konular ile kamuoyunun gündeminde yer alan konuları arasındaki ilişki düzeyini anlamlandırmaya çalışan Cohen (2015: 13) medyanın özellikle okuyucuların ne hakkında düşüncülerini gerektiği konusunda etkili olduğu savı alan yazında çok fazla dikkat çekmiştir. Buradaki temel sorulardan bir diğeri, politikacıların neden toplumsal sorunları gündeme taşıırken medyayı dikkate aldıklarıdır. Bu konuda özellikle politikacılar ve bürokratlar için, karar verirken medya tarafından sunulan bilginin içeriği kadar (*information effects*) aktarım biçimi de (*media channel effects*) önem arz etmektedir. İlk bakışta politika karar vericilerin medyayı dikkat almalarındaki temel sebep olarak toplumsal sorunlar hakkında diğer kanallar aracılığı ile elde edemeyecekleri bilgileri kazanmaları gösterilmektedir. Diğer taraftan, politikacıların medya tarafından sunulan konuları sadece bilgi kaynağı olmasından ziyade toplumsal görüşleri yansıtması bakımından da dikkat aldıkları ileri sürülmektedir (Sevenans, 2018:3). Bir başka ifadeyle medyanın ilgi duyduğu ve gündemlerine aldıkları konuları toplumun önem atfettiği hususlar ile örtüşmektedir. Politikacılar tarafından medya tarafından sıklıkla ileri sürülen konuların toplumun belli bir kesiminin fikir ve görüşlerini değişik ölçüde yansıttığı için dikkate değer görülmektedir.

Politik karar verenler toplumda nelerin tartışıldığı hakkında bilgilerin medya tarafından sunulması sebebiyle bu alanda yapılan tartışma ve değerlendirmelere oldukça reaktif olmaktadır (Walgrave ve Van Aelst, 2006). Ancak medyanın politikalar gelişimi üzerindeki etkisinin abartılmaması gerektiğini, medya tarafından sunulan bilgilerin alternatif diğer araçlar (danışmanlar, araştırma merkezleri, ofis çalışanları vb.) tarafından da elde edebileceğini ifade eden

çalışmalarda söz konusudur (Sevenans, 2018:4). Ayrıca siyasi parti tartışmalarında karşı parti vaatlerini eleştirmek ve kendi parti programları çerçevesinde sunulan konuların önemli olduğu bilincini oluşturma amacı ile medyanın bir araç olarak kullanılması karşılaşılan durumdur (Sevenans, 2018: 3-4). İktidar gücünü elinde bulunduran siyasi partiler çevresel değerleri dikkate alan hükümet programlarının toplum tarafından kabul görmesi ve meşruluğunun sağlanması için medya ile olan ilişkisine önem vermektedir. Diğer taraftan iktidarı ele geçirme çabası içinde olan muhalif partiler ise çevreci yaklaşımları dışlayarak sadece iktisadi ve sosyal gelişmeyi önceleyen politikalar konusunda kamuoyu desteğini almak ve hükümet politikalarını eleştirmek amacıyla medyadan mümkün olduğunca daha fazla destek almak için çalışmaktadır. Örneğin, siyasi iktidarda olan partiler programlarında yer alan iktisadi ve toplumsal gelişim açısından önemli kazanımları olan sürdürülebilirlik anlayışının enerji, atık, ulaşım, sanayi, inşaat gibi çeşitli sektörlerde daha fazla benimsenmesi gerekliliği vurgusunu medya kanalı aracılığı yaparak, toplumsal eğilimin bu yönde gelişmesini sağlarken, muhalif kesim ekolojik dünya görüşü ve radikal çevreci söylemlerin yaygınlaşması ve kamuoyunun bu yönde oluşması için medyaya başvurmaktadır.

Downs (1972:38) yapmış olduğu çalışmada Amerikan vatandaşlarının 1970’li yıllarda ekolojik sorunlara yönelmelerinde etkili olan unsurları araştırmaktadır. Çalışmasında çoğu toplumsal sorunların çözümü kapsamında geliştirilen kamu politikaların döngüsel olarak belirli aşamalardan (*a-problem öncesi, b-keşif, c-maliyetlerin belirlenmesi, d-ilginin azalması ve e-problem sonrası*) geçtiğini ifade etmektedir. Söz konusu döngüsel süreçten (*issue attation cycle*) toplumsal sorunlardan hangilerinin aşamalardan ne şekilde tecrübe edileceği, etkilenen toplumsal kesimin büyüklüğü, sorunun çözümü ile oluşacak faydanın boyutu ve medyanın ilgisi olmak üzere belirli kriterler tarafından şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu kapsamda diğer toplumsal sorunlar içerisinde çevresel sorunlarının gözle görülür ve hissedilebilir sonuçlarının olması nedeniyle kamuoyunun dikkatini çekmeye devam ettiğini ve döngüsel süreçte sona yaklaşılmadığını ifade etmektedir (Downs, 1972:47). Çevresel sorunlara çözüm için gerekli olan kurumsallaşma, program ve politikaların oluşturulması, en çok Downs’ın döngüsel sürecinde yer alan medya ve kamuoyunda endişeye neden olan hususlara cevap verme gereksinimi hissedildiği keşif aşamasında gerçekleşmektedir.

Toplumsal konuların politik gündemde yer almasına ilişkin yapılan çalışmalardan bir diğeri Walter Lippmann’ın (1998) “Kamuoyu-*public opinion*” çalışmasıdır. Lippmann

çalışmasında güncel yaşamımızda edindiğimiz bilgilerimizin çoğu tecrübeler ile elde etme olanağı olmadığını ifade etmektedir. Özellikle siyasal konular zihinsel bir dünyanın uzantısı konumunda olup bilişsel olarak değerlendirmeleri gerektiren hususlardır. Nitekim bireyler kendi zihinsel dünyalarındaki imgelerden esinlenerek dış dünyaya ilişkin çıkarımlar yapmaktadır. Zira kitle iletişim araçlarının rolü ve önemi de burada yatmaktadır. Medya tarafından toplumsal sorunlar sürekli ve sıklıkla gündemde tutularak toplumun o konuya ilişkin düşünce ve fikirlerin belirli bir yönde şekillenmesine ya da baskılanmasına neden olabilmektedir. Bir bakıma bireylerin toplumsal konular hakkında hangi düşüncelere sahip olması gerektiğini belirlediği ifadesiyle medya ile siyaset arasındaki bağlantıya atıf yapmaktadır.

Benzer şekilde McCombs ve Shaw (1972)'ın medyanın politik gündem belirleme kapasitesine ilişkin yaptığı çalışmada seçmenlerin toplumsal konulara ilişkin öncelik düzeyinin medya tarafından belirlendiği tespiti dikkat çekmektedir. Medya tarafından toplumsal konuların gündemde yer alma sıklığı ve süresi ile bir bakıma toplumun o konuya olan ilgisini de şekillendirmiş olmaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında, toplumsal sorunlar içerisinde yer alan çevre sorunları, medya yerel, ulusal ve uluslararası alanda toplumu bilinçlendirmekte, alternatif çözüm önerileri geliştirmekte, uygulanan çevre politikalarına toplumsal desteğin oluşmasında uzlaştırıcı rol oynamaktadır. Bir taraftan önleyici çevre politikaları hakkında toplumu bilinçlendirirken bir taraftan da uygulanan politikaları kısmî bir kontrol ve denetleme rolü üstlenmektedir.

Mikami ve diğerleri (1999:96) medya ve kitle iletişim araçlarının çevre sorunları hakkında genel terminoloji ve anlatım biçimi ile küresel çevre sorunları hakkında toplumsal bilinçlenmenin sağlandığını ancak tematik olarak alt başlıklar hakkında fazla katkı sunmadığını ileri sürmektedir. Medyanın çevre sorunlarına ilişkin özel ve alt başlıklar halinde sürekli bilgi akışını sağlayarak sebep ve sonuç, tarihsel arka plan, gerekli politika ve eylemler hakkında daha fazla telkinde bulunması toplumsal bilinçlilik seviyesinin önemli düzeyde artmasına neden olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, çevre sorunlarına ilişkin toplumsal bilincin artırmada süreklilik önem arz ettiğinden kısa zamanlı ve olay merkezli haberlerden ziyade medyanın, bilim insanlarının, sivil girişimlerin, hükümet yetkililerinin katılımı ve destekleri ile sürekli konuların gündemde tutulması gerekli görülmektedir.

Çevre sorunları ile ilgili toplumsal taleplerin oluşabilmesi her şeyden önce yeterli düzeyde bilgiye sahip olmakla mümkündür. Toplumun çevre konusunda ihtiyaç duyduğu

bilgilerin belli bir kısmı kitle iletişim araçları ile sağlandığından, medyanın çevreye ilişkin bilgi sunma biçimi, tekniği ve yöntemi ile kamuoyunun belirli bir yönde şekillenmesini sağlamaktadır. Medyanın çevre politikalarının şekillenmesindeki en önemli ayrıcalığı bilgi ve teknoloji alanında yaşanan gelişme ile yeni nesil iletişim araçlarının sunmuş olduğu avantajlar sayesinde çok kısa bir süre içerisinde gerekli bilgiyi toplumun büyük bir kesimine ulaştırma potansiyeline sahip olmasıdır. Medya çevre sorunları karşısında toplumu cesaretlendirmekte, sorunların anlaşılmasını sağlamakta ve çözümüne yönelik olarak faaliyetlere geçmelerine neden olmaktadır. Stamm ve diğerleri (2000:234) yapmış olukları çalışmalarında küresel çevre sorunları arasında ilk sıralarda yer alan iklim değişikli ile ilgili toplumsal farkındalık üzerinde kitle iletişim araçlarının (televizyon, gazete, magazin ve kitaplar gibi) önemli katkıları olduğunu tespit etmektedir. Yapılan tüm bu atılımlar ile çevre sorunlarının çözümüne yönelik girişimlerin (daha az araç kullanımı, enerji tasarrufu, enerji verimli teknolojilerin kullanımı gibi) teşvik edilmesine neden olduğu ifade edilmektedir.

Medya toplumsal sorunlar karşısında genel kanaatlerin oluşmasına katkı sunarken bir taraftan da oluşan fikir ve görüşlerin iktidar sahipleri ve politika karar vericilere ulaştırarak demokratik bir siyasal ve yönetsel yapının oluşmasını mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda, medya siyasal sistem ile yurttaşlar arasında aracı konumunda değerlendirilmekte, kültürel ürün ve hizmetlerin, kanaatlerin vatandaşa ulaştırılmasında önemli katkıları olduğu düşünülmektedir. Zira karşılıklı olarak siyasal sistem ile yurttaşlar arasında bilgi akışının sağlanması, geniş toplumsal kesimi etkilemesi nedeniyle önem arz eden medya demokratik sistemin daha fazla gelişmesinde katkıları olan sivil yapının zenginleşmesine neden olacaktır (Kılıç, 2009:157). Geline nokta özellikle sosyal medya gibi yeni nesil iletişim kanalları sayesinde düşüncenin asıl sahibi olan ve demokratik sistemlerin en temel kaynağı olan bireyler çevre sorunları ve ilgili politikalar hakkındaki görüşlerini toplumun büyük kesimi ile paylaşabilme imkânı bulmaktadır.

Medya ve kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde çevre sorunları ile ilgili oluşturmuş olduğu bütüncül düşünsel katkı yanı sıra bireysel düzeyde sorunların sebepleri, etki düzeyleri ve sonuçları bakımından ne yönde farklılıklar meydana getirdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle medya mikro ölçekte toplumsal yapının yanı sıra bireylerin toplumsal sorunlar ve çevresi hakkında bilinçlenmesi ve daha duyarlı hale gelmelerini de sağlamaktadır. Zira medya, gelişmiş teknolojik imkânlar sayesinde bireylerin toplumsal sorunları daha hızlı kavrayabilmelerinde ve yorumlayabilmelerinde etkin bir araç konumundadır. Aynı zamanda

medya mevcut teknoloji imkânları ile toplumsal olaylar hakkında bilgi ve yorumları harmanlayarak topluma aktarması ile toplumsal kanaatin belirli bir yönde şekillenmesine de neden olmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde bireyler gerek çevre politikalarına katılma gerekse kamuoyunu belirli bir yönde gelişmesinde etkin bir rol oynama imkânına kavuşmaktadır.

Medya bazen toplumun genel çıkarlarını bazen de belirli toplumsal kesim ya da çıkar gruplarının talep ve beklentilerini ifade etmek için kullanılan baskı aracı haline de dönüşebilmektedir. Toplumsal yapı içerisinde azınlığın fikir ve görüşlerinin toplumun geri kalanına duyurmasına katkı sunan medya, demokratik sistemin daha fazla işlevsel olmasına neden olmaktadır. Medyanın bu potansiyel gücü nedeniyle yerel girişimler ve sivil oluşumlar medyayı kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek istemektedirler (Kılıç, 2009:158). Baskı ve çıkar grupları için medya yayın organları ile güçlü iletişim kurmak kendi amaçlarını politik karar vericilerine benimsetmek için önem arz etmektedir. İletişim araçları (televizyon, radyo, gazete, dergiler vb.) tercihleri noktasında aralarında önemli farklılıklar olsa da, çevreci gruplar medya kanalları ile güçlü iletişim halinde olma arzusu içindedir.

Çevre ile ilgili baskı gruplarının üç temel nedenden dolayı medya yayın organlarına başvurdukları ileri sürülmektedir. Her şeyden önce grup üyelerinin motivasyonu artırmak ve benimsenen amaçların meşruluğunu sağlamak amacıyla medyayı araç olarak kullanmaktadırlar. İkinci olarak, çevreci baskı grupları, faaliyet gösterdikleri konulara ilişkin siyasetçiler, bürokratlar, iş dünyası gibi politikaların oluşmasında önemli rol oynayan aktörleri kendi amaçları doğrultusunda karar vermelerini sağlamak için baskı aracı olarak medyayı kullanmak istemektedirler. Son olarak çevre konusunda toplumun bilinçlenmesini, birey ve kurumlar üzerinde baskı oluşturmak amacıyla kitle iletişim araçlarını tercih etmektedirler (Lowe ve Morrison, 1984:82-84).

Esasen medya ilgili yapılan değerlendirmeleri içinde bulunan politik, ekonomik ve kültürel unsurlar ile ilişkilendirmek gerekmektedir. Medya tarafından üretilen bilgilerin özellikle kültürel ve ideolojik unsurlar ile ilişkilendirilmesi ya da gerçek durumlar ile medyadaki görüntüleri arasındaki ilişkilerin irdelenmesi gerekmektedir. Nitekim medya tarafında bilgi aktarımı sağlanırken egemen kültür ve ideolojide aynı zamanda topluma aktarılmaktadır. Benzer şekilde, Althusser (2003) devletin ideolojik aygıtları arasında medyayı da göstermekte, siyasal iktidarın sahip olmuş olduğu fikir ve düşünceleri birey ve toplum tarafından algılanmasını ve

benimsenmesinde kullanılan bir araç olarak nitelemektedir. Althusser çalışmasında medyayı ideolojilerin taşıyıcısı olarak değerlendirmektedir. Medyada sık sık tekrarlanan fikir ve düşünceler ile karşı görüşlerin baskılanması sağlanmaktadır (Althusser, 2003). Dahası medya belirli ideoloji, değer ve düşünceler ile toplumsal yapıyı düzenleyerek kurulmuş olan hegemonyayı meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bir bakıma siyasal iktidar sahipleri tarafından sunulan değerler, inançlar ve davranış kalıpları toplumsal yapı ile bütünleştirilerek benimsetilmesi amaçlanmaktadır. Bu açıdan kitle iletişim araçlarının tercih etmiş oldukları anlatım biçiminde, toplumda var olan iktidar ve egemenlik ilişkisinin yeniden tanımlanması, sınıfsal yapı, eşitsizlik yapısı açıkça görünmektedir (Dursun, 2005:72). Medyanın gerçekleştirmeye çalıştığı şey, kültürel ve ideolojik yapılanma sürecinde iktidar ve egemenlik ilişkisinin yeniden oluşturulması, sınıf çatışması, eşitsizlik gibi siyasal, iktisadi ve toplumsal alana ilişkin açmazlardan ziyade daha çok bireylerin gündelik yaşama ilişkin yaşam biçimi, eğlence, moda gibi başlıklar altında çerçeveleme etkisi oluşturmaktır (Fiske, 2003:224). Sonuç olarak siyasal iktidar kendi varlığını devam ettirebilmesi için baskı ve ideolojik aygıtlara sahip olması gerekmekte, bunun için de medya ve kitle iletişim araçlarından faydalandığı ileri sürülmektedir. Toplumsal hayatta bireyler iktidar sahiplerinin güdümünde olan medya aracılığı ile empoze edilen anlamlar tarafından çizilen çerçevede kararlar alabilmektedir. Bütün bu anlatımlar ise demokrasinin gelişmesi ve çoğulcu düşünce sisteminin oluşturduğu bir kamuoyunu oluşması açısından sağlıklı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması açısından medya özellikle yeni nesil iletişim araçları bilinçlendirme yanı sıra her bir aşamaya aktörlerin katılımını sağlayarak fikir ve düşüncelerin aktarılması imkânı sunmaktadır. Nitekim çevre politikalarına karar verici konumunda olan siyasi iktidar ile kamu görevlileri geleneksel ya da yeni nesil kitle iletişim araçlarından elde ettikleri öneri ve telkinleri dikkate alarak politikalarını oluşturmaktadırlar. Özellikle son dönemlerde hızla yaygınlık kazanan sosyal medya, birey ve toplum ile siyasi iktidarı elinde bulunduranlar ve politik karar verenler arasındaki bilgi akışını engelsiz bir şekilde sağlamaktadır. Benzer durum, çevre politikalarının oluşması, gelişmesi ve uygulanmasında etkili olan diğer aktörler arasında iletişim imkânlarının artması ile ilgili politikaların kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda gerçekleşmesi daha hızlı ve kolay olmaktadır.

Sonuç

Modern çağda bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler mevcut yaşam biçimlerinin insan sağlığı üzerindeki nedensel ilişkiyi ortaya çıkarmış, fiziki ve toplumsal boyutlara sahip olan çevreye önemli bir değer atfedilmesine neden olmuştur. Söz konusu değerlerin 1970'li yıllardan sonra diğer iktisadi, sosyal ve kültürel değerleri de içerecek şekilde bütünleştirilmesi ile daha da kalıcı hale gelmiştir. Çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi amacıyla geliştirilen kamu politikaları radikal önerilerden serbest piyasa yaklaşımlara kadar geniş bir ideolojik ve düşünsel zeminde çeşitlilik gösterdiği gözlenmektedir. Toplumsal ve politik alanda çevre sorunlarının tanımlanmasından gündeme taşınmasına kadar ki süreçte medyanın rolü ve önemi her geçen gün daha fazla belirleyici olmaktadır. Muhafız kesimler doğal kaynakların aşırı tahribi, fosil yakıtların kullanımı, asit yağmurlarının oluşması, ormansızlaşma, iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, hava ve su kaynaklarının kirliliği, radyo aktif ve tehlikeli atıkların artması gibi pek çok çevre sorunlarına ilişkin olarak ortaya çıkan toplumsal hareketlere destek vermektedir. Söz konusu kesim özellikle sanayileşme ve kapitalizm gibi siyasal ve toplumsal değişimlerin beraberinde getirmiş olduğu olumsuzlukları eleştirmek ve baskılamak amacıyla medya ve kitle iletişim araçlarından faydalanmak için çaba sarf etmektedir.

Özellikle Siyaset Bilimi ve İletişim disiplini çalışmalarında bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin toplumsal ve bireysel alanda yeterli düzeyde karşılık görmemesi sebebiyle, medyanın mevcut toplumsal yapının ve işleyişin devamını sağlayan bir araç haline dönüştüğü tezi sıklıkla vurgulanmaktadır. Benzer şekilde yaşanan bu gelişmeler karşısında çevre sorunlarının tespiti ve gerekli politikaların oluşturulması ve uygulanmasında medyanın doğrudan ve dolaylı etkisi söz konusudur. Bazı çalışmalarda toplumsal düzenleme ve somut çıktılardan biri olarak kabul edilen kamu politikaları üzerindeki etkileri sebebiyle siyasi iktidarın ideolojik yapısını ve sürekliliğini devam ettirmesi bakımından medyanın araç olarak kullanıldığı vurgulanmaktadır. Diğer taraftan son yıllarda yaşanan çevre kirliliği, aşırı doğal kaynak tüketimi ve bu konudaki ülkeler arasında görev ve sorumluluk noktasında anlaşmazlık, adaletsizlik ve eşitsizlik olması durumunun eleştirilmesi bakımından etkin bir araç olarak medya kullanılmaktadır. Ayrıca medya ve kitle iletişim araçlarının çevre sorunlarına ilişkin karar vericilere ve toplumun daha fazla duyarlı olmaları ve bilinçlenmelerini sağladıkları, bilim ve teknolojinin meşrulaştırdığı modern toplumsal yapının daha fazla sorgulanmamasına zemin hazırladığını ileri süren çalışmalara da azımsanmayacak ölçüdedir.

Çevre politikalarının geliştirilmesinde siyasetçiler, bürokratlar gibi karar vericiler kadar toplumun sorunlar karşısında ki bilinçlilik ve isteklilik düzeyi önem arz etmektedir. Nitekim çevre sorunları karşısında oluşan toplumsal isteklilik ve bireysel bilişsel kapasite politikaların ne yönde gelişeceğini kısmen de olsa belirleyici olmaktadır. Bireyler ve toplumsal gruplar çevre sorunları ve çözüm önerileri hakkında fikir ve düşüncelerini oluşturmada geleneksel ve yeni nesil kitle iletişim araçlarından faydalanmaktadır. Ancak burada altı çizilmesi gereken “medyanın bir bakıma sorunlara yönelik bireysel ve toplumsal ilginin yetersizliğinden de sorumlu tutulabilir mi?” hususudur. Daha önce de ifade edildiği gibi medya tarafından sunulan bilgiler, toplumu bilinçlendirmekte fakat onların tutum ve davranışlarının belirli bir yönde gelişmesini de sağlamaktadır. Medyanın oluşturmuş olduğu toplumsal eğilimin hangi yönde gelişeceği medya, toplum ve politik gündem üçgeninde etkili olan unsurların açıklanmasına bağlıdır.

Toplumsal hoşnutsuzlukların politik gündeme girmesinde toplum ve siyasilerin fikir ve düşünceleri önem arz etmektedir. Ancak Lippmann (1998)’ın ifadesi ile bir bireyin gerçek dünyada tecrübe ettiği ve gözlemlediği olaylar ve olgular ne ölçüde büyük, karmaşık, soyut, zamansal ve mekânsal sınırların belirsiz olursa o düzeyde anlamlandırması da zor olmaktadır. Bu gibi durumlarda bireyler karşılaştıkları toplumsal sorunları kendi bilişsel dünyası ile uyumlaştırarak birtakım çıkarımlarda bulunabilmektedir. Medyanın salt toplumsal sorunları aktarmaktan ziyade toplumun ne düşünmesi gerektiğini ve hangi konuları “sorun” olarak nitelendirmeleri gerektiği hususunda etkin olmaktadır. Dahası, çevre sorunlarına ilişkin olarak medyanın hitap ettiği toplumsal kesimin ideolojik yaklaşımları, yakın ilişki içerisinde olduğu baskı ve çıkar gruplarının fikir ve görüşlerini yansıtacak şekilde bilgi aktarımı sağlaması, çevre sorularının gerçekliğini ve özgünlüğünü kaybetmesine neden olmaktadır. Bir açıdan, medya toplumun çevre sorunlarını nasıl algulamaları ve ne yönde tavır takınmaları gerektiğini de belirlemiş olmaktadır.

Çevre sorunları ile ilgili olarak birey ve toplumların gerçek dünyada meydana gelen sorunları ılımlı düşünceler haline getirilmesinde medyanın önemli rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca medyanın çevre sorunlarının politik gündeme geçişinde farklı motivasyon, tecrübe ve etkileşim unsurları nedeniyle radikallikten reformistliğe doğru farklı bir süreç takip etmesinde de etkili olmaktadır. Çevre problemlerinin tanımlanması ve politik gündemde yer almasında etkili olan koşullar farklılık göstermektedir. İlk bakışta her bir koşul tek başına (toplum açısından önem düzeyi, karmaşıklık durumu, fayda ve maliyetleri, etki boyutu vb.) toplumsal bir hoşnutsuzluğun sorun olarak tanımlanmasında yeterli olmadığı gibi farklı etkenler üzerinden de konuya açıklık

getirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, çevre sorunlarının politik ve toplumsal gündemde yer alması medyanın konuyu sürekli tekrarlaması ve vurgulaması ile olabilmektedir. Çevre sorunlarının politik gündeme getirilmesindeki en yaygın sebeplerden biri, toplumsal bilincin sağlanarak gerekli kamuoyunun istenen yönde oluşmasıdır. Nitekim oluşan kamuoyu toplumsal baskı haline dönüşerek çevre politikalarında karar verici konumunda olan siyasi iktidar sahiplerinin oluşan talepleri dikkate almalarını sağlamaktadır.

Her ne kadar toplumsal sorunlar ile medya konuları ve kapsamı arasındaki pozitif ilişki hakkında tartışmalar devam etse de, politik karar vericilerden büyük bir kesim, medya tarafından irdelenen ve aktarılan konuların kamuoyunu tercihlerini yansıttığını düşünmektedir. Bu kapsamda temel motivasyonlardan biri seçmenleri temsil etmek olan politikacılar medya tarafından gündeme alınan konuları dikkate alma eğilimindedir. Zira siyasi partiler de çevre sorunları ile ilgili toplumsal fikir ve düşünceleri tespit ederek kendi politik gündemlerine sokmak amacıyla medyadan faydalanmaktadır. Ancak siyasi partiler ve çıkar gruplarına yakın olan medya gruplarının sahip olduğu ideolojik, fikir ve düşünce yapısı gereği çevre sorunların tanımlanmasından ilgili politikaların uygulanmasına kadar farklı bakış açısı ile değerlendirdiklerinden sunmuş oldukları bilgiler ile kamuoyunu belirli bir yönde şekillenmesine de neden olmaktadır. Sonuç olarak katalizör görevi gören medya sebebiyle toplumsal kesim tarafından, olması gerekenden farklı şekilde tanımlanan ve anlamlandırılan çevre sorunlarının çözümü içinde, rasyonel ve bilimsel olmayan politikalar geliştirilmektedir. Medyanın çevre sorunları üzerinde yapmış olduğu çerçeveleme etkisi ve politika karar vericiler için oluşturduğu baskı boyutları, sebepleri ve sonuçları daha fazla açıklanmaya muhtaç gözükmektedir. Şüphesiz bu durumda kaybeden yine doğa ve nihayetinde ona muhtaç olan mevcut ve gelecek nesiller olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. A. (2011). *Türkiye’de kamu politikası disiplinin tarihsel izleri*. F. Kartal (ed.), Türkiye’de kamu yönetimi ve kamu politikaları, Ankara, TODAİE Yayınları, 75-98.
- Akdoğan, A. A. (2015). *Gündem belirleme*, M. Yıldız, ve M. Z. Sobacı (Ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.
- Althusser, L. (2003) *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*, A. Tümertekin (Çev.), İstanbul, İthaki Yayınları.
- Anderson, J. E. (2003). *Public policymaking: an introduction*, Houghton Mifflin College, 5th Ed.
- Baumgartner, F. ve Jones, B. (1993). *Agendas and instability in American politics*. University of Chicago Press.

- Birkland, T. A. (2011). *An introduction to the policy process: theories, concepts, and models of public policy making*, M.E. Sharpe, 3rd Edt.
- Carter, N. (2007). *The politics of the environment: ideas, activism, policy*. Cambridge University Press. 2nd Edt.
- Chasek, P. S. (2018). *Global environmental politics*, Routledge.
- Clapp, J. ve Dauvergne, P. (2005). *Paths to a green world: the political economy of the environment*. Massachusetts Institute of Technology Press.
- Cohen, B. C. (2015). *Press and foreign policy*. Princeton University Press.
- Cohen, J., Tsfati, Y., ve Sheaffer, T. (2008). The influence of presumed media influence in politics: do politicians' perceptions of media power matter? *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 331-344.
- Connelly, J., Smith, G. (2003). *Politics and the environment: from theory to practice*. London and New York. Routledge.
- Çevik, H. H. ve Demirci, S. (2012). *Kamu politikası*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı.
- Demir, F. (2011). Kamu politikası ve politika analizi çalışmalarının teorik çerçevesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 107-120.
- Downs, A. (1972). Up and down with ecology-the "issue-attention" cycle", *Public Interest*, 28, 38-50.
- Dursun, Ç. (2005). Haber ve habercilik/gazetecilik üzerine düşünmek. *Gazetecilik ve Habercilik*, 69-90.
- Ertürk, H. (2018). *Çevre politikası*, Bursa, Ekin Yayınevi. 2. Baskı.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi*, Kocaeli, Umuttepe Yay. 5. Baskı.
- Fiske, J. (2003). *İletişim çalışmalarına giriş*. (Çev. Süleyman İrvan), Bilim ve Sanat Yay. Ankara.
- Gül, H. (2015). Kamu politikası analizi, yöntemleri ve teknikleri, *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- Jenner, E. (2012). News photographs and environmental agenda setting, *Policy Studies Journal*, 40(2), 274-301.
- Kaya, Y. (2015). Çevre politikası ilkeleri, aktörleri ve araçları: söylemden pratiğe bir süreç analizi, *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama*, Ankara, Adres Yayınları.
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2012). *Çevre politikası*. Ankara, İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2009). Kamuoyu Oluşum Sürecinde Sosyal Hareketler ve Medya. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 150-167.
- Kingdon, J., W. (2014). *Agendas, alternatives, and public policies*. Pearson Education Limited.
- Kraft, M. E. (2011). *Environmental policy and politics*. Pearson Education, 5th Ed.
- Lester, J. P. ve Stewart J. (1996). *Public Policy: an Evolutionary Approach*. West Publishing Company.
- Lippmann, W. (1998). *Public opinion*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers. 2nd. Edt.
- Lowe, P., ve Morrison, D. (1984). Bad news or good news: environmental politics and the mass media. *The Sociological Review*, 32(1), 75-90.
- Mccombs, M. E., ve Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.

- Mikami, S., Takeshita, T., ve Kawabata, M. (1999). Influence of the mass media on the public awareness of global environmental issues in Japan. *Asian Geographer*, 18(1-2), 87-97.
- Özacit, B. (2017). *Türkiye’de Kamu Politikası Çalışmalarının Amme İdaresi Dergisi’nde Yayımlanmış Makaleler Üzerinden Analizi (1968-2015)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parsons, W. (1995). *Public Policy: An introduction to the theory and practice of policy analysis*. Hants: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Sevenans, J. (2018). How Mass Media Attract Political Elites’ Attention. *European Journal of Political Research*, 57(1), 153-170.
- Soroka, S. N. (2002). Issue attributes and agenda- setting by media, the public, and policymakers In Canada. *International Journal of Public Opinion Research*, 14(3), 264-285.
- Soroka, S. N. (2003). Media, public opinion, and foreign policy. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 8(1), 27-48.
- Stamm, K. R., Clark, F., ve Eblacas, P. R. (2000). Mass communication and public understanding of environmental problems: the case of global warming. *Public Understanding of Science*, 9(3), 219-238.
- Speth, J. G. ve Haas, P. M. (2007). *Global Environmental Governance*. Pearson Education India.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) (2004). *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı*, Ulusal Çevre Ve Kalkınma Yayını,(ss.109-110). (19.11.2018). <http://Www.Cevreciyiz.Com/Makale-Detay/672/Dunya-Surdurulebilir-Kalkinma-Zirvesi-Johannesburg-Uygulamaplani>.
- Toplu, M. (2018). Kamu politikalarının oluşumu ve uygulanmasında medya/sosyal medya'nın rolü. *Journal of Communication Theory & Research/İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (46), 346-375.
- Turgut Yılmaz, N. (2017). *Çevre politikası ve hukuku*, Ankara, İmaj Yayınevi, 3. Baskı,
- Türköne, M. (2012). *Siyaset*. İstanbul, Etkileşim.
- Walgrave, S., ve Van Aelst, P. (2006). The contingency of the mass media's political agenda setting power: toward a preliminary theory. *Journal of Communication*, 56(1), 88-109.
- Yıldırım, K., ve Ayna, Y. E. (2018). The role of non-governmental organizations in environmental governance in Turkey. *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 409-431.
- Yıldız, M., ve Sobacı, M. Z. (2015). *Kamu politikası ve kamu politikası analizi: genel bir çerçeve*. Editörler: M. Yıldız ve M.Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, Ankara: Adres Yayınları, 16-42.

Yolcular Açısından Havalimanlarının Değerlendirilmesine Yönelik Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Bir Uygulama

Murat Kemal KELEŞ¹

Aşkın ÖZDAĞOĞLU²

Barış IŞILDAK³

Geliş Tarihi (Received): 15.09.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 23.02.2021

Öz

Rekabetin yoğun olarak yaşandığı havacılık sektörü günden güne gelişen ve hızlı ilerleyen bir sektördür. Havayolu ulaşımı özellikle zaman faktörü açısından diğer ulaşım alternatiflerine göre avantaj sağlamaktadır. Bu yüzden havayolu ulaşımının yolcular açısından sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Uçuş faaliyetlerinin yapıldığı, yolcu, yük ve malzeme aktarımının sağlandığı havalimanları, havayolu ulaşımında önemli bir aktördür. Havalimanlarının buldukları bölgede şehre olan mesafeleri, havalimanı bina ve çevre tasarımı, havalimanı içinde verilen hizmetler, yolcuların memnuniyet düzeyinde etkili olmaktadır. Havalimanlarında hem yolculara hem de havayolu işletmelerine verilen hizmet kalitesinin artırılması, havalimanları arasındaki rekabet açısından önemlidir. Bu çalışmada amaç, havayolu ulaşımını tercih eden yolcuların bakış açısıyla birbirine yakın bölgelerde hizmet veren Isparta Süleyman Demirel, Denizli Çardak ve Uşak Havalimanlarını değerlendirmektir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmıştır. Değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları Bulanık SWARA ile bulunmuştur. Çalışma kapsamındaki 3 havalimanının sıralaması da CODAS, ARAS, Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemleriyle yapılmış, sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çalışmanın havayolu ulaşımını kullanan yolculara, havalimanı yöneticilerine ve havayolu sektörü çalışanlarına faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havalimanı, Çok Kriterli Karar Verme, Bulanık SWARA, CODAS, ARAS, Bulanık CODAS, Bulanık ARAS

An Application with Multi-Criteria Decision-Making Methods for the Evaluation of Airports from Passengers' View

Abstract

Competition is intense in aviation industry. It is a sector that develops day by day and progresses rapidly. Air transportation provides an advantage over other transportation alternatives, especially in terms of time factor. Therefore, it is seen that air transportation is frequently preferred by passengers. Airports are important actors in airline transportation because of flight activities, passenger, cargo and material transfers. The distance of the airports to the city in the region where they are located, the airport building and environmental design, the services provided in the airport are effective in the satisfaction level of the passengers. Increasing the service quality provided to both passengers and airline operators at airports is important in terms of competition between airports. The aim of this study is to evaluate Isparta Süleyman Demirel, Denizli Çardak and Uşak Airports, which serve in regions close to each other from the perspective of passengers who prefer air transportation. Multi-criteria decision making methods were used in the study. The weights of the evaluation criteria were found by using Fuzzy SWARA. The ranking of the three airports within the scope of the study was made using CODAS, ARAS, Fuzzy CODAS and Fuzzy ARAS methods and the results were compared. It is thought that the study will be beneficial for passengers using airline transportation, airport managers and airline sector employees.

Keywords: Airport, Multi Criteria Decision Making, Fuzzy SWARA, CODAS, ARAS, Fuzzy CODAS, Fuzzy ARAS

¹Dr.Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiörlü Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, muratkeles@isparta.edu.tr

² Doç.Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr

³ Öğr.Gör. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiörlü Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri Programı, barisisildak@isparta.edu.tr

Giriş

Sürdürülebilir büyüme ve gelişme için ülkeler ulaştırma altyapılarına büyük önem vermektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinde daha fazla söz sahibi olabilmeleri için kara, deniz ve demir yolu taşımacılık türleri dışında havayolu taşımacılığını tercih etmeleri gerekmektedir (Kaya, 2020:1).

Havayolu taşımacılığı, sivil hava araçları ile ücret karşılığı yapılan yolcu ve yük veya sadece posta/kargo taşımacılığı faaliyetlerini kapsarken (Ticari Hava Taşıma İşletmeleri Yönetmeliği (SHY-6A), 2013:2, Erişim Tarihi:22.06.2020) küresel ekonomi içinde de özellikle ticaret ve turizm sektörlerinde önemli bir konuma sahiptir. Dünyanın pek çok noktasına uçuşlar planlanırken, yolcu ve yük taşıma sürelerinin kısa olması, gümrük ve taşıma transferlerinin hızlı planlanması, yük veya kargoların hasarsız ve hassas bir şekilde taşınması ve nihayet güvenliğin yüksek seviyede tutulması amaçlanmaktadır.

Dünyada havayolu taşımacılığı verilerine bakılacak olursa, yılda sayı olarak 4 milyar yolcu bir noktadan başka bir noktaya transfer edilmektedir. Bu transfer faaliyetlerinin küresel gayri safi yurt içi hasılaya katkısı 704,4 milyar dolardır. Tüm bu veriler, havayolu taşımacılığının dünya üzerinde büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Kaya, 2020:7).

Son dönemlerde teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin de etkisiyle havayolu taşımacılığında yaşanan değişiklikler neticesinde, çeşitlenen yolcu profilleri ile birlikte yolcuların hizmet kalitesine yönelik beklentileri farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma yolcuların algıladıkları hizmet kalitesi ve havalimanı işletmelerine karşı memnuniyet durumlarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Havacılıkta sunulan hizmetlerde müşterilerinin değişen beklenti ve isteklerini anlayarak müşteri memnuniyetini sağlayan işletmeler başarılı olmaktadır (Okumuş ve Asil, 2007:153). Havalimanlarını kullanan yolcuların bekledikleri hizmet çeşitleri ve kalitesi sadece havayolu firmaları için değil havalimanı yönetimleri için de önemlidir. Bu çerçevede kapsamında bakıldığında havalimanlarında yolculara verilen hizmetler, sağlanan imkanlar, havalimanlarının coğrafi konumları, havalimanlarına ulaşım kolaylığı, havalimanının mimari ve çevresel tasarımı gibi unsurlar yolcuların havalimanlarını tercih etmeleri ve memnuniyetleri noktasında etkili olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; havayolu ulaşımını tercih eden yolcuların bakış açısından havalimanlarının tercihinde önemli olan kriterlerin ve önem derecelerinin belirlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak birbirine yakın bölgelerde faaliyet gösteren ve birbirlerinin yedek meydanı konumunda olan 3 havalimanı; Isparta Süleyman Demirel, Denizli Çardak ve Uşak Havalimanlarını kapsayan bir uygulama yapılmıştır.

Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden Bulanık SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis - Kademeli Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi), CODAS (Combinative Distance-based Assessment - Birleştirilebilir Uzaklık Tabanlı Değerlendirme) ve ARAS (Additive Ratio Assessment - Katkı Oranı Değerlendirmesi) yöntemleri kullanılmıştır. Değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları Bulanık SWARA yöntemi ile bulunmuş, çalışma kapsamında olan 3 havalimanı da CODAS, ARAS, Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemleri ile sıralanmış ve çıkan sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Havacılık sektörü üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; SWARA, CODAS ve ARAS yöntemlerinin başka yöntemlerle kullanıldığı az sayıda çalışma görülmüştür. Ancak; Bulanık SWARA, CODAS, ARAS, Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle bu çalışmanın literatüre bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın havalimanlarının değerlendirilmesi konusunda gerek yolculara gerekse de havacılık sektörü yöneticileri ve çalışanlarına faydalı olacağı umulmaktadır.

Çalışmada öncelikle havacılık ve havacılıkta hizmet konularını içeren literatür incelemesi verilmiştir. Takip eden aşamalarda, çalışmada kullanılan yöntemlerin algoritmaları anlatılmış ve literatürde bu yöntemlerin kullanıldığı çalışmalardan örnekler verilmiştir. Daha sonra yolcuların havalimanlarını değerlendirmelerinde kullanılan kriterlerin ağırlıklarının bulunması ve çalışma kapsamındaki 3 havalimanının söz konusu kriterlere göre sıralanmasını içeren ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı uygulama bölümü bulunmaktadır. Son olarak çalışma sonuçlarından bahsedilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Literatür İncelemesi

Literatürde havacılık sektörü ile ilgili farklı konularda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Tablo 1’de havacılık sektöründe hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, havalimanlarının finansal performans ölçümü, havayolu taşımacılığı gibi havacılık sektöründe yapılan çeşitli konuları içeren literatür incelemesi bulunmaktadır. Tablolar içerisindeki çalışmalar, kronolojik olarak en yenden en eskiye sıralanarak verilmiştir.

Tablo 1

Havacılık ve Havacılıkta Hizmet Konularını İçeren Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Yangınlar ve Tuna (2020)	Havayolu taşımacılığında hizmet kalitesinin kurumsal imaj, müşteri memnuniyeti ve	Anket, İstatistiksel analiz, Faktör analizi

Demirel (2020)	müşteri sadakati üzerindeki etkilerini ölçülmesi Türkiye’de yurt içi uçuş yapan Star Alliance havayolu üyesi olan ve üyesi olmayan firmalar üzerinde hizmet kalitesinin incelenmesi	Regresyon analizi
Dilmen ve Çetinyokuş (2020)	Havalimanlarının gelişiminde etkili olan sosyo-ekonomik göstergeler, mekânsal plânlamalar, ulaştırma gelişimi, çevresel durumlar ve finansal kriterler üzerinde bir değerlendirme yapılması	AHP, TOPSIS ve ELECTRE
Büyüközkan vd. (2020)	Havacılık endüstrisinde hizmet kalitesinin stratejik analiz noktasındaki rolünün değerlendirilmesi	AHP ve SERVQUAL
Erdoğan (2020)	Gaziantep Havalimanı’nı kullanan 293 yolcu üzerinde uygulanan anket ile havalimanı hizmet kalitesini etkileyen faktörlerin incelenmesi	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Battal (2020)	Avrupa merkezli altı havaalanı grubunun 2015-2018 yılları arasındaki finansal performanslarının değerlendirilmesi	Veri Zarflama analizi
Madak ve Selepçioğlu (2020)	Türk sivil havacılık sektöründe yolcu memnuniyetinin ve sadakat ilişkisinin araştırılması	Anket, İstatistiki analiz
Lim ve Lee (2020)	Yüksek maliyetli yolcularla, düşük maliyetli yolcular arasındaki hizmet kalitesinin ölçülmesi	SERVQUAL
Güreş vd. (2019)	Çocuklu yolcuların havacılık işletmelerine yönelik beklenti ve memnuniyetlerinin araştırılması	Anket, İstatistiki analiz
Topal vd. (2019)	Ankara ve İstanbul Havalimanları’nı kullanan 406 yolcu üzerinde sunulan hizmetlerin, müşteri memnuniyetine etkisinin araştırılması	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Aşık (2019)	İstanbul Havalimanı’nı kullanan 296 yerli ve 208 yabancı yolcuya uygulanan	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi

	anket ile hizmet kalitesi algısının incelenmesi	
Uz ve Canarslan (2019)	Havayolu firmalarının sundukları hizmetlerin kalitesi ve bu hizmetlerin müşteri memnuniyetine etkisinin araştırılması	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Brochado vd. (2019)	Havayolu taşımacılığını tercih eden yolcuların kalite algılarının belirlenmesi	İçerik analizi ARDL (The Autoregressive Distributed Lag Model) analizi
Stamolampros ve Korfiatis (2019)	Havayolu hizmet ve ekonomi faktörlerinin ölçülmesi	
	Dubai Uluslararası Havalimanı'nı kullanan 275 yolcu üzerinde uygulanan anket ile yolcuların havalimanı hizmet kalitesi algılarının incelenmesi	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Awad vd. (2019)	Avustralya'daki havalimanlarının hizmet kalitesi, yolcu memnuniyeti ve havalimanının yeniden kullanımı ve varış noktası yeniden ziyaret dâhil davranışsal yaklaşımlar arasındaki ilişkinin incelenmesi	
Prentice ve Kadan (2019)	Uçaklarda farklı kabin sınıflarında seyahat eden yolcuların algıladıkları hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetlerinin araştırılması	Kartopu Örnekleme
Sun (2019)	Havayolu sektöründe hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti kavramları üzerine bir çalışma	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Khudhair vd. (2019)	Havayolu taşımacılığında yolculardan alınan geri bildirimlere göre hizmetlerin değerlendirilmesi	SERVQUAL ve AIRQUAL
Park vd. (2019)	Süleyman Demirel Havalimanı kullanan 500 yolcu üzerinde uygulanan anket ile havalimanı hizmetlerinde müşteri memnuniyetini etkileyen faktörlerin incelenmesi	Anket, İstatistiki analiz, SEM (Structural Equation Modeling) analizi
İşıldak ve Tunca (2018)	Türkiye'de yolculara sağlanan düşük maliyetli ve sunulan tam hizmetlerin karşılaştırılması	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Mutlu ve Sertoğlu (2018)		SERVQUAL

Acar ve Nur (2017)	Ankara Esenboğa Havalimanı'nı kullanan 155 engelli yolcu üzerinde uygulanan anket ile havalimanında sunulan hizmetlerin değerlendirilmesi	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Bezerra ve Gomes (2016)	Brezilya'nın büyük bir havalimanından seyahat eden yolcuların hizmet kalitesi algısı ve müşteri memnuniyetlerinin araştırılması	Anket, İstatistiki analiz, Faktör analizi
Şen ve Polat (2015)	Kanunların havayolu hizmetlerinde ve yolcu taşımacılığındaki etkileri	Chow'un yapısal kırılma testi
Yıldız ve Erdil (2013)	Türkiye'deki havayolu yolcu taşımacılığının sektörel kalitesinin ölçülmesi	SERVQUAL ve SERVPERF

Tablo 1'de yer alan havacılık konusundaki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, son yıllarda pek çok çalışmanın olduğu ve havacılık sektörünün güncel çalışmaları içerdiği anlaşılmaktadır. Çalışmaların içeriği incelendiğinde ise havacılıkta hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetine yönelik farklı çalışmalar olduğu görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan yöntemlere bakıldığında da ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, havalimanlarının değerlendirilmesiyle ilgili olarak ilk kez Bulanık SWARA, CODAS, ARAS, Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemleri bütünleşik kullanılarak literatüre katkı sağlanmış olacaktır.

2. Metodoloji

Bu çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden Bulanık SWARA, CODAS, ARAS, Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmıştır. Bu bölümde, çalışmada kullanılan söz konusu yöntemlerin algoritmaları anlatılacak ve her üç yöntemin literatürde uygulamalarından örnekler verilecektir.

2.1. Bulanık SWARA Yöntemi

Bulanık SWARA yöntemi, karar verme problemindeki kriterlerin ağırlıklarını tespit etmek için kullanılabilir ÇKKV yöntemlerinden birisidir. Bu yöntem kriterlerin değerlendirilmesi sürecinde yer alan belirsizliklerin üstesinden gelmek amacıyla tercih edilmektedir. Bunun yanında karmaşık durumlar için basit göreceli karşılaştırmalar kullanan ve uzman görüşlerini kolayca sürece dahil edebilen bir yöntemdir. Yöntemin bir diğer avantajı da kriter sayısının bir eksiği kadar soru sorularak değerlendirme yapmaya imkân tanınmasıdır.

Kriter sayısının fazla olduğu durumlarda, AHP (Analytic Hierarchy Process) ve MACBETH (Measuring Attractiveness by a Categorical Based Evaluation Technique) yöntemlerinde kriter sayısının ikili kombinasyonu kadar soru sorulması gerekmekte ve bu da uzmanın sağlıklı değerlendirmeler yapmasını zorlaştırmaktadır. Ancak kriter sayısının fazlalığı Bulanık SWARA için bir engel teşkil etmemektedir (Özbek, 2019:55-56). SWARA yönteminin bulanık mantık yaklaşımı ile bütünleştirilmesi sonucu ortaya çıkan Bulanık SWARA yöntemi karar vericiler tarafından ifade edilen farklı sözel ifadeler ile hesaplamalar yapmaya imkân tanımaktadır. Kelimelerle hesaplama yapabilme bulanık mantığın güçlü yönlerinden birisi olarak ifade edilmektedir (Baykal ve Beyan, 2004:104).

Yöntemin işleyişi denklemler eşliğinde sunulmuştur (Perçin, 2019:534-535).

Bulanık SWARA yöntemine göre ilk aşamada, problemin çözümünde dikkate alınması gereken kriterler belirlenir.

İkinci aşamada bu kriterler en önemliden en önemsiz doğru sıralanır. Sıralanmış kriterlerin durumu Eşitlik 1’de gösterilmiştir.

$$\begin{cases} j: \text{kriter}; j = 1, 2, 3, \dots, n \\ \{ j = 1 \Rightarrow \text{en önemli kriter} \\ j = n \Rightarrow \text{en önemsiz kriter} \end{cases} \quad (1)$$

Üçüncü aşamada her bir kriterin kendinden sonra gelen kritere göre önemi Tablo 2’deki ölçek kullanılarak değerlendirilir.

l: üçgen bulanık sayı alt limit değeri

m: üçgen bulanık sayı orta nokta

u: üçgen bulanık sayı üst limit değeri

d: karar verici; $d = 1, 2, 3, \dots, D$

\tilde{s}_{jd} : *d*. karar vericinin *j* kriteri için bulanık görüşü

s_{jdl} : *d*. karar vericinin *j* kriteri için görüşü alt limit değeri

s_{jdm} : *d*. karar vericinin *j* kriteri için görüşü orta noktası

s_{jdu} : *d*. karar vericinin *j* kriteri için görüşü üst limit değeri

Tablo 2

Bulanık Değerlendirme Ölçeği

Sözel İfade	s_{jdl}	s_{jdm}	s_{jdu}
Çok Düşük	0,00	0,00	0,30
Düşük	0,00	0,25	0,50
Orta	0,30	0,50	0,70
Yüksek	0,50	0,75	1,00
Çok Yüksek	0,70	1,00	1,00

Bu ölçeye göre oluşan üçgen bulanık sayı yapısı Eşitlik 2’de gösterildiği gibidir.

$$\tilde{s}_{jd} = (s_{jdl}, s_{jdm}, s_{jdu}) \quad (2)$$

Önem sırasına göre her bir kriterin kendinden sonra gelen kritere göre üstünlüğüne ilişkin değerlendirmeler Eşitlik 3, 4 ve 5 kullanılarak birleştirilir.

\tilde{s}_j : *j* kriteri için birleştirilmiş bulanık üstünlük değeri

s_{jl} : birleştirilmiş bulanık üstünlük alt limit değeri

s_{jm} : birleştirilmiş bulanık üstünlük orta noktası

s_{ju} : birleştirilmiş bulanık üstünlük üst limit değeri

$$s_{jl} = \frac{\sum_{d=1}^D s_{jdl}}{D} \quad (3)$$

$$s_{jm} = \frac{\sum_{d=1}^D s_{jdm}}{D} \quad (4)$$

$$s_{ju} = \frac{\sum_{d=1}^D s_{jdu}}{D} \quad (5)$$

Karar vericilerin görüşlerinin birleştirilmesi ile oluşan üçgen bulanık sayı Eşitlik 6’da gösterilmiştir.

$$\tilde{s}_j = (s_{jl}, s_{jm}, s_{ju}) \quad (6)$$

Sonraki aşamada katsayı değerleri Eşitlik 7, 8 ve 9 kullanılarak hesaplanır.

\tilde{k}_j : katsayı değeri

k_{jl} : katsayı alt limit değeri

k_{jm} : katsayı değeri orta noktası

k_{ju} : katsayı üst limit değeri

$$\begin{cases} j = 1 \Rightarrow k_{jl} = 1 \\ j > 1 \Rightarrow k_{jl} = 1 + s_{jl} \end{cases} \quad (7)$$

$$\begin{cases} j = 1 \Rightarrow k_{jm} = 1 \\ j > 1 \Rightarrow k_{jm} = 1 + s_{jm} \end{cases} \quad (8)$$

$$\begin{cases} j = 1 \Rightarrow k_{ju} = 1 \\ j > 1 \Rightarrow k_{ju} = 1 + s_{ju} \end{cases} \quad (9)$$

Bulanık SWARA yöntemine göre bu işlemlerin ardından katsayı değişkenleri Eşitlik 10, 11 ve 12 yardımıyla hesaplanır.

\tilde{q}_j : katsayı değişkeni

q_{jl} : katsayı değişkeni alt limit değeri

q_{jm} : katsayı değişkeni orta noktası

q_{ju} : katsayı değişkeni üst limit değeri

$$\begin{cases} j = 1 \Rightarrow q_{jl} = 1 \\ j > 1 \Rightarrow q_{jl} = \frac{q_{\{j-1\}l}}{k_{ju}} \end{cases} \quad (10)$$

$$\begin{cases} j = 1 \Rightarrow q_{jm} = 1 \\ j > 1 \Rightarrow q_{jm} = \frac{q_{\{j-1\}m}}{k_{jm}} \end{cases} \quad (11)$$

$$\begin{cases} j = 1 \Rightarrow q_{ju} = 1 \\ j > 1 \Rightarrow q_{ju} = \frac{q_{\{j-1\}u}}{k_{jl}} \end{cases} \quad (12)$$

Daha sonra bulanık göreceli ağırlıklar Eşitlik 13, 14 ve 15 kullanılarak bulunur.

$\tilde{r}w_j$: bulanık göreceli ağırlık

rw_{jl} : bulanık göreceli ağırlık alt limit değeri

rw_{jm} : bulanık göreceli ağırlık orta noktası

rw_{ju} : bulanık göreceli ağırlık üst limit değeri

$$rw_{jl} = \frac{q_{jl}}{\sum_{j=1}^n q_{ju}} \quad (13)$$

$$rw_{jm} = \frac{q_{jm}}{\sum_{j=1}^n q_{jm}} \quad (14)$$

$$rw_{ju} = \frac{q_{ju}}{\sum_{j=1}^n q_{jl}} \quad (15)$$

Bir sonraki aşama bulanık göreceli ağırlıkların durulaştırılarak tek bir değere dönüştürülmesidir. Bu işlem Eşitlik 16 kullanılarak gerçekleştirilir.

rw_j : durulaştırılmış göreceli ağırlık

$$rw_j = \frac{rw_{jl} + rw_{jm} + rw_{ju}}{3} \quad (16)$$

Son aşamada durulaştırılmış göreceli ağırlık değerleri Eşitlik 17 kullanılarak normalize edilir.

w_j : durulaştırılmış normalize ağırlık

$$w_j = \frac{rw_j}{\sum_{j=1}^n rw_j} \quad (17)$$

Tablo 3'te, SWARA ve bulanık SWARA yöntemine ilişkin örnek çalışmalar bulunmaktadır. Güncel bir ÇKKV yöntemi olan SWARA'nın son yıllarda yapılan çalışmalarda kullanıldığı görülürken ağırlıklı olarak, teknoloji, lojistik, üretim, yer seçimi, tedarikçi seçimi gibi konularda uygulandığı ancak havacılık konularına ilişkin çalışmalarda nadir kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 3

Bulanık SWARA Yöntemi Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Durmaz ve Gencer (2020) Katrancı ve Kundakcı (2020a)	Akrobasi uçağı seçimi	SWARA
Ansari vd. (2020)	Soğuk hava deposu seçimi	SWARA ve COPRAS
Mishra vd. (2020)	Sürdürülebilir üretimde risklerin azaltılması için çözümlerin sıralanması	FUZZY SWARA-COPRAS
Rani vd. (2020)	Biyoenjerji üretim süreçlerinin değerlendirilmesi	FUZZY SWARA-COPRAS
Ren vd. (2019)	Güneş panellerinin performanslarına göre seçimi	FUZZY SWARA-VIKOR
Özdağoğlu vd. (2019)	Elektrikli araçlar için şarj istasyon seçimi	FUZZY SWARA-WASPAS
Perçin (2019)	Üniversite hastanesi için gerekli olan makroelisa tıbbi cihazının seçimi	WASPAS ve SWARA
Zarbakshnia vd. (2018)	Dış kaynak sağlayıcıların seçimi	FUZZY SWARA-AD
Mavi vd. (2017)	Sürdürülebilir üretimde lojistik sağlayıcıların seçimi	FUZZY SWARA-COPRAS
	Plastik sanayide lojistik sağlayıcıların seçimi	FUZZY SWARA-MOORA

2.2. CODAS Yöntemi

CODAS (Combinative Distance-based Assessment - Birleştirilebilir Uzaklık Tabanlı Değerlendirme) ÇKKV yöntemlerinden birisidir. CODAS yöntemi, Ghorabae vd. tarafından 2016 yılında geliştirilmiş oldukça yeni bir yöntem olarak çalışma kapsamında tercih edilmiştir. Yöntem karar verme probleminde yer alan alternatiflerin negatif ideal çözüme uzaklıklarını dikkate alarak hesaplamaları gerçekleştirmektedir (Ayçin ve Arsu, 2019:430).

Yöntemin işleyişi denklemler eşliğinde verilmiştir (Tuş ve Adalı, 2018:247-248).

CODAS yöntemi kapsamında ilk olarak karar matrisi oluşturulmaktadır. Karar matrisi yapısı Eşitlik 18'de verilmiştir.

j : kriter; $j = 1, 2, 3, \dots, n$

i : alternatif; $i = 1, 2, 3, \dots, m$

x_{ij} : i alternatifinin j kriteri açısından değeri

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \ddots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (18)$$

CODAS yönteminin ikinci aşamasında değerlerin büyük olmasının daha iyi durumu gösterdiği fayda kriterleri için karar matrisindeki değerlerin normalizasyonu yapılmalıdır. Fayda kriterleri için normalizasyon işlemi Eşitlik 19'da gösterilmiştir.

x_{ij}^* : *i* alternatifinin *j* kriteri açısından normalize değeri

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}}; \forall i, j \text{ için} \quad (19)$$

CODAS yönteminin üçüncü aşamasında değerlerin küçük olmasının daha iyi durumu gösterdiği maliyet kriterleri için karar matrisindeki değerlerin normalizasyonu yapılmalıdır. Maliyet kriterleri için normalizasyon işlemi Eşitlik 20'de gösterilmiştir.

x_{ij}^* : *i* alternatifinin *j* kriteri açısından normalize değeri

$$x_{ij}^* = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}; \forall i, j \text{ için} \quad (20)$$

İzleyen adımda ağırlıklı normalize değerler Eşitlik 21 kullanılarak bulunur.

r_{ij} : *i*. alternatif *j*. kriter için ağırlıklı normalize değer

$$r_{ij} = w_j x_{ij}^*; \forall i, j \text{ için} \quad (21)$$

CODAS yöntemine göre izleyen adımda her bir kriter için negatif ideal çözüm değeri Eşitlik 22 kullanılarak bulunur.

ns_j : *j*. kriterin negatif ideal çözüm değeri

$$ns_j = \min_j r_{ij}, \forall j \text{ için} \quad (22)$$

İzleyen adımda her bir alternatifin negatif ideal çözümden Öklid uzaklığı Eşitlik 23 kullanılarak bulunur.

E_i : *i*. alternatifin negatif ideal çözümden Öklid uzaklığı

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n (r_{ij} - ns_j)^2}, \forall i \text{ için} \quad (23)$$

CODAS yönteminde bir sonraki adım her bir alternatifin negatif ideal çözümden Taksicab uzaklığının bulunmasıdır. Taksicab uzaklığı Eşitlik 24 kullanılarak hesaplanır.

T_i : *i*. alternatifin negatif ideal çözümden Taksicab uzaklığı

$$T_i = \sum_{j=1}^n |r_{ij} - ns_j|, \forall i \text{ için} \quad (24)$$

Taksicab uzaklıklarının bulunmasının ardından görelî değerler matrisi hesaplanır. Bunun için öncelikle negatif ideal çözüm değerlerine uzaklıkların hesaplanmasının eşik fonksiyonu Eşitlik 25'teki gibi tanımlanır.

τ : eşik parametresi; $0,01 \leq \tau \leq 0,05$

$\psi(E_i - E_k)$: eşik fonksiyonu

$$\psi(E_i - E_k) = \begin{cases} |E_i - E_k| < \tau \Rightarrow 0 \\ |E_i - E_k| \geq \tau \Rightarrow 1 \end{cases} \quad (25)$$

Eşik fonksiyonu yardımıyla Eşitlik 26 kullanılarak alternatiflerin birbirlerine göre görelî değerlendirilmesi yapılır. Bulunan değerler bir kare matris oluşturur.

k : alternatif; $k = 1, 2, 3, \dots, m$

h_{ik} : i . alternatifin k . alternatif ile görelî değerlendirmesi

$$h_{ik} = [E_i - E_k] + [\psi(E_i - E_k)][T_i - T_k] \quad (26)$$

CODAS yöntemine göre son adımda her bir alternatifin değerlendirme puanı Eşitlik 27 kullanılarak bulunur.

H_i : i . alternatifin değerlendirme puanı

$$H_i = \sum_{k=1}^m h_{ik}, \forall i \text{ için} \quad (27)$$

CODAS yöntemine göre en büyük değerlendirme puanı tüm kriterler bir arada incelendiğinde en iyi alternatifi göstermektedir.

Tablo 4'te CODAS yöntemiyle yapılan çalışmalardan örnekler bulunmaktadır. CODAS yönteminin kullanıldığı çalışmalara bakıldığında tedarikçi seçimi, alan seçimi ve hizmet kalitesi ölçümü gibi pek çok farklı seçim probleminde kullanıldığı ancak havalimanlarına ilişkin daha az sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir.

Tablo 4

CODAS Yöntemi Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Kasım ve Mahmut (2020)	Havayolu firmalarının performans ölçümü	CODAS ve CRITIC
Seker (2020)	Sayısal olarak en uygun yatırım projesinin seçimi	CODAS
Maghsoodi vd. (2020)	Bir inşaat çalışmasında alan seçimi	BWM ve CODAS
Karasan vd. (2019)	Konut projesi için alan seçimi	CODAS
Ayyıldız ve Yalçın (2018)	Türkiye'de lojistik üzerine önemli konumu olan şehirlerin belirlenmesi	ENTROPİ ve V-CODAS
Bakır ve Alptekin (2018)	Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi	CODAS
Pamuçar vd. (2018)	Libya'da güç üretim teknolojisi üzerine değerlendirme	CODAS
Keshavarz Ghorabae vd. (2016)	Çeşitli faktörler arasından en uygun olanının seçilmesi	CODAS

2.3. ARAS Yöntemi

ARAS (Additive Ratio Assessment – Katkı Oranı Değerlendirmesi) yöntemi, Zavasdkas ve Turskis tarafından 2010 yılında geliştirilmiş olan bir ÇKKV yöntemidir. ARAS yönteminin ayırt edici özelliği alternatiflere ait fayda fonksiyonu değerlerinin, optimal durumdaki alternatife ait fayda fonksiyonu değeri ile karşılaştırılmasıdır. Bu özelliğinden dolayı oransal derecelendirme amacına en uygun yöntem olarak çalışma kapsamında tercih edilmiştir (Bakır ve Atalık, 2018:623).

ARAS yönteminin işleyişi denklemler eşliğinde sunulmuştur (Özbek, 2019:70-72).

ARAS yönteminde öncelikle karar matrisi hazırlanmalıdır. Karar matrisi yapısı CODAS yönteminde gösterilen Eşitlik 18 ile aynıdır.

İzleyen adımda fayda kriterleri için optimum değerler Eşitlik 28 kullanılarak bulunur.

x_{0j} : j kriterine göre optimum değer

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad (28)$$

İzleyen adımda maliyet kriterleri için optimum değerler Eşitlik 29 kullanılarak bulunur.

$$x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad (29)$$

Bu değerler karar matrisinin ilk satırına eklenir. Karar matrisinin ARAS yöntemine göre yeni hali Eşitlik 30'da gösterilmiştir.

i . alternatif; $i = 0,1,2, \dots, m$

$$\begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \ddots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (30)$$

Maliyet yönlü kriterler için Eşitlik 31 kullanılarak karar matrisi standart hale getirilir.

$$\frac{1}{x_{ij}}; \forall \text{ maliyet kriteri için} \quad (31)$$

Karar matrisindeki değerler Eşitlik 32 kullanılarak normalize edilir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}}; \forall i, j \text{ için} \quad (32)$$

ARAS yöntemine göre normalizasyon işleminin ardından ağırlıklı normalize değerler hesaplanmalıdır. Bu adım CODAS yöntemindeki Eşitlik 21 ile aynıdır.

Optimumluk fonksiyonu Eşitlik 33 kullanılarak hesaplanır.

S_i : i alternatifi optimumluk fonksiyonu

$$S_i = \sum_{j=1}^n r_{ij}; i = 0,1,2, \dots, m \quad (33)$$

ARAS yönteminin son adımında fayda değerleri Eşitlik 34 kullanılarak hesaplanır.

K_i : i alternatifinin fayda değeri

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}; i = 0,1,2, \dots, m \quad (34)$$

Tablo 5'te ARAS yönteminin kullanıldığı çalışmalara bakıldığında da personel temini, performans ölçümü ve alan değerlendirmeleri gibi pek çok farklı seçim probleminde kullanıldığı ancak havalimanlarına ilişkin daha az sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir.

Tablo 5

ARAS Yöntemi Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Büyüközkan ve Güler (2020)	Akıllı saatler üzerine bir araştırma	SAW ve ARAS
Ghenai vd. (2020)	Hibrit yöntemi kullanılarak yenilebilir enerji sistemleri üzerine bir araştırma	SWARA ve ARAS
Yıldırım vd. (2019)	Havayolu firmalarında personel temini	ARAS
Bayrakçı ve Aksoy (2019)	Bireysel emeklilik şirketlerinin performanslarının incelenmesi	ARAS ve COPRAS
Işık (2019)	Türk bankacılık sektöründe bankaların performans değerlendirilmesi	ARAS
Karabašević vd. (2018)	Yazılım şirketlerinin test yönetimlerinin değerlendirilmesi	ARAS
Kenger ve Organ (2017)	Bankalarda yer alan personel seçimlerin değerlendirilmesi	ARAS
Ecer (2016)	Kurumsal firmalarda yazılım seçimi	ARAS
Paul vd. (2016)	Hindistan polislerinin performans değerlendirilmesi	ARAS
Zavadskas vd. (2010)	Alışverişlerde meydana gelen taksit alternatiflerinin değerlendirilmesi	ARAS

2.4. Bulanık CODAS Yöntemi

Bulanık CODAS (Combinative Distance-based Assessment - Birleştirilebilir Uzaklık Tabanlı Değerlendirme) yöntemi, kesin uzaklıklar yerine bulanık ağırlıklı Hamming uzaklığı ve bulanık ağırlıklı Öklid uzaklığı kullanan bir ÇKKV yöntemidir. CODAS yöntemi gibi Bulanık CODAS yöntemi de oldukça yeni bir yöntemdir. Yöntemin işleyişi denklemler eşliğinde verilmiştir (Katrancı ve Kundakcı, 2020b:963-965).

Bulanık CODAS yöntemi kapsamında ilk olarak bulanık karar matrisi oluşturulmaktadır. Bulanık karar matrisi Tablo 6'daki sözel ifadelere göre yapılan değerlendirmeler ile oluşturulur.

\tilde{x}_{ijd} : *i* alternatifi *j* kriteri *d* karar verici performans değeri alt limit

\tilde{x}_{ijdm} : *i* alternatifi *j* kriteri *d* karar verici performans değeri orta nokta

\tilde{x}_{ijdu} : *i* alternatifi *j* kriteri *d* karar verici performans değeri üst limit

Tablo 6

Bulanık Alternatif Değerlendirme Ölçeği

Sözel İfade	\tilde{x}_{ijd}	\tilde{x}_{ijdm}	\tilde{x}_{ijdu}
Çok Düşük	0	0	1
Düşük	0	1	3
Orta Düşük	1	3	5
Orta	3	5	7
Orta Yüksek	5	7	9
Yüksek	7	9	10
Çok Yüksek	9	10	10

Tablo 6'ya göre yapılan bulanık performans değerlendirmeleri Eşitlik 35, 36 ve 37 kullanılarak birleştirilir.

\tilde{x}_{ijl} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık performans değeri alt limit

\tilde{x}_{ijm} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık performans değeri orta nokta

\tilde{x}_{iju} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık performans değeri üst limit

$$\tilde{x}_{ijl} = \frac{\sum_{d=1}^D \tilde{x}_{ijd}}{D} \quad (35)$$

$$\tilde{x}_{ijm} = \frac{\sum_{d=1}^D \tilde{x}_{ijdm}}{D} \quad (36)$$

$$\tilde{x}_{iju} = \frac{\sum_{d=1}^D \tilde{x}_{ijdu}}{D} \quad (37)$$

Fayda kriterleri için bulanık normalize performans değerleri Eşitlik 38, 39 ve 40 kullanılarak hesaplanır.

\tilde{n}_{ijl} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık normalize performans alt limit

\tilde{n}_{ijm} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık normalize performans orta nokta

\tilde{n}_{iju} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık normalize performans üst limit

$$\tilde{n}_{ijl} = \frac{\tilde{x}_{ijl}}{\max_j \tilde{x}_{iju}} \quad (38)$$

$$\tilde{n}_{ijm} = \frac{\tilde{x}_{ijm}}{\max_j \tilde{x}_{iju}} \quad (39)$$

$$\tilde{n}_{iju} = \frac{\tilde{x}_{iju}}{\max_j \tilde{x}_{iju}} \quad (40)$$

Maliyet kriterleri için bulanık normalize performans değerleri Eşitlik 41, 42 ve 43 kullanılarak hesaplanır.

$$\tilde{n}_{ijl} = \frac{\min_j \tilde{x}_{ijl}}{\tilde{x}_{iju}} \quad (41)$$

$$\tilde{n}_{ijm} = \frac{\min_j \tilde{x}_{ijl}}{\tilde{x}_{ijm}} \quad (42)$$

$$\tilde{n}_{iju} = \frac{\min_j \tilde{x}_{ijl}}{\tilde{x}_{ijl}} \quad (43)$$

Bulanık ağırlıklı normalize performans değerleri Eşitlik 44, 45 ve 46 kullanılarak hesaplanır.

\tilde{r}_{ijl} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık ağırlıklı normalize performans alt limit

\tilde{r}_{ijm} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık ağırlıklı normalize performans orta nokta

\tilde{r}_{iju} : *i* alternatifi *j* kriteri bulanık ağırlıklı normalize performans üst limit

$$\tilde{r}_{ijl} = r w_{jl} \tilde{n}_{ijl} \quad (44)$$

$$\tilde{r}_{ijm} = r w_{jm} \tilde{n}_{ijm} \quad (45)$$

$$\tilde{r}_{iju} = r w_{ju} \tilde{n}_{iju} \quad (46)$$

Bulanık negatif ideal çözüm değerleri Eşitlik 47, 48 ve 49 kullanılarak hesaplanır.

$\tilde{N}S_{jl}$: *j* kriteri bulanık negatif ideal değer alt limit

$\tilde{N}S_{jm}$: *j* kriteri bulanık negatif ideal değer orta nokta

$\tilde{N}S_{ju}$: *j* kriteri bulanık negatif ideal değer üst limit

$$\tilde{N}S_{jl} = \min_j \tilde{r}_{ijl} \quad (47)$$

$$\tilde{N}S_{jm} = \min_j \tilde{r}_{ijm} \quad (48)$$

$$\tilde{N}S_{ju} = \min_j \tilde{r}_{iju} \quad (49)$$

Her bir alternatifiin Öklid uzaklık değeri Eşitlik 50 kullanılarak bulunur.

ED_i : *i* alternatifi Öklid uzaklık değeri

$$ED_i = \sum_{j=1}^n \left[\sqrt{\frac{(\tilde{r}_{ijl} - \tilde{N}S_{jl})^2 + 2(\tilde{r}_{ijm} - \tilde{N}S_{jm})^2 + (\tilde{r}_{iju} - \tilde{N}S_{ju})^2}{4}} \right] \quad (50)$$

Her bir alternatifiin Hamming uzaklık değeri Eşitlik 51 kullanılarak bulunur.

HD_i : *i* alternatifi Hamming uzaklık değeri

$$HD_i = \sum_{j=1}^n \left[\frac{|\tilde{r}_{ijl} - \tilde{N}S_{jl}| + 2|\tilde{r}_{ijm} - \tilde{N}S_{jm}| + |\tilde{r}_{iju} - \tilde{N}S_{ju}|}{4} \right] \quad (51)$$

Taksicab uzaklıklarının bulunmasının ardından görelî değerler matrisi hesaplanır.

Bunun için öncelikle eşik fonksiyonu Eşitlik 52'deki gibi tanımlanır.

τ : eşik parametresi; $0,01 \leq \tau \leq 0,05$

k : alternatif; $k = 1,2,3, \dots, m$

$\psi(ED_i - ED_k)$: eşik fonksiyonu

$$\psi(ED_i - ED_k) = \begin{cases} |ED_i - ED_k| < \tau \Rightarrow 0 \\ |ED_i - ED_k| \geq \tau \Rightarrow 1 \end{cases} \quad (52)$$

Eşik fonksiyonu yardımıyla Eşitlik 53 kullanılarak alternatiflerin birbirlerine göre görelî değerlendirilmesi yapılır.

k : alternatif; $k = 1,2,3, \dots, m$

p_{ik} : i . alternatifin k . alternatif ile görelî değerlendirmesi

$$p_{ik} = [ED_i - ED_k] + [\psi(ED_i - ED_k)][HD_i - HD_k] \quad (53)$$

Bulanık CODAS yöntemine göre son adımda her bir alternatifin değerlendirme puanı Eşitlik 54 kullanılarak bulunur.

AS_i : i . alternatifin değerlendirme puanı

$$AS_i = \sum_{k=1}^m p_{ik}, \forall i \text{ için} \quad (54)$$

Bulanık CODAS yöntemine göre en büyük değerlendirme puanı tüm kriterler bir arada incelendiğinde en iyi alternatifi göstermektedir.

Tablo 7'de Bulanık CODAS yöntemiyle yapılan çalışmalardan örnekler bulunmaktadır.

Tablo 7

Bulanık CODAS Yöntemi Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Katranç ve Kundakçı (2020b)	Yatırım için en uygun kripto para alternatifinin belirlenmesi	Bulanık CODAS
Karagöz vd. (2020)	Yeni bir üretim yer seçimi	Bulanık CODAS
Yeni ve Özçelik (2019)	Bir şirket için en uygun mühendis seçiminin yapılması	Bulanık CODAS
Yalçın ve Yapıcı Pehlivan (2019)	Bir imalatçı firma için mavi yakalı personel seçiminin yapılması.	Bulanık CODAS
Keshavarz Ghorabae vd. (2017)	Pazar segmentinin değerlendirilmesi ve seçim yapılması	Bulanık CODAS

2.5. Bulanık ARAS Yöntemi

Bulanık ARAS (Additive Ratio Assessment – Katkı Oranı Değerlendirmesi) yöntemi, Zavadkas ve Turskis tarafından 2010 yılında geliştirilmiş olan bir ÇKKV yöntemidir. Bulanık ARAS yönteminin işleyişi denklemler eşliğinde sunulmuştur (Oruç ve Arıcan, 2019:722-723).

Bulanık ARAS yönteminde öncelikle bulanık karar matrisi hazırlanmalıdır. Bunun için Tablo 6’da gösterilen ölçek kullanılır.

Tablo 6’ya göre yapılan bulanık performans değerlendirmeleri Bulanık CODAS yönteminde olduğu gibi Eşitlik 35, 36 ve 37 kullanılarak birleştirilir.

İzleyen adımda fayda kriterleri için bulanık optimum değerler Eşitlik 55, 56 ve 57 kullanılarak bulunur.

\tilde{x}_{0jl} : *j* kriteri bulanık optimum değer alt limit

\tilde{x}_{0jm} : *j* kriteri bulanık optimum değer orta nokta

\tilde{x}_{0ju} : *j* kriteri bulanık optimum değer üst limit

$$\tilde{x}_{0jl} = \max(\tilde{x}_{ijl}) \quad (55)$$

$$\tilde{x}_{0jm} = \max(\tilde{x}_{ijm}) \quad (56)$$

$$\tilde{x}_{0ju} = \max(\tilde{x}_{iju}) \quad (57)$$

Maliyet kriterleri için bulanık optimum değerler Eşitlik 58, 59 ve 60 kullanılarak bulunur.

$$\tilde{x}_{0jl} = \min(\tilde{x}_{ijl}) \quad (58)$$

$$\tilde{x}_{0jm} = \min(\tilde{x}_{ijm}) \quad (59)$$

$$\tilde{x}_{0ju} = \min(\tilde{x}_{iju}) \quad (60)$$

Maliyet yönlü kriterler için bulanık değerler Eşitlik 61, 62 ve 63 kullanılarak standart hale getirilir.

$$\frac{1}{\tilde{x}_{iju}}; \forall \text{ maliyet kriteri alt limit değeri için} \quad (61)$$

$$\frac{1}{\tilde{x}_{ijm}}; \forall \text{ maliyet kriteri orta nokta değeri için} \quad (62)$$

$$\frac{1}{\tilde{x}_{ijl}}; \forall \text{ maliyet kriteri üst limit değeri için} \quad (63)$$

Fayda kriterleri için bulanık değerler Eşitlik 64, 65 ve 66 kullanılarak normalize edilir.

\tilde{x}_{ijl}^* : *bulanık normalize değer alt limit*

\tilde{x}_{ijm}^* : *bulanık normalize değer orta nokta*

\tilde{x}_{iju}^* : *bulanık normalize değer üst limit*

$$\tilde{x}_{ijl}^* = \frac{\tilde{x}_{ijl}}{\sum_{i=0}^m [\tilde{x}_{ijl} + \tilde{x}_{ijm} + \tilde{x}_{iju}]} \quad (64)$$

$$\tilde{x}_{ijm}^* = \frac{\tilde{x}_{ijm}}{\sum_{i=0}^m [\tilde{x}_{ijl} + \tilde{x}_{ijm} + \tilde{x}_{iju}]} \quad (65)$$

$$\tilde{x}_{iju}^* = \frac{\tilde{x}_{iju}}{\sum_{i=0}^m [\tilde{x}_{ijl} + \tilde{x}_{ijm} + \tilde{x}_{iju}]} \quad (66)$$

Maliyet kriterleri için bulanık değerler Eşitlik 67, 68 ve 69 kullanılarak normalize edilir.

$$\tilde{x}_{ijl}^* = \frac{\frac{1}{\tilde{x}_{iju}}}{\sum_{i=0}^m \left[\frac{1}{\tilde{x}_{ijl}} + \frac{1}{\tilde{x}_{ijm}} + \frac{1}{\tilde{x}_{iju}} \right]} \quad (67)$$

$$\tilde{x}_{ijm}^* = \frac{\frac{1}{\tilde{x}_{ijm}}}{\sum_{i=0}^m \left[\frac{1}{\tilde{x}_{ijl}} + \frac{1}{\tilde{x}_{ijm}} + \frac{1}{\tilde{x}_{iju}} \right]} \quad (68)$$

$$\tilde{x}_{iju}^* = \frac{\frac{1}{\tilde{x}_{ijl}}}{\sum_{i=0}^m \left[\frac{1}{\tilde{x}_{ijl}} + \frac{1}{\tilde{x}_{ijm}} + \frac{1}{\tilde{x}_{iju}} \right]} \quad (69)$$

Bulanık ARAS yöntemine göre bulanık ağırlıklı normalize değerler Eşitlik 70, 71 ve 72 kullanılarak hesaplanır.

$$\tilde{r}_{ijl} = r w_{jl} \tilde{x}_{ijl}^* \quad (70)$$

$$\tilde{r}_{ijm} = r w_{jm} \tilde{x}_{ijm}^* \quad (71)$$

$$\tilde{r}_{iju} = r w_{ju} \tilde{x}_{iju}^* \quad (72)$$

Bulanık optimumluk fonksiyonu Eşitlik 73, 74 ve 75 kullanılarak hesaplanır.

\tilde{S}_{il} : bulanık optimumluk fonksiyonu alt limit

\tilde{S}_{im} : bulanık optimumluk fonksiyonu orta nokta

\tilde{S}_{iu} : bulanık optimumluk fonksiyonu üst limit

$$\tilde{S}_{il} = \sum_{j=1}^n \tilde{r}_{ijl} \quad (73)$$

$$\tilde{S}_{im} = \sum_{j=1}^n \tilde{r}_{ijm} \quad (74)$$

$$\tilde{S}_{iu} = \sum_{j=1}^n \tilde{r}_{iju} \quad (75)$$

Bulanık optimum fonksiyon değerleri Eşitlik 76 kullanılarak durulaştırılır.

S_i : *i* alternatifi durulaştırılmış optimumluk fonksiyonu

$$S_i = \frac{\tilde{S}_{il} + \tilde{S}_{im} + \tilde{S}_{iu}}{3} \quad (76)$$

Bulanık ARAS yönteminin son adımında fayda değerleri ARAS yönteminde olduğu gibi Eşitlik 34 kullanılarak hesaplanır.

Tablo 7’de Bulanık ARAS yönteminin kullanıldığı çalışmalara örnekler verilmiştir.

Tablo 7

Bulanık ARAS Yöntemi Literatür İncelemesi

Çalışmanın yazarı/yazarları	Çalışmanın konusu	Kullanılan yöntem/ler
Oruç ve Arıcan (2019)	Isparta'da polis merkezi için en iyi kuruluş yerinin belirlenmesi	Bulanık AHP ve Bulanık ARAS
Ulutaş (2019)	Bir tekstil firması için tedarikçi seçimi	Bulanık SWARA ve Bulanık ARAS
Rostamzade vd. (2017)	KOBİ'lerde tedarik zinciri yönetimi performans ölçümü	Bulanık ARAS
Liao vd. (2016)	Saat üretimi yapan bir firma için en uygun tedarikçi seçimi	Bulanık AHS ve Bulanık ARAS
Turskis ve Zavadskas (2010)	Lojistik merkez yeri seçimi	AHS ve Bulanık ARAS

3. Uygulama

Uygulamanın ilk aşamasında, havayolu ulaşımını tercih eden yolcular bakış açısı baz alınarak havalimanlarını değerlendirme kriterleri belirlenmiş ve belirlenen kriterlerin açıklamaları yapılmıştır. Kriterlerin belirlenmesi amacıyla havayolu ile sık seyahat eden 4 akademisyen ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan akademik personelin 3'ü yıl içerisinde düzenlenen pek çok akademik kongreye katılım göstermekte ve bunun için sıklıkla yurt içi ve yurt dışına uçuşlar yapmaktadırlar. Buna ilaveten ayrıca bu akademisyenlerden 1'i İstanbul'da özel bir üniversitede her hafta ders vermeye gittiği için havayolu ulaşımını sıklıkla kullanmaktadır. Görüşü alınan bir diğer dördüncü akademisyen de havacılık sektöründe 5 yıl yer hizmeti deneyimine sahip ve halen ulaştırma hizmetleri bölümü, sivil havacılık kabin hizmetleri programında öğretim görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Yolcular açısından havalimanlarının değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken kriterler, bu kriterlerin ölçüm birimleri ve ideal durumları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8

Kriter Bilgileri

Kriter Kodu	Kriter Türü	Kriter Adı	Ölçüm Birimi
Y1	Maliyet	Şehir Merkezine Uzaklık	km
Y2	Fayda	Terminal Alanı Büyüklüğü	m ²
Y3	Fayda	Yolcu Check-in Bankosu	Adet
Y4	Fayda	Yolcu Pasaport Kabini	Adet
Y5	Fayda	Bilet Satış Ofisi	Adet
Y6	Fayda	Kafe-Büfe	Adet
Y7	Fayda	Otopark-Araç Kapasite	Adet
Y8	Fayda	Toplam Uçuş	Adet

Ülkelerin son yıllarda havacılık sektörüne yaptıkları yatırımlar ve sektörün diğer ulaşım ağlarına göre daha hızlı, daha güvenli ve daha rahat oluşu yolcular tarafından en çok tercih edilen bir ulaşım ağı konuma taşımaktadır.

Yolcular uçuşlarını gerçekleştirmeden önce pek çok kriteri düşünerek havalimanlarını tercih etmektedirler. Literatür araştırması (Y8 kodlu kriter, Köleoğlu ve Demirel, 2019:358), ve bu çalışmada uzman görüşü olarak yararlanılan havayolu ulaşımını sık kullanan akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda (Y1-Y7 kodlu kriterler) kriterler belirlenmiştir. Söz konusu kriterlerin ne anlama geldiği şu şekilde açıklanmıştır;

- *Şehir merkezine uzaklık*; yolcuların havalimanlarına transferlerinde vasıta bulmaları durumu ve yolcuların ulaşımı açısından zaman ve maliyete etkisi,
- *Terminal alanı büyüklüğü*; yolcuların ihtiyaçlarına yönelik tesislerin fazla olması ve yolcuların terminalde daha geniş bir alanda hareket edebilmelerine etkisi,
- *Yolcu check-in banko sayısı*; bankoların sayısı, yolcuların işlemleri için sırada bekleme süreleri ve uçuş işlemlerinin kolaylığına etkisi,
- *Yolcu pasaport kabini sayısı*; yolcuların dış hat uçuşları öncesi ve sonrasında pasaport kontrollerinde karşılacakları yoğunluğun ortadan kaldırılması ve işlemlerin daha hızlı bir şekilde yerine getirilmesine etkisi,
- *Bilet satış ofisi sayısı*; yolcuların uçuşlara yönelik bilet alımı, iptali veya değişiklikleri kolaylıkla yapmalarına etkisi,
- *Kafe-büfe sayısı*; yolcuların uçuş öncesi ve sonrası ihtiyaçlarını gidermesi ve uçuşa kadar daha rahat bir vakit geçirilmesine etkisi,
- *Otopark-araç kapasitesi*; yolcuların havalimanlarına şahsi araçlarıyla ulaşmaları sonucunda veya yolcu uğurlamaya/karşılamaya gelenlerin araçlarını havalimanlarında park edebilme erişimi noktasında önemi,
- *Toplam uçuş sayısı*; uçuş sayısındaki çeşitliliğin fazla oluşu yolcuların daha çok tercih edebilmesi ve uçuş saatlerinin yolculara yönelik planlanmasına etkisi.

Havaalanında personelin iletişim yeteneği nitel kriter olarak belirtilmiş ancak 3 havalimanını da bu açıdan değerlendirebilecek uzmanlar mevcut olmadığından kapsam dışında bırakılmıştır. Görüşme yapılan akademik kadro, çalışma kapsamındaki havalimanı alternatiflerinin her birine ait bir uçuş gerçekleştirmedikleri yani alternatiflerin sadece bir kısmını kullandıkları için bu çalışmada nitel kriterler tercih edilmemiştir. Çalışma kapsamı içerisinde akademik kadrodan sadece kriterlerin belirlenmesinde ve kriterlerin önem derecelerini bulmak için kriter puanlaması yapılması noktasında faydalanılmıştır.

Kriterlerin belirlenmesinin ardından önem düzeylerini tespit etmek için Bulanık SWARA yöntemi ile değerlendirmeler yapılmıştır. İlk aşamada uzmanlar birlikte görüşme yaparak kriterler en önemliden en önemsiz doğru sıralanmıştır. Daha sonra her bir değerlendirici birbirinden bağımsız olarak her bir kriterin kendinden sonra gelen kritere göre önem seviyesini Tablo 2’de sunulmuş olan ölçeğe göre belirlemiştir. Değerlendiricilerden birinin verdiği cevaplara göre oluşan değerler örnek olarak Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9

Değerlendirici 1’e göre Değerler

Kriter	S_{j1l}	S_{j1m}	S_{j1u}
Y1			
Y8	0,00	0,00	0,30
Y7	0,00	0,25	0,50
Y3	0,00	0,25	0,50
Y6	0,00	0,25	0,50
Y4	0,00	0,00	0,30
Y2	0,00	0,25	0,50
Y5	0,00	0,25	0,50

Görüşlerin alınmasının ardından Eşitlik 3, 4 ve 5 kullanılarak bu görüşler birleştirilmiştir. Görüşlerin birleştirilmesi ile oluşan üçgen bulanık sayılar Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10

Birleştirilmiş Görüşler

Kriter	S_{jl}	S_{jm}	S_{ju}
Y1			
Y8	0,000000	0,000000	0,300000
Y7	0,000000	0,250000	0,500000
Y3	0,175000	0,375000	0,575000
Y6	0,150000	0,375000	0,600000
Y4	0,125000	0,187500	0,475000
Y2	0,125000	0,312500	0,575000
Y5	0,175000	0,375000	0,575000

İzleyen aşamada katsayı değerleri Eşitlik 7, 8 ve 9 yardımıyla bulunmuştur. Bulunan değerler Tablo 11’deki gibidir.

Tablo 11

\tilde{k}_j Değerleri

Kriter	k_{jl}	k_{jm}	k_{ju}
Y1	1,000000	1,000000	1,000000
Y8	1,000000	1,000000	1,300000
Y7	1,000000	1,250000	1,500000
Y3	1,175000	1,375000	1,575000

Y6	1,150000	1,375000	1,600000
Y4	1,125000	1,187500	1,475000
Y2	1,125000	1,312500	1,575000
Y5	1,175000	1,375000	1,575000

Bulanık SWARA yöntemine göre izleyen aşamada Eşitlik 10, 11 ve 12 kullanılarak bulunan değerler Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12

\tilde{q}_j Değerleri

Kriter	q_{jl}	q_{jm}	q_{ju}
Y1	1,000000	1,000000	1,000000
Y8	0,769231	1,000000	1,000000
Y7	0,512821	0,800000	1,000000
Y3	0,325600	0,581818	0,851064
Y6	0,203500	0,423140	0,740056
Y4	0,137966	0,356329	0,657827
Y2	0,087598	0,271489	0,584735
Y5	0,055618	0,197446	0,497647

Bu işlemin ardından bulanık göreceli ağırlıklar Eşitlik 13, 14 ve 15 kullanılarak hesaplanmıştır. Bulunan değerler Tablo 13’te gösterildiği gibidir.

Tablo 13

Bulanık Göreceli Ağırlıklar

Kriter	rw_{jl}	rw_{jm}	rw_{ju}
Y1	0,157945	0,215972	0,323380
Y8	0,121496	0,215972	0,323380
Y7	0,080997	0,172778	0,323380
Y3	0,051427	0,125657	0,275217
Y6	0,032142	0,091387	0,239319
Y4	0,021791	0,076957	0,212728
Y2	0,013836	0,058634	0,189092
Y5	0,008784	0,042643	0,160929

İzleyen aşamada durulaştırılmış bulanık göreceli ağırlıklar Eşitlik 16, durulaştırılmış normalize ağırlıklar Eşitlik 17 kullanılarak bulunmuş ve Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14

Durulaştırılmış Göreceli ve Normalize Ağırlıklar

Kriter kodu	Kriter adı	rw_j	w_j
Y1	Şehir merkezine uzaklık	0,232432	0,197208
Y8	Toplam uçuş	0,220283	0,186900
Y7	Otopark-Araç kapasite	0,192385	0,163230
Y3	Yolcu check-in bankosu	0,150767	0,127919
Y6	Kafe-Büfe	0,120949	0,102620
Y4	Yolcu pasaport kabini	0,103826	0,088091
Y2	Terminal alanı büyüklüğü	0,087187	0,073974
Y5	Bilet satış ofisi	0,070786	0,060058

Tablo 14’te bulunan verilere göre en önemli kriter “Şehir merkezine uzaklık” iken en önemsiz kriter “Bilet satış ofisi” olarak uzman görüşleri doğrultusunda tespit edilmiştir. Yolcuların havalimanlarını tercih ederken transferleri konusunda mesafenin kısa oluşu ve havalimanlarına daha kısa sürede ulaşım konularını dikkate almalarından dolayı “Şehir merkezine uzaklık” kriteri diğer kriterlerden daha önemli olduğu sonucuna varılabilir. Uçuş işlemlerinin interaktif olarak internet üzerinden yapılabilme imkânının olması da havalimanlarında bilet satış ofisi ihtiyacını azaltmış ve dolayısıyla “Bilet satış ofisi” kriteri diğer kriterlere oranla ağırlığı düşük çıkmıştır.

Kriter ağırlıkları bulunduktan sonra çalışma kapsamında olan 3 havalimanının değerlendirme kriterlerini içeren verileri toplanmıştır. Toplanan verilere göre oluşturulan karar matrisi Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15

Karar Matrisi

Kriter Kodu	Kriter Adı	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Kriter 1	Şehir merkezine uzaklık	35	63	7
Kriter 2	Terminal alanı büyüklüğü	6.700	16.890	1.460
Kriter 3	Yolcu check-in bankosu	8	11	5
Kriter 4	Yolcu pasaport kabini	6	12	1
Kriter 5	Bilet satış ofisi	1	2	1
Kriter 6	Kafe-Büfe	2	4	1
Kriter 7	Otopark-araç kapasite	100	436	50
Kriter 8	Toplam uçuş	507	2.236	147

Kaynaklar: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü’nün (DHMİ) web sitesindeki sayfalardan (URL1; URL2; URL3: Erişim Tarihi: 26.06.2020) ve Isparta Süleyman Demirel, Denizli Çardak ve Uşak Havalimanları’nda faaliyet gösteren bir havalimanı yer hizmeti firmasından elde edilmiştir.

Karar matrisi verileri toplandıktan sonra CODAS yöntemine göre alternatiflerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle değerler normalize edilmiştir. CODAS yöntemine göre normalize karar matrisi Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo16

Normalize Karar Matrisi (CODAS)

	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Kriter 1	0,200000	0,111111	1,000000
Kriter 2	0,396684	1,000000	0,086442
Kriter 3	0,727273	1,000000	0,454545
Kriter 4	0,500000	1,000000	0,083333
Kriter 5	0,500000	1,000000	0,500000
Kriter 6	0,500000	1,000000	0,250000
Kriter 7	0,229358	1,000000	0,114679
Kriter 8	0,226744	1,000000	0,065742

CODAS yöntemine göre bir sonraki adım ağırlıklı normalize değerlerin hesaplanmasıdır. Ağırlıklı normalize değerlerin bulunmasında Bulanık SWARA yönteminden elde edilen ağırlıklar kullanılmıştır. Ardından her bir kriter için negatif ideal çözüm değeri Eşitlik 22 kullanılarak bulunmuştur. Ağırlıklı normalize karar matrisi ve negatif ideal çözüm değerleri Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17

r_{ij}, ns_j Değerleri (CODAS)

	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3	ns_j
Kriter 1	0,039442	0,021912	0,197208	0,021912
Kriter 2	0,029344	0,073974	0,006394	0,006394
Kriter 3	0,093032	0,127919	0,058145	0,058145
Kriter 4	0,044046	0,088091	0,007341	0,007341
Kriter 5	0,030029	0,060058	0,030029	0,030029
Kriter 6	0,051310	0,102620	0,025655	0,025655
Kriter 7	0,037438	0,163230	0,018719	0,018719
Kriter 8	0,042378	0,186900	0,012287	0,012287

Her bir alternatifin negatif ideal çözümden Öklid ve Taksicab uzaklıkları bulunmuştur.

Öklid ve Taksicab uzaklıkları Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18

E_i, T_i Değerleri

	E_i	T_i
Alternatif 1	0,072886	0,186536
Alternatif 2	0,272313	0,644221
Alternatif 3	0,175296	0,175296

CODAS yöntemine göre eşik fonksiyonları hesaplanmıştır. Eşik fonksiyonu hesabında yer alan eşik parametresi için 5 farklı durum da (0,01; 0,02; 0,03; 0,04; 0,05) denenmiştir. Tüm durumlarda eşik fonksiyonu değerleri aynı çıkmıştır. Bulunan değerler Tablo 19’dadır.

Tablo 19

Eşik Fonksiyonu Değerleri

	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Alternatif 1	0	1	1
Alternatif 2	1	0	1
Alternatif 3	1	1	0

Eşik fonksiyonu değerleri aynı olduğu için bundan sonraki aşamalarda da aynı sonuçlar elde edilmiştir. CODAS yöntemine göre izleyen tablolar da beş farklı parametre denemesini

içermektedir. Eşik fonksiyonu yardımıyla Eşitlik 26 kullanılarak alternatiflerin birbirlerine göre görelî değerlendirilmesi Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20

Görelî Değerlendirmeler

	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Alternatif 1	0,000000	-0,657112	-0,091170
Alternatif 2	0,657112	0,000000	0,565942
Alternatif 3	0,091170	-0,565942	0,000000

CODAS yöntemine göre son adımda her bir alternatifin değerlendirme puanı Eşitlik 27 kullanılarak bulunmuştur. Bulunan değerler ve buna bağılı olarak elde edilen sıralamalar Tablo 219’dedir.

Tablo 21

Değerlendirme Puanları

	H_i	Sıralama
Alternatif 1	-0,748282	3
Alternatif 2	1,223054	1
Alternatif 3	-0,474772	2

Tablo 21’de görüldüğü üzere; alternatif 2 - Denizli Çardak Havalimanı 1.sırada, alternatif 3 - Uşak Havalimanı 2.sırada ve alternatif 1 - Isparta Süleyman Demirel Havalimanı da 3.sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

CODAS yöntemine göre çıkan bu sonuçların ardından aynı karar matrisine ARAS yöntemi uygulanmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. ARAS yönteminin de ilk adımı CODAS gibi karar matrisidir. Bu karar matrisi Tablo 13’de gösterilmiştir. ARAS yönteminde izleyen aşamada fayda kriterleri için optimum değerler Eşitlik 28, maliyet kriterleri için optimum değerler Eşitlik 29 kullanılarak bulunmuş ve karar matrisine eklenmiştir. Optimum değerleri de içeren karar matrisi Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22

ARAS Yeni Karar Matrisi

	Kriter adı	Optimum	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Kriter 1	Şehir merkezine uzaklık	7	7	35	63
Kriter 2	Terminal alanı büyüklüğü	16.890	6.700	16.890	1.460
Kriter 3	Yolcu check-in bankosu	11	8	11	5
Kriter 4	Yolcu pasaport kabini	12	6	12	1
Kriter 5	Bilet satış ofisi	2	1	2	1
Kriter 6	Kafe-Büfe	4	2	4	1
Kriter 7	Otopark-araç kapasite	436	100	436	50
Kriter 8	Toplam uçuş	2.236	507	2.236	147

Daha sonra maliyet yönlü kriterler için Eşitlik 31 kullanılarak karar matrisi standart hale getirilmiştir. Standart karar matrisi Tablo 23'tedir.

Tablo 23

ARAS Standart Karar Matrisi

	Optimum	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Kriter 1	0,142857	0,028571	0,015873	0,142857
Kriter 2	16.890	6.700	16.890	1.460
Kriter 3	11	8	11	5
Kriter 4	12	6	12	1
Kriter 5	2	1	2	1
Kriter 6	4	2	4	1
Kriter 7	436	100	436	50
Kriter 8	2.236	507	2.236	147

İzleyen adımda karar matrisindeki değerler Eşitlik 32 kullanılarak normalize edilmiştir.

ARAS yöntemine göre normalize karar matrisi Tablo 24'tedir.

Tablo 24

ARAS Normalize Karar Matrisi

	Optimum	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Kriter 1	0,432692	0,086538	0,048077	0,432692
Kriter 2	0,402718	0,159752	0,402718	0,034812
Kriter 3	0,314286	0,228571	0,314286	0,142857
Kriter 4	0,387097	0,193548	0,387097	0,032258
Kriter 5	0,333333	0,166667	0,333333	0,166667
Kriter 6	0,363636	0,181818	0,363636	0,090909
Kriter 7	0,426614	0,097847	0,426614	0,048924
Kriter 8	0,436208	0,098908	0,436208	0,028677

ARAS yöntemine göre normalizasyon işleminin ardından ağırlıklı normalize değerler hesaplanmalıdır. Bu değerlerin hesaplanmasında Bulanık SWARA yönteminden elde edilen ağırlıklar kullanılmıştır. ARAS yöntemine göre elde edilen ağırlıklı normalize karar matrisi Tablo 25'tedir.

Tablo 25

ARAS Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

	Optimum	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Kriter 1	0,085330	0,017066	0,009481	0,085330
Kriter 2	0,029791	0,011818	0,029791	0,002575
Kriter 3	0,040203	0,029239	0,040203	0,018274
Kriter 4	0,034100	0,017050	0,034100	0,002842
Kriter 5	0,020019	0,010010	0,020019	0,010010
Kriter 6	0,037316	0,018658	0,037316	0,009329
Kriter 7	0,069636	0,015972	0,069636	0,007986
Kriter 8	0,081527	0,018486	0,081527	0,005360

ARAS yönteminde daha sonra her bir alternatif için optimumluk fonksiyonu ve fayda değerleri hesaplanmıştır. Bulunan değerler ve buna bağlı olarak alternatiflerin sıralamaları Tablo 26’da verilmiştir.

Tablo 26

ARAS S_i , K_i ve Sıra Değerleri

	S_i	K_i	Sıra
x_0	0,397923	1,000000	
Alternatif 1	0,138297	0,347548	3
Alternatif 2	0,322074	0,809387	1
Alternatif 3	0,141706	0,356113	2

Bütün kriterler incelendiğinde alternatif 2’de yer alan Denizli Çardak Havalimanı’nın 1.sırada, alternatif 1’in yani Isparta Süleyman Demirel Havalimanı’nın da 3.sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çıkan bu sonuçlara göre; Denizli Çardak Havalimanı, Isparta Süleyman Demirel Havalimanı’na göre her ne kadar şehir merkezine daha uzak da olsa;

- toplam uçuş sayısının fazla oluşu uçuş alternatifini sağlaması konusunda,
- bilet satış ofisi, check-in bankosu ve pasaport kabinlerinin daha çok oluşu işlemlerin kısa sürede ve rahat sonuçlanmasına,
- otopark-araç kapasitesi ve kafe-büfe sayılarının da yeterli oluşu yolculara kolaylık sağlamasına ve
- son olarak terminal alanının büyüklüğünün yolculara ferah bir ortam sunmasına fayda sağladığı için böyle bir sıralamanın olduğu sonucuna varılabilir.

Çalışmada bu noktadan sonra kritere göre alternatiflerin aldıkları değerler için göreceli bir değerlendirme yapılmıştır. Terminalin aşırı büyük veya aşırı küçük olmasının yolcu açısından nitel olarak değerlendirilmesi düşüncesinden hareketle adı geçen ÇKKV yöntemlerinin bulanık versiyonları ile de hesaplamalar yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle bir form hazırlanarak bulanık veriler toplanmıştır. Bulanık veriler Tablo 6’da yer alan bulanık alternatif değerlendirme ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Bulanık alternatif değerlendirme ölçeğine göre elde edilen verilere sırasıyla Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemleri uygulanmıştır. İlk kriter açısından ilk değerlendiricinin verdiği cevaplar örnek olarak Tablo 27’de verilmiştir.

Tablo 27

İlk Kriter Açısından Değerlendirme

	\tilde{x}_{i1l}	\tilde{x}_{i1m}	\tilde{x}_{i1u}
Alternatif 1	5	7	9
Alternatif 2	1	3	5
Alternatif 3	7	9	10

Tablo 6'ya göre yapılan bulanık performans değerlendirmeleri Eşitlik 35, 36 ve 37 kullanılarak birleştirilmiştir. Bulunan değerler Tablo 28'de gösterilmiştir.

Tablo 28

İlk Kriter için Birleştirilmiş Değerlendirme

	\tilde{x}_{i1l}	\tilde{x}_{i1m}	\tilde{x}_{i1u}
Alternatif 1	3,666667	5,666667	7,666667
Alternatif 2	0,333333	1,666667	3,666667
Alternatif 3	6,333333	8,333333	9,666667

İlk kriter için bulanık normalize performans değerleri Eşitlik 39 – 44 kullanılarak hesaplanmıştır. İlk kriter açısından bulanık normalize performans değerleri Tablo 29'da gösterilmiştir.

Tablo 29

İlk Kriter için Bulanık Normalize Değerler

	\tilde{n}_{i1l}	\tilde{n}_{i1m}	\tilde{n}_{i1u}
Alternatif 1	0,379310	0,586207	0,793103
Alternatif 2	0,034483	0,172414	0,379310
Alternatif 3	0,655172	0,862069	1,000000

Bulanık ağırlıklı normalize performans değerleri Eşitlik 44, 45 ve 46 kullanılarak hesaplanmıştır. İlk kriter açısından bulanık ağırlıklı normalize performans değerleri Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30

İlk Kriter için Bulanık Ağırlıklı Normalize Değerler

	\tilde{r}_{i1l}	\tilde{r}_{i1m}	\tilde{r}_{i1u}
Alternatif 1	0,059910	0,126604	0,256474
Alternatif 2	0,005446	0,037237	0,122662
Alternatif 3	0,103481	0,186183	0,323380

Her bir alternatifin Öklid ve Hamming uzaklık değeri Eşitlik 50 ve 51 kullanılarak bulunmuştur. Bulunan değerler Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31

Öklid ve Hamming Uzaklıkları

	ED_i	HD_i
Alternatif 1	0,387399	0,343067
Alternatif 2	0,602782	0,539170
Alternatif 3	0,153516	0,149162

Eşik fonksiyonu değerleri için beş farklı parametre de (0,01; 0,02; 0,03; 0,04; 0,05) denenmiş ve aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Bulunan değerler Tablo 32'dedir.

Tablo 32

Eşik Fonksiyonu

	Alternatif 1	Alternatif 2	Alternatif 3
Alternatif 1	0	1	1
Alternatif 2	1	0	1
Alternatif 3	1	1	0

Daha sonra Eşitlik 53 kullanılarak alternatiflerin birbirlerine göre görelî değerlendirilmesi yapılmış, Eşitlik 54 yardımıyla her bir alternatifin değerlendirme puanı hesaplanmış ve değerler büyükten küçüğe sıralanmıştır. Değerlendirme puanları ve sıralamalar Tablo 33'tedir.

Tablo 33

Değerlendirme Puanı ve Sıralama

	AS_i	Sıra
Alternatif 1	0,016301	2
Alternatif 2	1,250760	1
Alternatif 3	-1,267061	3

Bulanık değerlendirmelere dayalı olarak Bulanık CODAS yöntemine göre de klasik ÇKKV yöntemleri gibi Denizli Çardak Havalimanı ilk sırada yer almıştır. Ancak bulanık değerlendirmelere göre Isparta Süleyman Demirel Havalimanı ile Uşak Havalimanı sıralaması değişmiştir. Bulanık CODAS yöntemine göre değerlendirmelerin ardından Bulanık ARAS yöntemi ile hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Tablo 27 ve 28'de gösterilen bulanık değerlendirmeler ile birleştirilmiş bulanık değerlendirmeler Bulanık ARAS yönteminde de aynıdır. İzleyen adımda fayda kriterleri için bulanık optimum değerler Eşitlik 55, 56 ve 57 kullanılarak, maliyet kriterleri için bulanık optimum değerler Eşitlik 58, 59 ve 60 kullanılarak bulunmuştur. Fayda kriterleri için bulanık değerler Eşitlik 64, 65 ve 66 kullanılarak, maliyet kriterleri için bulanık değerler Eşitlik 67, 68 ve 69 kullanılarak normalize edilmiştir. Bulanık ARAS yöntemine göre ilk kriter açısından bulanık normalize performans değerleri Tablo 34'te gösterilmiştir.

Tablo 34

İlk Kriter için Bulanık Normalize Değerler (Bulanık ARAS)

	\tilde{x}_{i1l}^*	\tilde{x}_{i1m}^*	\tilde{x}_{i1u}^*
\tilde{x}_{0j}^*	0,088785	0,116822	0,135514
Alternatif 1	0,051402	0,079439	0,107477
Alternatif 2	0,004673	0,023364	0,051402
Alternatif 3	0,088785	0,116822	0,135514

Bulanık ARAS yöntemine göre bulanık ağırlıklı normalize değerler Eşitlik 70, 71 ve 72 kullanılarak hesaplanmış ve Tablo 35'te gösterilmiştir.

Tablo 35

İlk Kriter için Bulanık Ağırlıklı Normalize Değerler (Bulanık ARAS)

	\tilde{r}_{i1l}	\tilde{r}_{i1m}	\tilde{r}_{i1u}
\tilde{r}_0	0,014023	0,025230	0,043823
Alternatif 1	0,008119	0,017157	0,034756
Alternatif 2	0,000738	0,005046	0,016622
Alternatif 3	0,014023	0,025230	0,043823

Bulanık optimumluk fonksiyonu Eşitlik 73, 74 ve 75 kullanılarak hesaplanmış ve Tablo 36'da gösterilmiştir.

Tablo 36

Bulanık Optimumluk Fonksiyonu

	\tilde{S}_{il}	\tilde{S}_{im}	\tilde{S}_{iu}
\tilde{S}_0	0,046099	0,118411	0,270066
Alternatif 1	0,022298	0,071591	0,201403
Alternatif 2	0,032814	0,098227	0,242866
Alternatif 3	0,017604	0,050134	0,147726

Bulanık optimum fonksiyon değerleri Eşitlik 76 kullanılarak durulaştırılmış ve son adımda fayda değerleri hesaplanarak büyükten küçüğe sıralanmıştır. Durulaştırılmış optimumluk fonksiyonları, fayda değerleri ve sıralama Tablo 37'de gösterilmiştir.

Tablo 37

Durulaştırılmış Optimumluk Fonksiyonu, Fayda Değerleri, Sıralama

	S_i	K_i	Sıra
Optimum	0,144859	1,000000	
Alternatif 1	0,098431	0,679495	2
Alternatif 2	0,124635	0,860393	1
Alternatif 3	0,071821	0,495803	3

Bulanık değerlendirmelere dayalı olarak Bulanık CODAS yöntemine göre oluşan sıralama ile Bulanık ARAS sıralamaları birebir aynı çıkmıştır.

Sonuçlar

Son zamanlarda, havayolu taşımacılığında yaşanan gelişmeler yolcuların havalimanı tercihlerini de etkilemektedir (Okumuş ve Asil, 2007:169). Havalimanlarının bu tercihlerde birbirlerine karşı sağlayacakları üstünlüklerde hizmet kalitesi önemli bir stratejik unsur haline gelmiştir. Hizmet kalitesi, yolcu tercihlerinde etkili olmasından dolayı her yolcu için farklı anlamlar ifade ederken temel noktada yolcu beklenti ve isteklerinin karşılanması sonucu ortaya çıkan memnuniyet derecesi olarak açıklanmaktadır. Havalimanlarındaki hizmet kalitesi, yolculara sağlanan soyut ve somut faktörleri tümünü kapsamaktadır (Bakır ve Akan, 2018:633).

Bu çalışmada havayolu ulaşımının temel taşlarından olan havalimanlarının, yolcuların bakış açısıyla değerlendirme kriterleri belirlenmiş ve kriter ağırlıkları bulunmuştur. Ayrıca belirlenen kriter ağırlıklarına göre birbirine yakın bölgelerde faaliyet gösteren ve birbirine gerektiğinde yedek meydan olan 3 havalimanı (Isparta Süleyman Demirel Havalimanı, Denizli Çardak Havalimanı, Uşak Havalimanı) değerlendirilmiştir. Değerlendirmede kullanılan veriler DHMİ'nin 2019 yılı havalimanlarına ilişkin web sayfasında yayınlamış olduğu verilerden ve çalışma kapsamı içindeki havalimanlarında yer hizmeti olarak faaliyet gösteren firmadan alınmıştır.

Çalışmada özellikle yerli literatürdeki uygulamalarda kullanıldığı görülen yeni ÇKVV yöntemlerinden olan Bulanık SWARA, CODAS, ARAS, Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS kullanılmıştır. Bu yöntemlere göre yapılan ağırlıklandırma sonucu elde edilen bulgulara göre en önemli 3 değerlendirme kriteri sırayla; şehir merkezine uzaklık, toplam uçuş ve otopark-araç kapasitesi olduğu tespit edilmiştir. En önemsiz kriter ise, bilet satış ofisi olarak görülmekle birlikte kriterlerin bu şekilde sıralanmasında yolcu tercihleri etkili olmuştur.

Çalışma kapsamında olan 3 havalimanının yolcular açısından yapılan değerlendirmesinde gerek klasik yöntemlerle (CODAS ve ARAS) yapılan sıralamada gerekse de bulanık yöntemlerle (Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS) yapılan sıralamada ilk sırada Denizli Çardak Havalimanı yer almıştır. 1991 yılında hizmete giren havalimanı sivil ve askeri olarak hizmet vermektedir. Denizli, ülkemizde yer alan 30 büyükşehirden biri olup nüfusunun fazla oluşu Ege ve Batı Akdeniz bölgesi için potansiyel yolcu kaynağını da oluşturmaktadır. Sanayisiyle öne çıkan kentte; tekstil, dokumacılık, kablo sanayinden metal ve haddecilik ile süt ürünlerine kadar geniş bir sektörde güçlü bir yapıya sahiptir. Ayrıca doğa, termal ve inanç turizm çeşitliliğinin de fazla oluşu, havalimanının şehir merkezine uzaklığına rağmen uçuş sayısındaki fazlalık, terminal içi ve dışında sunulan hizmetlerin kolay ve rahat oluşu analiz sonuçlarına göre daha çok tercih edilebilir bir havalimanı konumuna taşınmıştır.

CODAS ve ARAS yöntemlerinin analiz sonuçlarına göre ikinci sırada Uşak Havalimanı ve son sırada da Isparta Süleyman Demirel Havalimanı yer almıştır. Isparta Süleyman Demirel Havalimanı ve Uşak Havalimanı her ne kadar şehir merkezine uzaklık kriteri konusunda Denizli Çardak Havalimanı'ndan iyi bir skora sahip olsa da diğer kriter skorları açısından Denizli Çardak Havalimanı'na göre geridedir.

Çalışmada bu noktadan sonra kritere göre alternatiflerin aldıkları değerler için göreceli bir değerlendirme yapılmıştır. Terminalin aşırı büyük veya aşırı küçük olmasının yolcu açısından nitel olarak değerlendirilmesi düşüncesinden hareketle adı geçen ÇKKV yöntemlerinin bulanık versiyonları ile de hesaplamalar yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle bir form hazırlanarak bulanık veriler toplanmıştır. Bulanık alternatif değerlendirme ölçeğine göre elde edilen verilere sırasıyla Bulanık CODAS ve Bulanık ARAS yöntemleri uygulanmıştır. Hem klasik hem bulanık yöntemlere göre yapılan sıralamalarda Denizli Çardak Havalimanı ilk sırada yer almıştır. Isparta Süleyman Demirel Havalimanı ve Uşak Havalimanı açısından ise klasik ve bulanık değerlendirmelerde sıralama değişmiştir. Bulanık değerlendirmelerde uzmanların görüşleri etkili olduğundan dolayı alternatifler arasında sıralamada yer değişikliği olduğu görülmüştür. Bulanık değerlendirmelerde Isparta Süleyman Demirel Havalimanı ikinci sırada, Uşak Havalimanı ise son sırada yer almıştır.

İlerleyen süreçlerde bölgedeki nüfusun artması, ekonomik faaliyetlerinin çeşitlenmesi, havalimanlarında yer alan uçuş sayılarının artışı, terminal içi ve dışında sunulan hizmetlerin çeşitlenmesi çalışma kapsamındaki bu 3 havalimanının sıralamalarını ve performanslarını olumlu yönde etkileyeceği ön görülmektedir.

Çalışmanın kısıtları şu şekilde özetlenebilir. Öncelikle sadece Ege ve Batı Akdeniz bölgesine hizmet veren birbirine yakın bölgede olan ve gerektiğinde birbirine yedek olarak kullanılabilen Isparta Süleyman Demirel Havalimanı, Denizli Çardak Havalimanı ve Uşak Havalimanı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda başka havalimanlarına ilişkin veriler elde edilebildiği takdirde karar matrisi genişletilebilir.

Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri ile analizler yapılabilir. Bu çalışmada Ege ve Batı Akdeniz bölgesine hizmet veren birbirine yakın bölgede olan ve gerektiğinde birbirine yedek olarak kullanılabilen 3 havalimanı karşılaştırılmıştır. Yeni yapılacak çalışmalarda farklı bölgelerdeki havalimanları değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Acar, N. ve Nur, R. (2017). Havalimanında Sunulan Hizmetlerin Engelli Yolcular Tarafından Değerlendirilmesi: Ankara Esenboğa Havalimanı Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 733-748.
- Ansari, Z. N., Kant, R. ve Shankar, R. (2020). Evaluation and Ranking of Solutions to Mitigate Sustainable Remanufacturing Supply Chain Risks: A Hybrid Fuzzy SWARA-Fuzzy COPRAS Framework Approach. *International Journal of Sustainable Engineering*, 1-22. Doi: 10.1080/19397038.2020.1758973.
- Aşık, N. A. (2019). Yerli ve Yabancı Yolcuların Havalimanı Hizmet Kalitesi Algıları: İstanbul Havalimanı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (4), 2612-2629.
- Awad, M., Alzaatreh, A., AlMutawa, A., Al Ghumlas, H. ve Almarzooqi, M. (2019). Travelers' Perception of Service Quality at Dubai International Airport. *International Journal of Quality & Reliability Management*. Doi: 10.1108/IJQRM-06-2019-0211.
- Ayçin, E. ve Arsu, T. (2019). CODAS ve ENTROPİ Yöntemleri ile Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Düzey 1 Bölgelerine Göre İncelenmesi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (18), 425 – 447.
- Ayyıldız, E. ve Yalçın, S. (2018). Türkiye’de Yer Alan Lojistik Dostu Şehirlerin Bütünleşik ENTROPİ-CODAS Kullanılarak Belirlenmesi. *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 23 (4), 127-140.
- Bakır, M. ve Akın, Ş. (2018). Havaalanlarında Hizmet Kalitesinin ENTROPİ ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi: Avrupa’nın En Yoğun Havaalanları Üzerine Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (66), 632-651.
- Bakır, M. ve Alptekin, N. (2018). Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yeni Bir Yaklaşım: CODAS Yöntemi ile Havayolu İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6 (4), 1336-1353.
- Bakır, M. ve Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras Yöntemleriyle Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 617-638.
- Battal, Ü. (2020). Avrupadaki Havaalanı Grup Şirketlerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi: Veri Zarflama Analizi Yöntemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 171-184.
- Baykal, N. ve Beyan, T. (2004). *Bulanık Mantık Uzman Sistemler ve Denetleyiciler*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Bayrakçı, E. ve Aksoy, E. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin ENTROPİ Ağırlıklı ARAS ve COPRAS Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Performans Değerlendirmesi. *Business and Economics Research Journal*, 10 (2), 415-434.
- Bezerra, G. C. L. ve Gomes, C. F. (2016). Measuring Airport Service Quality: A Multidimensional Approach. *Journal of Air Transport Management*, 53, 85-93.
- Brochado, A., Rita, P., Oliveira, C. ve Oliveira, F. (2019). Airline Passengers Perceptions of Service Quality: Themes in Online Reviews. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31 (2), 855-873. Doi: 10.1108/IJCHM-09-2017-0572.
- Büyüközkan, G. ve Güler, M. (2020). Smart Watch Evaluation with Integrated Hesitant Fuzzy Linguistic SAW-ARAS Technique. *Measurement*, 153, 107353. Doi: 10.1016/j.measurement.2019.107353.
- Büyüközkan, G., Havle, C. A. ve Feyzioğlu, O. (2020). A New Digital Service Quality Model and Its Strategic Analysis in Aviation Industry Using Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy AHP. *Journal of Air Transport Management*, 86, 101817. Doi: 10.1016/j.jairtraman.2020.101817.

- Demirel, A. (2020). Yurt İçi Uçuş Yapan Havayolu İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Konusunda Bir Karma Yöntem Çalışması. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 3 (1), 32-52.
- Dilmen, E. ve Çetinyokuş, T. (2020). Potansiyel Çoklu Havalimanı Sisteminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 859-876.
- Durmaz, K. İ. ve Gencer, C. (2020). JSMAA Tabanlı Yeni Bir Eklenti: SWARA-JSMAA ve Akrobasi Uçağı Seçimi. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 35 (3), 1487-1498.
- Ecer, F. (2016). ARAS Yöntemi Kullanılarak Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımı Seçimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 89-98.
- Erdoğan, D. (2020). Havaalanı Hizmet Kalitesinin Önem-Performans Analiziyle Değerlendirilmesi: Gaziantep Havalimanı Örneği. *Journal of Aviation Research*, 2 (2), 82-100.
- Ghenai, C., Albawab, M. ve Bettayeb, M. (2020). Sustainability Indicators for Renewable Energy Systems Using Multi-Criteria Decision-Making Model and Extended SWARA/ARAS Hybrid Method. *Renewable Energy*, 146, 580-597. Doi: 10.1016/j.renene.2019.06.157.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Antucheviciene, J. (2016). A New Combinative Distance-based Assessment (CODAS) Method for Multi Criteria Decision-making. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 3, 25-44.
- Güreş, N., Arslan, S., Yüksel, C. ve Yılmaz, H. (2019). Çocuklu Yolcuların Havacılık İşletmelerine Yönelik Beklenti ve Memnuniyetlerinin Araştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 120-132.
- Işık, O. (2019). Türk Mevduat Bankacılığı Sektörünün Finansal Performanslarının ENTROPİ Tabanlı ARAS Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 4 (1), 90-99.
- Işıldak, B. ve Tunca, M. Z. (2018). Havalimanı Hizmetlerinde Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 241-255.
- Karabašević, D. M., Maksimović, M. V., Stanujkić, D. M., Jocić, G. B. ve Rajčević, D. P. (2018). Selection of Software Testing Method by Using ARAS method. *Tehnika*, 73 (5), 724-729. Doi: 10.5937/tehnika1805724K.
- Karagöz, S., Deveci, M., Simic, V., Aydın, N. ve Bölükbaş, U. (2020). A Novel Intuitionistic Fuzzy Mcdm-Based CODAS Approach for Locating an Authorized Dismantling Center: A Case Study of Istanbul. *Waste Management & Research*, 38 (6), 660-672.
- Karasan, A., Zavadskas, E. K., Kahraman, C. ve Keshavarz-Ghorabae, M. (2019). Residential Construction Site Selection Through Interval-Valued Hesitant Fuzzy CODAS Method. *Informatica*, 30 (4), 689-710.
- Kasım, K. ve Mahmut, B. (2020). Evaluation of Airlines Performance Using an Integrated Critic and Codas Methodology: The Case of Star Alliance Member Airlines. *Studies in Business and Economics*, 15 (1), 83-99.
- Katranç, A. ve Kundakç, N. (2020a). SWARA Temelli Bulanık COPRAS Yöntemi ile Soğuk Hava Deposu Seçimi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 63-80.
- Katranç, A. ve Kundakç, N. (2020b). Bulanık CODAS yöntemi ile kripto para yatırım alternatiflerinin değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 958-973.
- Kaya, G. S. (2020). *Havayolu Yolcu Taşımacılığında Çevreci Yaklaşımların Deneysel Tatmin ve Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerinde Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, Türkiye.

- Kenger, M. D. ve Organ, A. (2017). Banka Personel Seçiminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden ENTROPİ Temelli ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (4), 152-170.
- Keshavarz Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Hooshmand, R. ve Antucheviciene, J. (2017). Fuzzy Extension of the CODAS method for Multi-Criteria Market Segment Evaluation. *Journal of Business Economics and Management*, 18(1), 1-19.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Antucheviciene, J. (2016). A New Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method for Multi-Criteria Decision-Making. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 50 (3).
- Khudhair, H. Y., Jusoh, A., Mardani, A. ve Nor, K. M. (2019). Quality Seekers as Moderating Effects Between Service Quality and Customer Satisfaction In Airline Industry. *International Review of Management and Marketing*, 9(4), 74-79. Doi: 10.32479/irmm.8144.
- Köleoğlu, N. ve Demirel, E. (2019). Türkiye'nin Önemli Turizm Kentlerindeki Havalimanlarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçülmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16 (3), 352-365.
- Lim, J. ve Lee, H. C. (2020). Comparisons of Service Quality Perceptions Between Full Service Carriers and Low Cost Carriers in Airline Travel. *Current Issues in Tourism*, 23 (10), 1261-1276. Doi: 10.1080/13683500.2019.1604638.
- Madak, S. S. ve Selepcioğlu, A. M. (2020). Türk Sivil Havacılık Sektöründe Yolcu Memnuniyeti ve Sadakat İlişkisi: Türk Havayolları Örnek çalışması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 569-592.
- Maghsoodi, A. I., Rasoulipannah, H., López, L. M., Liao, H. ve Zavadskas, E. K. (2020). Integrating Interval-Valued Multi-Granular 2-Tuple Linguistic BWM-CODAS Approach with Target-Based Attributes: Site Selection for A Construction Project. *Computers & Industrial Engineering*, 139, 106147. Doi: 10.1016/j.cie.2019.106147.
- Mavi, R. K., Goh, M. ve ZARBAKHSHNIA, N. (2017). Sustainable Third-Party Reverse Logistic Provider Selection with Fuzzy SWARA and Fuzzy MOORA in Plastic Industry. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91 (5-8), 2401-2418. Doi: 10.1007/s00170-016-9880-x.
- Mishra, A. R., Rani, P., Pandey, K., Mardani, A., Streimikis, J., Streimikiene, D. ve Alrasheedi, M. (2020). Novel Multi-Criteria Intuitionistic Fuzzy SWARA–COPRAS Approach for Sustainability Evaluation of the Bioenergy Production Process. *Sustainability*, 12 (10), 4155. Doi: 10.3390/su12104155.
- Mutlu, S. ve Sertoğlu, A. E. (2018). Düşük Maliyetli ve Tam Hizmet Sunan Havayolları Müşterilerinin Hizmet Kalitesi Beklentilerinin Karşılaştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 528-550.
- Okumuş, A. ve Asil, H. (2007). Havayolu Taşımacılığında Yerli ve Yabancı Yolcuların Memnuniyet Düzeylerine Göre Beklentilerinin İncelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (13), 152-175.
- Oruç, K.O. ve Arıcan, M. (2019). Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ve Bulanık Aras Yöntemleri ile Polis Merkezi Kuruluş Yeri Seçimi: Isparta Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 715-734.
- Özbek, A. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü Kavram Teori Uygulama*, Ankara: Seçkin Kitabevi, 2. Baskı.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Eren, F. Y. (2019). Bir Üniversite Hastanesinde Makroelisa Ekipmanı Alternatiflerinin WASPAS ve SWARA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 319-331.

- Pamučar, D., Badi, I., Sanja, K. ve Obradović, R. (2018). A Novel Approach for The Selection of Power-Generation Technology Using a Linguistic Neutrosophic CODAS Method: A Case Study in Libya. *Energies*, 11 (9), 2489. Doi: 10.3390/en11092489.
- Park, E., Jang, Y., Kim, J., Jeong, N. J., Bae, K. ve del Pobil, A. P. (2019). Determinants of Customer Satisfaction with Airline Services: An Analysis of Customer Feedback Big Data. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 51, 186-190. Doi: 10.1016/j.jretconser.2019.06.009.
- Paul, D., Agarwal, P. ve Chakraborty, S. (2016). Performance Appraisal of Indian State Police Forces Using Aras Method. *Management Science Letters*, 6 (5), 361-372. Doi: 10.5267/j.msl.2016.3.001.
- Perçin, S. (2019). An integrated fuzzy SWARA and Fuzzy AD Approach for Outsourcing Provider Selection. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30 (2), 531-552. Doi: 10.1108/JMTM-08-2018-0247.
- Prentice, C. ve Kadan, M. (2019). The Role of Airport Service Quality in Airport and Destination Choice. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47, 40-48. Doi: 10.1016/j.jretconser.2018.10.006.
- Rani, P., Mishra, A. R., Mardani, A., Cavallaro, F., Štreimikienė, D. ve Khan, S. A. R. (2020). Pythagorean Fuzzy SWARA–VIKOR Framework for Performance Evaluation of Solar Panel Selection. *Sustainability*, 12 (10), 4278. Doi: 10.3390/su12104278.
- Ren, R.X., Liao, H.C., Al-Barakati, A. ve Cavallaro, F. (2019). Electric Vehicle Charging Station Site Selection by An Integrated Hesitant Fuzzy SWARA-WASPAS Method, *Transformations in Business & Economics*, 18 (2), 103-123.
- Rostamzadeh, R. Esmaeili, A., Shahriyari Nia, A., Saparuskas, J., Keshavarz Ghorabae, M. (2017). A Fuzzy Aras Method for Supply Chain Management Performance Measurement in SMEs under Uncertainty. *Transformations in Business & Economics*, 16, 2A (41A), 319-348.
- Seker, S. (2020). A Novel Interval-Valued Intuitionistic Trapezoidal Fuzzy Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method. *Soft Computing*, 24 (3), 2287-2300. Doi: 10.1007/s00500-019-04059-3.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. Mevzuat. Yönetmelikler. <http://web.shgm.gov.tr/tr/s/6307-ticari-hava-tasima-isletmeleri-yonetmeliği-shy-6a>. (Erişim Tarihi: 22.06.2020).
- Stamolampros, P. ve Korfiatis, N. (2019). Airline Service Quality and Economic Factors: An ARDL Approach on US Airlines. *Journal of Air Transport Management*, 77, 24-31. Doi: 10.1016/j.jairtraman.2019.03.002.
- Sun, Z. (2019). The Influence of Class of Seat on the Relationship between Aviation Service Quality and Customer Satisfaction. *International Journal of Frontiers in Sociology*, 1 (1), 63-74. Doi: 10.25236/IJFS.2019.010107.
- Şen, H. ve Polat, H. (2015). Havayolu Taşımacılığı Kanunlarındaki Değişikliğin Türkiye'deki Havayolu Yolcu Taşımacılığı Üzerine Etkilerinin Araştırılması. *Alphanumeric Journal*, 3 (1), 89-98. DOI: <http://dx.doi.org/10.17093/aj.2015.3.1.5000109380>.
- Topal, B., Şahin, H. ve Topal, B. (2019). Havayolu ile Yolcu Taşımacılığında Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İstanbul Hava Limanları Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 119-128.
- Turskis, Z. ve Zavadskas, E. K. (2010). A New Fuzzy Additive Ratio Assessment Method (ARAS-F). Case Study: The Analysis of Fuzzy Multiple Criteria in Order to Select the Logistic Centers Location, *Transport*, 25 (4): 423-432.
- Tuş, A. ve Adalı, E. A. (2018). Personnel Assessment with CODAS and PSI Methods. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243-256. <http://dx.doi.org/10.17093/alphanumeric.432843>.

- URL1, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Havalimanlarımız, Isparta Süleyman Demirel Havalimanı, <https://suleymandemirel.dhmi.gov.tr/Sayfalar/default.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- URL2, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Havalimanlarımız, Denizli Çardak Havalimanı, <https://cardak.dhmi.gov.tr/Sayfalar/default.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- URL3, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Havalimanlarımız, Uşak Havalimanı, <https://usak.dhmi.gov.tr/Sayfalar/default.aspx>, (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- Ulutaş, A. (2019). Using of Fuzzy SWARA and Fuzzy ARAS Methods to Solve Supplier Selection Problem, In Theoretical and Applied Mathematics in International Business, IGI Global, 151–165
- Uz, C. Y. ve Canarlan, N. Ö. (2019). Havayolu Hizmet Kalitesinin Yolcu Memnuniyeti Üzerine Etkisi. *Turkish Studies*, 14 (4), 2905-2922.
- Yalçın, N. ve Yapıcı Pehlivan, N. (2019). Application of The Fuzzy CODAS Method Based on Fuzzy Envelopes for Hesitant Fuzzy Linguistic Term Sets: A Case Study on a Personnel Selection Problem. *Symmetry*, 11 (4), 493.
- Yangınlar, G. ve Tuna, F. (2020). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 173-187.
- Yeni, F. B. ve Özçelik, G. (2019). Interval-valued Atanassov Intuitionistic Fuzzy CODAS Method for Multi Criteria Group Decision Making Problems. *Group Decision and Negotiation*, 28, 433-452. <https://doi.org/10.1007/s10726-018-9603-9>.
- Yıldırım, B. I., Uysal, F. ve Ilgaz, A. (2019). Havayolu İşletmelerinde Personel Seçimi: ARAS Yöntemi İle Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (33), 219-231.
- Yıldız, O. ve Erdil, S. (2013). Türkiye Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırmalı Ölçülmesi. *Öneri Dergisi*, 10 (39), 89-100.
- Zarbakshnia, N., Soleimani, H. ve Ghaderi, H. (2018). Sustainable Third-Party Reverse Logistics Provider Evaluation and Selection Using Fuzzy SWARA and Developed Fuzzy COPRAS in the Presence of Risk Criteria. *Applied Soft Computing*, 65, 307-319. Doi: 10.1016/j.asoc.2018.01.023.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Viliutiene, T. (2010). Multiple Criteria Analysis of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Method. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10 (3), 123-141.

İsveç'te Yerelleşme Politikaları

Pınar AKARÇAY*

Geliş Tarihi (Received): 15.06.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 15.12.2020

Öz

İsveç'te yerel yönetimler, modern anlamda ilk kez 1862'de düzenlenmiştir. Yerel yönetimler üniter devlet sistemi içinde merkeziyetçi bir vesayet altında varlık gösterirken, 1950'lerde sosyal devlet politikaları doğrultusunda yapılan yerel reformlarla merkezden bağımsız ve özerk kurumlar haline getirilmiştir. Bu dönemde yerel yönetimler, sosyal devletin yereldeki en güçlü ortağı olarak görülmüş ve sosyal devlet anlayışına paralel biçimde yetki ve görevleri artırılmıştır. Nitekim 1960-1970'lerde devreye sokulan yeni düzenlemelerle yerel yönetimlere yerel düzeyde vergi koyma yetkisi verilerek, hem siyasal hem de ekonomik anlamda güçlendirilmiştir. Bu durum, İsveç'in 1995'te Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliğinden sonra değişmeye başlamıştır. Bu dönemde AB'nin bölgesel kalkınma odaklı bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarına adapte edilmeye başlayan yerel yönetimler, uzun yıllar süren siyasal tartışmaların merkezine taşınmıştır. Temel olarak AB'nin bölgesel kalkınma, bölgesel ve yerel rekabet mantığı ile İsveç'in sosyal devlet politikalarına dayandırılmış yerel yönetim mantığının nasıl bağdaştırılacağı üzerine yürütülen bu tartışmalar, bir tür orta yol bulma çabasını içermiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, İsveç'te refah devleti dönemi ve 1980 sonrası yerelleşme politikalarını ve bu politikaların yerel kamu hizmetlerine ve yerel yönetim anlayışına yansımalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İsveç, Yerel Yönetimler, Yerelleşme, Yönetişim, Sosyal Devlet

Decentralization Policies in Sweden

Abstract

Local administrations in Sweden were organized for the first time in a modern sense in 1862. While local governments existed under a centralized tutelage within the unitary state system, they were turned into autonomous and autonomous institutions through local reforms in line with welfare state policies in the 1950s. In this period, local governments were seen as the strongest partner and growth engine of the welfare state and their powers and duties were increased in line with the understanding of the welfare state. As a matter of fact, with the new regulations introduced in the 1960-1970s, local governments were empowered to impose taxes at the local level, both politically and economically. Thus, the development of local governments is integrated into the logic of welfare state. This situation started to change after Sweden's membership to the European Union (EU) in 1995. In this period, local governments, which started to adapt to the regional development and localization policies of the EU, were moved to the center of political discussions for many years. These debates, mainly on how to reconcile the EU's logic of regional development, regional and local competition, and the logic of local government based on Sweden's welfare state policies, included an effort to find a middle ground. In this context, the purpose of this study is to reveal the localization policies of the welfare state period and post-1980s in Sweden and the reflections of these policies on local public services and local government.

Keywords: Sweden, Local Governments, Decentralisation, Governance, Welfare State

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, pinarakarcay@trakya.edu.tr.

Giriş

İsveç anayasasında ülkenin üniter bir devlet olduğu, merkezi ve yerel olmak üzere ikili bir idareden oluştuğu yer almaktadır. Merkezi yönetim ülkenin başkent teşkilatı iken, yerel yönetimler iki basamağa ayrılmıştır. İlk basamakta il idareleri (Landsting), ikinci basamakta belediyeler (kommun) yer almaktadır. Her iki yerel yönetim formu genel olarak “kommuner” adı verilmiştir. İsveç’te toplam 21 il yönetimi, 290 belediye bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin karar organları her dört yılda bir yapılan genel seçimle oluşturulan yerel meclislerdir. Tarihsel olarak bakıldığında, İsveç’te yerel yönetimler 1800’lerin ortalarına kadar din adamları ve yerel vatandaşların oluşturduğu yerel konseylerin (meclisler) idaresine dayandırılmıştır. Yerel yönetimlerin modernizasyonuna ilişkin ilk yasa 1862’de yapılan belediye yasası (Municipal Administration Act) olmuştur. Bu yasayla birincil ve ikincil düzeyde iki basamaklı belediyeler oluşturulmuştur. Birincil belediyeler bugünkü il düzeyindeki yönetimlere karşılık gelirken, ikincil belediyeler nüfus yoğunluğu daha az olan yerlerde kurulmuştur. Nitekim ikincil belediyeler İsveç’in bugünkü modern belediye örgütünün alt yapısını hazırlamıştır.

İsveç’te İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra genişlemeye başlayan sosyal devlet politikaları özerk yerinden yönetimin (local self-government) önünü açmıştır. Bu dönemde yerel yönetimler sosyal devlet politikaların ülke genelinde eşit biçimde uygulanmasından birinci derece sorumlu tutulmuş ve sosyal devlet politikalarının yereldeki en önemli uygulayıcısı olarak düzenlenmiştir. Yine bu dönemde, yerel yönetimlerde siyasi parti temelli temsili demokrasi kurumsallaştırılmış ve anayasal güvence altına alınmıştır. Böylece seçimle işbaşına gelen iki basamaklı (il ve belediye düzeyinde) yerel meclisler oluşturulmuştur. Bunun yanında belediyelere idaresindeki bölgelere vergi koyma ve toplama yetkisi verilmiştir. Bu bağlamda belediye ve il idarelerine sosyal devlet ve yerinden yönetim ilkesine uygun olarak politika belirleme, karar alma, belirleyeceği yöntemle hizmet yürütme, ihtiyaca göre örgütlenme ve vergi alma gibi haklar tanınmıştır. Böylece yerel yönetimler sosyal devlet politikaları doğrultusunda hizmet sunma ve belirtilen hak ve yetkileri bu yönde kullanmaya teşvik edilmişlerdir.

Ancak İsveç’in 1995’te AB’ye üye olması, yerelleşme anlayışını sosyal devlet mantığından uzaklaştırırken, yerel yönetimlere yönelik uzun yıllar sürecektir tartışmaları tetiklemiştir. AB’nin bölgesel kalkınmayı arttırmak, yerel yatırımları çekmek ve bölgesel rekabet alanları yaratmak üzerine oturtulmuş bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları, İsveç’i bu politikalar ekseninde bir entegrasyon dönemine sokmuştur. Bu bağlamda, çok yönlü siyasal tartışmalar yaşanırken, yasal düzenlemeler ve yerel reformlar hayata geçirilmiştir. Bu dönemde,

sosyal devlet politikalarının yerel yönetimler için ortaya koyduğu rol ve süreçlerde ciddi dönüşümlerin yaşanması, yerel yönetimlerin ve kamu hizmetlerinin geleceğine ilişkin bir takım politik tartışmaları gündeme getirmiş ve yerel yönetimlerde piyasa odaklılık ve yönetişim gibi yeni yönetim mantığını İsveç'e entegre etme çalışmalarını ön plana çıkarmıştır.

Bu çalışma İsveç'te yerelleşme politikalarını konu edinmekle birlikte, İsveç'te yerel yönetimlerin merkezi yönetimle ilişkileri, yerel yönetimlerin gelişmelerinin tarihsel arka planı ve 1995'te AB üyeliği sonrası yerelleşme ve bölgeselleşme dönüşümü ve bu dönüşüme yönelik tartışmalar ve düzenlemeler ele alınmıştır. Bu noktada çalışma iki ayrı bölüme ayrılmaktadır. İlki, İsveç'te merkez-yerel ilişkilerine ve yerel yönetimlere odaklanan bölümdür. İkincisi, İsveç'te bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları ve bunların bir tür yansıması olarak İsveç'te kamu hizmetlerinde özelleşme girişimlerini ve yönetişim konusunu inceleyen bölümdür.

1. İsveç'te Merkez-Yerel İlişkileri

İsveç'te merkez-yerel ilişkilerinde 1600'lerden 1900'lere kadar merkezden atanan güçlü bir valinin yönettiği bölge yönetimleri (Länsstyrelse) belirleyici olmuştur. İlk olarak Fransa'da doğan ve imparator Napolyon zamanından beri kullanılan bölge sistemi merkezîyetçi bir yönetim anlayışına oturtulmuştur (Strömberg, 1980). Öyle ki Napolyon bölge yönetimlerini "imparatorların küçük ayakları" (emperors with small feet) olarak nitelendirmiştir (Detaylı bilgi için bkz. Strömberg, 1980). Bu sistemde yerel yönetimler en basit ifadeyle merkezi yönetimin yereldeki şubesi ve merkezi bürokrasinin yereldeki uzantısı olarak tanımlanmıştır (Strömberg, 1980). Bölgeler merkezi yönetime bağlı olarak çalıştıkları gibi, yerelde merkezin kararlarının uygulanması ve merkezin amaç ve değerlerinin garanti altına alınmasından sorumlu tutulmuştur. Bu anlamda bölgeler merkez ve yerel arasında birliği bütünlüğü sağlayan örgütler olmanın yanında, merkezi yönetimin güç ve otoritesinin yereldeki güvencesi olarak görülmüşlerdir. Nitekim neredeyse 1980'lere kadar İtalya, İspanya, Yunanistan, Danimarka ve Norveç gibi bazı Avrupa ülkelerinde Fransa'dakine benzer ya da birebir aynı bölge idareleri kullanılmıştır. Fransa'daki bölge idareleri klasik model olarak literatüre geçerken (Strömberg, 1980), kimi ülkeler bu klasik modelin görece daha katı veya görece daha esnetilmiş ilımlı modellerini kullanılmışlardır (Wallin, 1980).

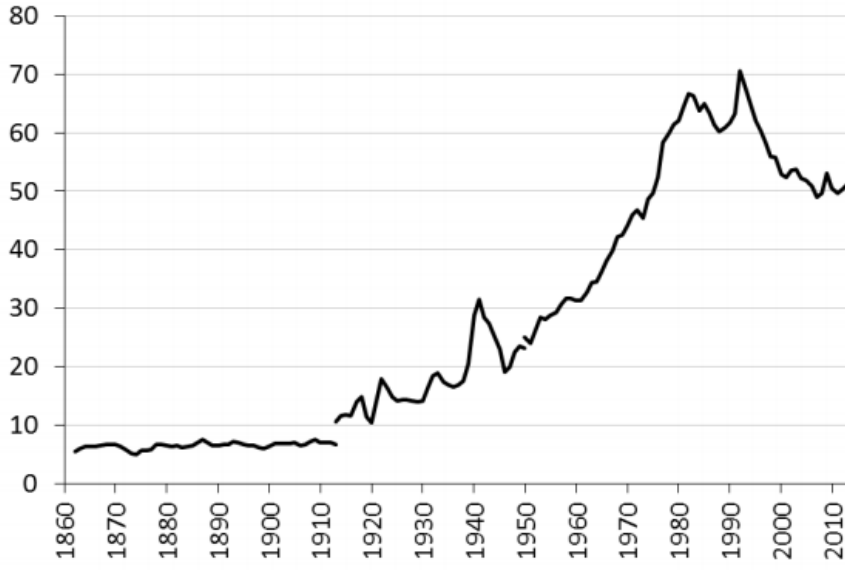
İsveç'te bölge yönetimleri ilk kez 1600'lerin ortalarında kurulmuştur (Wolman, 1988). İsveç diğer İskandinav ülkelerine göre daha büyük bölge yönetimlerine sahip bir ülke olmuştur. İsveç'te bölge yönetimleri klasik anlamda merkezi yönetim tarafından atanan tecrübeli politikacılar tarafından idare edilmiştir. Bu politikacılara "Landshövding" (Chief of Region) adı verilmiştir (Ehn, 1998). Bu kişilere büyük ölçüde kralın, aynı zamanda merkezi yönetimin koyduğu vergilerin etkin biçimde toplanması, hukuk kuralları ve idari düzenlemelerin eşit

biçimde uygulanması görevleri verilmiştir (Wallin, 1980). Finans ve ekonomi bakanlığına bağlı çalışan bölge yönetimleri üniter devletin amaçlarına uygun olarak bölgesel ölçekte çeşitli görev ve yetkilere sahip olmuştur. Bu görevlerden en önemlileri, merkezi yönetimin amaçlarını bölgede uygulamak, bölgeyi kontrol altında tutmak, kamu hizmetlerini yerine getirmek, bölgede bulunan diğer yerel örgütleri sevk ve idare etmek, belediyeler ve diğer toplumsal, ekonomik örgütler arasında işbirliği geliştirmek, bölgesel kalkınmayı sağlayacak tedbirler almak olmuştur (Rhodes, 1981). Ancak altını çizmek gerekir ki, bölge yönetimleri her ne kadar diğer yerel yönetim birimleri üzerinde hiyerarşik bir güce sahipmiş gibi görünse de, İsveç Fransa'dan farklı olarak merkez-bölge/yerel yönetim ilişkilerine daha ılımlı yaklaşmıştır (Page ve Goldsmith, 1987). Nitekim İsveç'te merkez yerel arasında uzun bir geçmişe dayanan müzakere kültürü ve bu kültürün geliştirdiği karşılıklı güven ve eşgüdüm söz konusudur (Rhodes, 1981). Dolayısıyla bölge yönetimleri merkez-yerel arasındaki karşılıklı güven, müzakere ve eşgüdüm ilkeleri doğrultusunda çalışmışlardır (Wolman, 1988).

İsveç'te merkez-yerel ilişkilerinde belirleyici olan bölge örgütleri 1900'lerin ortalarına kadar küçük çaplı düzenlemeler dışında herhangi bir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmüştür. İsveç modern anlamda sosyal devlet düzenlemelerine başladığında bölge örgütleri de sosyal devlet politikalarına uygun olarak 30-40 yıl süren bir modernizasyon sürecine girmişlerdir (Page ve Goldsmith, 1987). Bu dönemde bölge yönetimleri gücünü ve popülerliğini yitirmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni İsveç'te sosyal devlet politikalarının halka daha yakın birimler olan il idareleri ve özellikle belediyeler üzerinden geliştirme girişimleri olmuştur. Bu anlamda, bölge yönetimlerinin mali kaynak ve harcamalarını kısıtlamaya yönelik adımlar atılmıştır (Bjorna ve Jenssen, 2006).

Belediyeler ve il idareleri sosyal devletin omurgası olarak tasvir edilmiştir. İl idareleri ve daha özeldir belediyeler, İsveç'te kurumsallaştırılmaya çalışılan sosyal devlet politikalarının kamu hizmet aracı olarak görülmüş ve bu bağlamda belediye ve il idarelerinin görev, yetki, kaynak ve harcama alanları arttırmıştır (Bakınız Şekil 1). Nitekim, bu süreçte devlet harcama kaleminde en büyük pay belediyelere, belediyelerden sonra il idarelerine verilmiştir (Murray, 1985).

Şekil 1. İsveç'te 1860-2010 Yılları Arasında Kamu Harcama Oranları (%)

Kaynak: Durevall and Henrekson (2011) for 1862–1992 and National Institute of Economic Research for 1993–2013.

Sosyal devlet politikaları kapsamında merkez-belediye arasında uyum ve işbirliği güçlendirilmiştir. Belediyeler sosyal devlet hizmetlerinin yerelleşmesi konusunda idari ve mali açıdan güçlü ve tam yetkili kılınmıştır (Murray, 1985). Bu bağlamda belediyelere iç işleyiş ve organizasyon yapısında da gerekli düzenleme ve değişiklik yapma yetkisi verilmiştir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki İsveç'te sosyal devlet politikalarının ve uygulamalarının genişletilmesi ile belediyelerin öz yönetimi (self-government) ve kamu hizmetlerindeki rol ve yetkilerinin artırılması arasında çok yakın bir ilişki vardır (Montin, 1989). Öyle ki belediyelerin görev ve hizmet alanları, sosyal devlet politikalarına entegre edilmiştir. Bu bağlamda İsveç'te 1991'de büyük çaplı yerel yönetim reformu yapılmıştır. Bu reform doğrultusunda ilk olarak bölge yönetimlerinin yetkileri il ve ilçe belediyeleri arasında paylaştırılmıştır. Bölge yönetimlerine temel düzeyde bölgesel kalkınmayı sağlama, bunun için diğer yerel yönetim birimleriyle koordinasyon ve işbirliği kurma görevi bırakılmıştır. Ancak, daha sonra bölge kalkınma sorumluluğu bölge yönetiminden il idarelerine aşamalı olarak kaydırılmıştır (Montin, 1989). Nitekim 1997'den itibaren bölge yönetimlerinin bölgesel kalkınmayı sağlama görevi bütünüyle il idarelerinin seçilmiş karar organlarına aktarılmıştır. Böylece bölge yönetimlerinin rolü diğer yerel yönetim birimlerine (il idaresi ve belediye) önerilerde bulunmak ve destek vermek gibi sembolik yetkilere indirgenmiştir.

2. İsveç'te Yerel Yönetimler ve Öz Yönetim (Local Self-Government)

İsveç'te yerel yönetimler 1800'lerin ikinci yarısına kadar geleneksel olarak papazlar ve yerel sınırlar içinde yaşayan vatandaşların tamamının katılımıyla oluşan yerel meclisler

tarafından idare edilmiştir. Bu bağlamda, İsveç'te yerel yönetimlerin kökleri antik döneme kadar uzanmaktadır. Modern olarak kabul edilen ilk yerel yönetim yasası 1862'de yapılmıştır (Sharpe, 1988). 1862'de yapılan belediye yasasıyla (Municipal Administration Act) İsveç'in yerel yönetim sisteminin temelleri atılmıştır. Bu dönemde kabul edilen yerel yönetim yasasıyla iki basamaklı bir belediye modeli kabul edilmiştir. Buna göre, birincil belediye (primary communes) ve ikincil belediye (secondary communes-landsting kommuner) yönetimi olarak ikili yerel yönetim oluşturulmuştur (Montin, 2000). Nüfusu diğerlerine göre daha kalabalık olan yerlerde birincil belediye, nüfus yoğunluğu az olan yerlerde ise ikincil belediyelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde kurulan birincil belediye sayısı ortalama 900 iken, ikincil belediye sayısı yaklaşık olarak 2800 olarak kayıtlara geçmiştir (Elander ve Montin, 1990). Stockholm, Göteborg ve Malmö kentlerinde nüfus yoğunluğu nedeniyle hem birincil hem ikincil belediyelerin kurulması uygun görülmüştür (Elander ve Montin, 1990). İkincil belediyelerin yetki, sorumluluk ve görevleri birincil belediyeler kadar geniş tutulmamıştır. Bunun yanında, ikincil belediye örgütleri İsveç'in özerk yerel yönetiminin omurgası olmuştur.

İsveç'te 1950'lerden itibaren genişlemeye başlayan sosyal devlet politikaları yerel yönetimlerin önemini belirgin biçimde arttırmıştır. Sosyal devlet politikalarının ülke genelinde eşit biçimde uygulanmasından birinci derecede sorumlu tutulan yerel yönetimler sosyal devletin gereklerine göre reforme edilmiştir. Bu bağlamda belediyeler üzerinden yerel yönetimler için sınır reformu başlatılmıştır. İlk olarak birincil ve ikincil belediye uygulamasına son verilmiştir (Montin, 2000). Bununla ilintili olarak 1952'de belediyelerin sınırları daraltılmış ve sayıları azaltılmıştır. İlk etapta belediyelerin sayısı 2500'e düşürülürken, 1974 yılında yapılan ikinci sınır reformuyla belediye sayısı 2500'den 278'e düşürülmüştür (Montin, 2000). 1953'te ise yerel yönetimlerde siyasi parti temelli temsili yönetim kurumsallaştırılmış ve anayasal güvence altına alınmıştır. Buna paralel olarak yerel vatandaşların katılımıyla oluşan yerel meclisler yerine, seçimle iş başına gelen temsilcilerin yer aldığı yerel meclisler oluşturulmuştur (Strömberg ve Westerstahl, 1984). Böylece ülke meclisinde (Riksdag) olduğu gibi yerel meclislerde de siyasi partiler yerel politikaya parti ideolojileri doğrultusunda yön verme mücadelesi içine girmişlerdir.

Bu dönemde yapılan düzenlemeler literatüre "Yerel Halk Yönetimi" (Local Popular Government-LPG) düzenlemeleri olarak geçmiştir (Montin ve Elander, 1995). LPG'ye göre yerel meclislerdeki siyasi parti temsilcilerinin rolleri iki yönlü olmuştur. İlki, politik ajandaya vatandaşların talep ve ihtiyaçlarını koyan temsilcilerdir. İkincisi, farklı ihtiyaçlar ve talepler arasından hangilerine öncelik verileceğini belirleyecek karar vericilerdir. LPG modelinin politik olan ve politik olmayan iki platformu bulunmaktadır. Politik olan platform, yerel

aktivitelerin kapsam, değerlendirme ve formülasyonuna ilişkin politik fikir alışverişinin yapıldığı bir platformdur. Politik platformun en önemli aktörleri siyasi partiler olmakla birlikte vatandaşların temsili demokrasiye uygun olarak yerel seçimler ve temsili demokrasinin meşru gördüğü diğer yöntemlerle (baskı grupları, STK'lar, meslek örgütleri, referandumlar vb.) politika belirleme süreçlerine etki edebilecekleri düzenlenmiştir. Politik platformda yerel meclisler (kommunfullmäktige) yerel yönetimlerin amaçları, hizmetleri, bütçe ve vergileri gibi temel meselelerde en önemli karar mercileri olarak yer alırken, politik olmayan platformda ise meclisin kararlarını yürütmekle sorumlu diğer idari kurumlar, komiteler ve birimler yer almıştır (Kjellberg, 1988). LPG düzenlemelerinde yerel vatandaşların temel rolü seçmen olarak seçimlere katılmak ve temsilcilerini seçmek, yerel politikaları etkilemek için siyasi partilerin aktivitelerine ve yerel vergi mükellefleri olarak (kamu hizmetlerini satın alan kişiler olarak da ifade edilmektedir) kamu hizmetlerine katılmak olarak belirtilmiştir (Montin ve Elander, 1995). LPG sisteminde temsili demokrasi tabanında yerel seçimler, seçilmiş temsilciler ve onların oluşturdukları yerel meclisler vurgulanmıştır. Kesin ve net çizgilerle politik olan ve olmayan ayrımı yapılmıştır. LPG düzenlemelerine öncülük eden Sosyal Demokrat Parti ve kurumsallaşma sürecinde olan sosyal devlet politikaları yerel yönetimlere kendi personelini atamak ve ihtiyaç duyduğu örgüt içi birimleri oluşturma hakkını da tanımıştır (Kjellberg, 1988).

1862'de kabul edilmiş belediye yasası 1955 ve 1965 yıllarında dönemin siyasal ve ekonomik koşulları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde belediyelere merkezden bağımsız olarak idare ettikleri bölgeden vergi alma yetkisi verilmiştir. Belediyelerin siyasi ve ekonomik gücünü arttırma amacı taşıyan bu girişim, belediye gelirlerini iki kaleme ayırmıştır (Montin ve Elander, 1995). İlki merkezi yönetimden gelen hibeler diğeri ise yerel vergiler olmuştur. Yine aynı dönemde yapılan düzenlemeyle belediyelerin merkezden gelen hibeleri kullanma biçimleri belli başlı şartlara bağlanmıştır. Buna göre hibelerin mutlaka bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda, sosyal devlet ilkesine uygun olarak kamu hizmetleri için kullanılması, hibelerin hangi alanlara nasıl kullanılacağına ilişkin yerel halkla müzakere geliştirilmesi, bölgenin ve bölge halkının refah seviyesini arttırmaya yönelik olması gibi şartlar ön görülmüştür (Montin, 2000). Bunun yanında, yerel vatandaşlara/vergi mükelleflerine, (1) belediyenin yetkisini aşması, (2) vatandaşın/mükellefin haklarının ihlal edilmesi durumunda, (3) vatandaşlarla müzakere edilmeden yapılan hizmetler için yüksek idare mahkemesine dava açma hakkı tanınmıştır (Montin, 2000). Yine bu dönemde belediyelerin merkezden bağımsız olarak karar alabilecekleri alanlar genişletilmiş, kendi örgütleriyle ilgili düzenleme ve kararlarda ise tam yetkili kılınmışlardır. Bu dönemde devlet hibelerinin dağıtılmasında eşitlik

ilkesi (equalizing grants-skatteutjammingsbidrag) kabul edilmiştir (Montin ve Elander, 1995). Eşitlik ilkesi, gelişmiş belediyelerden görece daha az gelişmiş belediyelere kaynakların yeniden dağıtılmasını içermiştir. Yerel yönetimler arasında gelir eşitsizliğinin önüne geçmek için vergi denkleştirme düzenlemesi yapılmıştır. Böylece daha az vergi geliri buna karşılık daha fazla kamu hizmeti ihtiyacı olan il ve belediyelere, vergi geliri yüksek olan yerel yönetimlerden kaynak aktarılır. Nitekim, literatürde bu dönemde devreye sokulan düzenlemeleri sosyal devletin, kamu harcamalarının ve demokrasinin yerelleşmesi (locality) olarak tanımlanmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Montin, 2000; Montin ve Elander, 1995; Montin, 1999).

Buna paralel olarak İsveç'te yerel özerklik üzerinde etraflıca durulan konulardan biri olmuştur. Nitekim İsveç diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında yerelleşme ve özerk yerel yönetim uygulamalarının daha derinden ve uzun soluklu tartışıldığı bir ülke olmuştur. Bunun nedenlerinden biri ülkede 1930'lardan itibaren iktidarını ve politik gücünü arttıran Sosyal Demokrat Partinin (S-Socialdemokraterna) somut biçimde ortaya koyduğu siyasi ve ekonomik başarılar ve 1950'lerin ortalarında itibaren geliştirdiği sosyal devlet politikalarıdır. Diğer bir neden ise Sosyal Demokrat Partinin, Liberal Parti (Folkpartiet), Merkez Parti (Centerpartiet) ya da Hristiyan Demokratlar Partisi (Kristdemokraterna) gibi önceki dönemlerde seçim başarıları göstermiş partiler arasından sıyrılarak, eşitlik, özgürlük ve dayanışma gibi temel sosyal demokrasi unsurlarını ve sosyal devlet anlayışını yerelleştirme çabalarıdır (Elander ve Montin, 1990). Böylece yerel yönetimlere sosyal devletin yereldeki uzantısı olma rolü yüklenmiş, yetki, görev ve gelir kaynakları arttırılmıştır. Bu durum literatürde "İsveç Modeli" (Swedish Model) olarak bilinen yeni bir yapı ortaya çıkarmıştır. İsveç modelinin içeriği, merkezin sosyal devlet politikalarına paralel olarak yerelde sosyal hizmet ağlarını güçlendirmek ve geliştirmek, toplumun hemen her kesimi için sosyal hizmetleri genişletmek ve beledi sosyalizmi (Municipal Socialism) teşvik etmektir (Karlsson, 1985).

Öyle ki, 1974'te İsveç Anayasasına (Swedish Constitution) İsveç'in üniter bir devlet olduğu ancak yerel yönetimlerin yerinden yönetim ilkesine uygun olarak özerk olduğu eklenmiştir. Bu özerkliğin, karar alma, politika belirleme, hizmet yürütme, örgütlenme ve vergi geliri gibi alanları kapsadığının altı çizilmiştir (Montin, 1999). 1862 tarihli yerel yönetim yasasını yürürlükten kaldıran 1977 tarihli İsveç Yerel Yönetimler Yasası ile de yerel yönetimlerin öz yönetime (local self-government) sahip olduğu düzenlenmiştir (Montin, 2000). Bu doğrultuda, söz konusu yasada özerk yerel yönetimlerin mali haklarında prensipte herhangi bir kısıtlamanın olmadığı yer almıştır. Bununla birlikte, pratikte merkezi yönetim yaptığı bağlayıcı düzenlemelerle, yerel yönetimlerin mali haklarını zedeledikten sonra yerel harcamaları sosyal devlet politikaları doğrultusunda yönlendirebilmiştir. Bu durumu, sosyal demokrasi ve

sosyal devleti tehlikeye sokacak olası tehditlerin bertaraf edilmesi olarak yorumlayanlar olduğu gibi, sosyal demokrat partinin ülkede sosyal demokrasi ilkeleriyle işleyen özerk bir yerel yönetim anlayışı oluşturuluncaya kadar ipleri bütünüyle elden bırakmak istememesi şeklinde yorumlayan araştırmacılar da olmuştur (Detaylı bilgi için bkz. Montin, 1999; Karlbom, 1985).

Bugün baktığımızda, İsveç'te yerel yönetimler esasta iki ana basamağa ayrılmaktadır. İlk basamakta il yönetimleri (Landsting), ikinci basamakta belediyeler (kommuner) yer almaktadır. Her iki yerel yönetim formu genel olarak "kommun" olarak adlandırılmaktadır. Belirtmek gerekir ki il yönetimleri ve belediyeler arasında hiyerarşik dikey (vertical) bir ilişki söz konusu değildir. Her ikisi de merkezi yönetime karşı özerk yönetim ilkesine göre kurumsallaştırılmıştır (Bakınız Tablo 1). İsveç'te toplam 21 il yönetimi, 290 belediye bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin karar organları her dört yılda bir yapılan genel seçimle oluşturulur. İsveç parlamentosunda yer alan siyasi partiler nisbi temsil esasına göre yerel meclislerde de yer almaktadır. İsveç'te yerel yönetimlerin temel özellikleri: İlk olarak, özerk yönetim (local self-government) anayasal (regeringsformen) olarak garanti altına alınmıştır. İkinci olarak, yerel yönetimler yerel vergi oranlarını kendileri belirlemektedir. Üçüncü olarak, yerel yönetimlere ilişkin yasalar yerel yönetimlerin işleyişine ilişkin temel çerçeveyi belirlemiştir. Bu temel çerçeve ekseninde hedefler, uygulamalar ve kararlara ilişkin detaylar yerel yönetimlere bırakılmıştır. Dördüncü olarak, yerel yönetimler merkezi yönetimin yasalarla yasakladığı şeyleri yapamazlar.

Bununla birlikte yerel yönetimler hem merkezi yönetimin hibelerinden (ödenek) yararlanırlar hem de kendilerine ait vergi gelirleri mevcuttur. Yerel yönetimlerin gelirlerinin neredeyse %70'ini yerel vergiler oluşturmaktadır (Bakınız Şekil 2, 3). Ortalama olarak yerel yönetimlerin gelirlerinin %16'sı ise merkez hibelerinden gelmektedir (Elander ve Montin, 1990). İl yönetimleri temel düzeyde sağlık, kültür ve diğer sosyal hizmetleri yerine getirirken, belediyeler geniş ölçekli sağlık, eğitim, planlama, konut ve diğer sosyal hizmetleri yerine getirmekle sorumlu tutulmuşlardır (Detaylı bilgi içiniz bakınız Tablo 1). Bu noktada belediyeler illere göre daha fazla gelir ve sorumluluğa sahiptir (Bakınız şekil 2 ve 3). Nitekim Şekil 2'de belediyelerin merkez hibesi % 12 iken Şekil 3'te il idarelerinin % 8'dir. Benzer biçimde Şekil 2'de belediyeler için tahsis edilmiş devlet desteği % 4 iken, Şekil 3'te il idareleri için % 3'tür.

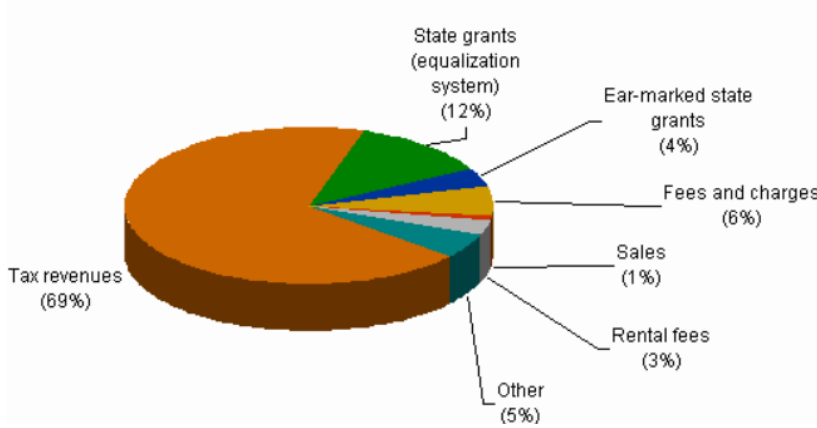
Tablo 1

İsveç'te Yerel Yönetimlerin Görev ve Sorumlulukları

Görev ve Sorumlulukları	Belediyeler	İl İdareleri/Bölgeler
Eğitim ve çocuk bakımı	İlköğretim, anaokulu ve kreş hizmetlerinden sorumlu	Bu alanda sorumluluğu yok
Kamu sağlığı	Kamu sağlığını ilgilendiren tüm alanlarda sorumluluğu var	Temel sağlık hizmetlerinden sorumlu
Sosyal güvenlik	Gerekli görülen veya ihtiyaç duyulan sosyal güvenlik hizmetlerini yerine getirme sorumluluğu var	Bu alanda sorumluluğu yok
Ekonomik kalkınma	Sorumluluğu var	Sorumluluğu var
Ulaşım	Belediye sınırları içindeki yerel ulaşım hizmetlerinden sorumlu	Bölgesel ulaşım hizmetlerinden sorumlu
Çevre güvenliği, çevre temizliği ve koruma, planlama	Sorumluluğu var	Sorumluluğu yok
Konut	Gelir grubuna göre konut inşa etme sorumluluğu var	Sorumluluğu yok
Vergiler	Belediye sınırları içinde yaşayanlara bireysel olarak vergi koyma ve toplama sorumluluğu belediyelere ait	Bölgesel vergi koyma ve toplama sorumluluğu il idaresine aittir
Borçlanma	Belediyeler, sorumlulukları çerçevesinde merkezin iznine gerek olmaksızın limitsiz borçlanabilirler	İl idareleri sorumlulukları çerçevesinde merkezin iznine gerek olmaksızın limitsiz borçlanabilirler
Yerelleşme	Belediyelerde öz yönetim (local self-government) ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır	İl idarelerinde öz yönetim (local self-government) ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır
Denetim ve kontrol	Resmi bir merkezi ya da bölgesel denetim mekanizması mevcut değildir	Resmi bir merkezi ya da bölgesel denetim mekanizması mevcut değildir

Kaynak: Swedish Local Government Act.

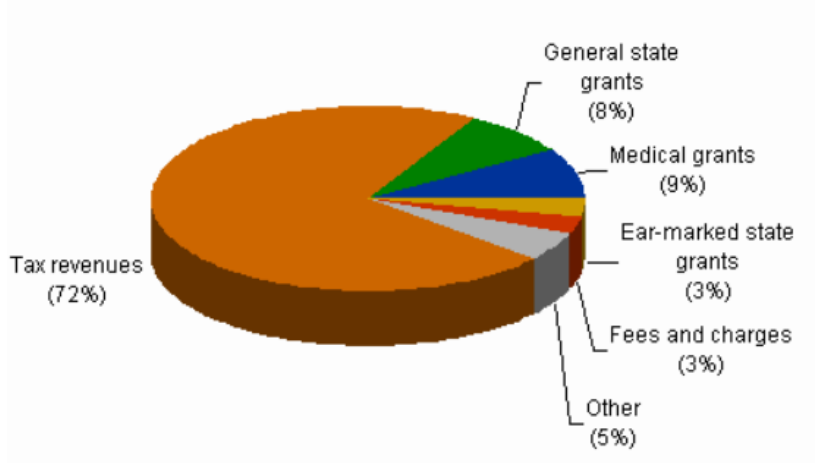
Şekil 2. İsveç'te Belediyelerin Gelirleri

Tax revenues-vergi geliri, *State grants*-devlet yardım/hibeleri, *Ear-marked state grants*-tahsis edilmiş devlet hibeleri, *Fees and charges*-ücret ve masraflar, *Sales*-satışlar, *Rental fees*-kira ücretleri, *Other*-diğer

Kaynak: Stockholm Standard & Poor's Ratings Services, (www.kommuninvest.se), Stockholm Statistic Sweden, (www.scb.se).

Şekil 3. İsveç'te İl İdarelerinin Gelirleri

Tax revenues-vergi geliri, *State grants*-devlet yardım/hibeleri, *Ear-marked state grants*-tahsis edilmiş devlet hibeleri, *Fees and charges*-ücret ve masraflar, *Sales*-satışlar, *Rental fees*-kira ücretleri, *Other*-diğer

Kaynak: Stockholm Standard & Poor's Ratings Services, (www.kommuninvest.se), Stockholm Statistic Sweden, (www.scb.se).

3. İsveç'te Yerelleşme Politikaları

İsveç'te yerel yönetimler 1980'li yılların başında kendilerini yeni bir durumun içinde bulmuşlardır. Bu dönemde merkezde yaşanan ekonomik durgunluk ve ortaya çıkan siyasi fikir ayrılıklarının etkisiyle kamu harcamalarını kısma çabası yerel yönetimlerin harcamalarına ciddi biçimde yansımıştır (Montin, 2000). İsveç'te 1970'lerin ortalarından itibaren, diğer modern demokrasilerde olduğu gibi siyasi partiler arasında yerelleşme (decentralization) tartışmaları yükselmeye başlamıştır. Bu tartışmaların merkezinde İsveç'te özellikle kamu hizmetleri ve

harcamalarında merkeziyetçi ve bürokratik bir yönetim formu yaratan merkeziyetçi devlet anlayışından vazgeçilmesi yer almıştır (Montin, 2000). Daha belirgin bir biçimde ilk olarak sağ kanatta yer alan Merkez Parti (Centerpartiet) tarafından 1960'larda Vietnam'da kötüleşen ekonomik koşullara istinaden yükselen toplumsal hareketler örnek gösterilerek başlatılan siyasal tartışmalara, Liberal Parti (Folkpartiet) de katılmıştır (Elander ve Montin, 1990). Yerelleşme tartışmaları diğer partilere de sıçramıştır. Bu dönemde İsveç'te merkez-sağ partilerinin kurmuş olduğu koalisyon ortaklığı, sosyal demokratları kamu harcamalarını gevşetme ve yerelleştirmeye yönelik düzenleme ve reformlar yapmaya itmiştir (Montin ve Granberg, 2007; Feltenius, 2016). Bu bağlamda merkezi düzeyde devlet harcama ve desteklerinde değişiklikler içeren düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim, 1980-1985 yılları arasında devlet harcamaları yıllık % 0,8 azaltılmıştır (Murray, 1985). Devlet destekleri ise yıllık % 1,3 seviyesine çekilmiştir. Nitekim 1979-1982 yılları arasında bu oranın yıllık olarak % 6,2 seviyesinde olduğu (Murray, 1985) göz önüne alındığında dikkate değer bir azalış olduğu söylenebilir. Öyle ki, bu azalışın Avrupa'daki diğer sosyal devletlere kıyasla çok daha fazla olduğunu iddia edenler bile olmuştur (Montin ve Granberg, 2007). Bununla birlikte, sağ koalisyon partileri tarafından devletin harcama ve kamu desteği/hibe planlamasında yapılan bu stratejik değişikliğin yerel yönetimlerde mali kontrolü güçlendireceği belirtilmiştir (SOU, 1996).

Yerelleşme tartışmaları doğrultusunda İsveç'te 1980'lerde farklı alanlarda ve çok sayıda yasa yapılmıştır. Bunlardan başlıcaları; 1982'de yürürlüğe giren yeni sosyal hizmet yasası (social services), 1983'te kabul edilen yeni sağlık hizmetleri yasası (health and medical care), 1987'de uygulamaya giren yeni planlama ve yapılaşma yasası (planning and building) gibi. Bu yasaların ortak özelliği merkezi yönetime ait alanlardaki harcama, görev ve yetkinin yerel yönetimlere aktarılmış olmasıdır (Feltenius, 2007). Böylece "yerelleşme" reformlarının sırayla hayata geçirildiği bu dönemde merkezi yönetimin yerel yönetim karşısındaki rolü yeniden tanımlanmıştır.

İlk olarak, 1982'de Sosyal Demokrat Parti ve parlamentodaki diğer partilerin de desteğiyle "serbest yerel yönetim reformu" (free commune reform) yapılmış (Feltenius, 2007). Bu reformda ülkenin yoğun nüfuslu güney bölgesini idare eden Skåne, Kalmar, Kronoberg, Jonköping bölgelerini idare eden 9 belediye ve 4 il idaresinin yürüttüğü faaliyetlerin organizasyonunda ve devlet mali yardımlarının kullanımında sınırsız biçimde özgür olacağı düzenlenmiştir (Montin ve Granberg, 2007). Buna göre, işaret edilen yerel idareler görevleri arasında yer alan kamu mal ve hizmetlerinin geliştirilmesinde ve yerel ihtiyaçlara adaptasyonunda merkezin belirlediği prosedürlerden bağımsız olarak serbestçe karar

verebilecekleri belirtilmiştir (Loughlin, 2001). Diğer bir reform, 1988’de yapılmış ‘‘alt-belediye birimleri reformu’’dur (sub-municipal reform). Buna göre, İsveç’in güney ve orta kesimlerinde yer alan toplam 28 belediye ve il idareleri kendilerine bağılı alt birimler kurarak kreş, okul öncesi eğitim, ilköğretim, spor, sanat ve kültür gibi görece daha az karmaşık ve basit ölçekte yürütülebilecek kamu hizmetlerini bu birimlere bırakacakları karara bağlanmıştır (Kommun-Aktuellt, 1988; Loughlin, 2001). Bu bağlamda, kurulan alt-belediye birimlerinin, belediye ve il idarelerine bağılı olarak sınırlı yetki (yerel yönetimlerin vereceğı yetki kadar) ve kaynakla çalışacakları belirtilmiştir (Kommun-Aktuellt, 1988).

Tablo 2 İsveç’te sosyal devlet ve yerelleşme politikaları yer almaktadır. Sosyal devlet ve yerelleşme politikalarının kaynaklarını karşılaştırmalı olarak gösteren bu tablonun amacı İsveç’te yerelleşme politikalarının merkez-yerel ilişkilerini nasıl değıştirdiğini daha anlaşılır ve belirgin biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Tablo 2’de gösterildiğı gibi İsveç’te yerelleşme politikalarıyla ilk olarak, yerel yönetimler anayasal olarak merkezden ayrı ve bağımsız (self-government) idari birimler olarak güçlendirilmiştir. Yerel yönetimlerin kendi belirlediğı kurullarla (anayasal ve yasal olarak yasaklanmış işlem ve eylemde bulunmamak şartıyla) çalışması teşvik edilmiştir. Yerel yönetimlerin kendi öz gelirleri (yerel vergi koyma yetkisi) arttırılmış, merkezi desteğı azaltılmıştır. Yerel yönetimlere istediğı sayıda ve konuda birim (genellikle komite gibi yürütme birimleri, örneğın eğitim komitesi, planlama komitesi vb.) kurma yetkisi verilmiştir. Yerel yönetimlerin seçimle iş başına gelen karar organlarının (yerel meclisler) güç ve otoritesi arttırılmıştır. Bu bağlamda yerel siyasi parti temsilci sayısı arttırılmıştır. 1990’lardan sonra ise AB’nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarına entegre olabilmek için kamu hizmetlerinde kamusal mantıkla uzmanlaşma yerine piyasa odaklı maliyet-fayda analizlerini içeren özel sektör mantığına uygun uzmanlaşma desteklenmiştir.

Tablo 2

İsveç’te Sosyal Devlet ve Yerelleşme Politikaları

Kaynaklar	1946-1975 Sosyal Devletin Altın Çağı	1976 ve Sonrası Yerelleşme Periyodu
Anayasal/Yasal	Yerel yönetimler sosyal devletin büyüme motoru olarak görülmüş, gelirleri ve devlet desteğı sürekli olarak arttırılmıştır	Yerel yönetimlerin anayasal ve yasal konumları güçlendirilmiştir
Düzenleyici	Merkezi yönetim düzenleyici, idare edici ve yönlendirici pozisyonuyla	Yerel yönetimlere merkezi yönetim kurullarından bağımsızlaşma

	yerel yönetimleri kontrol altında tutmuştur	noktasında izin verilmiş hatta teşvik edilmişlerdir
Finansal	Hem yerel yönetimler hem de merkezi yönetim muazzam biçimde büyümüştür	Merkezi yönetim yerel yönetimlerin harcama ve devlet desteğini azaltmıştır
Siyasal	Yerel yönetimlerin ve yerel meclislerde siyasi parti temsilcilerinin sayısı düşürülmüştür	Yerel yönetimlere bağlı yerel birimlerin ve parti temsilcilerinin sayısı arttırılmıştır
Profesyonel	Yerel yönetimlerin profesyonelleşmesi merkezi yönetimin kamusallaşma çabasını destekleyen yönde olmuştur	Yerel yönetimlerin özel sektör mantığında uzmanlaşmasını destekleyen adımlar atılmıştır

Kaynak: İsveç Yerel Otoriteler Birliği (Swedish Association of Local Authorities); (Elander ve Montin, 1990).

1990’larda ise, İsveç’in Avrupa Birliği (AB) üyeliği (1995) ve adaptasyon süreci merkez-yerel ilişkilerinde yerelleşmeyi (decentralization) öne çıkaran tartışmaları daha da derinleştirmiştir (Feltenius, 2007). Bu bağlamda, temelde iki yaklaşım ortaya konmuştur. İlki, “yukarıdan-aşağıya (top-down)” yerelleşme yaklaşımı, buna göre sorumluluklar ve mali kaynaklar merkez ve yerel arasında paylaştırılmalı; ancak, olası bir yönetim ve mali krizin yaşanmaması, güçlü sosyal devlet uygulamalarının sekteye uğramaması için merkezîyetçi perspektif bütünüyle resmin dışına itilmemelidir (Loughlin, 2001). İkinci yaklaşım ise, dönemin popüler söylemlerine uygun biçimde “aşağıdan yukarıya (down-top)” bölgeselleşme ve yerelleşme yaklaşımı olmuştur (Lidström, 2001). Belirtmek gerekir ki, her iki yaklaşım da birbirini dışlamamakta ve merkez-yerel ilişkilerinde yerelleşmeyi savunmaktadır. Nitekim, İsveç AB üyeliğiyle birlikte, birliğin bölgeselleşme (Europe of Regions) ve yerelleşme (decentralization) politikalarına entegre olma sürecine girmiştir.† AB’nin bölgesel kalkınmayı arttırmak, yerel yatırımları çekmek ve bölgesel rekabet alanları yaratmak üzerine oturtulmuş bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları, refah devleti pozisyonunu ve üniter devlet yapısını sürdürme niyetinde olan İsveç’te kafa karışıklığı yaratmıştır. Bu bağlamda, kimi politik çevreler İsveç’in doğrudan federal yapıya geçmesini savunurken, kimileri de buna karşı çıkan öneriler getirmişlerdir (Lidström, 2001). Nihayetinde İsveç, AB’nin söz konusu politikalarına

† AB’nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarının detayı için bkz. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/key-achievements; Montin, S. (1989). Decentralizing the welfare state: Local institutional change and local autonomy in Sweden. Paper for the workshop Local Self Government: Economic and Political Challenges to Local Autonomy, European Consortium for Political Research (ECPR), Paris; Montin, S. (1999). Central state governmental reforms in Sweden. Country Report, Paper for the Project Central State Governmental Reforms, Science Center Berlin.

entegrasyonu hızlandıracak, bölgesel rekabeti güçlendirecek ve bölgesel kalkınmayı sağlayacak yapıları nasıl geliştirebileceğine odaklanmaya başlamıştır.

1990'lı yıllar İsveç'te merkez-yerel ilişkilerini bölgeselleşme ve yerelleşme doğrultusunda ele alan yasal düzenlemeler ve reformların yapıldığı bir dönem olmuştur. İlk belirgin düzenleme, önceki sayfada bahsedilen 1980'lerde başlayan "serbest yerel yönetimler reformunun" kalıcı ve sürekli hale getirilmesi olmuştur (John, 2001). Söz konusu reform 1991'de yapılan yeni yerel yönetim yasasına da yansıtılmıştır. Bu bağlamda, belediyelerin kendi içinde ihtiyaç duyduğu birimleri oluşturmada bütünüyle merkezden ayrı ve bağımsız olduğuna dair düzenleme yeni yasaya eklenmiştir (John, 1996). Yine bu dönemde, İsveç'in AB üyeliği, AB'nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarına entegrasyonunu sağlayacak merkez-yerel ilişkilerine yönelik yeni düzenlemeleri ve İsveç'te bölge yönetimlerinin kurulmasını gündeme getirmiştir (John, 1996). Bu doğrultuda, 1995 yılında merkezi yönetim tarafından "bölge komitesi" (Parlametariska regionkommitten-(PAR)) kurulmuştur. PAR'ın görevi, AB'nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarına uygun düşecek bölgesel ve yerel yapıların hazırlanmasına yönelik merkezi yönetime rapor hazırlamaktır. Bu bağlamda, PAR'a bir ölçüde İsveç'te kamu sektörünün (public sector) sorumluluklarını yeniden şekillendirecek ve geleceğini etkileyecek yeni organizasyonların oluşturulması görevi verilmiştir. PAR, ilk raporunu 1996 yılında merkezi yönetime sunmuştur (John, 2001). Komite (PAR) bu raporunda, ilk olarak İsveç'in üniter bir devlet olarak kalması gerektiğini vurgulayan bir sonuç ortaya koymuş, böylece İsveç'in federal bir yapıya dönüştürülmesine yönelik başlatılan "federal/bölgesel yönetim" tartışmalarına son vermiştir (John, 1996). Bölgeselleşme ve yerelleşme bağlamında bölgesel kalkınmayı sağlayacak ve takip edecek ayrı bir bölge yönetim formunun yaratılmasını uygun bulmadığını vurgulayan komite, bunun yerine sorumluluğun il idareleri vesayetinde oluşturulacak sınırlı yetkilere sahip bölge meclislerine verilmesini savunmuştur (John, 2001). Böylece raporda bölgeselleşme ve yerelleşme için kamu sektörünün sorumluluklarının merkezi yönetimden il idareleri kontrolündeki atanmış temsilcilerden oluşan bölge meclisine kaydırılması önerilmiştir. Bu bağlamda PAR, AB'nin yerelleşme politikalarına paralel olarak İsveç'te bölgesel kalkınma sorumluluğunun il idarelerine aktarılmasını uygun görmüştür. Buna ilişkin olarak, komite İsveç'in coğrafi bölgelere ayrılmasını ve bu bölgelerden Göteborg, Bohus, Kristianstad ve Malmöhus bölge meclislerinin pilot uygulama alanları olarak kullanılmasını önermiştir.

Ancak, 1996 sonbaharında sosyal demokratların çoğunlukta olduğu İsveç hükümeti, komitenin raporuna uygun olmayan bir yasa tasarısı sunmuştur (Hooghe ve Marks, 2001). Komitenin, bölgesel kalkınma sorumluluğunun atanmışlardan oluşan bölge meclislerine

devredilmesi önerisini reddetmiştir. Bunun yerine il yönetimleri ve belediyelerin işbirliğinde bölgesel kalkınma politikalarının geliştirilmesini uygun görmüştür. Sorumluluğun doğrudan bu işbirliklerine aktarılmasına da sıcak bakmayan hükümet, pilot uygulama alanları oluşturarak yetki ve sorumlulukların aşama aşama devredilmesinden yana tavır takınmıştır (Hooghe ve Marks, 2001). Muhafazakâr Parti (Moderaterna) hariç diğer tüm partiler tasarımı uygun bulmuştur. Hristiyan Demokratlar (Kristdemokraterna) ve Yeşil Parti (Miljöpartiet), komitenin il idaresi gözetiminde atanmışlardan oluşan bölge meclisleri kurulmasına yönelik önerisini demokratik bulmadığını, ayrıca yerel yönetimlerin iki aşamalı (belediye ve il idaresi) olarak kalması gerektiğini ifade etmiştir (Hooghe ve Marks, 2001).

İkinci raporunu 2000’de sunan komite, il idareleri ve belediyeler işbirliğinde yürütülen bölge kalkınma ve yerelleşmeye yönelik pilot bölge uygulamaların 2006’ya kadar sürdürülmesini önermiştir. Pilot uygulamaların sayısının artırılmasını ve merkezi yönetim ile bölge işbirlikleri arasında görev ve sorumluluk sınırlarının net bir biçimde çizilmesini vurgulamıştır (Montin ve Granberg, 2007). Hükümet bu kez komitenin raporuna uygun davranarak pilot uygulama sayısını arttırmış ve test çalışmalarını 2006’ya kadar uzatmıştır. Komitenin 2006 yılında sunduğu raporda, pilot bölgelerin 2010 yılına kadar ülkenin tamamını kapsayacak şekilde sayılarının artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu dönemde hükümette çoğunluğa sahip olan Muhafazakâr parti bu öneriye sıcak bakmamış; böylece, sadece Skåne ve İsveç’in batısında yer alan illerdeki bölge yönetimlerinin kalıcı hale getirilmesi kabul edilmiştir (Montin ve Granberg, 2007).

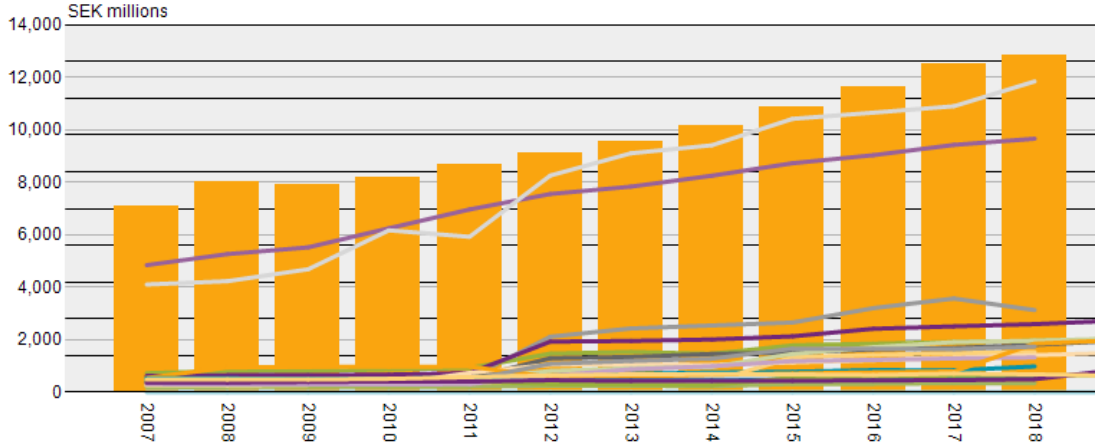
İsveç’in AB üyeliği kapsamında bölgeselleşme-yerelleşme politikalarının yerel otoritelere yansımalarını inceleyen SKL (Sveriges Kommuner och Landsting (SKL)-The Swedish Association of Local Authorities and Regions) hazırladığı raporda şunlara yer vermiştir (SKL, 2008): İlk olarak, AB’nin ortaya koyduğu yerelleşme-bölgeselleşme politikalarında yerel yönetimler AB’nin kural ve direktiflerini yerine getiren, düzenleyici gücü ve sorumluluğu olmayan yasal kurumlar olarak düşünülmüştür. Ancak, İsveç’te yerel yönetimlerin merkezin emir ve talimatlarını yerine getiren basit ölçekli yasal aygıtlar olmadığı belirtilmiştir. İsveç’te 1952 ve 1974’te yapılan iki büyük yerel reformla yerel yönetimler sosyal devletin yereldeki güçlü ortağı olarak şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin mali kaynak, harcama, sorumluluk ve yetkileri diğer Avrupa devletlerine kıyasla daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak, İsveç AB üyeliği sonrası bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarını sosyal devlet çizgisinin dışına çok taşmadan şekillendirmeye çalışmıştır.

İkinci olarak, AB’nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikalarında, bölgelerin rekabet etmesi ve yatırımları bölgeye çekmesi bağlamında özel sektörle işbirliği geliştirilmesi gerekli

görülmüştür. Bu bağlamda, bölgesel gelişmişlik ve bölgesel kalkınmaya yönelik tüm sorumluluk yerelleşme politikası doğrultusunda yerele aktarılması uygun görülmüştür. Oysa SKL'ye göre, İsveç'in 1990'ların ortalarına kadar yerelleşme amacı sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin geliştirilmesi ve bölgeler arasında ekonomik dengesizlik ve eşitsizliklerin giderilmesi olmuştur. Nitekim, İsveç'te uzun süre siyasal iktidarını koruyan sosyal demokrasi sadece bireylerin değil, tüm ülkenin sosyal ve ekonomik eşitliğini amaçlamıştır. Oysa AB'nin bölgeselleşme politikalarında bölgesel kalkınma yerelleştirilmiş ve her yerel bölge kendi rekabet ve kalkınmasından sorumlu tutulmuştur.

Üçüncü olarak, İsveç'i AB'nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları (1992 Maastricht Anlaşması gereği) diğer ülkelerde olduğu gibi İsveç'te de bölgesel kurumların oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak İsveç, mevcut bölge örgütlerinin tüm yetkilerini il idarelerine ve belediyelere aktarmış, bölgeler sembolik yapılar haline getirilmiştir. Bunun da ötesinde, AB üyeliği öncesinde olduğu gibi, üçüncü bir yerel yönetim birimine İsveç'te gerek olmadığı hususunda hemen hemen tüm siyasi partiler, politika ve söylem birliği geliştirmişlerdir. Bu durum İsveç'te siyasi partiler arasında uzun süre tartışıldıktan sonra, yukarıda da bahsedildiği gibi sadece Skåne ve İsveç'in batısında yer alan pilot bölge uygulamalarının sürekli hale getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer bölge ve illerde 2019'a kadar il idareleri ve belediye işbirliklerine bölgesel kalkınma sorumluluğu ve görevi verilmiştir. Bu bağlamda, belediyeler ve il idareleri bölgesel kalkınmayı arttırmak için bu alana yönelik harcamalarını belirgin biçimde artırmışlardır (Bakınız Şekil 6). Şekil 6'da görüldüğü gibi yerel yönetimlerin bölgesel kalkınma harcamalarının toplamı 2007'de 7 Milyon İsveç Kronu (SEK) iken, 2018'de 13 Milyon SEK'i aşmıştır. Şekil 6'da görülen renkli çizgiler pilot bölge uygulamalarının her birinin bölge kalkınma harcamalarını göstermektedir. Bu bağlamda diğerlerine göre belirgin bir harcama farkına sahip olan Skåne (mavi renkle gösterilen) ve İsveç'in batısında yer alan Göteborg (mor renkle gösterilen) diğerlerine göre çok daha fazla harcama payına sahip olmuştur. Bu durumun oluşmasında bahsedilen bölge işbirliklerinin kalıcı hale getirilmesinin büyük payı olduğu söylenebilir.

Şekil 6. İsveç'te 2007-2018 Yılları Arasında Yerel Yönetimlerin Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Harcamaları (Milyon SEK)

Kaynak: (Statistics Sweden, www.scb.se).

4. İsveç'te Yerelleşme Politikalarının Kamu Hizmetlerine Yansımaları

İsveç'te yerel yönetimler, 1990'ların ortalarına kadar sosyal devlet politikalarının belirlediği rol ve süreçlerle kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine tam destek vermiştir (Lidstörn, 2010). Ancak, özel sektör mantığı ve kamu-özel işbirliği getiren yeni sistem İsveç'teki birçok yerel yönetim tarafından dirençle karşılanmıştır (Lidstörn, 2016). Bu bağlamda yerel yönetimler kamu hizmetlerinde piyasa odaklılık ve sosyal devlet uygulamalarını birlikte var edecek orta yol bir sistemin yaratılması için çalışmalar başlatmışlardır. Bunun için yerel yönetim birimleri –özellikle belediyeler- yerel vatandaşlar, STK temsilcileri, meslek örgütleri, diğer sosyal inisiyatifler ve bazı özel sektör temsilcilerinden oluşan ve resmi olmayan müzakere komisyonları kurmuşlardır (Lidström, 2018). Bu komisyonların ortaya koydukları sonuçlar ülke genelinde büyük çaplı tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Komisyon raporlarında dikkat çeken başlıca detaylar şöyle olmuştur: Belediye çalışanları (bürokratlar, uzmanlar, hizmet birimleri vb.) piyasa odaklı yeni yönetim anlayışına sıcak bakmamaktadırlar. Çünkü yeni yönetim anlayışı sadece kamu hizmetlerinde değil, yerel yönetimlerin organizasyon yapısında da ciddi değişiklikler öngörmektedir. Genel olarak kamu yararı ekseninde toplumsal talep ve ihtiyaçların karşılanmasının esas olduğu mevcut sistemde, kamu yararının, toplumsal talep ve ihtiyaçların belirsizleşeceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, belediyelerin mevcut birimlerinin yeni yönetim anlayışı için yetersiz kalacağı, bu bağlamda örneğin maliyet-fayda analizleri, kâr-zarar değerlendirmeleri yapabilecek yeni birimlerin oluşturulmasının bir zorunluluk olduğunun altı çizilmiştir (Government Commission Report (SOU), 1996).

Bir diğer tartışma kamu hizmetlerinde maliyet-fayda analizi kapsamında yapılacak maliyet kesintileri ya da bu hizmetlerin özel sektöre bırakılması durumunda toplumsal talebin belirlenmesi ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağına yönelik olmuştur.

Nitekim, 1997 yılında belediyelerin yaptıkları anketlerde vatandaşların % 69'u yeni yönetim anlayışının hizmet kalitesini düşüreceğini ve hizmet alımını zorlaştıracağını düşünürken, % 36'sı değişimlerin kötü sonuçlar doğuracağını, % 7'si ise değişimin yerel yönetimleri geliştirici sonuçlar ortaya koyacağını ifade etmişlerdir (Lidström, 2018).

Bu dönemde birçok siyasi partiden, sosyal devlet politikalarından uzaklaşmadan küçük çaplı düzenlemelerle kamu yönetiminde değişiklik yapılması yönünde sesler yükselmeye başlamıştır (Lewin, 1994). Nitekim 1991 genel seçimlerinden sonra parlamentoda sayısal üstünlüğü yakalayan sağ-kanat, merkez-yerel ilişkilerinde değişiklik öngören kamu yönetimi değişim reformlarının yapılmasını savunmakla birlikte, genel anlamda sosyal devlet politikalarından büyük ödünler verilmesini uygun bulmadıklarını ifade etmiştir (Lidstörn, 2010). Bu bağlamda kamu hizmetlerinde özelleşme ve piyasa odaklı yönetim mantığına alternatif nitelikte çözümlerin geliştirilmesini savunmuşlardır. 1994 genel seçimlerinden sonra iktidara gelen Sosyal Demokrat parti ise yerel yönetimlerde sınırlı piyasalaşma adımlarını atmaya başlamıştır. Bu bağlamda İsveç'te belediye ve il idarelerinde kamu hizmetlerinde maliyet-fayda kontrol ve analizi yapılması zorunlu hale getirilmiştir (Lidstörn, 2016). Bunun yanında piyasa odaklı yeni kamu yönetimi anlayışına uygun olarak bazı kamu hizmetlerinde bölgesel rekabet, kamu tercihi, alternatif kamu-özel işbirliği modeli uygulamalarına başlanması uygun görülmüştür (Lidstörn, 2016). Ancak, piyasalaşmayı sınırlı ve kontrollü tutmak isteyen hükümet, bahsedilen bu uygulamalarda tüm yetki, güç ve kontrolün belediye ve il idarelerinde olacağını çizmiştir (Lidstörn, 2016).

Tablo 2'de 1995 yılında belediyelerin yeni kamu yönetimi anlayışıyla bazı hizmet alanlarındaki uygulama oranları 1988 yılı ile karşılaştırılarak verilmiştir. Böylece İsveç'te sosyal devlet tabanındaki belediye ve yeni yönetim anlayışına dayanan belediye arasındaki farka görünürlük kazandırılmak istenmiştir. Tablo 2'de 1988'de belediyelerin çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve zorunlu temel eğitim gibi çekirdek kamu hizmetlerinde bölgesel ve uluslararası rekabeti % 0 iken 1995'te bu oran % 2 ile % 17 arasındadır. Bu dönemde bu hizmetler belediyelerin kontrolündeki özel sektöre bırakılmıştır. Nitekim bahsedilen hizmetlerin özel sektör tarafından uygulanma oranlarına bakıldığında 1988'de % 0 iken 1995'te % 9- % 15 civarındadır. Alternatif üreticiler kısmına bakıldığında, 1988'de % 5- % 40 arasındadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu dönemde alternatif üreticilerin büyük çoğunluğunu sivil inisiyatifler ve gönüllü kuruluşlar oluşturmuştur (Hörnström, 2013). 1995'te ise yine sivil inisiyatifler ve gönüllü kuruluşların kamu hizmetlerinde aktif olduğu ancak bunun yanında kamu-özel ortaklıklarının da sürece dahil olduğu söylenebilir (Hörnström, 2013). Benzer

anlayışla 1988’de belediyelerin yaptıkları hizmetlerin fayda-maliyet gibi sonuç analizi % 10 ile % 18 arasında iken 1995’te % 62- %75’e çıkmıştır.

Tablo 2

İsveç’te Belediyelerin 1988-1995 Yıllarındaki Hizmet Uygulamaları

	1988 (%)	1995 (%)
Kamu hizmeti sonuçlarının kontrolü ve maliyet-fayda analizi		
Çocuk bakım hizmetleri	% 18	% 75
Yaşlı ve engelli bakım hizmetleri	% 15	% 62
Zorunlu okul hizmetleri	% 10	% 68
Alternatif üreticiler (gönüllü birlikler, sivil toplum inisiyatifleri, kamu-özel ortaklığı)		
Çocuk bakım hizmetleri	% 40	% 68
Yaşlı ve engelli bakım hizmetleri	% 5	% 25
Zorunlu okul hizmetleri	% 5	% 27
Bölgesel ve uluslararası rekabet		
Çocuk bakım hizmetleri	% 0	% 4
Yaşlı ve engelli bakım hizmetleri	% 0	% 17
Zorunlu okul hizmetleri	% 0	% 2
Özel sektör tarafından yerine getirilen hizmetler		
Çocuk bakım hizmetleri	% 0	% 12
Yaşlı ve engelli bakım hizmetleri	% 0	% 15
Zorunlu okul hizmetleri	% 0	% 9

Kaynak: Statskontoret (1996).

İsveç’te bu dönemde bazı kamu hizmetlerinde özelleştirme adımları atılmıştır. Bu hizmetlerden biri eğitim hizmeti olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, özelleştirilen hizmetlerin kalite ve etkinliğinin kontrol edilmesi sorumluluğunu merkezi yönetim “Ulusal Okul Kurumu” (National School Agency- Skolverket) üstlenmiştir (Hall, 2016). Bununla ilintili olarak özel okul açmak isteyen özel sektör temsilcileri yada diğer toplumsal inisiyatiflerin merkezi yönetimin Ulusal Okul Kurumuna (Skolverket) başvurma ve izin alma zorunluluğu

bulunmaktadır. Ayrıca özel sektör tarafından yürütülen hizmetlerin, mali açıdan belediyenin yürüttükleriyle eş değerde olması gerektiği düzenlemiştir (Hall, 2016; Hörnström, 2013).

Bununla birlikte, bu dönemde belediyeler şirket sayılarını da nispeten arttırmışlardır (Bakınız Tablo 3). Özellikle ulaşım, enerji dağıtımı, su kaynakları ve emlak hizmetlerini ticaret şirketleri üzerinden yürüten belediyelerin, kamu hukukunun bürokratik süreçlerine takılmamak için bu yolu tercih ettikleri iddia edilmiştir (Hall, 2016). Ayrıca söz konusu şirketlerin şeffaflık ve hesap verebilirlik konularında demokratik sorunlar yaratmamaları için kamuda açıklık ilkesi gereği (Offentlighetsprincipen) şirketlerin tüm resmi dokümanlarına ulaşılabilirlik sağlayan ek madde yerel yönetim yasasına eklenmiştir.

Tablo 3

İsveç'te Belediyelerin Çeşitli Alanlardaki Birlik ve Şirket Sayıları

	1996	2000	2005
Ticari şirketler ve limited şirket ortaklıkları	35	40	47
Anonim şirketler	1278	1265	2005
Ekonomik işbirlikleri	21	12	13
Kar amacı gütmeyen birlikler	7	7	7

Kaynak: (Statistics Sweden, www.scb.se).

5. İsveç'te Yerelleşme Politikaları ve Yönetişim

1990'lı yıllarda İsveç'in AB üyeliği sonrası odaklandığı bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları bölgesel kalkınma, bölgesel rekabet, piyasa odaklı yerel yönetim gibi ekonomik parametreler ışığında ilerlemiştir. 2000'lerde ise bu politikalara, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için kamu-özel kaynaklarının işbirliğinin ve yapabilirliklerinin nasıl koordine edileceği, nasıl daha etkin bir hale getirileceği tartışmaları eklenmiştir. Bu dönemde çok aktörlü yönetim düzenlemelerini gündeme alan hükümet, yerel sorunlar karşısında çok aktörlü çözümler üretmeyi teşvik eden yasa teklifleri getirmiştir (Hilson, 2008). Bu bağlamda farklı aktörlerin ortaklığını vurgulayan yerelleşme adımları literatüre “üçlü yerelleşme” (tre lokalisering) olarak geçmiştir (Bjorna ve Jenssen, 2006; Lijphart, 1999; Hendriks, 2010). Bunun anlamı merkeze ve yerel yönetimlere ait güç ve yetkinin yerel yönetim-özel sektör ve gönüllü sektör (çeşitli alanlarda faaliyet yürüten STK, meslek örgütleri vs.) arasında paylaşılmasıdır.

Tüm aktörlerin yatay yönlü (horizontal) işbirliğine dayanan ve dikey yönlü (vertical) hiyerarşik ilişkilere sahip temsili demokrasinin eksiklik ve yetersizliği tartışmaları üzerinden yükselen yönetim tartışmaları, İsveç'te ilk olarak merkez-yerel ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 1990'ların sonuna doğru yönetim modeli en açık biçimde, merkez-bölge

arasında ekonomik kalkınmaya ilişkin işbirliği politikalarıyla kendini göstermiştir (Lidstörn, 2016). Bu dönemde bölgesel politikalardaki işbirlikleriyle başlatılan yönetimden (government) yönetişime (governance) düzenlemeleri merkez-bölge, bölge-yerel yönetim, yerel yönetim-STK- sermaye- vatandaş ilişkilerine doğru genişlemiştir. Temsili demokrasinin dikey yönlü bürokratik, hiyerarşik süreçlerini esnetmeye başlayan İsveç, özellikle sürdürülebilirlik (ekonomik, ekolojik vb.), bölgesel kalkınma, iklim değişikliği, aşağıdan yukarı (bottom-up) politika belirleme ve tüm aktörlerin işbirliği süreçlerine ağırlık vermiştir (Lidstörn, 2016).

İsveç'te yerel yönetimlerde yönetim modelini geliştirme motivasyonu iç dinamiklerden çok AB gibi dış dinamiklere dayanmaktadır (Montin ve Granberg, 2007). Yerel yönetimler AB'nin kalkınma politikasının çarklarından biri olan yönetişim modelinin temel aktörleridir. Bu bağlamda İsveç'te yerel yönetimler AB'nin ekonomik kalkınma projelerine, iletişim ağlarına (networks) ve diğer tür aktivitelere merkezi yönetimden bağımsız olarak doğrudan katılabilir ve işbirliği geliştirebilir (partnership) hale gelmişlerdir. Bu doğrultuda İsveç'te yerel yönetimler özellikle belediyeler AB'nin politika süreçlerinin önemli aktörlerinden biri olmuştur. AB ve üye devletlerin yerel yönetimleri arasında geliştirilmeye çalışıldığı gibi üye devletlerin de iç işleyişlerinde dikey (vertical) yönlü (top-down) politika üretme ve karar alma modelleri yerine, yatay yönlü (horizontal) aktörler arası iletişim ve işbirliğine (bottom-up) dayanan yönetim süreçlerini geliştirmeleri teşvik edilmiştir.

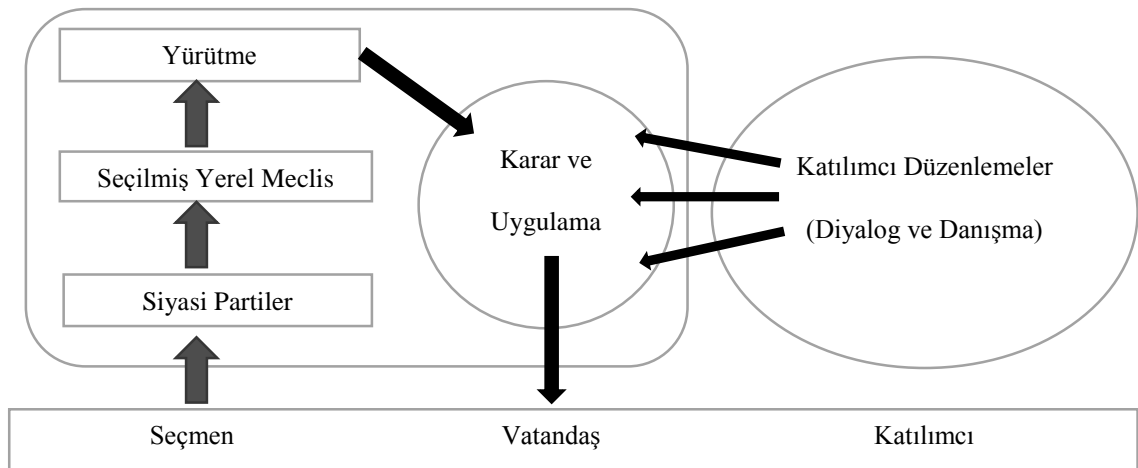
Buna paralel olarak, İsveç Yerel ve Bölgesel Otoriteler Birliği (The Swedish Association of Local and Regional Authorities (Sveriges Kommuner och Landsting (SKL))), yerel yönetimlerin politika yapım süreçlerinde yönetişim modeline uygun yatay (horizontal) yönlü işbirliği ve diyalog araçlarını geliştirecek öneriler getirmiştir (SKL, 2008). Bu bağlamda, tüm aktörlerin sürekli iletişim içinde olduğu, katılımcılara bilgi akışının sağlandığı, katılımcıların taleplerinin etkin biçimde dinlendiği ve karara mümkün olduğunca yansıtıldığı diyalog yöntemlerinin önemine dikkat çekilmiştir (SKL, 2008). İsveç'in 290 belediyesinin %83'ü bu öneriler doğrultusunda yerel diyalogu geliştirecek çalışmalar yürütmüştür (SKL, 2008). Böylece, İsveç'te yerel düzeyde aktörler arasında network geliştirmeye odaklanmış yönetişim (governance) trendi gelişme göstermiştir (Hedlund and Montin, 2009). Böylece yönetim geleneksel hiyerarşik top-down bir yönetim biçimi olarak görülürken, yönetişim network tabanlı horizontal bir yönetim formu olarak görülmüştür (Hedlund and Montin, 2009). Bu bağlamda, belediyelere diyalog süreçlerini geliştirilmenin yanı sıra, organizasyon yapılarını yönetişim doğrultusunda değiştirmeleri de önerilmiştir.

İsveç'te yönetişim yönetim modeline yönelik atılan tüm bu adımlar bazı tartışmalara yol açmıştır. Özellikle demokrasi perspektifinden yükselen bu tartışmaların odağında: siyasal

eşitliğin bozulması, hesapverebilirliğin sınırlanması, tüm grupların dengeli temsil edilememesi, temsili demokrasinin meşruiyetini kaybetmesi gibi problemler yer almıştır (Hedlund and Montin, 2009). Bu durum, yönetişime yönelik düzenlemelerin temsili mantık içine yerleştirilmesine ve işbirliği süreçlerinin danışma (consultation) süreçlerine oturtan bir yönetim modelinin gelişmesine yol açmıştır (Castell, 2016). Bunun nedenlerinden biri, İsveç'te seçilmiş yerel siyasi temsilcilerin, aktörlerin politika yapım süreçlerine katılmasını önemli görmekte birlikte, uygulamada dar ve sınırlayıcı bir tavır sergilemiş olmalarıdır (Vestbro, 2012). Bununla birlikte, bu sonucu İsveç'te yerel yönetimlerin temsili işleyiş sistemine bağlayan bazı yazarlar belediyelerin temsili demokrasiyi ve dikey yönlü (vertical) temsili karar alma süreçlerini tehlikeye atacak radikal değişikliklere sıcak bakmadıklarını belirtmişlerdir (Castell, 2016; Tahvilzadeh, 2015). Böylece yerel yönetimler yönetim modeline olumlu yaklaşmakla birlikte, yönetim süreçlerini uzun bir geleneğe ve kontrol gücüne sahip temsili demokrasi ile birleştirmeye (combine) çalışmışlardır (Castell, 2016).

Şekil 7'de görüldüğü gibi yukarıdan-aşağıya hiyerarşik karar verme süreçlerine dayanan temsili demokrasinin tam karşısında yatay yönlü, katılımcı ve işbirlikçi anlaşmalar içeren yönetim modeli yer almaktadır. Birbiriyle bağdaştırılamaz derecede farklı mantık farklılıkları içeren bu iki model İsveç otoriteleri tarafından danışma ve diyalog araçları geliştirilerek birleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece, yerel karar alma süreçlerinde katılımcıların (aktörlerin-siyasal temsilci, kamu görevlisi, vatandaş, STK gibi) nüfuzundan çok temsili demokrasi kuralları içinde görüşlerinin alınması ve diyalog geliştirilmesiyle sınırlı tutularak, yönetim ve yönetim arasında orta yollu bir adaptasyon sağlanmak istenmiştir.

Şekil 7. İsveç'te Temsili Demokrasi ve Yönetişim Modeli

Kaynak: (Hertting ve Kugelberg, 2018).

Sonuç ve Tartışma

İsveç'te yerel yönetimler özerk yönetim anlayışı, sosyal devlet politikaları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu kapsamda özerk yerel yönetimler sosyal devlet politikalarının yerelde uygulanmasından birinci dereceden sorumlu tutulmuşlardır. Nitekim yerel yönetimler İsveç'in 1995 AB üyeliğine kadar sosyal devlet politikalarının belirlediği rol ve süreçlerle kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine tam destek vermiştir. Ancak, 90'lı yılların ikinci yarısından sonra, piyasa odaklılık, kamu-özel ortaklığı, ekonomik kalkınma için bölgesel ve yerel rekabet gibi üyelik politikalarına maruz kalan İsveç, yerel yönetimler ve sosyal devlet hizmetlerinde bazı değişiklikler yaparak, entegrasyon sürecine girmiştir.

Nitekim İsveç'te yoğun tartışmalara neden olan entegrasyon süreci, yerel yönetimlerin geleneksel yerel yönetim mantığıyla hiçbir biçimde ilintili olmayan özelleşme ve piyasalaşma mantığını, mümkün ölçüde sosyal devlet politikalarıyla örtüştürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda yerel yönetimlerde özel hukuk kurallarına tabi şirket/ler kurma, kimi temel hizmetleri özel sektöre bırakma, yapacakları hizmetlerde maliyet-fayda analizi yapma yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte, yerel yönetimler yasasında özellikle belediyelerin birincil görevinin ekonomik büyüme ve rekabet etmekten çok refah politikalarını yönetmek ve geliştirmek olduğu yer almaya devam etmiştir. Ayrıca özel sektörce yapılan hizmetler merkezi yönetimin onay ve iznine bağlanmış, benzer biçimde hizmetlerin kalite ve etkinlik denetimleri yine merkezi yönetim tarafından kontrol altında tutulmuştur. Özel sektörün yapacağı hizmetlerin kalite ve bedelinin yerel yönetimlerinkiyle eş değer olması zorunluğu konmuştur. Hizmet süreçlerinin yönetimi özel sektöre bırakılırken, bu süreçlerin denetimi (hukuksal) yerel yönetimlere verilmiştir.

İsveç'in AB üyeliği sonrası teşvik edilen yönetişim (network) eksenli yeni yönetim modeli, dikey (vertical) yönlü (top-down) politika üretme ve karar alma süreçlerinden, yatay yönlü (horizontal), aktörler arası iletişim ve işbirliğine (bottom-up) dayanan yönetişim süreçlerinin geliştirmesini desteklemiştir. Temsili demokrasiye, hiyerarşik (top-down) ve dikey (vertical) yönlü karar alma süreçlerine dayanan yerel yönetimler, yönetişim uygulamalarına temkinli yaklaşmışlardır. Özellikle siyasal eşitliğin bozulması, hesap verebilirliğin sınırlanması, tüm grupların dengeli temsil edilememesi, temsili demokrasinin meşruiyetini kaybetmesi gibi demokrasi açıklarının yaşanmasına yönelik temel kaygılar ortaya koymuşlardır. Nitekim uygulamada yönetişim süreçleri temsili mantık içine yerleştirilmiş aktörler arası iletişim, diyalog ve danışma süreçlerine oturtulmuştur. Bu bağlamda İsveç'te;

- (1) İsveç'te yerel yönetimler bütünüyle sosyal devlet sınırlarının dışında bırakılmadan yeniden ele alınmıştır. Nitekim yerel yönetim yasasında yerel idarelerin birincil görevinin sosyal devlet politikalarını geliştirmek ve yönetmek olduğu korunmuştur.
- (2) İsveç'te bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı grupları oluşturan toplumsal kesimlerin geliştirilmesi ve bölgeler arasında ekonomik dengesizlik ve eşitsizliklerin giderilmesi temelinde yürütülmüştür. Bölgesel kalkınma ve bölgesel/yerel rekabet anlayışı ikincil düzeyde bir öneme sahip olmuştur.
- (3) İsveç AB'nin bölgeselleşme ve yerelleşme politikaları kapsamında ayrı bir bölge yönetimi oluşturmaya sıcak bakmamış, bunun yerine, bölgesel kalkınma görevini il idareleri ve belediye işbirliğinde oluşturulacak yeni yapılara bırakmıştır. Bu durum İsveç'te bölgeleri sembolik yapılara indirgerken, üniter devlet anlayışını pekiştirmiştir.
- (4) İsveç'te kamu hizmetlerinin özelleşmesine temkinli yaklaşmıştır. Eğitim, sağlık, yaşlı ve engelli bakımı gibi kimi temel kamu hizmetlerinde özelleşmenin önünü açan düzenlemeler yapılırken, bu hizmetlerin kontrol ve denetimleri yerel yönetimlere bırakılmıştır.
- (5) İsveç'te yönetim uygulamaları da sınırlı kalmıştır. Temsili demokrasiden ödün vermek istemeyen İsveç, aktörler arası yatay yönlü ve iletişim tabanlı yönetim süreçlerini, temsili demokrasi sınırları içinde danışma odaklı karar alma süreçlerine dayandırmıştır.

Kaynakça

- Bjorna, H. ve Jenssen, S. (2006). Prefectoral systems and central-local government relations in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 29(4), 308-332.
- Castell, P. (2016). Institutional framing of citizen initiatives: A challenge for advancing public participation in Sweden. *International Planning Studies*, 21(4), 305-316.
- Ehn, P. (1998). *I Skärningspunkten – Landshövdingarna och den centrala och regionala samordningen*. Rapport til Den Parlamentariska regionkommitten (PARK). Stockholm: PARK.
- Elander, I. ve Montin, S. (1990). Decentralisation and control: Central-local government relations in Sweden. *Policy and Politics*, 18(3), 165-180.

- Feltenius, D. (2007). Relations between central and local government in Sweden during the 1990s: Mixed patterns of centralization and decentralization. *Regional and Federal Studies*, 17(4), 457-474.
- Feltenius, D. (2016). Subnational government in a multi-level perspective. J. Pierre (Ed.), *The Oxford Handbook of Swedish Politics* (ss. 383-398). New York: Oxford University Press Inc.
- Government Commission Reports (SOU) 1996:169.
- Hall, P. (2016). The Swedish administrative model. J. Pierre (Ed.), *The Oxford Handbook of Swedish Politics* (ss. 299-314). New York: Oxford University Press Inc.
- Hedlund, G. ve Montin, S. (2009). *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- Hendriks, F. (2010). *Vital democracy: A theory of democracy in action*. New York: Oxford University Press Inc.
- Hertting, N. ve Kugelberg, C. (2018). Representative democracy and the problem of institutionalizing local participatory governance. N. Hertting ve C. Kugelberg (Eds.), *Local Participatory Governance and Representative Democracy*. New York and London: Routledge.
- Hilson, M. (2008). *The Nordic model, Scandinavia since 1945*. London: Reaktion Books.
- Hooghe, L. ve Marks, G. (2001). *Multi-level governance and European integration*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hörnström, L. (2013). Strong regions within the unitary state: The Nordic experience of regionalization. *Regional & Federal Studies*, 23(4), 427-443.
- John, P. (1996). Centralization, decentralization and the EU: The dynamics of triadic relationships. *Public Administration*, 74(2), 293-313.
- John, P. (2001). *Local governance in Western Europe*. London: Sage.
- Karlbom, R. (1985). *Revolution Eller Reformer- Studier i SAP: Historia 1889-1902 (Revolution or Reforms- Studies in the History of the Social Democratic Party of Sweden, 1889-1902)*. Göteborg: Historia, Högskolan i Karlstad.
- Kjellberg, F. (1988). Local government and the welfare state: Reorganization in Scandinavia. B. Dente ve F. Kjellberg (Eds.), *The Dynamics of Institutional Change, Local Government Reorganization in Western Democracies*. London: Sage.
- Kommun-Aktuellt, 1988.
- Lewin, L. (1994). The rise and decline of corporatism: The case of Sweden. *European Journal of Political Research*, 26(1), 59-79.

- Lidström, A. (2001). The end of the Swedish model?. J. Loughlin (Ed.), *Subnational Democracy in the European Union, Challenges and Opportunities*. Oxford: Oxford University Press.
- Lidström, A. (2010a). The Swedish regions and the European Union. R. Scully ve R. Whn Jones (Eds.), *Europe, Regions and European Regionalism (ss. 155-171)*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Lidström, A. (2010b). Swedish local and regional government in a European context. J. Pierre (Ed.), *Oxford Handbook of Swedish Politics (ss. 383-398)*. New York: Oxford University Press Inc.
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: Government forms and performances in thirty-six countries*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Loughlin, J. (2001). Introduction: The transformation of the democratic state in western Europe. J. Loughlin (Ed.), *Subnational Democracy in the European Union, Challenges and Opportunities*. Oxford: Oxford University Press.
- Montin, S. (1989). Decentralizing the welfare state: Local institutional change and local autonomy in Sweden. Paper for the workshop Local Self Government: Economic and Political Challenges to Local Autonomy, European Consortium for Political Research (ECPR), Paris.
- Montin, S. (1999). Central state governmental reforms in Sweden. Country Report, Paper for the Project Central State Governmental Reforms, Science Center Berlin.
- Montin, S. (2000). Between fragmentation and co-ordination: The changing role of local government in Sweden. *Public Management: An International Journal of Research and Theory*, 2(1), 1-24.
- Montin, S. ve Elander, J. (1995). Citizenship, consumerism and local government in Sweden. *Scandinavian Political Studies*, 18(1), 25-51.
- Montin, S. ve Granberg, M. (2007). *Local governance in Sweden*. Örebro: Örebro University Centre for Urban and Regional Studies (CUREs) Pubs.
- Murray, R. (1985). Central control of the local government sector in Sweden. E.M. Gramlich ve B.-C, Ysander (Eds.), *Control of Local Government (ss. 195-345)*. Stockholm: The Industrial Institute for Economic and Social Research.
- Page, E. ve Goldsmith, M. (1987). Centre and locality: Functions, access and discretion. E. Page ve M. Goldsmith (Eds.), *Central and Local Government Relations: A Comparative Analysis of West European Unitary States (ss. 1-11)*. London: Sage.

- Rhodes, R.A.W. (1981). *Control and power in central-local government relations*. Aldershot: Gover.
- Sharpe, L.J. (1988). The growth and decentralisation of the modern democratic state. *European Journal of Political Research*, 16(4), 365-380.
- SKL (Sveriges kommuner och landsting/ The Swedish Association of Local Authorities and Regions) (2008). *Lyssna och lyssna igen: medborgardialoger i fem kommuner (Listen and Listen Again: Citizen Dialogues in Five Municipalities)*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Statistics Sweden, www.scb.se (Erişim tarihi: 11.05.2020).
- Statskontoret (1996).
- Stockholm Standard & Poor's Ratings Services, (www.kommuninvest.se), Stockholm Statistic Sweden, (www.scb.se) (Erişim tarihi: 11.05.2020).
- Strömberg, L. (1980). Sweden. D.C. Rowat (Eds.), *International Handbook on Local Government Reorganization: Contemporary Developments* (ss. 308-320). London: Aldwych Press.
- Strömberg, L. ve Westerstahl, J. (1984). *The new Swedish communes: A summary of local government research*. Gothenburg: University of Gothenburg.
- Tahvilzadeh, N. (2015). Understanding participatory governanvce arrangements in urban politics: Idealist and cynical perspectives on the politics of citizen dialogues in Goteborg, Sweden. *Urban Research & Practice*, 8(2), 238-254.
- Vestbro, D.U. (2012). Citizen participation or representative democracy? The case of Stockholm, Sweden. *Journal of Architectural and Planning Research*, 29(1), 5-17.
- Walling, G. (1980). Proposals for Sweden. D.C. Rowat (Eds.), *International Handbook on Local Government Reorganization: Contemporary Developments* (ss. 174-183). London: Aldwych Press.
- Wolman, H. (1988). Decentralization: What it is and why we should care. Paper Prepared for Presentation at International Conference on Intergovernmental Decentralization, Washington D. C., Feb. 22-24, 1988.

Paranın Evrim Sürecinde Kriptoparaların Geleceği

Göktuğ ŞAHİN*

Erol BULUT**

Geliş Tarihi (Received): 25.11.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 17.12.2020

Öz

Para, tarihi süreç içerisinde mal para sisteminden itibari para sistemine dönüşmüş ve günümüzde dijital paralar hayatımıza girmiştir. Dijital paralar, paranın evriminde en son aşamadır ve bu teknoloji ile mümkün olmuştur. Dijital paralar, işlemleri güvence altına almak, doğrulamak ve belirli bir kriptopara biriminin yeni birimlerinin oluşturulmasını kontrol etmek için kriptografi kullanan bir değişim aracı olarak oluşturulmuştur. Bu çalışma, paranın evriminde kriptoparaların gelişimini incelemektedir. Bu bağlamda giriş bölümünde paranın gelişimi anlatıldıktan sonra ilk bölümde serbest bankacılık sistemi üzerinde durulacaktır. Çalışma, ikinci ve üçüncü bölümlerde sırasıyla Blokzinciri teknolojisini ve kriptopara sistemini karşılaştırmalı bir analiz ile açıklamaya çalışacaktır. Son olarak, çalışma sonuç ve tartışma bölümü ile bitirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Blokzinciri, Kriptopara, Özel Para Sistemi.

The Future of Cryptocurrencies in the Evolution Process of Money

Abstract

Money has evolved from the commodity monetary system to the fiat money system in the historical process and today digital currencies have entered our lives. Digital currencies are the latest stage in the evolution of money, and this has been possible by technology. Digital currencies are created as a medium of exchange which uses cryptography to secure and verify transactions as well as to control the creation of new units of a particular cryptocurrency. This study examines the development of cryptocurrencies in the evolution of money. In this context, after explaining the evolution of money in the introduction, the free banking system will be focused on in the first part. The study aims to explain the Blockchain technology and the cryptocurrency system via comparative analysis method, respectively, in the second and third parts. Finally, the study ends up with the conclusion and discussion part.

Keywords: Blockchain, Cryptocurrency, Private Money System.

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tapu Kadastro Yüksekokulu, Tapu Kadastro Bölümü, goktug.sahin@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9925-9132

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, erol.bulut@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9293-9052

Giriş

Para, paranın yaptığı ya da yapabildiği şeyler şeklinde kısaca tanımlanabilir. Biraz daha tanımı genişletirsek para yaptığımız ödemelerin çabuk, güvenilir ve daha düşük işlem maliyetiyle yapılmasını sağlayan bir mekanizma olarak da tanımlanabilir. Benston (1998) ise parayı, mal ve hizmet değiş tokuşunda kullanılmak üzere insanlar tarafından kabul gören bir varlık ve son derece karmaşık ve zor takas ekonomisine bir alternatif olarak tanımlamaktadır. Para o kadar önemlidir ki, resmi bir para olmadığına bile insanlar genellikle kendi aralarında para yaratırlar. Örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında bazı savaş esiri kamplarındaki mahkûmlar sigarayı para olarak kullanmışlardır. Robert W. Clower (1967), paranın mal ve hizmet alabildiğini ve aynı zamanda mal ve hizmetin de para alabildiğini ancak malın mal alamadığını söyleyerek aslında günümüz modern ekonomisinde paranın yerini en doğru şekilde tanımlamıştır.

Bugün dünyamızda, para yüksek teknoloji ile birlikte ortaya çıkmaktadır. İnsanlar artık sadece madeni ve kâğıt para kullanmıyorlar. İnsanlar giderek daha fazla çek ve kredi kartı kullanmaya başlamışlardır. Yüzyıllar boyunca paranın aldığı formlar, ekonomideki teknolojik gelişmelerle yakından ilişki içinde olmuştur. Basit ekonomiler, tarih boyunca daha karmaşık hale geldikçe para kendini bu karmaşık ekonomilere uyumlandırarak şekilde evrimleşmiştir. Özellikle günümüzde teknolojinin gelişimi ile birlikte internet ortamında paranın gelişimini görmekteyiz (König, 2001: 3). Genel bir kural olarak ekonomistler değişim aracı, hesap birimi ve son olarak değer saklama olmak üzere üç para işlevinin olduğu konusunda hem fikirdirler. Paranın temel fonksiyonlarının yanında bir parada olması gereken özellikler; genel kabul görmesi, yasal olması, kolay taşınır olması, dayanıklı olması, bölünebilir olması, değerini koruyabilmesi, miktarının yeterli olması, homojenlik ve borçlanmada kullanılabilmesi şeklinde sıralanabilir (Doorman, 2015: 15-20).

Paranın kullanımı trampa (takas) ekonomisinden günümüze kadar çeşitli evreler geçirmiştir. Geçmişten günümüze para sistemlerini; mal para sistemi, metal para sistemi, temsili para sistemi, kaydî para (banka parası) sistemi ve kâğıt para (itibari para/ fiat money) sistemi şeklinde sıralayabiliriz. İnsanoğlu parayı bulmadan önce takas sistemiyle alışverişte bulunuyordu. Takas sisteminin pek çok zorluğu vardır. Bunlardan en önemlisi, “eşleşme sorunudur”. Domates üreticisi bir bireyin ayakkabı ihtiyacını gidermesi için domates verip karşılığında ayakkabı alması gerekir. Ancak, ayakkabı üreticisinin de aynı zamanda domatese ihtiyacı olması gerekir. İşte ihtiyaç ve isteklerin kolaylıkla eşleşmemesi, takas sisteminin sonunu getirmiştir (Davies, 2002: 5-12).

Çalışma giriş bölümü de dâhil beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmada giriş bölümünden sonra serbest bankacılık sistemi ya da özel para sistemi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü Blokzinciri teknolojisini açıkladıktan sonra üçüncü bölüm kriptoparaların temel özelliklerine karşılaştırmalı olarak yer verecek ve nihayet çalışma sonuç ve tartışma kısmıyla bitecektir.

1. Serbest Bankacılık Sistemi (Özel Para Sistemi)

Serbest bankacılık sistemi ya da özel para sistemi, devletin para çıkarma yetkisine son vererek, paranın bir mal gibi özel bankalar ve finansal kurumlar tarafından piyasaya sunulmasını öneren bir sistemdir. Serbest bankacılık sistemi taraftarları arasında başta F. A. Hayek gelmektedir. Hayek, serbest bankacılık ya da özel para sistemi konusundaki fikirlerini “Para Birimi Tercihi” (Choice in Currency, 1976; 1988) ve “Paranın Özelleştirilmesi” (Denationalization of Money, 1978) isimli kitaplarında detaylı bir şekilde incelemiştir (Aktan, 2019: 5).

Diğer yandan Hayek’in yanında Smith, Ricardo, Mill, Spencer, Friedman ve Bagehot serbest bankacılık sistemini savunarak en iyi sistemin, faiz oranlarının para miktarındaki ve kredi arzındaki değişimlere bağlı olarak hareket ettiği serbest piyasa sistemi olduğunu iddia etmişlerdir. Sözü geçen düşünürlere göre bankalara kendi özel paralarını piyasaya çıkarmak için olanak tanınması durumunda her bankanın parası birbirleriyle rekabet içinde olacak ve aralarında farklı kurlar oluşacaktır. Bu gelişmelerin sonucunda toplum bundan olumlu etkilenecektir (Tabak, 2002: 18). Günümüzde ise Dowd, L.H. White, George A. Selgin ve D. Glasner gibi iktisatçılar merkez bankacılığının ortadan kaldırılmasını önererek serbest bankacılık sistemini savunmaktadırlar.

Özel parayı ya da serbest bankacılığı savunan düşünürler, bankalar ve paralar arasındaki rekabetin ekonomilerde enflasyonu düşüreceğini iddia etmişlerdir. Özel para sisteminde paranın arzı ve düzenlenmesi devlet tarafından yapılmaz ve toplumda kullanımı yasal olarak engellenemez. Bir ülkede paranın basılmasının devlet elinde tekel şeklinde olması, paranın bir politik unsur olmasına neden olmaktadır. O yüzden parayı devletin üretiminden özele geçirmek, aslında ekonomideki etkinsizliği azaltan en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Tabak, 2002: 18).

Hayek, paranın da bir mal olduğunu ve diğer mallardan farkının olmadığını savunmuş ve paranın devlet tekelinde üretilmesinin ülkelerde yaşanan enflasyonun en önemli sebebi olduğunu söylemiştir. Bunun yanında ortodoks para teorisi, paranın dışsal olarak yaratıldığını

empoze etmeye çalışmaktadır. Hayek, paranın özel bankalar tarafından üretilmesine izin verilmeyerek toplumların devlet tarafından üretilen değerini koruyamayan paralara mahkûm edilmeye çalışıldığını iddia etmektedir. Bu mahkûm edilme süreci, aslında ekonomilerde ortaya çıkan istikrarsızlıkların da bir kaynağı haline gelmektedir. Hayek, paranın üretiminin devlet tekelinde olmasının tarihte ortaya çıkan hiperenflasyonların ve paranın politik bir unsur haline gelmesinin en önemli sebebi olduğunu iddia etmiştir (Hayek, 1978: 223).

Özel para sisteminde ya da serbest bankacılık sisteminde yeni bir hesap biriminin ortaya konması, özel bir önem taşımaktadır. Hayek, yeni bir hesap biriminin hesaplanmasında hammadde ve gıda mallarından oluşan bir mal sepetinin değerinin göz önüne alınmasını ve bunun “standart” olarak isimlendirilmesini önermektedir. Bu sistemde özel bankalar kendi paralarını bastığı için bu paraların gücünün korunmasına dikkat etmek zorundadırlar. Her banka çıkardığı paranın satın alma gücünü korumaya çalışırsa ekonomide enflasyon sorunu ortadan kalkmış olur. Paranın özel hale gelmesi, para basma yetkisini kamunun elinden alacağı için ekonomide emisyonla sınırlama gelmiş olacak ve böylece enflasyon sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Özel bankalar bastıkları parayı artırırlarsa çıkardıkları para değersiz hale geleceği için bu parayı talep edenlerin sayısı azalacak ve bu paralar piyasadan silinmiş olacaklardır (Hayek, 1978: 222-225).

Altın ve gümüşün birlikte dolaşımında olduğu bimetalizm sistemlerinde altın kıt ve değerli bir para olarak kabul edilirken, gümüş ise bol ve değerini koruyamayan bir para olarak kabul edilir. Zaman içerisinde altın ve gümüş arasındaki resmi kur devam ederken gümüşün resmi olmayan piyasada altına karşı sürekli değer kaybetmesi, insanları altınlarını elinde tutmaya gümüşü ise piyasada dolaştırmaya zorlamaktadır. Literatürde kötü para (gümüş) iyi parayı (altın) piyasadan kovar şeklinde tanımlanan Gresham yasası, serbest bankacılık ya da özel para sisteminde tam tersi bir sürece evrilmektedir. Piyasada belli bir miktarda banka ve bu bankalara ait özel paraların olduğu bir sistemi varsayarsak, zaman içinde bu paralar birbirlerine karşı rekabet etmeye başlayacaktır. Her banka kendi parasının değerini korumak için dikkatli emisyon ve borçlanma politikası gütmeye başlayacaktır. Zaman içerisinde kendi parasının değerini koruyamayan banka ve parası piyasadan silinecektir. O zaman bu durumda güçlü para ve bankalar piyasada kalırken, zayıf banka ve paralar piyasadan silinmeye başlayacaktır. Bahsettiğimiz bu durum tam da kötü para iyi parayı kovar şeklinde ifade edilen Gresham yasasından ziyade, iyi para kötü parayı piyasadan kovar şeklinde ifade edilen Thiers yasasına uygun düşmektedir (Aktan, 2019:10-25). Rekabetin geçerli olduğu serbest bankacılık sisteminde merkez bankasına gerek yoktur. Sadece piyasada parasal rekabeti izleyecek ve genel

parasal kuralları oluşturacak bir kamu regülasyon kurumuna ihtiyaç vardır. Özel para sistemi ya da serbest bankacılık sistemine getirilen eleştirileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Aktan, 2019: 14-19);

- ✓ Özel para sistemi uygulamalarında para “pozitif ölçek ekonomileri” özelliği gösterdiğinden dolayı, bir müddet sonra “kaliteye kaçış” nedeniyle parayı üreten herhangi bir banka doğal tekel durumuna gelir ve rekabetçi ortam ortadan kalkar. Öte yandan özel para sistemi uygulamasıyla beraber başlangıçta piyasadaki en güçlü olan kurum ya da bankanın piyasaya sürdüğü para biriminin piyasaya hâkim olarak rekabet ortamını engelleyeceği fikri de öne sürülmektedir.
- ✓ Devletlerin de faaliyette bulunduğu bir piyasada özel bankaların merkez bankaları ile rekabet etme şansları çok güçtür. Özel para sistemi uygulanmaya başlayacaksa bu durumun işlem maliyetlerini artıracığı ve özel bankaların merkez bankalarıyla rekabet edemeyeceği de iddia edilmektedir.
- ✓ Özel para sisteminde her özel banka değerini kendisi belirleyeceği bir para piyasaya çıkaracağından, piyasada çok sayıda hesap birimi kargaşası yaşanacaktır. Diğer yandan özel bankalar likidite sorunu yaşadıklarında ve piyasada para kıtlığı ortaya çıktığında merkez bankalarının son borç verici fonksiyonunu hangi kurum gerçekleştirecektir?
- ✓ Serbest bankacılık sistemine yöneltilen bir başka eleştiri, özel para sunumunu ya da emisyonunu sağlayan bankaların da çeşitli sebeplerle krize girebileceği ve sonuç olarak banka batışlarının olabileceği meselesidir. Diğer yandan serbest bankacılık sisteminde pek çok para tedavülde olacağından para sahteciliğinin yaygınlaşmasına da sebep olabilir.

16. yüzyılda İngiltere’de kuyumcular (goldsmith) insanların elindeki altınları alıp karşılığında kıymetli bir evrak ya da sertifika vermeye başlamışlardır. İnsanlar bu sertifikaları kuyumculara getirdikleri zaman altına kolaylıkla çevrilebiliyordu. Zaman içerisinde bu sertifikalar para olarak kullanılmış ve piyasada pek çok kuyumcu sertifikası (goldsmith’s certificate) dolaşmaya başlamıştır. Bu sertifikalar arasındaki rekabet, devletin bastığı paranın bundan zarar görmesine neden olmuştur. Tarihte rastlayacağımız bir diğer özel para uygulaması bankaların ellerinde tuttuğu altınlar karşılığında insanlara vermiş oldukları senetlerdir. Tarihte geçmişte ABD, İskoçya, İsviçre ve Fransa gibi pek çok ülkede özel para ya da serbest bankacılık uygulamaları yürürlükte olmuştur. Ancak, devletler para basma tekeli ve sonuçta elde ettikleri senyoraj gelirlerinden vazgeçmek istemedikleri için kendi bastıkları paranın zaman içinde piyasada hâkim olmasını sağlamışlardır (Tabak, 2002: 23-24).

2. Blokzinciri (Blockchain)

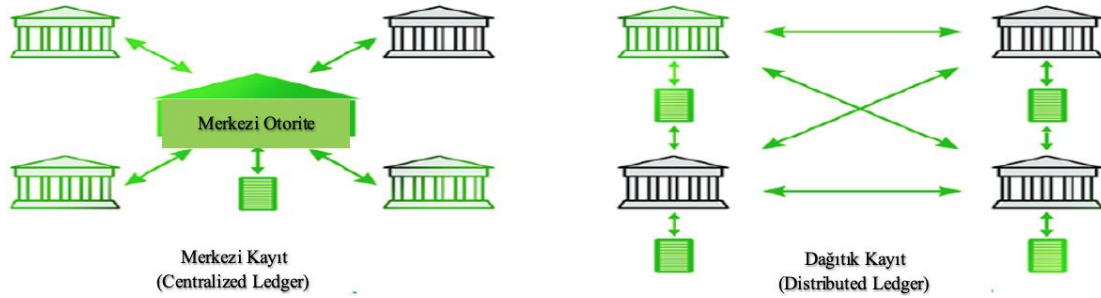
Blokzinciri teknolojisinin temeli, sanıldığı gibi aksine Bitcoin olgusundan çok daha önce 1970'li yıllarda Merkle ağacının önerilmesi ile karşımıza çıkmış bulunmaktadır. Merkle ağaçları, 1987'de "*A Digital Signature Based on a Conventional Encryption Function (Geleneksel Şifreleme İşlevine Dayalı Bir Dijital İmza)*" başlıklı makalesinde Ralph Merkle tarafından önerilmişlerdir (Merkle, 1987). Blokzinciri teknolojisinin Bitcoin ile bağdaştırılmasının temel nedeni ise 2008 senesinde Satoshi Nakamoto'nun Bitcoin hakkında yazmış olduğu makale ile popüler hale gelmesidir. Nakamoto, yayınlamış olduğu "*Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System (Eşler arası Elektronik Nakit Sistemi: Bitcoin)*" başlıklı makalesinde, para transferi işlemlerinde merkezi otoriteler tarafından ortaya çıkartılan zorluklara bir çözüm sunmak amacıyla Bitcoin adı verilen kriptoparayı önerirken temelinde yatan Blokzinciri teknolojisinden de bahsetmiştir (Nakamoto, 2008). Ayrıca aynı çalışmada Blokzinciri teknolojisi, taraflar arasında gerçekleştirilecek işlemlerin bir otoriteye bağlı olmaksızın ve şifrelenerek değiştirilemeyecek biçimde kaydedilmesini sağlayabilen şeffaf, açık kaynaklı ve dağıtık (distributed) uzlaş sistemi şeklinde tanımlanmaktadır. Çarkacıoğlu (2016)'na göre Blokzinciri internet altyapısına benzetilirken, Bitcoin ise e-posta hizmetine benzetilmektedir ve Bitcoin'in Blokzinciri teknolojisinin bir uygulaması olduğu ifade edilmektedir. Tama vd. (2017)'e göre Blokzinciri, aynı zamanda veri bütünlüğünü sağlamayı hedefleyen dağıtık haldeki yazılım sisteminin bir yapıtaşı şeklinde tanımlanmaktadır. Glaser (2017) ve Beck (2018) Blokzincirini; merkeziyetsiz (örgütsüz), anonim, güvenli, şeffaf ve tutarlı bir sistem olarak tanımlanmıştır. Balaskas ve Franqueira (2018)'ya göre Blokzinciri sistemi, eşler arası ağ prensipleri ile birlikte simetrik olmayan şifreleme ve dijital imza gibi kriptografik yöntemler dâhilinde yaratılmış, dış müdahale ve bağlantı olmadan bilgi alışverişinde bulunulmasına ve işlemlerin kaydedilmesine olanak tanıyan dağıtık bir kayıt defteri teknolojisidir. Dünya Bankası (2018)'na göre Blokzinciri dağıtık bir muhasebe (defter) türüdür. Dağıtık defter teknolojilerinde, işlemleri kendi elektronik defterlerinde merkeziyetsiz bir biçimde kaydetmek, paylaşmak ve senkronize etmek için düğüm olarak adlandırılan bağımsız bilgisayarlar kullanılmaktadır. Blokzinciri, verileri ek modunda birbirine zincirlenmiş bloklar halinde düzenlemektedir (Doğan ve Ertugay, 2019: 1657)

Miraz ve Ali (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre Blokzinciri teknolojisinin fikir, projeleşme, prototip, deneme, üretime yönelme, üretim ve olgunluk olmak üzere yedi kademeli bir gelişim aşamasından geçeceği belirtilmiştir. Ayrıca, Blokzincirinin gelişme evreleri Blokzinciri 1.0 (dijital para), Blokzinciri 2.0 (dijital ekonomi), Blokzinciri 3.0

(dijital toplum) ve teknolojik gelişmeler eşliğinde karşımıza çıkması muhtemel Blokzinciri 4.0 olmak üzere dört başlık şeklinde incelenebilmektedir (Swan, 2015; Zhao, Fan ve Yan, 2016). Çarkacıoğlu (2016) tarafından hazırlanan “SPK Bitcoin Raporu”na göre Blokzinciri teknolojisinin genel özellikleri aşağıdaki şekilde verilmiştir;

- ✓ Verilerin birbirinden bağımsız şekilde saklandığı merkezi olmayan bir ağ yapısına sahip uç bilgisayarlar, herhangi bir merkezi hatadan oluşabilecek sorunlara karşı dirençlidir.
- ✓ Blokzinciri ile çok farklı uygulamalar gerçekleştirilebilmektedir. Finans harici alanlarda da kullanımı, aktif araştırma ve geliştirme alanıdır. Bloğun eskilik durumuna göre güvenilirliği ve işlemlerin değiştirilebilirliği farklılık göstermektedir.
- ✓ Blokzinciri, nispeten daha güçsüz bireyselliklerin merkezi otorite olmaksızın birleşmesiyle birlikte oluşan güvenilir, hesap verilebilir, sağlam ve şeffaf bir sistemdir.
- ✓ Sistemdeki herhangi bir uca zarar gelmesi tüm ağın zarar görmesine neden olmaz. Eğer ağdaki her bir uç karınca olarak ele alınırsa, tek başına bir karınca koloninin tamamını temsil edemez ve dolayısıyla bir karıncaya zarar vermekle koloniye ciddi anlamda zarar verilemez.
- ✓ Blokzincirinin ileride kullanım alanlarının daha da yaygınlaşacağı varsayılmaktadır.

Şekil 1. Merkezi Kayıt Defteri (Centralized Ledger) ile Dağıtık Kayıt Defteri (Distributed Ledger) Yapılarının Karşılaştırması

Kaynak: BTK, 2020, s. 11.

Merkezi kayıt defteri yapısı ile dağıtık kayıt defteri yapısının görsel olarak karşılaştırılması Şekil 1’de sunulmuştur. Merkezi kayıt defteri teknolojisinde yapılan işlemlerin bütünü merkezi otorite veya finansal aracı denetimi ve kayıtları ile birlikte gerçekleşirken dağıtık kayıt defteri teknolojisinde ise merkezi otoritenin veya finansal aracı denetimi ihtiyaç dahilinde değildir. Merkezi kayıt defteri teknolojisinde çeşitli araçların söz konusu olması, gerçekleştirilecek işlemlerde bir otoritenin kontrolünü gerekli kılarken diğer taraftan işlem maliyetleri de artmaktadır. Dağıtık kayıt defteri teknolojisinde kişiden kişiye işlemler

gerçekleştirilebilirken bir taraftan da bu işlemlerin kayıtları değiştirilemez ve şeffaf bir biçimde sistemde güvenli olarak saklanabilmektedir. Ayrıca Blokzinciri teknolojisinin avantajları ve dezavantajları incelendiğinde aşağıdaki genellemeleri yapmak mümkündür (Dünya Bankası, 2018; Ünsal ve Kocaoğlu, 2018; Takaoğlu, Özer ve Parlak, 2019; BKM, 2018);

Avantajlar

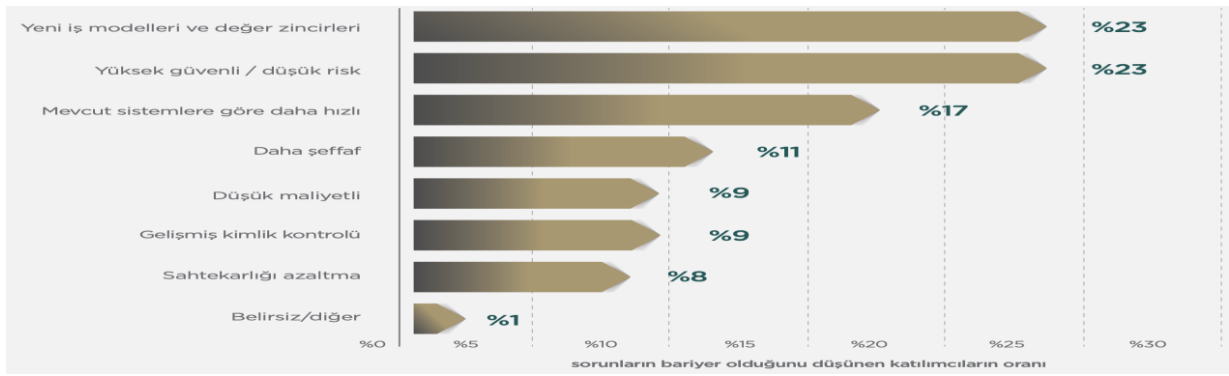
- ✓ Dağıtık bir yapıya sahiptir.
- ✓ Verilerin dağıtık yapı dâhilinde saklanması sayesinde kayıp ve tahribat önlenirken sistemde şeffaflık ve istikrar sağlanmaktadır.
- ✓ Dağıtık yapı sayesinde sistem, merkezi bir otorite olmadan çalışabilmekte, kontrol edilememekte, iptal edilememekte veya kapatılamamaktadır.
- ✓ Aracılara ihtiyaç olmaksızın dijital imza, doğrulamalar gibi yöntemler sayesinde paydaşlar arasında güven sağlanmaktadır.
- ✓ Akıllı sözleşmeler sayesinde sistemde çeşitli faaliyetler otomatik hale getirilebilmektedir.
- ✓ Siber saldırıların engellenmesi neticesinde doğrudan dolandırıcılık girişimleri azaltılabilmektedir.
- ✓ Eşler arası iletişim özelliği sayesinde üçüncü kurum ya da kuruluşlar devreden çıkartılabilmekte ve maliyetler azaltılabilmektedir.
- ✓ Blokzincirinin şeffaf yapısı sayesinde; kurumların gerçek dışı bilgi paylaşımları, müşterilere yansıtılan gizli ücretlendirme gibi sorunlar ortadan kaldırılabilir.

Dezavantajlar

- ✓ Ölçeklenebilirlik açısından sorun yaşanabilmektedir.
- ✓ Uzlaşma protokolü olarak PoW yöntemi kullanılması nedeniyle sistemde çok fazla enerji harcanmakta ve maliyet yükselmektedir.
- ✓ Geleneksel veri tabanları ile performans bakımından kıyaslandığında günümüzde zaman zaman yetersiz kalabilmektedir.
- ✓ Şifrelenerek saklanan kimlik bilgilerinin ortaya çıkarılabilmesinden ötürü gizlilik sorunu ortaya çıkabilmektedir.
- ✓ %51 saldırısı olarak adlandırılan yöntem sistem için ciddi bir risk teşkil etmektedir.
- ✓ Akıllı sözleşmelerin oluşturulduktan sonra değiştirilememesi ve herkesin erişimine açık halde saklanması sistemi saldırılara karşı savunmasız bırakabilmektedir.
- ✓ Zamanla sistem büyümekte ve veri depolanması açısından farklı yöntemlerle çözümler bulunması gerekmektedir.
- ✓ Kişilere özgü olan şifreli özel anahtarların unutulmaları durumunda sisteme erişim gerçekleştirilememektedir.

Yukarıda özetlendiği üzere Blokzinciri teknolojisinin çok sayıdaki avantajı yanında çeşitli dezavantajları da bulunmaktadır. İlgili dezavantajların birçoğunun ilerleyen zamanlarda ortadan kalkacağı öngörülmüyor olsa da yeni gelişmelerle birlikte yepyeni olumsuz yönlerinin de ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Fakat avantajları, ortadan kaldırılması aşikâr olan dezavantajlarından daha fazla olacak bu denli değerli bir teknolojinin gitgide geliştirilmesinin dünya refah seviyesi açısından elzem olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Şekil 2’de Bankalararası Kart merkezi (BKM) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda Blokzinciri teknolojisinin diğer teknolojilere göre öne çıkan avantajları görülmektedir.

Şekil 2. Blokzinciri Teknolojisinin Diğer Teknolojilere Göre Öne Çıkan Avantajları

Kaynak: BKM, 2020, s. 37.

Daha önce değinildiği gibi Blokzinciri yeni bir teknoloji olmasa da kullanım alanlarının genişlemesi çok yakın zamana tekabül etmektedir. Özellikle 2017 yılında popülerliği artan Blokzinciri üzerine birçok alanda gerçekleştirilen çalışmalar ve araştırmalar özellikle finans alanında köklü değişimlere neden olacak şekilde giderek artış göstermektedir.

Çok geniş bir yelpazede kullanım alanı sunabilen Blokzinciri teknolojisinin günümüzde en çok rağbet gördüğü alan finans ve bankacılık sektörüdür. Farklı alanlarda uygulama alanı bulan Blokzinciri, özellikle bu alanda giderek daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu uygulama alanları yasal olabildiği gibi yasal olmayan alanlarda da kendisini gösterebilmektedir. Hileman ve Rauchs (2017a) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre Blokzinciri teknolojisinin gelecekte uygulanması muhtemel alanların içinde sektörel pay olarak %30 bankacılık ve finans, %13 kamu, %12 sigortacılık ve %8 sağlık alanları olacağı ön görülmüştür. Bunun yanında Nguyen ve Dang (2018)’e göre Blokzinciri teknolojisi kamu hizmetleri, sağlık, tedarik zinciri, eğitim, siber güvenlik, nesnelerin interneti (Internet of Things-IOT), enerji yönetimi ve hukuk gibi birçok alanda karşımıza çıkmaktadır.

Blokzinciri teknolojisinden faydalanılarak finans alanında ilk olarak kriptopara alışverişi üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Günümüzde kriptoparalar, finansal bir yatırım aracı olarak yoğunlukla talep görmektedir. Blockchain Türkiye Platformu (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre finans sektörü açısından en önemli beş Blokzinciri uygulama alanı; sınır ötesi işlemler, ticari finans platformları, takas ve hesaplaşma, dijital kimlik doğrulama ve kredi raporlama şeklindedir. Bunların yanı sıra kredi işlemleri, havale işlemleri, maaşların ödenmesi ve yasal olmayan konularda finansman sağlanması gibi uygulama alanlarıyla karşımıza çıkmaktadır. IBM (2016)'in 16 ülkeden 200 banka ile gerçekleştirdiği ankete göre bankaların Blokzinciri altyapısına yatırım yapanlar %91 iken Blokzinciri üzerinde %66'sı beklenenden daha hızlı bir şekilde kademeli olarak çalışmayı hedeflemektedir. Accenture (2016) tarafından 10 banka ve 32 ticari banka profesyonelinin katılımı ile gerçekleştirilmiş olan araştırmaya göre yer alan on bankadan dokuzunun hâlihazırda ödeme işlemlerinde Blokzinciri kullanımını geliştirmeye çalıştıkları bildirilmiştir. Bu durum, sektörün Blokzinciri teknolojisine olan olumlu bakış açısını ve benimsenme sürecinin hızlanması için bir modele olan acil ihtiyacını vurgulamaktadır. Diğer yandan Takasbank tarafından gerçekleştirilen ve Albaraka Türk Katılım Bankası, Garanti BBVA, Kuveyt Türk Katılım Bankası, VakıfBank, Ziraat Bankası'nın dâhil olduğu Türkiye'de finansal alanda bilinen ilk Blokzinciri ağı, Bir Gram Altın (BiGA) Dijital Varlık Transfer Platformu 2019 yılında ilk versiyonuyla birlikte hayata geçirilmiştir (BiGA, 2019). Günümüzde kriptoparalar açısından Dünya genelinde çok sayıda merkez bankası çalışmalarda bulunmakta olup bunların bir kısmı da pilot uygulamalara başlamış durumdadır.

3. Kriptoparalar (Cryptocurrencies)

Kriptopara kavramı, ihtiyaç ve talep doğrultusunda ortaya çıkmış, devlet otoritelerinden veya aracı kurumlardan tamamen bağımsız ve dijital ortamda işlem gören sanal paraların genel adıdır. Kriptografi adı verilen şifre biliminden faydalanılarak belirli bir sisteme göre şifreli anahtarlar ile alım-satım ve transfer işlemleri gerçekleştirilebildiği için şifreli para anlamına gelen kriptopara ismini almıştır. Paranın evrilmesiyle birlikte ortaya çıkan dijital paralar tarafından temsil edilen bir emtia tipi karşılık söz konusu değilken diğer taraftan fiat paraları (fiat money) temsil ettikleri söylenebilir (Çarkacıoğlu, 2016). Bitcoin, kriptopara denildiğinde akla ilk gelen para birimidir ve Nakamoto (2008) tarafından para olarak Bitcoin "*Elektronik parayı bir dijital imza zinciri olarak tanımlıyoruz. Paranın el değiştirmesi sırasında her sahip parayı bir sonrakine gönderirken kendi dijital imzasıyla bir önceki işlemin özetini (hash) ve bir sonraki sahibin açık anahtarını imzalayarak bu imzayı paranın sonuna ekler. Ödeme alan*

sahiplik zincirini doğrulamak için imzaları doğrulayabilir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Çok düşük maliyetli olarak gerçekleşen bu işlem son derece güvenli bir şekilde transferin gerçekleşmesini sağlamakta ve sistemde tüm işlem geçmişi saklanmaktadır. Bitcoin sisteminin ilk bloğu, 3 Ocak 2009 tarihinde oluşturulan Genesis Bloku’dur ve herhangi bir bloktan geriye doğru ilerlendiğinde bu bloka ulaşılmaktadır (Crosby vd., 2016). Bunun yanında çok farklı amaçlarla oluşturulan ve dijital para, elektronik para, sanal para ve benzeri isimlendirmelerle ifade edilen birçok kriptopara çeşidi söz konusudur. Günümüzde çok sayıda kriptopara çeşidi bulunsa da çok sayıda kullanıcıya hitap ederek aktif olarak kullanılmakta olanlarının az sayıda olduğu söz konusudur. İlk kriptopara olarak nitelendirilen Bitcoin’in tüm transfer faaliyetlerinin Blokzinciri aracılığıyla sanal ortamda şeffaf bir şekilde gerçekleşmesi ile birlikte, ilk defa kriptoparalar ile Blokzinciri teknolojisinin yolları birleşmiştir. Merkeziyetsiz olma amacı, geniş kullanım alanları ve maliyetler açısından sağladığı avantaj nedeniyle ilgi görmüşlerdir.

Şekil 3. Blokzinciri Teknolojisi Kullanarak Kriptoparalara Dair Finansal Açından Transfer İşlemlerinin Gerçekleştirilmesi

Kaynak: Crosby vd., 2016, s. 10.

Şekil 3'te Blokzinciri teknolojisinin finansal alanda kriptopara transferi açısından çalışma sistematığı sunulmuştur. Görüleceği üzere A kişisi B kişisine oluşturulan sistem aracılığıyla kriptopara transferi gerçekleştirmek istediğinde talep önce sistemdeki diğer kullanıcıların veri tabanlarına ulaşmaktadır. Daha sonra blok oluşumunun gerçekleşmesi ve dolayısıyla bu transferin gerçekleşmesi için sistem tarafından oluşturulan şifrenin madenci adı verilen kullanıcılar tarafından çözülmesi gerekmektedir. Oluşturulan şifrenin çözülmesiyle birlikte talep onaylanmış olur ve böylece yeni blok oluşturularak Blokzincirine dâhil edilmektedir. Bu süreçte madenciler dağıtık şebeke yapısının oluşturulması, güvenlik ve sürdürülebilirlik açısından kilit rol üstlenmektedirler. Bu açıdan sistemin işlemesi açısından ortaya koymuş oldukları “*işin ispatı*” (proof of work veya kısaca PoW) adı verilen çaba, belirli miktarda kriptopara ile ödüllendirilmektedir.

Kriptoparalar günümüzde giderek daha da kabul görmeye başlamaktadır. Örneğin; Uluslararası Para Fonu (IMF, 2019) tarafından 10 Nisan 2019 tarihinde Twitter takipçilerine

“Beş yıl içinde öğle yemeğini nasıl ödeyeceğinizi düşünüyorsunuz?” şeklinde yöneltilen sorunun şaşırtıcı bir şekilde en çok oy alan cevabı “kriptopara birimleri” olmuştur. Bunun yanında Google’da gerçekleştirilen aramalar incelendiğinde konu hakkında nitelik ve nicelik açısından giderek çok daha fazla arama ve inceleme yapıldığı görülmektedir (Detaylı bilgi için bkz. Google Analytics).

Kriptoparaların gelişimine kısaca değinilecek olunursa teorik olarak ilgili para birimlerinin altyapısı Wei Dai (1998) ve Nick Szabo (1998) tarafından oluşturulmuştur. Birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında Dai’nin “*b money*” ve Szabo’nun “*bit gold*” olarak adlandırdığı merkeziyetsiz dijital paraları önermişlerdir. Kriptoparaların tarihi ise Bitcoin’in mimarı Satoshi Nakamoto’nun 2008 yılındaki makalesi ile başlar ve makalede genel olarak Bitcoin aracılığıyla üçüncü bir finansal kuruma ihtiyaç duyulmadan taraflar arasında ödeme işleminin gerçekleştirilebilmesinin amaçlandığına değinilmektedir. Bitcoin’in bir sonraki resmi duyurusu 9 Ocak 2009 tarihinde Bitcoin’in ilk versiyonunun yayınlanmasıyla olmuştur. Ayrıca ilk Bitcoin işlemi 10 adet Bitcoin’i Satoshi Nakamoto’nun 12 Ocak 2009’da Hal Finney’e göndermesiyle ve ilk alışveriş ise 22 Mayıs 2010 tarihinde pizza siparişi olarak (Graf, 2013) gerçekleşmiştir. 2010 yılında çeşitli borsalar ve şirketler, Bitcoin’in farkındalığının artırılmasında önemli rol oynarken takip eden yıllarda iş dünyasında, bir ödeme aracı olarak Bitcoin’in kullanımının yaygınlaştığı ve diğer para birimlerine karşı değerinin belirgin şekilde arttığı görülmektedir (Dulupçu vd., 2017). Zamanla Bitcoin’i aynı yazılım dili ve mantığıyla takip eden örnekleri beklendiği gibi ortaya çıkmıştır ve bunlar altcoin olarak adlandırılmışlardır.

Kriptoparalar temel olarak iki farklı biçimde sınıflandırılabilir. Avrupa Merkez Bankası Sınıflandırmasına göre Kapalı Sanal Para Diyagramı, Tek Yönlü Akışlı Sanal Para Birimi Şeması ve İki Yönlü Akışlı Sanal Para Şeması (Dulupçu vd., 2017) şeklinde iken Değer Sınıfına Göre Sınıflandırma sistemine göre ise Elektronik Para Olarak Kriptoparalar, Emtia Olarak Kriptoparalar ve Menkul Değer Olarak Kriptoparalar şeklindedir (Durdu, 2018).

Dünya ekonomisinin küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkarttığı alternatif çözümlere örnek olarak gösterilebilecek kriptoparalar çeşitli amaçlarla çok sayıda ülke ve bilhassa uluslararası şirketler tarafından kullanılmaktadır. Türkiye’de ve Dünya’da konuyla ilgili gerçekleştirilen gerek teorik gerekse ampirik çalışmalar artış gösterirken inceleme alanları da giderek genişlemektedir. Kriptoparalar hakkında ortaya konan gerek ulusal gerekse uluslararası düzeydeki araştırmalar incelendiğinde uluslararası çalışmalarda daha çok ampirik analizler ortaya konurken Türkiye üzerine yapılan çalışmalar genellikle teorik düzeyde kalmaktadır.

Ayrıca gerçekleştirilen çalışmalarda kriptopara kavramının halen yeni bir kavram olduğu ve çok yüksek ihtimal dâhilinde gelişerek yaygınlaşacağı vurgulanırken teknik ve ekonomik açıdan etkileri incelenmektedir.

Eğilmez (2017)'e göre kriptoparaların değeri maden değerinden veya devlet itibarından dolayı değil, kullanıcılar tarafından bir değiş-tokuş aracı olarak kabul edilmelerinden veya bir emtia emsali olarak işlem görmelerinden kaynaklı olarak piyasadaki arz ve talep koşullarına göre belirlenmektedir. Karaoğlan vd. (2018), kriptoparaların finansal perspektiften bakıldığında kabul görmüş olan para kavramının temel fonksiyonlarından birçoğuna sahip varlıklar olduğunu ifade etmişlerdir. Çarkacıoğlu (2016,) tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre kriptoparaların ortak özellikleri kısaca kriptografi, madencilik, açık kaynaklı kodlama, merkeziyetsizlik, işlemlerin geri alınamaması, anonimite ve blok zinciri kullanımı olarak sıralanabilir. Ayrıca, çalışmada kriptoparaların genel özellikleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir;

- ✓ Kontrolü Blokzinciri işlem veri tabanları tarafından gerçekleştirilen kriptoparalar, merkezi elektronik paraların ve bankacılık sistemlerindeki aksine, merkezi olmayan yapıya sahiptir.
- ✓ Kriptoparaların üretimleri, merkezi olmayan özel kripto sistemlerde şeffaf bir şekilde başlangıçta sistemin kuruluşu esnasında kararlaştırılan oranlarda gerçekleşmektedir.
- ✓ Kripto sistemin kuruluş aşamasında, dolaşıma sunulan kriptopara miktarı ve para arzının şekli ile zamanlaması belirlenmektedir.
- ✓ Çoğu kriptopara sistemlerinde, dolaşımdaki toplam kriptopara miktarının sabit tutulabilmesi için kriptopara arzı zamanla azalmaktadır.
- ✓ Kripto sistem güvenlidir ancak taraflar arasında birbirine güven söz konusu değildir. Güvenlik, bütünlük ve küresel hesap defterinin doğruluğu, karşılıklı birbirine güvenmeyen madenciler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.
- ✓ Kendiliğinden bir para birimi olan Bitcoin hiçbir merkezi otorite tarafından düzenlenip denetlenemez. Ancak Bitcoin ve türevleri dışındaki temsil ettikleri ülkelerin ulusal para birimlerine dayalı olan dijital ve sanal paralar kendi başlarına para birimi olmayıp, temsil ettikleri ülkenin merkezi otoritelerince düzenlenip denetlenebilmektedirler.

Kriptoparalar, birtakım avantajlar sunarken beraberinde bazı dezavantajlar da getirmektedir. Geniş bir perspektifle değerlendirecek olunursa gün geçtikçe kriptopara çeşitliliğinin artması ve işlem hacimlerinin giderek daha yüksek meblağlara ulaşması,

avantajlarının dezavantajlara göre ağır bastığının göstergesidir. Aşağıda kriptoparaların bazı avantajları ve dezavantajları sunulmuştur (Hendrickson vd., 2016; Alpag0, 2018).

<u>Avantajlar</u>	<u>Dezavantajlar</u>
✓ Yüksek işlem hızı	✓ Sistemsel dezavantajlar
✓ Düşük maliyet	✓ Yüksek kur değışimi riski
✓ Kullanım kolaylığı	✓ Sürdürülebilirlik
✓ Düşük enflasyon riski	✓ Otorite müdahaleleri
✓ Düşük çökme riski	✓ Düşük şeffaflık
✓ Sadelik ve güvenlik	✓ İz sürülemezlik
✓ Yüksek derecede taşınabilirlik	✓ Kolay kaybedilebilirlik
✓ İz sürülemezlik	✓ Düşük likidite
✓ Zamandan bağımsız ödeme özgürlüğü	✓ Asimetrik bilgi ve belirsizlik
✓ Merkeziyetsizlik	✓ Dar ve değışken kullanım alanı
✓ Anonimite	✓ Güvenlik ve kontrol açısından kullanıcıya yüklenen fazla sorumluluk
✓ Geleneksel kurumlar ve sınırlardan bağımsız faaliyet imkânı	✓ Para otoritelerinin ve politika yapıcılarının görevlerini engelleyebilmesi
✓ Hesap verilmezlik	✓ İşlemlerin geriye alınamaması.
✓ Sahte olmayan takasın sağlanması	
✓ İşlemler açısından sadece tek bir kullanıcıya gerek duyulmaması.	

Bitcoin sistemi arz açısından incelendiğinde sınırsız Bitcoin üretilmesi sonucunda zamanla ortaya çıkabilecek değer kaybının önüne geçilmesi ve her zaman bir değer saklama aracı olarak kalabilmesi amacıyla toplam 21 milyon adet üretilecek şekilde tasarlanmıştır (Nakamoto, 2008). Ayrıca arzın kısıtlılığı nedeniyle herhangi bir müdahale olmaksızın kendi piyasasını dengeleyebilme özelliğine sahiptir. Her değer saklama birimi gibi Bitcoin'in değeri de arz ve talebe göre belirlenirken bunların üzerindeki etkenler Bitcoin fiyatını da etkilemektedir (Alpag0, 2018).

Ayrıca Bitcoin sisteminde arz, her 210 bin blokta yarıya indirilmektedir ve buna yarılanma denmektedir. Toplam Bitcoin arzının sınırlandırılmış olması ve azalarak devam etmesi nedeniyle madencilğe benzetilmiştir. Bitcoin madencileri, transfer işlemlerinin onaylanmasını ve Blozincirine kaydedilmesini sağlamaktadırlar. Hileli işlemleri engellemenin, sisteme yeni Bitcoin arz etmenin, olmayan veya çifte Bitcoin harcamalarını engellemenin yolu olan madencilik sisteminde, madencilerin ödüllendirilmesi yeni blokla

birlikte arz edilen meblağı ve Bitcoin işlemleri sırasında ortaya çıkan işlem masraflarını alacakları şekilde dizayn edilmiştir. Merkezi olmayan takas sistemine benzeyen madencilikte, madencilik gerçekleşmediğinde Bitcoin arzının durmasının yanı sıra yapılan transfer işlemleri de onaylanmamış olmaktadır (Çarkacıoğlu, 2016).

Diğer taraftan “*Altcoin*”, “*alternative*” ile “*coin*” kelimelerinin kısaltılması ile oluşturulmuş ve Bitcoin dışındaki türevi olan kriptoparalara verilen isimdir. Açık kaynak kodlu bir proje olan Bitcoin teknolojisi temel alınarak takipçisi olan diğer kriptoparalar zamanla piyasada yerini almaya başlamıştır. Piyasada arz ve talebe göre değeri biçilen altcoinler işlem şekli açısından Bitcoin ile yakın benzerlik göstermektedir. Ayrıca kriptopara birimlerinin kendi içlerinde hem kullanım amacı hem de kullanılan teknoloji bağlamında arz ve talep özellikleri, onaylanma yöntemi, anonimite gibi temel konular dâhil birçok açıdan farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Temelde ortaya çıkış ve kullanım amacı aracısız bir şekilde para transferi gerçekleştirilebilmesi olmasına rağmen Bitcoin ve Altcoinler günümüzde elektronik ticarete, kriptopara platformlarında ve hatta kriptopara ATM’lerinde yaygın olarak kullanılmaktadırlar. Bunların yanı sıra en sık yararlanılan özelliği aracısız, anonim ve komisyonsuz bir şekilde dünyanın herhangi bir yerine para transferi yapılabilmesidir. Ayrıca, kriptoparaların merkezi otoritelere bağlı olmaması, anonimlik özelliği ve uluslararası işlemlere imkân vermesi sebebiyle özellikle finansal alanda para aklama, terörizmin finansmanı, uyuşturucu ticareti gibi yasal olmayan işlemler için de kullanılması muhtemeldir. Bu durum sistem açısından otoriteler ve kamu tarafından zaman zaman kaygı ile karşılanmaktadır. Fakat gelecekte özellikle finans alanında ve bankacılık sektöründe profesyonel anlamda oluşturulacak sistemin, bahsi geçen şekilde alelade bir Blokzinciri sistemi olarak karşımıza çıkmayacak olup kabul görmüş hibrit bir sistem şeklinde kurulmasının muhtemel olduğu dikkâtlardan kaçırılmamalıdır. Kriptopara edinebilmek için kriptopara adresine ihtiyaç vardır. Bu adresin alınabileceği ve kullanılabilmesi kriptopara ATM’leri ve kriptopara borsaları şeklinde çeşitli platformlar söz konusudur. Bu platformlar aracılığıyla kriptopara adresi edinilerek transfer gerçekleştirilmektedir. Dünya’da kriptoparaları ödeme aracı olarak kabul edip karşılığında ürün ve hizmet sağlayan veya bağış toplayan birçok kurum ve kuruluşu rastlamak mümkündür. Bitcoin başta olmak üzere kriptoparalar, finans piyasalarını derinden etkilemektedirler. Sürekli işlem olanağı, çok düşük miktarlarda komisyon maliyeti ve çok yüksek işlem hızlarına sahip olması gibi üstünlüklerinden dolayı piyasalar bu değişime giderek ayak uydurmaktadırlar. Kriptoparaların günümüzdeki finansal sistemle entegrasyonunda elzem olan gereklilikler

finansal sistemin istikrarını koruyarak dinamikleşmesi ve bu paralara dair işlemlerin güvenlik ve denetim seviyesinin yükseltilmesiyle kamuoyu tarafından kabul edilebilirliğinin artırılmasıdır (Mürsel ve Korkut, 2020: 287).

Tablo 1’den görülebileceği üzere güncel olarak küresel çapta piyasa değeri en yüksek olan kriptoparalar Bitcoin, Ethereum, Tether, Ripple, Chainlink’tir. CoinMarketCap (2020) verilerine göre, mevcut kriptopara market sayısı 28761 ve tahmin edilen kriptopara sayısı 6954 iken bu paraların toplam piyasa değeri yaklaşık 320 milyar \$’dır. 2019 yılı verilerine göre Türk Lirası cinsinden yapılan Bitcoin işlemleri dünyada ilk 10 içerisinde yer alırken en çok kullanılan üç para birimi sırasıyla Japon Yeni, ABD Doları ve Euro’dur.

Tablo 1. Küresel Piyasa Değeri En Yüksek Beş Kriptopara

Kriptopara	Sembol	Fiyatı (\$)	Minimum Fiyatı (\$) ve Tarihi	Maksimum Fiyatı (\$) ve Tarihi	Dolaşımdaki Adet	Toplam Arzı (adet)	Piyasa Değeri (\$)
Bitcoin	BTC	10.205	65 (05.06.2013)	20.089 (17.12.2017)	18.482.081	21 Milyon	188,5 Milyar
Ethereum	ETH	351	0,42 (21.10.2015)	1.432 (13.01.2018)	112.503.050	-	39,3 Milyar
Tether	USDT	1	0 (18.09.2019)	1,21 (27.05.2017)	14.145.559.420	-	14,1 Milyar
Ripple	XRP	0,24	0,002 (07.07.2014)	3,84 (04.01.2018)	45.011.240.343	100 Milyar	10,8 Milyar
Chainlink	LINK	12	0,12 (23.09.2017)	19,85 (16.08.2020)	350.000.000	-	4,2 Milyar

Kaynak: CoinMarketCap, 2020.

Bitcoin finansal piyasalarda en çok kullanıma sahip kriptopara birimidir. Giderek artan değerleri ve hacimleri ile dikkatleri üstüne çekmeye başlayan kriptoparalar, dünya ekonomileri ve otoriteler için gerek teknolojik açıdan gerekse finansal açıdan devrim niteliğinde bir yeniliktir. Kriptoparaların varlık olarak mı yoksa para olarak mı kabul edileceği ayrıca yasal mı yoksa yasa dışı mı olduğu sorunsalı halen tartışılmaktadır. Ancak, Nakamoto tarafından gerçekleştirilen çalışmanın özünde, kriptoparalar ve Blokzinciri teknolojisiyle gelecekte aracısız bir finansal sistemin kurulabilmesinin mümkün olduğu yer almaktadır.

Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de Blokzinciri teknolojisi birçok alanda uygulanabilir durumdadır. TÜBİTAK ve TCMB başta olmak üzere ilgili alanlarda çalışan kurum/kuruluşların ve ortaya konan projelerin sayısı Türkiye’de ivmeli bir şekilde artmaktadır. Bir Blokzinciri uygulaması olan kriptopara birimlerinin hukuksal çerçevesi incelenecek olursa; kriptoparalar ile ilgili merkezi bir otorite ve ortak bir hukuksal çerçeve bulunmadığından dolayı yasal düzenlemeler gerektiği gibi uygulanamamaktadır. Günümüzde kriptopara birimlerinin yasallığı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Ayrıca bu teknolojinin kullanımında dürüstlük ve kanunlara uygun kullanılması amacıyla çeşitli mekanizmalar ve hatta ödül sistemleri oluşturulmuştur (Böhme vd., 2015). Kenger ve Tokmak (2018) yaptıkları çalışmada, ABD ve diğer birçok ülkede sistemin kriptopara piyasaları kapsamında regülasyonlara gidilerek uygulanmasının planlandığını belirtmişlerdir. Avrupa Birliği’nde yer alan ülkelerin yasal durum açısından genel olarak kriptopara birimlerini yasa dışı sayılmayan bir sistem şeklinde tanımladıkları ve sadece dördünün kriptoparaları tanımakta olduğu görülmektedir.

Kriptoparaların kabullenilme oranı Türkiye’de günbegün artarken sistemin uygulanmasına dair doğrudan doğruya yasal bir düzenleme bulunmamaktadır ve bu da sistemin yasa dışı olmadığı şeklinde yorumlanması sonucunu doğurmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), kriptoparaları günümüzdeki durumu ve işlevleri açısından elektronik para şeklinde nitelendirmezken TCMB ekonomide finansal açıdan istikrara katkı sağlayabileceği düşüncesiyle kriptoparaları incelemeye başlamıştır.

Türkiye, 27.06.2013 tarihli Resmî Gazete (2013)’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6493 sayılı “*Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun*” dahilinde muamele gören elektronik ve dijital paraların ihraç edilmesinde ilgili paranın karşılığı kadar bir fonun sabit tutularak hesaplarda tutulması mecbur kılınmıştır. Bahsi geçen düzenlemenin kriptopara sistemlerinin işleyişine uygun düşmediği şeklinde değerlendirme yapılmaktadır. Ve dolayısıyla hükümetin 25.11.2013 tarihinde, meydana gelen riskler ve kanunun kriptoparaları düzenleme amacı taşıdığı iddialarının gündeme getirilmesi nedeniyle kriptopara sistemlerinin elektronik para olarak kabul görmeyeceği belirtilmiştir. Bu kapsamda, IMF tarafından 2016 yılında sunulan raporun da dikkâte alınması ile birlikte sanal paraların, dijital paraların ve kriptoparaların, elektronik para türleri şeklinde tasnif edilmesi ve ayrı şekilde tasnif edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca, 1567 sayılı “*Türk Para Birimi Değerinin Korunması Hakkında Kanun*” da kriptopara kullanımını engelleyen bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir (Durdu, 2018). Bunun

yanında 12.11.2019 tarihinde Resmî Gazete (2019b)'de yayımlanan 7192 sayılı “*Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” gereği 6493 sayılı kanunda geçen BDDK'nın ilgili alanda görev ve yetkileri, TCMB'ye devredilmiştir ve ödemeler alanında yetkili otorite olması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca TCMB, SPK ve BDDK iş birliği ile ortaya konulan “*Blokzinciri Çalışma Grubu*” tarafından kriptoparalara dair uygulamalar ve hukuksal mevzuat incelenmeye başlanmıştır. Ekonomi otoriteleri, kriptoparaların fiyat açısından çok dalgalı (*volatil*) olması nedeniyle uyarılarda bulunmuşlardır. Öte yandan, On Birinci Kalkınma Planında, TCMB tarafından Blokzinciri teknolojisine sahip bir dijital para çıkartılması ve Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği kurulması kararları alınmıştır (Resmî Gazete, 2019a).

Tablo 2. Ükelere Göre Kriptoparaların Yasal Durumu

Tamamen Yasaklayan Ülkeler	Kısmen Yasaklayan Ülkeler	Ulusal ve Bölgesel Kriptoparası Olan/Çıkarma Hazırlığı Yapan Ülkeler	Vergi Uygulamaları Yapan Ülkeler	Kara Para Aklamalarının Önlenmesi ve Terörle Mücadele Finansmanı Uygulayan Ülkeler	Soldaki Her İki Yasayı Uygulayan Ülkeler
BAE	Bahreyn	Çin	Arjantin	Kosta Rika	Avustralya
Bolivya	Bangladeş	İrlanda	Avusturya	Çekya	Kanada
Cezayir	Çin	Litvanya	Bulgaristan	Estonya	Danimarka
Fas	Dominik	Marshall	Finlandiya	Cebelitarık	Japonya
Mısır	Cum.	Adaları	İzlanda	Hong Kong	İsviçre
Nepal	Endonezya	Venezuela	İsrail	Letonya	
Pakistan	Irak		İtalya	Lihtenştayn	
Vietnam	Katar		Norveç	Lüksemburg	
	Kolombiya		Polonya	Singapur	
	Kuveyt		Romanya	Güney Kore	
	Litvanya		Rusya		
	S. Arabistan				

Tayvan	Güney Afrika
Umman	İspanya
	İsveç
	Birleşik Krallık

Kaynak: The Law Library, 2018.

Tablo 2’de kriptoparaların regülasyon durumuna göre küresel düzeyde tasnif yapılmış ve ilgili bazı ülkelerin durumlarına göre listeleme gerçekleştirilmiştir. Hileman ve Rauchs (2017b) tarafından yapılan çalışmaya göre kriptopara işlemlerinin gerçekleştirildiği piyasalar sipariş-defteri (order-book) borsası (Kullanıcılardan gelen alım ve satım siparişlerini eşleştirmek için bir ticaret motoru kullanan platform), aracılık hizmeti sağlayıcısı (Kullanıcıların belirli bir fiyattan kriptopara birimlerini rahatça edinmelerini ve/veya satmalarını sağlayan hizmet sağlayıcı platform) ve ticaret platformu (Diğer birkaç borsaya bağlanmak için tek bir ara yüz sağlayan ve/veya kaldıraçlı alım satım ve kriptopara birimi türevleri sunan platform) şeklinde sınıflandırılmıştır. Piyasalardaki durumu açısından kriptopara borsaları üzerinde inceleme yapıldığında Türkiye ve Dünya’da kriptopara borsalarının faaliyetlerine dair 2020 yılının eylül ayındaki veriler Tablo 3’te sunulmuştur. Borsalar “*CoinGecko Trust Score 3.0*” güvenilirlik endeksi puanına göre sıralanmıştır ve bu puan dışında diğer ilgili bilgilere de yer verilmiştir (Detaylı bilgi ve anlık işlem hacimleri için bkz. CoinGecko, 2020b). Buna göre kriptopara borsalarının en yüksek güvenilirlik endeksi puanına sahip olanlarının sırasıyla Türkiye’de; BtcTurk, Paribu, Bitubu Exchange, Vebitcoin, Coinzo ve Dünya’da; Binance, Coinbase Pro, Kraken, KuCoin, OKEx olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Trust Score'a Göre Türkiye ve Dünyadaki İlk Beş Kriptopara Borsası Hakkında Bilgi

Türkiye			Dünya		
Borsa Adı	Güvenilirlik Endeksi Puanı	Coin/Çift Adetleri	Borsa Adı	Güvenilirlik Endeksi Puanı	Coin/Çift Adetleri
BtcTurk PRO	8	12/33	Binance	10	220/741
Paribu	7	22/22	Coinbase Pro	10	32/90
Bitubu Exchange	6	25/73	Kraken	10	39/180
Vebitcoin	5	27/27	KuCoin	10	227/476
Coinzo	4	7/15	OKEEx	9	180/445

Kaynak: CoinGecko, 2020a.

4. Sonuç ve Tartışma

Para, mal ve hizmetlerin alım ve satımında veya borçların geri ödenmesinde kullanılan ve yaygın olarak kabul edilen herhangi bir şey olarak tanımlanabilir. Para, değişim aracı, değer saklama aracı ve hesap birimi olma fonksiyonları nedeniyle toplumlar tarafından kabul edilmişlerdir. Paranın fonksiyonlarının yanında kolay taşınabilir olması, bölünebilir olması, dayanıklı olması, genel kabul görmesi, homojen olması ve miktarının yeterli olması gibi bazı temel özelliklere de sahip olması gerekir. Para geçmişten günümüze çeşitli evrelerden geçmiştir. İnsanoğlu önce takas sistemiyle başladığı mal ticaretine eşleşme sorunundan dolayı vazgeçerek günümüze kadar evrilen bazı paraları hayatlarında kullanmaya başlamışlardır. Geçmişten günümüze para sistemlerini; mal para sistemi, metal para sistemi, temsili para sistemi, kaydî para (banka parası) sistemi ve kâğıt para (itibari para - fiat money) sistemi şeklinde sıralayabiliriz. Günümüzde ise özellikle son 20 yıldır paranın geleceğine yönelik tartışmalarda artık paranın “dijital para” olma yolunda önemli mesafe kaydettiği iddia edilmektedir.

Tarihte uluslararası para sistemine baktığımız zaman ise altın para sisteminden sonra Bretton Woods sistemi uygulamaya konulmuş ve 1973 yılında bu sistemin çökmesinden sonra dünyada her ülke kendi döviz kuru rejimini seçmede serbest hareket etmiştir. Ancak, günümüz dünyası ABD dolarının hâkim ya da anahtar para olduğu bir itibari para (fiat money) sistemidir.

İtibari para sisteminde basılan kâğıt ve bozukluk paranın arkasında eskiden olduğu gibi altın karşılığı yoktur ve bu paranın para olmasını sağlayan devletlerin yasal gücüdür. İtibari para sistemlerinde merkez bankalarının, güçlü devletlerin ve merkezîyetçi müdahalelerin önemi büyüktür. Ancak özellikle Hayek'in savunduğu ve kısıtlı olsa da 18. ve 19. yüzyılda uygulama alanı bulan “özel para sistemlerinde” paranın basım hakkı sadece tek bir devlet kurumunda değildir. Örneğin Türkiye’de parayı sadece TCMB’nin değil piyasada yer alan her özel bankanın da kendi paralarını bastığı bir sistemi, özel para sistemine örnek verebiliriz. Tarihi olarak her bankanın kendi parasını bastığı sistem, devletlerin güçlenmesi ve kendi merkez bankalarını kurmalarıyla senyorej kazancını piyasaya bırakmak istemeyen merkezi devletler nedeniyle ortadan kalkmıştır.

Günümüzde özellikle son 20 yıldır gelişim gösteren Blokzinciri teknolojisi sayesinde ortaya çıkan kriptoparalar, merkezi bir güç tarafından denetlenmeyen bir para ya da ödeme sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar kullanımı yaygın olmasa da bu gelişmeler devletlerin merkezi güç altında senyorej kazancı elde ettiği para basma tekellerini tehdit etmekte ve bu yeni ortaya çıkan kriptoparalar merkez bankalarına şimdilik ufak da olsa bir meydan okumada bulunmaktadır. Kriptoparaları, tarihte görülen özel para sistemlerine benzetmek yanlış olmaz. Kanımızca kullanımı yaygınlaştıkça senyorej kazançlarını kaybetmek istemeyen merkez bankalarının ve parayı kontrol etmek isteyen merkezi hükümetlerin kendi kriptoparalarını piyasaya sürmekten kaçınmayacaktır.

Özetle önümüzdeki yıllar bu yeni sürecin ne yönde ilerleyeceğini bize gösterecektir. Bu yeni durum para politikalarını nasıl etkileyecek ve tamamen nakitsiz bir toplum mümkün olabilecek midir? Bu çerçevede TCMB, kendi bünyesinde kriptopara yaratılması ve bunun ülke ekonomisine olası etkileri üzerine yoğunlaşmalı ve dünya ülkeleri de yeni bir uluslararası para sisteminin oluşturulmasına yönelik çalışmalar da bulunmalıdır. Acaba yeni süreç ileride yine tek bir paranın egemenliği altında olan kriptopara dünyasına mı yoksa çoklu paraların egemen olduğu kriptoparalar dünyasına mı evrilecektir? Bu sorunun cevabını önümüzdeki yakın dönem gösterecektir. Fakat kriptoparaların, ileride “itibari para - fiat money” sisteminde olduğu gibi merkez bankaları ya da merkezi bir devlet gücü tarafından sunumunun yapılacağını tahmin etmek kanımızca yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Accenture (2016). “Blockchain Technology: How Banks are Building a Real-Time Global Payment Network”. <https://www.accenture.com/acnmedia/pdf-35/accenture-blockchain-how-banksbuilding-real-time-global-payment-network.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2020).
- Aktan, Coşkun (2019). “Serbest Bankacılık ve Parasal Reform”. Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 333, İstanbul.
- Alpago, H. (2018). “Bitcoin’den Selfcoin’e Kripto Para”. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3(2), s. 411-428.
- Balaskas, A., Franqueira, V.N. (2018). “Analytical Tools for Blockchain: Review, Taxonomy and Open Challenges”. International Conference on Cyber Security and Protection of Digital Services (Cyber Security), s. 1-8.
- Beck, R. (2018). “Beyond Bitcoin: The Rise of Blockchain World”, Computer, 51(2), s. 54–58.
- Benston, George J. (1998). “Regulating Financial Markets – A Critique and Some Proposals”. Hobart Paper, Institute of Economic Affairs, No:135, October.
- BiGA (2019). “BiGA Projesi”. https://biga.takasbank.com.tr/biga_whitepaper.pdf (Erişim Tarihi: 15.08.2020).
- BKM (2018). “Keşif: Blockchain’in Sırları”. https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2018/03/Blockchain-Raporu_bbn_faz1.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2020).
- BKM (2020). “BKM Blokzincir Almanacağı 2019: Dünyadan Blokzincir Gelişmeleri”. https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/Blokzincir_Almanagi_2019.pdf (Erişim Tarihi: 25.03.2020).
- Blockchain Türkiye Platformu (2019). “Finans Sektörü İçin 5 Blokzinciri Uygulama Alanı”. <https://bctr.org/finans-sektoru-icin-5-Blokzinciri-uygulama-alani-12909> (Erişim Tarihi: 16.12.2020).
- Böhme, R., Christin, N., Edelman, B., Moore, T. (2015). “Bitcoin: Economics, Technology, and Governance”. Journal of Economic Perspectives, 29(2), s.213-38.
- BTK (2020). “Kripto Para Araştırma Raporu”. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/kripto-para-raporu-5f11dfe709c25.pdf> (Erişim Tarihi: 02.09.2020).
- Çarkacıoğlu, A. (2016). “Kripto-Para Bitcoin”. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu.
- CoinGecko (2020a). “Trust Score Explained”. <https://blog.coingecko.com/trust-score-explained> (Erişim Tarihi: 05.03.2020).
- CoinGecko (2020b). “Top Cryptocurrency Exchanges Ranking by Trust Score – Spot”. <https://www.coingecko.com/en/exchanges> (Erişim Tarihi: 08.09.2020).
- CoinMarketCap (2020). “Top 100 Cryptocurrencies by Market Capitalization”. www.coinmarketcap.com (Erişim Tarihi: 08.09.2020).
- Crosby M, Pattanayak P, Verma S, & Kalyanaraman V. (2016). “Blockchain Technology: Beyond Bitcoin”. Applied Innovation, 2(6-10), s.1-16.
- Dai, W. (1998). “B-Money”. <http://www.weidai.com/bmoney.txt> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

- Davies, Glyn. (2002). "A History of Money from Ancient Times to The Present Day", University of Wales Press, Cardiff.
- Doğan, M., Ertugay, E. (2019), "Blokzinciri ve Muhasebe Alanındaki Uygulamaları", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54(4), s.1654-1670
- Doğrul, M., Korkut, C. (2020). "Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Işığında Kripto Paraların Finansal Sisteme Entegrasyonu". Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, s. 279-290.
- Doorman, Fransman. (2015). "Our Money Towards a New Monetary System", Lulu Internet Publishers.
- Dulupçu, M.A., Yiyit, M. & Genç, G.A. (2017). "Dijital Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitcoin'in Değeri ile Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(15), s. 2241-2258.
- Dünya Bankası (2018). "Blockchain & Distributed Ledger Technology". <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/blockchain-dlt> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).
- Durdu, E. (2018). "Kripto Para Birimi Olarak Bitcoin ve Ceza Hukuku". İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Master Tezi).
- Eğilmez, M. (2017). "Kripto Paralar, Bitcoin ve Blockchain". <http://www.mahfiegilmez.com/2017/11/kripto-paralar-bitcoin-ve-blockchain.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2019).
- Glaser, F. (2017). "Pervasive Decentralisation of Digital Infrastructures: A Framework for Blockchain Enabled System and Use Case Analysis", HICSS.
- Google Analytics (2020). <https://analytics.google.com> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).
- Graf, K.S. (2013). "On the Origins of Bitcoin: Stages of Monetary Evolution". <https://nakamotoinstitute.org/origins-of-bitcoin> (Erişim Tarihi: 23.06.2020).
- Hayek, F. A. Von. (1978). "Denationalization of Money, The Argument Refined", London, Institute of Economic Affairs, 3rd ed.
- Hendrickson, J.R., Hogan, T.L., Luther, W.J. (2016). "The Political Economy of Bitcoin". Economic Inquiry, 54(2), s. 925-939.
- Hileman, G., Rauchs, M. (2017a). "Global Blockchain Benchmarking Study". Cambridge Centre for Alternative Finance, University of Cambridge.
- Hileman, G., Rauchs, M. (2017b). "Global Cryptocurrency Benchmarking Study". Cambridge Centre for Alternative Finance.
- IBM (2016). "Leading the Pack in Blockchain Banking: Trailblazers Set the Pace". <https://www.ibm.com/downloads/cas/PA8V4RMX> (Erişim Tarihi: 25.07.2020).
- IMF (2019). "Survey: How Do You Think You Will Be Paying For Lunch in 5 Years?". <https://twitter.com/IMFNews/status/1116082402940551169?s=20> (Erişim Tarihi: 20.08.2020).
- Karaoğlan, S., Arar, T., Bilgin, O. (2018). "Türkiye'de Kripto Para Farkındalığı ve Kripto Para Kabul Eden İşletmelerin Motivasyonları". İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 6(2), s. 15-28.

- Kenger, E., Tokmak, E. (2018). "Ödeme Sistemleri ve Kripto Para". *International Social Sciences Studies Journal*, 4(23), s. 4696-4705.
- König, Susanne. (2001). "The Evolution of Money From Commodity Money to e-Money", UNICERT IV Program, s.1-21.
- Merkle, R.C. (1987). "A Digital Signature Based on A Conventional Encryption Function". *Conference on the Theory and Application of Cryptographic Techniques*, Springer, Berlin, Heidelberg, s. 369-378.
- Miraz, M.H., Ali, M. (2018). "Applications of Blockchain Technology Beyond Cryptocurrency". arXiv preprint arXiv:1801.03528.
- Nakamoto Institute (2020). "Hal Finney". <https://nakamotoinstitute.org/finney> (Erişim Tarihi: 20.09.2020).
- Nakamoto, S. (2008). "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System".
- Nguyen, Q.K., Dang, Q.V. (2018). "Blockchain Technology for the Advancement of the Future". *4th International Conference on Green Technology and Sustainable Development (GTSD)*, IEEE, s. 483-486.
- Resmî Gazete (2013). "Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun". T.C. Resmî Gazete (28690, 27.06.2013).
- Resmî Gazete (2019a). "On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) Onaylandığına İlişkin Karar". T.C. Resmî Gazete (30840, 23.07.2019).
- Resmî Gazete (2019b). "Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun". T.C. Resmî Gazete (30956, 22.11.2019).
- Swan, M. (2015). "Blockchain: Blueprint for a New Economy". O'Reilly Media, Inc.
- Szabo, N. (1998). "Secure Property Titles With Owner Authority". 1998. <https://nakamotoinstitute.org/secure-property-titles> (Erişim Tarihi: 20.07.2020).
- Tabak, Şule, Ş. (2002). "Elektronik Para ve Merkez Bankacılığı", TCMB Uzmanlık Tezi.
- Takaoğlu, M., Özer, Ç., Parlak, E. (2019). "Blokzinciri Teknolojisi ve Türkiye'deki Muhtemel Uygulanma Alanları". *Uluslararası Doğu Anadolu Fen Mühendislik ve Tasarım Dergisi*, 1(2), s.260-295.
- Tama, B.A., Kweka, B.J., Park, Y., Rhee K.-H. (2017). "A Critical Review of Blockchain and Its Current Applications", *International Conference on Electrical Engineering and Computer Science (ICECOS)*, s. 109-113.
- The Law Library (2018). "Regulation of Cryptocurrency Around the World". <https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/cryptocurrency-world-survey.pdf> (Erişim Tarihi: 20.09.2020).
- Ünsal, E., Kocaoğlu, Ö. (2018). "Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri". *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (13), s. 54-64.
- Zhao, J.L., Fan, S., Yan, J. (2016). "Overview of Business Innovations and Research Opportunities in Blockchain and Introduction to the Special Issue", *Finance Innovation*, 2(1), s. 15-37.

Neoliberal Özne Olarak Z Kuşağı

Ayça Berna GÖRMEZ*

Geliş Tarihi (Received): 28.04.2021 – Kabul Tarihi (Accepted): 20.05.2021

Öz

1996-2010 yılları arasında doğan bireyleri tanımlamak için kullanılan Z Kuşağı son dönemlerde önemli bir çalışma konusu haline gelmiştir. Özellikle sosyologları, eğitimcileri, siyasetçileri ve işverenleri ilgilendiren Z Kuşağına geleceği değiştirme potansiyeli yüksek bir kuşak misyonu yüklenmiştir ve bu sebeple Z Kuşağı toplumsal analizlerin ve bu analizleri sağlayan çalışmaların öznesi haline gelmiştir. Küreselleşmenin ve teknolojinin içinde doğmaları onları diğer kuşaklardan ayıran en önemli özellik olarak gösterilen Z Kuşağı, bu çalışmada neoliberal özne olarak ele alınmaktadır. Neoliberalizmin norm haline geldiği dönemlerde doğan Z Kuşağı, rekabeti içselleştirip girişimci özne haline gelirken aynı zamanda neoliberalizmin olağanlaştırdığı güvencesizliği ve riski de bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar Z Kuşağı çalışmalarında küreselleşmenin etkilerine önemli bir yer verilse de var olan çalışmalarda neoliberalizme atıf neredeyse hiç bulunmamaktadır. İşte bu çalışmada, Z Kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli özelliğinin neoliberalizmin norm haline geldiği dönemde doğmaları olduğu ve bu kuşağın öznelerinin de neoliberal özne oldukları savunulacaktır. Küreselleşme, dijitalleşme ve girişimcilik ekseninde dönen Z Kuşağı tartışmalarında odak neoliberalizmin en temel ilkelerine yani rekabete ve insan sermayesinin artırılmasına ve aynı zamanda neoliberalizmin öznesine yani girişimci benliğe çevrilecektir. Özetle bu çalışmada Z Kuşağı neoliberal rasyonalite ve neoliberal özne ekseninde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, Küreselleşme, Neoliberalizm, Neoliberal Rasyonalite.

Gen Z as Neoliberal Subject

Abstract

Gen Z is the generation consisting of individuals who were born years between 1996-2000. Gen Z is a particular concern of sociologists, educators, politicians, and employers since it has given a mission to change the world, to change the future. Thus, it has become a crucial subject of social researches and social analyses. The most important feature that distinguishes Gen Z from other generations is considered as their birth in a global, digital age. The discussions of Generation Z revolve around globalization, digitalization, and entrepreneurship. In this study, the focus will be directed to neoliberalism. It will be argued that Gen Z was born when neoliberalism becomes the norm and the members of this generation are mainly neoliberal subjects. Gen Z, through internalizing the neoliberal principles of competition and rivalry, becomes an entrepreneur of the self. At the same time, Gen Z embodies the precariousness and risk that are normalized by neoliberalism. To put it briefly, Gen Z will be discussed around the concept of neoliberal rationality and neoliberal subject.

Keywords: Gen Z, Globalization, Neoliberalism, Neoliberal rationality.

* Arş.Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, gormezayca@gmail.com

Giriş

Toplumları değiştiren ve dönüştüren olaylar olduğu gibi toplumları dönüştüren kuşaklardan da bahsetmek mümkündür. Her kuşağa böyle bir rol atfetmek her ne kadar doğru olmasa da bazı kuşakların kendine özgü düşünceleri toplumların itici gücü haline gelmiş ve toplumsal hareketlerin veya toplumsal dönüşümlerin aracı haline gelmişlerdir. Kuşakları birbirlerinden ayırt eden sadece biyolojik yaşları değildir. Kuşaklar tarihsel yapıdan bağımsız değillerdir. Tam aksine kuşaklar içine doğdukları tarihsel, siyasi ve sosyo-ekonomik yapının özelliklerini yansıtmaktadırlar ve bu yapıların analizi sosyolojinin temel konularıdır. Mannheim'ın da belirttiği gibi "kuşaklar söz konusu olduğunda taslağı çizme görevi kuşkusuz sosyolojiye düşer" (2018, 327). Herhangi bir sosyolojik analiz, analizi yapılan toplumların tarihini, kendilerine has kültürel özelliklerini, siyasi ve ekonomik yapılarını göz önünde bulundurmak zorundadır. Kuşak analizi de herhangi bir sosyolojik analizden farklı değildir. Z Kuşağı kimilerince 1996-2010 yılları arasında doğanları kapsar. Kimileri bu tarihi 2000 yılına kadar götürür. Genelde kuşak tanımlamaları on beş ile yirmi yıl aralığında yapılır.

Her ne kadar kuşak tanımlarında belirli bir zaman aralığının önemi olsa da bugün kuşaklar daha çok sosyolojik tanımlanır. Genel bir tanım vermek gerekirse, "bir nesil, kabaca bir yaşam evresinde doğan ve tarihte ortak bir konumu paylaşan ve dolayısıyla ortak bir kolektif kişiliği paylaşan tüm insanların toplamıdır" (Strauss ve Howe, 1997, s.16). Burada vurgu hem tarihte ortak konumu paylaşmaya hem de bu ortak paylaşımınla oluşturulan kolektif kişiliğe yapılır. Yani bir anlamda kültürel bir paylaşım, bir ortaklık söz konusudur. Başka bir tanım ise nesli "aynı çağda doğmuş, aynı zamanların şekillendirdiği ve üç aynı sosyal belirteçten etkilenen bir grup insan olarak tanımlıyoruz - başka bir deyişle yaş ve yaşam evresi, koşullar ve teknoloji, olaylar ve deneyimlerle birleşmiş bir kohort" ya da grup olarak betimlemektedir (McCrinkle ve Wolfinger, 2009, s.2). Genel olarak nesil denince dört kategori karşımıza çıkmaktadır. Bunlar "akrabalık bağı olarak nesil, kohort olarak nesil, yaşam evresi olarak nesil ve tarihsel dönem olarak nesil" (Kertzer, 1983, s.126). Bu çalışmaya konu olan nesil kavramı aslında akrabalık bağı hariç diğer üç anlamı kapsamaktadır.

Kuşaklar sosyolojide önemli bir inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü aslında Mannheim'ın da belirttiği gibi kuşaklar "toplumsal ve entelektüel hareketlerin yapısını anlamada zaruri kılavulardan biridir" (2018, s. 326). Her kuşak hem bir önceki kuşakla hem de bir sonraki kuşakla sürekli etkileşim halindedir. Aile, işyeri ve toplumsal yaşamda sürekli irtibat halinde olan farklı kuşakların olaylara tepkileri, toplumsal hayattaki yerleri, toplumsal hayatı algılama biçimleri birbirlerinden farklıdır. Ve bu aslında bir çatışma doğurmaktadır. Toplumsal

değişimler, değer aktarımları, toplumsal hareketlilik veya göç içeren çalışmaların neredeyse hepsi kuşak ilişkileriyle ilgilenmek durumundadır (Kertzer, 1983, s.143). Kuşak analizinde kültürel bağlamın çok önemli bir yeri vardır. Ancak çağdaş dünyada kültürel bağlam ulusal kültürle sınırlı kalmamakta, uluslararası küresel kültürle de etkileşim halindedir.

Kültürün ulusal sınırları aşması ve bir anlamda uluslararası evrensel kültürün ortaya çıkması genellikle küreselleşme üzerinden okunmaktadır. Ve Z Kuşağının belki de en çok vurgu yapılan özelliği onların "ilk, gerçek dijital ve küresel nesil" (Half, 2015, para.7) olmalarıdır. Küreselleşme, en genel tanımıyla "uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir, öyle ki yerel olaylar kilometrelerce ötede meydana gelen olaylarla şekillenir ve bunun tersi de geçerlidir" (Giddens, 1991, s.64). Tabii bu tanım küreselleşmenin sosyolojik boyutunu ele almaktadır. Küreselleşmenin ekonomik boyutu ise sermayenin ve kapitalizmin uluslararasılaşması olarak düşünülebilir. Bu süreçte ulus-devletler kurumsal ve ekonomik yapılarını sermayenin uluslararası dolaşımını kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı bir takım uygulamalarda bulunabilirler. Samir Amin kapitalizmin doğası gereği küreselleştirici olduğunu belirtir (Coleman ve Sajed, 2013, s.15). Aslında küreselleşme "kapitalist bir sürecin mantığının toplumsal yaşamın tüm yönlerine dayatılması" (Wood, 1997, s. 558) olarak düşünülebilir. Yani çağdaş kapitalizm, ekonomik alanın dışına çıkıp toplumsal yaşama yayılmakta ve kendi mantığına göre düzenlenmiş küresel bir evren yaratmaktadır.

Daha önce değinildiği üzere Z Kuşağı küreselleşme ve dijitalleşme üzerinden tanımlanan bir kuşaktır. Ancak küreselleşme vurgusu genel olarak ortak kültür, hareketliliğin ve dolaşımın artması, sosyal ağların sınırlarının genişlemesi ya da tüketim alışkanlıkları üzerinden okunmaktadır. Bu tanımlamada kapitalizmin evrenselleşmesi ya da kapitalizm mantığının toplumsal alanın tümüne yayılmasına neredeyse hiç vurgu yapılmamaktadır. Bu çalışma bu eksiği gidermeyi amaçlamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bu çalışmada çağdaş kapitalizmin aklının Dardot ve Laval'ın da belirttiği gibi neoliberalizm olduğu savunulacaktır (2018, s.2). Bu sebeple Z Kuşağı okuması küreselleşme üzerinden değil de küreselleşmeyi mümkün kılan neoliberalizm üzerinden yapılacaktır. Neoliberalizm bu çalışmada siyasal bir ideolojiyi ya da iktisadi politikalarını ifade etmek için değil, "bir yaşam ve düşünce biçimi" (Foucault, 2015, s.182) olarak ele alınacaktır. Z Kuşağının küreselleşme üzerinden değil de neoliberalizm üzerinden okunması çağın ruhunu anlamak açısından elzemdir. Çünkü her ne kadar küreselleşme olgusu çağın ruhunu anlamlandırma çabası olsa da "varoluşumuzu kurma biçimimiz"i (Dardot ve Laval, 2018 s.1) açıklamamaktadır. Yaşama

biçimlerimizi, alışkanlıklarımızı, tercihlerimizi ve düşünme biçimlerimizi şekillendiren akıl neoliberal akıldır. Mannheim ve diğer Avrupalı sosyologların, kuşakların büyük değişikliklerin taşıyıcısı ya da yeni bir toplumsal düzenin ve formülasyonun kurucusu oldukları savı göz önünde bulundurulduğunda (Mannheim, 2018, Berger, 1960), bu yeni, olası formülasyonun ancak ve ancak çağın ruhunu kavramaktan geçtiği savunulabilir. Ve çağımızın ruhunu anlamak için neoliberal rasyonalitenin ne olduğunu ve nasıl işlediği iyice kavranmalıdır. Bu sebeple bu çalışmada öncelikle neoliberal rasyonalite ile ne anlatılmak istendiği açıklanacaktır. Daha sonra Z Kuşağının özellikleri verilecek ve son olarak da Z Kuşağı çağın ruhu çerçevesinde neoliberal özne olarak tartışılacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki Z Kuşağı dendiğinde aklımıza belirli yıllar (1996-2010 ya da 2000-2016) arasında doğan kişiler gelse de bu belirlenen yıllar arasında doğan her kişi Z Kuşağına atfedilen özellikleri taşımamaktadır. Kültürel özellikler, sosyo-ekonomik durum veya eğitim seviyesi gibi değişkenler her kuşakta olduğu gibi Z Kuşağını tanımında da belirleyici konumdadır. Diğer bir deyişle, Z Kuşağı genel bir kategori olarak konulsa bile bu kuşak içinde "bir dizi farklılaşmış, çatışan kuşak birlikleri vardır" (Mannheim, 2018, s. 351). Ancak bu çalışma kavramsal bir çalışma olarak Z Kuşağını kendi içinde bir bütün olarak ele alacaktır.

1.Çağımızın Ruhunu Olarak Neoliberal Rasyonalite

Neoliberalizm genellikle 1947 yılında kurulan Mont-Pelerin Cemiyeti'yle özdeşleştirilmektedir ve popüler bir terim olması 1980'lerden özellikle ekonomide uygulanan özelleştirme ve serbestleştirme politikalarına denk gelmektedir. Ancak neoliberalizmi ekonomi politikaları ya da siyasal ideoloji olarak okumak onu kısıtlı bir alana sıkıştırmak anlamına gelmektedir. Bu çalışmaya konu olan neoliberalizm bir yaşam tarzı ya da çağın ruhu olarak düşünülmektedir. Bu sebeple kısaca neoliberalizm tarihi vermek uygun olacaktır. Neoliberalizmin 1980'lerden itibaren uygulanan siyasal ve ekonomik politikaların ötesindedir. Gelişimi Mont-Pelerin Cemiyeti'nin kurulmasından öncesine dayanmaktadır. Öncelikle Mont-Pelerin cemiyetin kurulması Walter Lippman Kolokyumuna dayanmaktadır. Bu kolokyumun amacı liberalizmin geleceğini tartışmak ve yeni bir liberal rasyonalite yaratmaktır (Dardot ve Laval, 2018, s. 142). Bu kolokyumda liberalizmin geleceğini şekillendiren bir takım dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümlere kısaca değinmek, neoliberal rasyonaliteden kastın ne olduğunu ve bu akılsallığın nasıl yayıldığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

İlk dönüşüm laissez-faire (bırakınız yapsınlar) liberalizmin terk edilmesi olarak düşünülebilir. Bırakınız yapsınlar ilkesi piyasanın doğal bir işleyişi olduğu savına dayanmaktadır. Yani piyasa ve rekabetçi kapitalizm doğanın bir ürünü olarak algılanmakta ve

bu sebeple bu doğal yapıya herhangi bir müdahalenin piyasanın dengesini bozacağı ileri sürülmektedir. Kolokyumda bu iddia Lippman'ın teziyle reddedilmiştir. Lippman liberalizmin bırakınız yapsınlar ile özdeşleşmediğini ileri sürer ve "liberal rejimin devletin hukuki müdahaleciliğini gerektiren yasal bir düzenin sonucu olduğunu" hatırlatır" (Dardot ve Laval, 2018, s. 145). Yani rekabetçi kapitalizm doğanın bir ürünü değildir sürekli müdahale gerektirir. Bu sebeple rekabetçi kapitalizmin yaratımı ve devamlılığı için piyasaya müdahale şarttır.

İkinci değişiklik iktisadi analizin nesnesinde gerçekleşmiştir. Neoliberaler klasiklerin sadece sermaye süreci, yatırım ve üretim gibi iktisadi işlemleri analiz ettiğini öne sürerler. Neoliberaler için ise iktisat bir eylem sürecidir. İktisat "işlemlerin tarihsel mantığını değil, bireylerin faaliyetinin stratejik programını, içsel akıllığını inceler" (Foucault, 2015, s.187). Bu emeğin ekonomik analizi demektir ve bu perspektifte işçi bir ekonomik özne olarak karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 2015, s.187). İşçinin maaşı gelir olarak düşünüldüğünde bu maaş, sermaye geliri olarak karşımıza çıkar. Sermaye ise burada "bir kişinin belli bir maaş kazanmasını sağlayan fiziksel ve psikolojik faktörlerin tümü" olarak tanımlanmaktadır (Foucault, 2015, s.188). İşçinin emeği sadece bir ürün değil aynı zamanda bir sermayedir. Yani işçi bir sermaye sahibi olarak görülmeye başlanmıştır, bu sermaye ise beşeri sermayedir. Beşeri sermaye ise kalıtımsal ve edinsel öğelerden oluşur (Foucault, 2015, s.191). Neoliberaler kalıtımsal öğelerden çok edinilmiş ya da "nispeten isteyerek oluşturulmuş" beşeri sermayeye odaklanır (eğitim, sağlık ve hareketlilik gibi). İşçinin sermaye sahibi olması işçinin bizzat bir şirket olarak algılanmasına yol açmaktadır. İşçi beşeri sermayesini arttırdığında kendisine yani şirketine yatırım yapmaktadır. İşgücü kavramı "gelir-maaş elde eden sermaye-beceri" kavramıyla yer değiştirmiştir. Bu da homo-economicus kavramında değişikliğe yol açmıştır.

Üçüncü değişim homo-economicus'un yani ekonomik insan algısındaki değişikliklerdir. Klasik liberalizmde homo-economicus ya da ekonomik-insan mübadele insanıdır. Ve mübadele ihtiyaç sorunundan ortaya çıkar. Ekonomik insan ihtiyaçlarını karşılarken fayda unsurunu temel alır. Neoliberalizmde ise ekonomik insan tasviri değişmiştir. Bu mübadele eden insan değil, "bir girişimci, bir şirket, kendi kendisinin şirketi" olarak karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 2015, s. 190). Ekonominin öznesi girişimci özne olmuştur. Girişimci özne kendi sermayesini arttırıp piyasada var olmaya çalışmaktadır. İşte buradan da neoliberal rasyonalitenin temel ilkesi ortaya çıkar. Neoliberal rasyonalite belirli bir yaşam normunu tanımlar. Bu norm herkese "genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların birbirleriyle iktisadi mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre

düzenler, bireyler dahil her şeyi dönüştürür. Birey artık kendini bir şirket olarak tahayyül etmek durumundadır" (Dardot ve Laval, 2018, s.1).

Kısaca söylemek gerekirse çağımızda neoliberalizm norm haline gelmiştir. Bireylerin davranışları bu norm çerçevesinde şekillenir ve hatta birey bu normu içselleştirir. Aslında neoliberalizmi siyasal bir ideoloji ya da iktisadi politikalar olarak algılamak, onun alanını daraltmak ve hatta etkilerini basitleştirmek demektir. Neoliberalizm evrensel bir akıl haline gelmiştir. Yani günümüzde küreselleşme olarak adlandırılan olgu aslında neoliberalizmin evrensel akıl haline gelmesi olarak yorumlanmalıdır. Bu evrensel aklın temel ilkeleri ise rekabet ve girişimciliktir. Özgürlük ise rekabetin arttırılması ve öznelerin girişimci özne haline gelmelerinde bir ön şarttır.

Liberalizm ve elbette neoliberalizm yönetimle alakalıdır. Liberalizm en temelde devletin tek başına yönetemeyeceğini iddia eder. Bir tarafta çıkarları birleştirilemeyecek çokluktaki ekonomik öznelerin varlığı diğer tarafta ise hukuksal egemenliğin bütünleştirici birliği vardır. Yani aslında liberalizm bir uyumsuzluk üzerine inşa edilir. Hukuksal egemenin iktisadi alanda yeterli bilgiye sahip olmaması ve bu sebeple iktisadi alanı yönetmeye donanımı olmaması ya da iktisadi alanı yönetemeyeceği için devletin bu alandan çekilmesi gerekliliğine dayanır. "Liberalizmin modern katılığı, çıkar öznelerinin, ekonomik öznelerin hesaplanması imkansız çeşitliliği ve hukuki hükümdarın tümünden hesapçı birliği arasındaki uyumsuzluğun ifade edilmesiyle ortaya çıkmıştır" (Foucault, 2015, 233). Bir yönetim biçimi olarak baktığımızda neoliberalizm en etkili yönetim biçimini aramaktadır. Ve çağdaş, neoliberal toplumlarda en etkili yönetim biçimi "uzaktan yönetim" olarak ifade edilmektedir (Rose, 1996, s.57) ve bu 'uzaktan yönetim'nin en temel ilkesi insanları özgürlükleriyle yönetmektir. Neoliberal toplumlarda amaç özerk bireyler yaratmaktır. Bu özerk bireyler kendi tercihlerini kendi isteklerine göre yapabilen, kendi kapasitelerini geliştiren bireylerdir (Rose ve Miller, 1992, s.200).

Burada yönetim biçimi aslında en ekonomik, en etkili yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında neoliberalizmin 1970'lerden sonra popüler olması ve 1980'lerde ekonomi ve siyasi ajandalarda yerini alması da kendisinin 'en etkili' yönetim biçimi, yaşanan krizlere en verimli çözüm olarak sunulmasından kaynaklanmaktadır. Refah devletinin ve refah politikalarının artık bir 'yük' olarak düşünüldüğü noktada neoliberal politikaların, Keynezyen politikaların yol açtığı 'krizlere' çözüm olarak ortaya konulması şaşırtıcı değildir. Keynezyen politikalar tam istihdam, iktisadi büyüme ve vatandaşların refahını sağlamada devlete önemli bir rol atfeder (Harvey, 2007, s.10). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik büyüme için

gerekli görülen bu politikalar 1970lere gelindiğinde verimli ve etkili bir yönetim biçimi olmaktan çıkmış artık bir yük haline gelmiştir. Hatta aşırı sermaye birikimine yol açmış ve kapitalistlerin karları düşmeye başlamıştır. Devletin sanayi politikalarına müdahalesi, sermaye ve işçi arasında garantör rolünü oynaması ve aynı zamanda refah hizmetlerini sunması (Harvey, 2007, s.10) bir yönetim krizine sebep olmuştur. Yani liberalizmin dayanak noktası olan 'daima fazla yönetim yapılıyor' (Foucault, 2015, s.264) ilkesi Keynezyen politikaların sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve sonucunda bu 'fazla yönetim'in yapıldığı politikalar ve kurumlar kendini daha 'etkili ve verimli' yönetim biçimlerine bırakmıştır.

Yönetme bir iktidar eylemidir ve iktidar "her şeyden önce rehberlikle ilgilidir...öz yönetim biçimlerini yönetmek, öznelerin olası eylem alanını yapılandırmak ve şekillendirmek" iktidarın en önemli eylemlerindendir (Lemke, 2002, s.52). İşte çağımızın ruhu olarak adlandırabileceğimiz neoliberal rasyonalite bireyleri öz yönetim ile yönetmektedir. Kurumların, ekonominin, siyasetin insanları yönetmesinden insanların kendilerini yönetmelerinin daha verimli bir yönetim tarzı olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu öz yönetimin ilk ve en önemli koşulu özgürlüktür. Ve bu özgürlük ile aslında "kapitalist şirket modeline dayanan bir öz ilişki inşa edilmektedir." Burada öz yönetimin anlamı, "her insan verimli yönetim ve karlı yatırım yoluyla bir öz-ilişki kurmalıdır" (Gros, 2016, s.270). Yani bireyin yöneteceği kişi kendisidir ve yatırımı yapacağı yer kendi beşeri sermayesidir. Neoliberal rasyonalite girişimci özneler yaratmaktadır. Bu girişimci özne piyasa normlarını kabul edip içselleştirmektedir. Rekabet sadece piyasa ilişkilerinde değil bütün toplumsal ilişkilerde temel ilke haline gelmiştir. Ve girişimci özne kendi beşeri sermayesini arttırmaya çalışmaktadır. Bu beşeri sermaye bireyin kendi davranışlarının sonuçlarını ölçmesi, kararlarının sorumluluğunu ve sonuçlarının riskini almasını gerektirmektedir. Bu rasyonalitede özne, kendini yöneten, sorumlu ve girişimci bir öznedir. İşte Z Kuşağını konumlandırmamız gerek yer, konumlandırmamız gereken çağ böyle bir çağdır. Z Kuşağı neoliberal akılsallığın dünyaya yayıldığı dönemde doğmuş ve öznelleşme ya da öznelleştirme pratikleri bu rasyonalite üzerinden kurulmuş bireylerdir.

2. Z Kuşağı Kimdir?

Her ne kadar kuşak tanımlamalarında belirli bir doğum tarihi aralığı baz alınsa da bu aralık her araştırmacı aynı tarihleri kullanmaz. Yine de kuşaklar için ortalama bir tarih verilebilir. 1925-1945 arası doğanlara Sessiz Kuşak, 1946-1964 arası doğanlara Bebek Patlaması (Baby Boomer) Kuşağı, 1965-1979 arası doğanlara X kuşağı, 1980-1995 arası doğanlara Y Kuşağı ve 1996-2010 arası doğanlara Z Kuşağı denmektedir. 2010 sonrası

doğanlara ise Alfa kuşaağı adı verilmiştir. İşgücü ve toplumsal hayata katılım açısından düşünöldüğünde şuan dört farklı kuşak birbirleriyle etkileşim halindedir; Bebek Patlaması Kuşaağı, X, Y ve Z kuşakları. Nesil analizleri toplumdaki değer yargıları, toplumsal itici güçler, toplumsal organizasyondaki değişiklikler, tüketim alışkanlıkları, iş etiği ya da işyeri tutumları gibi farklı konularda bize bilgi vermektedir. Bu anlamda aslında "nesil çalışmalarını kuralcı olmaktan ziyade bilgilendiricidir" (Seemiller ve Grace, 2018, s. xxiii). Yani çoğu insanın sahip olduğu görüşler, tercihler ve bakış açıları hakkında fikir edinmemize yardımcı olmaktadır (Seemiller ve Grace, 2018, s. xxiii). Her kuşaağın kendine özgü özellikleri, ortak kültürleri ve ortak kaderleri olduğu ileri sürölse de belirtmek gerekir ki aslında kuşak araştırmalarında ortaya çıkan ortak özellikler kültürel ve sosyo-ekonomik yapıya göre değişim göstermektedir. Aslında çağların temsilcisi olarak kabul edilenler her zaman çağın genelini yansıtmamaktadır, bir anlamda kültürel bir mücadeleyi ve sonrasında temsil hakkını kazanmışlardır (Berger, 1960, s.18). Ancak bu çalışma kantitatif bir çalışma değildir; kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıkların farkında olunsa da bu farklılıklar üzerinde durulmamaktadır. Temsil hakkını kazanmış grup üzerinden bir yorumlama yapılacaktır.

Z Kuşaağı iş gücüne yeni katılmış ya da katılacak olan, şimdinin ve geleceğin iş tutumlarını değiştirebilecek olan, oy verme yaşına gelmiş ya da yakında gelecek olan, siyaseti ve siyasi tutumlarını değiştirebilecek olan nesil olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar genelde Z Kuşaağını 2000 yılında ve sonrasında doğanlar olarak kategorize etmiştir. Bu tarihler arasına baktığımızda "dünya nüfusunun yüzde 33,7'si Türkiye nüfusunun ise yüzde 31,1'i Z Kuşaağı" (Kuran, 2021, s.35). Gezici Araştırma Merkezinin verilerine göre Z Kuşaağının 2023'teki oy oranını yüzdesi 11.8. Yani Z Kuşaağı Türkiye siyaseti için önemli bir oy oranına ve oy potansiyeline sahiptir ('Genç Seçmen Anketi', 2021, para.1). Aslında Z Kuşaağı sadece siyasiler için değil aynı zamanda eğitimciler için, işverenler için ve sermaye için büyük önem taşımaktadır. Yani Z Kuşaağını anlamak sadece akademik bir merak değil aynı zamanda toplumsal bir gerekliliktir.

Yukarıda belirtildiği gibi burada tanımlanacak Z Kuşaağı temsil hakkını kazanmış Z Kuşaağını kapsamaktadır. Neredeyse her çalışmada karşımıza çıkan birkaç ortak özellik bulunmaktadır. İlki ve belki de en yaygın Z Kuşaağının teknolojiyle bağı. Türkiye özeline baktığımızda 1 Ocak 2021 tarihinde 65.80 milyon internet kullanıcısı ve 60 milyon sosyal medya kullanıcısı vardır (Kemp, 2021). Her ne kadar Y kuşaağı da internet ve teknolojiye hızlı uyum sağlamış olsa da Z Kuşaağı için teknoloji sadece bir araç değildir. Teknoloji Z Kuşaağının "kimliğinin bir parçası" haline gelmiştir (Slavin, 2015, para.1). Z Kuşaağı 'akıllı telefonların

olmadığı dünyaya ilişkin hafızası az olan ya da hiç olmayan, doğuştan dijital nesil' olarak tanımlanmaktadır (Parker ve İgielnik, 2020, para.4). Teknoloji sadece akıllı telefonla sınırlı değildir. Z Kuşağı teknoloji yardımıyla amaçlarına erişebileceklerini ve de teknolojiyle neredeyse her şeyin mümkün olduğunu düşünmektedir (Singh, 2014, s.63).

Karşımıza çıkan ikinci ortak özellik ise Z Kuşağının girişimci yönüdür. Z Kuşağının yaratıcı ve yenilikçi yönlerinin gelişmiş olduğu bu sebeple de girişimci inisiyatifler alabilecekleri vurgulanmaktadır (Iorgulescu, 2016, s. 48). Dan Schawbel (2014) tarafından yapılan bir araştırmaya göre Z Kuşağı daha toleranslı, girişimci, güvenilir ve parayla daha az motive olmaya eğilimlidir. Motivasyonlarını parayla sağlamamaları onların paraya önem vermediği anlamına gelmemektedir. Aslında para hakkında kaygılanmayacak şekilde yaşamak ve buna uygun maaş kazanmak istemektedirler (Seemiller ve Grace, 2018, s.83). Herhangi biri için çalışmak yerine kendi kariyerlerini oluşturarak girişimci ruhlarını tatmin etmeyi istemektedirler. Çalışma ortamı ise girişimcilik becerilerinin arttıracak, daha sosyal ve daha esnek çalışma saatleri sunan iş yerleri olarak gözlemlenmektedir (Gaidhani, Lokesh ve Bhuvanesh, 2019, s. 2008).

Z Kuşağını tanımlayan bir diğer ortak özellik finansal güvenlik isteği. Her ne kadar girişimcilik ruhuyla çatışıyor gibi görünse de Z Kuşağı mali krizler içerisinde doğmuş bir kuşaktır. Sürekli artan işsizlik oranları onları bir yanda kendi işlerini kurmaya, yani girişimci olmaya itiyor, diğer yandan da iş güvencesi aramaya yöneltiyor. Bu sebeple Y kuşağı ile karşılaştırıldığında paradan ziyade iş güvencesiyle motive oluyorlar. Girişimcilik arzuları ve finansal güvenlik kaygılarını dengelemek için Z Kuşağının serbest çalışma (freelance) dünyasına girip çıkması büyük bir olasılık haline geliyor (Seemiller ve Grace, 2018, s. 84). Finansal güvencesizlik hissedenden Z Kuşağına girişimcilik bir kontrol hissi sağlıyor olabilir. Geleceklerini başkasının yönlendirmesinden girişimcilik yoluyla kendi geleceklerini ellerinde tutmak istiyor olabilirler (Seemiller ve Grace, 2018, s. 235).

Ayrıca özellikle ABD'deki Z Kuşağını birbiriyle yakınlaştıran ve mali güvenlikle yakından alakalı olan başka bir konu da eğitimidir. Eğitim önceki kuşaklar için daha iyi bir geleceğe açılan bir pencere olarak düşünülüyordu. Şimdi ise eğitim her ne kadar gerekli görünse de pahalı bir araç olarak düşünülmektedir (Seemiller ve Grace, 2018, s.23). Z Kuşağı her ne kadar eğitimin gerekliliğine inansa da eğitim masraflarını bir yük olarak görme eğilimindedir. Ayrıca genel olarak eğitimin günümüzün ihtiyaçlarına cevap veremediği düşüncesiyle özel eğitime talep artmış (McCrinkle ve Wolfinger, 2009, s.109-116) ve bu eğilim de eğitim masraflarının artmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, bilgi-odaklı bir toplumda doğmaları,

Z Kuşuğunu eğitim en önemli beşeri sermaye olduğu (Mills ve Blossfeld, 2006, s.9) gerçeğiyle yüzleştirmiştir. 'Hayat boyu öğrenme' Z Kuşuğunu birleştiren ortak özellik olarak görölmektedir (McCrinkle ve Wolfinger, 2009, s. 135, Seemiller ve Grace, 2018, s. 218). Yeni bilgiler öğrenebilecekleri, bireysel ve mesleki gelişim gösterebilecekleri işleri tercih etmeleri de muhtemeldir.

Teknolojiyle doğmuş olmaları, girişimcilik ruhları, finansal güvenlik istekleri ve eğitimi hayatlarının bir bölümü olarak düşünmek yerine hayatlarının tamamına yayıp hayat boyu öğrenme ilkesini benimsemeleri Z Kuşuğının ortak özellikleri olarak neredeyse her çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Tabi Z Kuşuğı bu özelliklerle sınırlı değildir. Bunların yanı sıra siyasi olarak bağımsız olmaları, çevresel problemlere daha duyarlı olmaları, herkes için eşitlik ve adalet istemeleri, eşitsizlik, ayrımcılık ve baskı hakkında endişe duymaları Z Kuşuğünü birleştiren diğer özelliklerdir. Daha önce de belirtildiği gibi evrensel bir Z Kuşuğundan bahsetmek fazla genelleşici bir yaklaşım olsa da Z Kuşuğı çalışmalarında küresel bir dünyadan bahsedilmektedir ve Z Kuşuğuna atfedilen bir çok özellik küreselleşmenin sonucu olarak düşünülmektedir. Küreselleşmenin kendisinin bir sonuç olduğu düşünölen bu çalışma Z Kuşuğının neoliberal özne olduğunu iddia etmektedir. Z Kuşuğünü ortak bir düzlemde buluşturan özellikler neoliberalizmin yaygın rasyonalite haline gelmesinden kaynaklanmaktadır ve bu rasyonalite belirli bir tip özne yaratmaktadır. Bu özne beşeri sermayesini arttırmaya çalışan, risk alan ve aynı zamanda kendisini güvencesiz hisseden, kendisini şirket gibi kuran bir öznedir.

3. Neoliberal Özne Olarak Z Kuşuğı

Z Kuşuğı ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların eğitim, iş ve işyerine karşı tutum, hayattan beklentiler, tüketim ve diğer kuşaklarla karşılaştırma gibi konulara odaklanıldığını görüyoruz. Bunlar toplumsal yapının ve hatta toplumsal organizasyonun sac ayaklarını oluşturan konulardır. Bu çalışmalarla beraber yeni bir toplumsal örgütlenmenin bizi beklediği hissine kapılıyoruz bu sebeple de Z Kuşuğuna çok büyük bir önem atfediliyor. Aslında toplumsal yapılar ve toplumsal örgütlenme neoliberalizmle beraber büyük bir değişime uğramıştır ve insanlar, hangi kuşaktan olurlarsa olsunlar, bu değişime adapte olmaya çalışmaktadır. Adaptasyon ya da uyum neoliberalizm için önem taşıyan bir kelimedir. "Neoliberalizmin *ajanda'sı*, insanların ve kurumların içkin olarak değişken, genelleşmiş ve aralıksız bir rekabet üzerinde temellenen bir iktisadi düzene sürekli uyarlanma zorunluluğu rehberliğindedir" (Dardot ve Laval, 2018, s.157-158). Belki de Z Kuşuğının en önemli özelliği

neoliberal rasyonaliteye uyumlarıdır. Bu rasyonalitenin içinde doğdukları için bunu içselleştirmeleri ve kendilerini bu rasyonaliteye göre kurmaları diğer kuşaklardan daha olasıdır.

Neoliberalizmin norm haline ya da belirli bir yaşam biçimi haline gelmesinin hem kurumsal hem de bireysel bazı sonuçları vardır. Yeni modernite tartışmalarında (Bauman için bu modernite akışkan modernite (2000), Beck için bu ikinci ya da dönüşümsel(reflexive) modernite (1992), ve Giddens için bu dönüşümsel (reflexive) modernite olarak adlandırılmaktadır (1991)). Sıkça ele alındığı üzere, neoliberal politikalara geçişle beraber öncelikle ulus-devletin sınırları bulanıklaşmaya başlamıştır. Modernitede kurulan, sanayileşmeyi önceleyen kurumsal yapılar iktisadi, siyasi ve toplumsal alanda etkilerini kaybetmeye başlamıştır. Örneğin Bauman, öne sürdüğü akışkan modernite tezinde, ortaya çıkan küresel düzende eski kurumların etkisini yitirdiğini iddia etmektedir. Ulus-devletlerin katı sınırları küresel sermayenin akışkanlığı ile erimeye başlamıştır. Modern zamanlarda kurulan katı toplumsal yapılar ve kurumlar erimeye başlamış daha esnek yapılanmalar ve ağlar önem kazanmaya başlamıştır, uzun dönemli planlar, programlar ve hatta ürünler yerlerini şimdiye odaklı ya da kısa dönemli planlara ve ürünlere bırakmıştır. Modernitenin üzerine inşa edildiği kesinlik, bilinebilirlik ve güvenlik yerini bilinmezliğe, riske ve güvensizliğe bırakmıştır. Eğitim, sağlık, barınma ve iş güvenliği gibi refah devleti hizmetleri özelleştirmeye tabi tutulmuştur. Gelecek artık bilinmeyen, riskli bir bölgedir. Bu bilinemeyen ve risk hali ise en çok bireyi etkilemektedir. Özelleştirme sadece kurumları ya da iktisadi alanı etkilememektedir. Özelleştirme bireyi de etkilemiştir. Her şeyin özelleştiği ve metalaştığı dünyada birey kendi başına bırakılmıştır. Birey sistemin yükünü omzuna almıştır. Aslında burada bireyin aşırı değerlendirilmesi söz konusudur. Birey her şeyi yapabilecek kapasiteye ve özgürlüğe sahip kılınmıştır. Birey aile bağlarından ve toplumsal bağlardan 'özgür bırakılmıştır'. Ancak bu bağlardan koparıma hali bireyin kırılganlığını arttırmıştır. Artık sorumluluk bireyin omzundadır. İşsizlik gibi yapısal sorunlar dahi bireyin sorumluluğuna bırakılmış ve her başarısı ya da başarısızlık bireyin kendi sorumluluğundadır. Kolektif düşünce ve kolektif eylem yerini bireysel çıkarlara bırakmıştır. Birey sadece kendi çıkarlarını ve kendi tatminini düşünmektedir. Ve bu bireysel tatmin de tüketimle gerçekleşmektedir. Üretim odaklı toplumlardan tüketim odaklı toplumlara geçilmiştir (Bauman, 2013). Ancak belirtmek gerekir ki Bauman tüketimi başkalarıyla beraber yapılsa da yalnız bir aktivite olarak tanımlamaktadır (Bauman, 2013, s. 162). Ancak bu tüketimin pasif bir eylem olduğu anlamına gelmez. Çağdaş ve ileri kapitalist toplumlarda tüketimin fonksiyonu değişmiştir. Çağdaş toplumlarda tüketici aslında tükettiği ölçüde üreticidir. "Ürettiği şey ise kendi tatminidir" (Foucault, 2015, s.190).

Bu tartışmalar 90'ların sonu 2000'lerin başında geçen tartışmalardır ve yeni bir toplumsal örgütlenmenin, yeni bir toplumsal düzenin ve hatta yeni bir modernitenin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Yani Z Kuşağı aslında yeni bir düzenin içine doğmuştur. Bu yeni düzen kimilerince küreselleşme olarak adlandırılrsa da küreselleşme bu düzenin sonuçlarından sadece bir tanesidir. Bu yeni düzen beraberinde yeni bir özneleşme getirmiştir ve bu da neoliberal öznedir. Neoliberal özne farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Bu çalışmada hepsine değinmek yerine öncelikle girişimci benlik kavramsallaştırması yapan Foucault ve bu kavramsallaştırmayı takip eden düşünürler ele alınacak daha sonra da öznenin potansiyelini kıran ve onları güçsüz kılan çağdaş koşulları ele alan Hardt ve Negri'nin neoliberal özne kavramsallaştırılmasına yer verilecektir.

İleri kapitalist ya da ileri sanayi toplumlarında yaşanan ve belki de en çok bireyi etkileyen dönüşümlerden biri vatandaşlık kavramında ya da vatandaşlık bağında yaşanan değişimdir. Refah devleti toplumları 'sorumlu' bir yönetim anlayışı benimser ve vatandaşlara sosyal güvenlik sağlar. Bu güvenlik vatandaşı toplumsal düzene bağlar. Hastalık, işsizlik, kaza durumlarında bireye belirli bir güvenlik sağlanır ancak bununla beraber, bu gibi tehlikeleri ya da bu riskleri toplumsal risk konumuna yerleştirerek toplumsal sorumluluk yaratır (Miller ve Rose, 2008, s.77). Burada devlet topluma karşı sorumludur ancak birey de topluma karşı sorumludur. Toplumsal vatandaşlık algısı vardır. Vatandaşlık "örgütsel ve sosyal hayatın bağları aracılığıyla kurulan dayanışma, memnuniyet, refah ve güvenlik duygusu" (Miller ve Rose, 2008, s. 48) olarak yorumlanmaktadır. İleri sanayi toplumlarında ise toplumsal vatandaşlık algısı yok olmaya başlamıştır. Bu toplumlarda vatandaşlık "pasif ve bağımlıdan ziyade aktif ve bireyci" (Miller ve Rose, 2008, s.48) olmaya başlamıştır. Yani neoliberalizm için özne ya da vatandaş "gücü ve sorumluluğu kolektif bir bedene bağlılıktan kaynaklanan toplumsal vatandaştan ziyade vatandaşlığı aktif olan bir birey" (Miller ve Rose, 2008, s. 82) olarak düşünülmektedir. Bu birey topluma karşı sorumlu değildir ve karşılığında toplum da bireye karşı sorumlu değildir. Devlet toplumsal risk bağıyla toplumsal sorumluluk yaratmaz. Riskler, tehlikeler ve sorumluluklar bireyseldir. Devletin vatandaşa ya da vatandaşın devlete karşı herhangi bir yükümlülüğü yoktur.

Z Kuşağının hissettiği güvensizlik hissiyatının belki de en önemli kaynağı budur, bireyin sorumlu ve yalnız bırakılışı. Yapılan bir çok araştırmada Z Kuşağının güvenlik isteği finansal krizlerin ortasında doğmalarına bağlanıyor (İorgulescu, 2016, s.49, McCrindle ve Wolfinger, 2009, s. 7, Seemiller ve Grace, 2018, s.82). Bu gözlem doğru olsa da eksik bir gözlemdir. Z Kuşağı ekonomik istikrarsızlık ve kriz döneminde doğmuştur ancak ailelerinin bu

krizi toplumsal yollarla değil bireysel yollarla aşmaları zorunluluğu, yani aslında yapısal bir kriz olan ekonomik krizin bireysel sorumluluk haline gelmesi, bu kuşağın güvensizliğin ve güvencesizliğin asıl kaynağıdır. İşsizlik, güvencesizlik, sigortasızlık ve hatta barınma problemi ile karşı karşıya gelen ailelerinin bireysel çabayla bu riskleri aşmaya çalışmalarına tanık olmuşlardır. Ve bu da Z Kuşağının hayatı algılayış biçimini etkilemiştir. Z Kuşağı ekonomik güvenlik istemektedir. Özellikle sağlık harcamalarının çok yüksek olduğu ABD'de sağlık sigortasına sahip olamama korkusu aslında girişimci yanları yüksek olan Z Kuşağını iyi bir sağlık sigortası için yerleşik bir iş aramaya itebileceği gözlemlenmiştir (Seemiller ve Grace, 2018, s.84). Türkiye'de yapılan bir araştırmaya göre düşük gelirli Z Kuşağının ideal meslek sorusuna verdikleri cevap 'yüksek oranda polis' (Kuran, 2021, s.54). Polislik sınavına başvurma şartı lise, lisans veya ön lisans mezunu olmak. Yani Türkiye'de düşük gelirli Z Kuşağı, yüksek öğrenim şartı istemeyen ama aynı zamanda kamu personeli olabilecekleri ve kamunun 'avantajlarından' faydalanabilecekleri, görece güvenli bir iş sahibi olmak istiyor. Refah devleti istihdamı ya da kamu sektöründe istihdam aslında bir açıdan "piyasa güçlerinin işleyişinden yalıtılmış" (Esping-Anderson, 1992, s.17) şekilde işler. Her ne kadar Türkiye'de kamu çalışanlarına performans kriterleri getirilmiş olsa da yine de kamu personeli piyasa koşullarından görece bağımsız çalışmaktadır.

Z Kuşağının güvenlik uğruna girişimcilik ruhlarından vazgeçebileceklerini yukarıda vurgulamıştık. Ancak girişimcilik ile güvenlik hissiyatı da birbiriyle alakalıdır. Z Kuşağının ekonomik güvence arayışı bu güvenceyi kendi başlarına sağlamaları algısını da beraberinde getirmektedir. Fırsatlar ve riskler bireyseldir, yönetimin ya da ekonominin sağlayamadığı güvenceyi kişi kendisi sağlamakla yükümlüdür. Bunun görünür iki yolu vardı; kişi ya kendi işvereni olacak ya da işverenler için iyi bir sermayeye sahip olacak, yani kendi sermayesini arttıracaktır. Kendi kendinin işvereni olmanın ve kendi kaderini tayin etmenin kişiye bir kontrol hissi sağladığını daha önce belirtmiştik. Bu belirsiz, güvensiz ve risklerle dolu hayatta kişi tek başınadır ve sadece kendisine güvenebilir. Z Kuşağı hayallerindeki hayat için daha çok çalışmaları gerektiğine inanmaktadır (Iorgulescu, 2016, s.50). Geleceklerini garanti altına almanın ve hayallerini yaşamının daha çok çalışmaktan geçtiğine inanıyorlar (Özkan ve Solmaz, 2015, s.480). Toplumsal vatandaşlığın ve toplumsal bağların zayıfladığı çağdaş toplumlarda, birey otonom olmak durumundadır. Bireyin otonom olması ise toplumdaki rekabeti arttırmıştır. Rekabet ortamında herkes kendini yönetmekle ve kendini kurtarmakla yükümlüdür. Z Kuşağının başkası için çalışmaktansa kendi kariyer yolunu çizmek istemesi

(Seemiller ve Grace, 2018, s.234), zaten rekabet etmesi gereken ortamda kendi çıkarı için rekabet etmeyi istemesinden kaynaklanmaktadır.

Girişimcilik isteği ya da kendi kendisinin yöneticisi olma isteği sosyo-ekonomik durum fark etmeksizin çoğu Z Kuşağının ortak özelliği olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin, Türkiye'de hem yüksek gelirli hem düşük gelirli Z Kuşağı girişimci olmak istiyor. Kuran'ın üç büyük ilde (İstanbul, Ankara, İzmir) toplam 2764 katılımcı (1507 düşük gelir grubu, 1257 orta-yüksek gelir grubu) (2021, s.41) ile yaptığı araştırmada Z Kuşağının yüzde 57'si girişimci olmak istediğini belirtmiştir (2021, s. 104). Yani Z Kuşağının yarısından çoğu kendi kendisinin yöneticisi olmak, kendini yönetmek istiyor. Bu istek toplumsal normlardan bağımsız değil; daha önce de belirtildiği gibi, neoliberal toplumlarda kişi öz-yönetim ile yönetilmektedir. Risklerin ve sorumlulukların toplumsal olarak paylaşılmadığı durumlarda bireyin sorumluluk alması zorunludur ve bu ilk başta kendi sorumluluğudur. Yani birey önce kendini yönetmelidir. Ve girişimcilik öz-yönetim ile doğrudan ilişkilidir.

Bireyin kendini güvence altına almasındaki ikinci yol ise beşeri sermayesini arttırmasıdır. İnsanın iki türlü beşeri sermayesi olduğunu belirtmiştik; bunlar kalıtsal özellikler ve edinsel özelliklerdir. Günümüzde ilerleyen teknoloji ile kalıtsal özellikler de en az edinilen özellikler kadar değişime açıktır. Bütün yaşam süreçleri değiştirilmeye açıktır ve artık kalıtsal özellikler kader olarak algılanmamakta, bunlar değiştirilebilir fırsatlar olarak algılanmaktadır (Rose, 2007, s. 51). Mikroskobik ameliyatlara, önceden müdahale edilip önlenen genetik hastalıklar, her türlü estetik ameliyatı günümüz teknolojisiyle mümkündür ve bu müdahaleler kalıtımla elde edilen beşeri sermayeyi arttırmaktadır. Beşeri sermayenin edinsel kısmı ise kişinin sonradan edindiği becerileri kapsamaktadır. Bu beceriler genelde eğitim ile elde edilmektedir. Z Kuşağını birbirine yakınlaştıran özelliklerden bir tanesi de kariyer seçimlerini yaparken dikkat ettikleri hususlardır. Z Kuşağı kariyerleri boyunca hem profesyonel hayatlarına hem de özel hayatlarına yarar sağlayacak bilgiler öğrenmek istiyorlar (Gaidhani, Lokesh ve Bhuvanesh, 2019, s.2808). Sadece formel eğitim değil, farklı bir çok kanaldan eğitim alıyorlar ve eğitimlerini hayatların geneline yayıyorlar (McCrimble ve Wolfinger, 2009, s.111). Bu, günümüz toplumlarının bilgi toplumları haline gelmesiyle yakından ilişkilidir. Bilgi güçtür ve bilgi sermayedir. Bilgi sürekli artmaktadır ve yenilenmektedir. Bireyin hayat boyu öğrenme süreci de bu duruma uyum sağlamak için geliştirilmiş bir mekanizmadır. Neoliberalizm piyasayı "öznelere birbirine uyumlu kılarak değiştiren bir keşif ve öğrenme süreci" (Dardot ve Laval, 2018, s.202) olarak tanımlamaktadır. Özne piyasada oluşur, davranmayı öğrenir ve kendi kendini eğitir. Aslında hayat boyu öğrenme süreci neoliberalizmin piyasa algısıyla doğrudan

ilişkidir. Özne değişen koşullara uyum sağlamak için sürekli bir keşif ve öğrenim halindedir. Birey sürekli yenilenen bilgileri yakalamak zorundadır. Çünkü öğrenilen bilgiler edinsel sermayeyi arttırarak, bireyin rekabet gücünü yükseltecektir.

Girişimci benlik kavramı rekabetin norm haline geldiği çağdaş toplumlarda özneleşme veya özneleştirme için genel bir kategori sunmaktadır. Daha özele indiğimizde başka öznelliklerle de karşılaşmaktayız. Michael Hardt ve Antonio Negri (2012) çağdaş toplumdaki öznellikler için dört farklı figür sunmaktadır. Bu figürler Z Kuşağının topluma bakış açılarıyla, kaygılarıyla ve kendini kurma pratikleriyle uyuşmaktadır. Hardt ve Negri'ye göre çağdaş toplumlarda ortaya çıkan figürler 'borçlandırılan, medyalastırılan, güvenikleştirilen ve temsil edilen' öznelerdir (2012, s.9). Borç hayatın genel durumu haline gelmiştir ve hayat kalitesini düşürerek yaşamı sadece hayatta kalmaya indirgeyen bir durum yaratmaktadır. Bu öznenin potansiyelini kırmakta ve bir anlamda özneyi potansiyelsizleştirmektedir. Günümüzde medya bilgi, iletişim ve ifadenin temel kaynağı haline gelmiştir. Akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla, insan nereye giderse gitsin ulaşılabilir pozisyonudadır. Yani iş ve hayat arasındaki ayırım giderek bulanıklaşmıştır. Ayrıca medyalastırılan özne medya içerisinde sürekli bir iletişim ağı ya da etkileşim içerisinde ancak bu durum özneyi ne aktif ne pasif yapar. 'Like' ya da 'dislike' üzerinden sürekli cevap veren medya öznenin dikkatini onun potansiyelini düşürecek şekilde emer. Güvenlik çağdaş toplumların en önemli mekanizması haline gelmiştir ve korku güvenlik toplumlarının kurulumunu ve devamlılığını tetikleyen bir öğedir. İnsanlar ve eylemleri farklı kanallarla her gün izlenmektedir ancak güvenlik mekanizmalarına karşı çıkamamaktadırlar. Çünkü tehdit ve tehlike her gün artmaktadır. İnsanlar özgürlükleriyle güvenlik arasında bir takas yapmışlardır ve güvenliği tercih etmek durumunda kalmışlardır. Son olarak her ne kadar temsil Hardt ve Negri için sorunlu ve güvenilir olmayan bir mekanizma olsa da sivil topluma katılımındaki düşüklük ile insanlar için siyasal katılımın yolları ve kapıları kapanmaktadır. Temsil edilen kesim her geçen gün daha az temsil edilmekte, siyasal katılım yollarını ve bu sebeple de siyasete olası katkılarını kaybetmektedir (2012, s.10-33).

Yukarıda sayılan farklı kategorideki öznellikler kesinlikle Z Kuşağı ile sınırlı değildir. Hardt ve Negri bunu toplumdaki insanların genel öznellikleri olarak tanımlamaktadır. Ancak bu çalışmanın iddiası, Z Kuşağının bu özelliklerin içine doğmuş olmalarından kaynaklı olarak bu öznellikleri daha kolay içselleştirmiş olmaları veya bu öznellik biçimlerinin onlara daha 'doğal' ve belki de kaçınılmaz gelmesidir. Dünya genelinde özel eğitimin tercih edildiği yönünde bir eğilim olduğu belirtilmişti. Eğitim masraflarının giderek artması bireylerin borç

dünyasına erken yaşta, yüksek öğrenimle beraber girdiklerini ortaya çıkarmaktadır. Devlet üniversitelerinin yaygın olduğu ve eğitim masraflarının görece daha az olduğu Türkiye'de bile öğrenciler asgari yaşam koşullarını sağlamak için Kredi Yurtlar Kurumu'ndan kredi almaktadırlar. Gazetesi'nin internet sitesinde yer alan habere göre kayıtlı öğrencilerin %12,2'si öğrenim kredisi kullanmaktadır ('KYK'dan burs alabilenlerin oranı', 2021, para.3). Yani bu öğrenciler iş hayatlarına borçlu başlamaktadırlar.

Z Kuşağı ilk gerçek dijital nesil olarak tanımlanmaktadır ve özellikle sosyal medya kullanımı hayatlarının bir parçası, kimlikleri haline gelmiştir. Sosyal medyayla iç içe doğan Z Kuşağı akıllı telefonların olmadığı bir dünyayı hatırlamamaktadır. Yani Z Kuşağı "her zaman iletişim cihazlarının yanında bulunduğu, kablolu bir ortamda yaşıyor ve bu onların anında tatmin olmuş hissetmelerine, incinmelerine, tamamen önemsizleşmelerine ya da iletişimin içeriğinden veya bağlamından korkmalarına sebep oluyor" (Turner, 2015, s. 110). Aslında bu iletişim tarzı Hardt ve Negri'nin de belirttiği gibi öznenin bütün dikkatini emmektedir, bütün ilgi sosyal medyadaki paylaşımlarda veya etkileşimlerde. Bu da öznenin hayal kurabilme kapasitesini düşürmekte ve odaklanma problemi yaratmaktadır (Turner, 2015, s.110). Yani bir anlamda öznenin potansiyelini düşürerek onu potansiyelsizleştiriyor. Ayrıca bilgi kirliliği ya da yanlış bilgiler de sürekli olarak iletişim ağları içerisinde karşımıza çıkıyor. İnsanlar ağ tarayıcıları, bloglar ve sosyal medya üzerinden sürekli iletişim ve ifade halindedir. Her ne kadar bu platformlar eşit erişim imkanıyla demokratik platformlar olarak düşünülse de Hardt ve Negri bu alanların baskı alanlarına karşı koymaktan ziyade bu alanlara katkıda bulduklarını düşünmektedir (2012, s.15). Diğer bir deyişle, insanların düşünme kapasitesini azaltan ve nitelikli bilgiyi eritmeye müsait bir medyalaştırma söz konusudur.

Çağdaş toplumlarda özgürlük ve güvenlik arasında bir takas yaşanmaktadır. Güvenlik için özgürlükten vazgeçilmiştir (Bauman, 2002, s.22). Her ne kadar günümüz toplumları özgürlükle yönetiliyor gibi görünse de bu özgürlüğümüzün sınırları güvenlik mekanizmalarıyla çizilmiş durumdadır. İnsanlar kendilerini güvensiz hissetmekte ve bu güvensizlik hissiyatı farklı gözetim mekanizmalarını mümkün kılmaktadır. Her yerde kamera olan, her hareketimizin güvenlik kameraları tarafından kayda alındığı günümüz koşullarında, özelimizin bize ait ve bizim tercih ettiğimiz insanlarla paylaşıldığını düşündüğümüz kendi sosyal medya mecralarından güvenlik ihtiyacımızı karşılamaya çalışıyor gibi görünmekteyiz. Z Kuşağı kendisini sadece mali anlamda güvensiz hissetmemektedir. Sosyal medya kullanım alışkanlıkları gözlemlendiğinde Z Kuşağı bu alanda da kendisini güvensiz hissetmektedir ve anonimliklerinin ve özel hayatlarının korunduğu düşündükleri uygulamaları kullanmaya

eğilimli oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin Türkiye'de Facebook kullanıcı sayısı aynı kalırken Snapchat (anlık fotoğraf ve video gönderim uygulaması) kullanıcı sayısı artmıştır. "Snapchat kullanıcı sayısında da Türkiye, küresel ilk 10'a girdi. Türkiye'deki Snapchat kullanıcı sayısı yüzde 15'lik artışla 8.8 milyon oldu"('Sosyal Medya Kullanıcı Sayıları', para. 1). Veri paylaşım ihlalleri iddiaları ise görece daha eski olan Facebook gibi uygulamaların Z Kuşağı tarafından tercih edilmemesine yol açmıştır. Yani Z Kuşağı dijital ortamda dahi "mahremiyetlerine daha fazla önem veriyorlar. Çevrimiçi ortamlarda kimliklerini gizleme ya da sınırlama eğilimleri daha fazla (Kuran, 2021, s. 37). Güvenlik isteği ve ihtiyacı her alanda artmaktadır, yani özneler, 'güvenlikleştirilmiştir.'

Hardt ve Negrinin son öznelik kategorisini temsil edilen özne yani aslında temsil edilmeyen özne oluşturmaktadır. Hardt ve Negri siyasete katılımın ve insanların siyasete olası katkılarının azaldığından bahsetmektedir. Gerek baskıcı toplumlarda gerekse de ileri neoliberal toplumlarda sivil toplum kuruluşlarının etkisi azalmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının ve sivil inisiyatifin azalması sadece baskı rejiminden kaynaklanmamaktadır. Bireyler de sivil toplum kuruluşlarına daha az üye olmaktadır. Kolektif eylemlerin ve kolektif düşüncelerin yerini bireysel çıkarların aldığı günümüz toplumlarında hem siyasete ilgi azalmış hem de siyasetin değiştirici ve dönüştürücü kapasitesi sorgulanmaya başlanmıştır. Z Kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli özelliklerinden biri kendilerini siyasi olarak bağımsız görmeleridir (Seemiller ve Grace, 2018, s. 265). Z Kuşağına mensup çoğu birey siyasi sistemin ve siyasetin gençlerin sorunlarına çözüm bulamadığını düşünmektedir (Seemiller ve Grace, 2018, s.270). Siyasileri rol modelleri olarak görmemekte ve genel olarak siyasetçileri beğenmemektedirler. Türkiye'de yapılan bir araştırmaya göre Z Kuşağının %68,7'si kendisini var olan kategorilerle (Atatürkçü, milliyetçi ya da muhafazakar) tanımlamadıklarını ve herhangi bir siyasi partiye yakınlık duymadıklarını belirtmişlerdir ('Genç Seçmen Anketi,' 2021, para. 5). Z Kuşağı kendisini evrensel değerlere bağlı hissediyor ama bu değerlerin siyasette karşılığını bulamıyor. Bu sebeple de siyasetten uzaklaşıyorlar. Yani aslında Z Kuşağı temsil edilmediğini düşündüğü için siyasetten uzaklaşmakta ve uzaklaştıkça da daha az temsil edilmektedir. Bunun sonucu olarak da siyasete etki etme kapasiteleri ve siyaseti dönüştürme potansiyelleri azalmaktadır.

Sonuç

Kuşak analizleri sosyolojik analizin önemli bir konusudur ve "tarihsel gelişim hareketinin doğuşuna katkı yapan temel etkenlerden biridir" (Mannheim, 2018, s. 367). Kuşaklar içinde yaşadıkları tarihsellikten bağımsız olarak düşünülmemelidir ancak tarihi koşulların kuşakları etkilediği gibi kuşaklar da tarihi koşulları etkilemektedir. Bu çalışmada

kohort, yaşam evresi ve tarihsel dönem olarak ele alınan Z Kuşağı neoliberal rasyonalite ve neoliberal öznelleşme veya özneleştirme çerçevesinde tartışılmıştır. Kuşaklar farklı şekillerde ele alınabilir. Bu çalışmada aslında çağın ruhu üzerinden bir okuma yapılmaya çalışılmıştır ve Z Kuşağındaki 'kuşak iltisakı'ndan bahsedilmiştir. "Ortak kaderden pay" alan ve "aynı somut tarihsel problemleri deneyimleyen kişiler kuşak iltisakını oluşturmaktadır (Mannheim, 2018, s. 346-348). Ancak tekrar belirtmek gerekir ki "bir dönem zihniyetinin belirli bir dönemde tüm topluma yayılmadığını da görmeliyiz" (Mannheim, 2018, s.359). Tüm toplumlarda aynı tarihler arası doğan insanların aynı özelliklere sahip olacağını belirtmek neredeyse imkansızdır. Yani bu çalışma aslında kısıtlı bir çalışmadır. Z Kuşağını temsil etme hakkına sahip olmuş belki de çok sınırlı bir kesimin analizini kapsamaktadır.

Bu çalışmada çağdaş kapitalizm neoliberal akılsallığa dayandığı ve neoliberal akılsallığın toplumsal ilişkilerin tümüne piyasa mantığını soktuğu iddia edilmiştir. Refah devleti hizmetleri, kolektif eylem kapasitesi, toplumsal bağlar ve toplumsal sorumluluk paylaşımı neredeyse yok olmuştur. Birey kendi başına bırakılmıştır. Neoliberal toplumlarda rekabet bir norm haline gelmiştir. Bireyler kendilerini şirket olarak tasarlamakta ve birer girişimci gibi hareket etmektedirler. Bu neoliberal öznenin en yalın halidir. Kendisini şirket olarak gören özne, beşeri sermayesini arttırarak rekabet etme gücünü ve potansiyelini ve böylece de gelirini arttırmaya çalışmaktadır. Girişimci özne kendi kendini yöneten öznedir; eylemlerinin sonuçlarını ölçer, başarılarının ve başarısızlıklarının risklerini ve sorumluluğunu üstlenir. Yapısal problemler yok sayılarak sorunların neredeyse hepsi bireyin omuzlarına yüklenir. İşte Z Kuşağı tam olarak bu çağda doğmuştur ve Z Kuşağına atfedilen özellikler ve öznellikler çağın ruhundan yani neoliberal rasyonalitete kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, Z Kuşağı neoliberal öznedir.

Bu çalışma Foucault'da neoliberal özneyi ve Foucault'nun kavramsallaştırmasını takip eden düşünürlerde girişimci benliği Z Kuşağının en önemli özelliği olarak tanımlamaktadır. Z Kuşağının ortak özellikleri arasında sıkça değinilen girişimcilik ruhu, finansal kaygıları, hayat boyu öğrenme isteği neoliberal özneyle doğrudan alakalıdır. Girişimci özne sürekli olarak rekabet halindedir ve ekonomik açıdan güvensizdir çünkü toplumsal bağlardan koparılmış bir bireydir. Beşeri sermayesi onun güvencesidir ve edinsel beşeri sermayeyi arttırmanın en temel yolu eğitimden geçmektedir. Bu sebeple Z Kuşağının eğitim süreleri artmıştır ve aynı zamanda hayat bir öğrenme süreci olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu bakış açısı da piyasayı bir 'keşif ve öğrenme' süreci olarak gören neoliberal rasyonalitete doğmaktadır. Bunların yanı sıra Hardt ve Negri'nin dört farklı öznellik figürlerinden de yararlanılmıştır. Bunlar borçlu,

medyalaştırılan, güvenlikleştirilen ve temsil edilen öznelerdir. Yine Z Kuşağı çalışmalarında ortak özellik olarak adlandırılan finansal ve özel hayat güvencesizliği, dijital çağın gerçek yerlileri olmaları, güvenliklerine ve mahremiyetlerine önem vermeleri ve siyasi anlamda bağımsız olmaları Hardt ve Negri'nin kategorileriyle açıklanmıştır.

Soyut, belirsiz ve aslında bir dizi yapısal değişimin bir sonucu olarak düşünülmesi gereken küreselleşme üzerinden yapılan analizler genelde Z Kuşağını sonuçlar üzerinden değerlendirmektedir. Çağdaş toplumlarda yaygın hale gelen neoliberal rasyonalite üzerinden yapılmaya çalışılan bu analiz ise Z Kuşağını içinde doğduğu somut ve tarihsel olaylar çerçevesinde ele almaya çalışmıştır. Z Kuşağı bir özne olarak ele almaya çalışılmış ve bu öznellik pratiklerinin altında yatan rasyonellik araştırılmıştır. Teorik yürütülen bu çalışma ileride yapılacak olan ampirik çalışmalara da ön ayak olabilecek niteliktedir. Z Kuşağını Z Kuşağı yapan özelliklerin altında yatan rasyonalite üzerinden okunma yapılması, farklı öznelliklerin kurulması için de atılması gereken bir adımdır.

Kaynakça

Bauman, Z. (2002). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Blackwell Publishing Inc.

Bauman, Z. (2013). *Liquid modernity*. John Wiley & Sons.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Vol. 17. Sage.

Berger, B. M. (1960). How long is a generation?. *The British Journal of Sociology*, 11(1), 10-23.

Coleman, W., ve Sajed, A. (2013). *Fifty key thinkers on globalization*. Routledge.

Dardot, P., ve Laval, C. (2018). *Dünyanın yeni aklı: neoliberal toplum üzerine deneme*. (I. Ergüden, Çev) Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Esping-Andersen, G. (1992). *Post-industrial class structures: an analytical framework*. Instituto Juan March de estudios e investigaciones.

Eyerman, R., ve Turner, B. S. (1998). Outline of a theory of generations. *European Journal of Social Theory*, 1(1), 91-106. doi: 10.1177/136843198001001007

Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*. (A. Tayla, Çev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Gaidhani, S., Arora, L., ve Sharma, B. K. (2019). Understanding the attitude of generation Z towards workplace. *International Journal of Management, Technology and Engineering*, 9(1), 2804-2812.

Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Polity Press.

Gros, F. (2015). Is there a biopolitical subject? Foucault and the birth of biopolitics (S. Bankston, Çev.). *Biopower* (ss. 259-273). University of Chicago Press.

Hardt, M., ve Negri, A. (2012). *Declaration*. New York, NY: Argo Navis.

Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, USA.

Iorgulescu, M. C. (2016). Generation Z and its perception of work. *Cross-Cultural Management Journal* 18(01), 47-54.

Kertzer, D. I. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual review of sociology*, 9(1), 125-149

Kuran, E. (2021). *Z-bir kuşağı anlamak*. İstanbul:Mundi Kitap Can Sanat Yayınları.

Lemke, T. (2002). Foucault, governmentality, and critique. *Rethinking marxism*, 14(3), 49-64. doi: 10.6570/PSQBR.2014.42.4

Mannheim, K. (2018). Kuşaklar problemi. *Bilgi Sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). (ss. 313-368) Pinhan Yayıncılık.

McCrindle, M., ve Wolfinger, E. (2009). *The ABC of XYZ: Understanding the global generations*. UNSW Press Book.

Miller, P., ve Rose, N. (2008). *Governing the present: Administering economic, social and personal life*. Polity.

Mills, M., ve Blossfeld, H. P. (2006). Globalization, uncertainty and the early life course. *Globalization, uncertainty and youth in society: the losers in a globalizing world*, (ss. 1-23). Routledge.

Ozkan, M., ve Solmaz, B. (2015). The changing face of the employees—generation Z and their perceptions of work (a study applied to university students). *Procedia Economics and Finance*, 26, 476-483.

Rose, N. (1996). Governing “advanced” liberal democracies. *Foucault and Political Reason*. (ss.37-64). The University of Chicago Press.

Rose, N. (2007). *The politics of life itself: Biomedicine, power, and subjectivity in the twenty-first century*. Princeton University Press.

Rose, N., ve Miller, P. (1992). Political power beyond the state: Problematics of government. *British journal of sociology*, 173-205. doi:: 10.1111/j.1468-4446.2009.01247.x

Singh, A. (2014). Challenges and issues of generation Z. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(7), 59-63. doi: 10.9790/487X-16715963

Turner, A. (2015). Generation Z: Technology and social interest. *The journal of individual Psychology*, 71(2), 103-113.

Seemiller, C., ve Grace, M. (2018). *Generation Z: A century in the making*. Routledge.

Strauss, W., ve Howe, N. (1997). *The fourth turning: What the cycles of history tell us about America's next rendezvous with destiny*. Broadway Books.

Wood, E. M. (1997). Modernity, postmodernity or capitalism?. *Review of International Political Economy*, 4(3), 539-560. doi: 10.1080/096922997347742

İnternet Kaynakları

Genç seçmen anketi. (26 Mart 2021). Erişim Tarihi 01.04.2021. Erişim adresi <https://www.gazeteduvar.com.tr/genç-seçmen-anketi-2023te-kime-oy-verecekler-galeri-1517285>

Half, R. (2015). Get ready for generation. Erişim adresi https://www.roberthalf.ca/sites/roberthalf.ca/files/rh-images/robert_half_-_get_ready_for_gen_z_-_presentation.pdf

Kemp, S. (2021). Digital in Turkey. Erişim Tarihi 26.02.2021 Erişim adresi <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>

KYK'dan burs alabilenlerin oranı belli oldu. (22 Nisan 2021). Erişim Tarihi 10.04.2021. Erişim adresi [https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kykden-burs-alabilenlerin-orani-belli-oldu-1830148#:~:te20ba%C5%9Fvuranlar%C4%B1n%20sadece%2050,ise%20447%20bin%20olarak%20a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1xt=Buna%20g%C3%B6re%2C%](https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kykden-burs-alabilenlerin-orani-belli-oldu-1830148#:~:te20ba%C5%9Fvuranlar%C4%B1n%20sadece%2050,ise%20447%20bin%20olarak%20a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1xt=Buna%20g%C3%B6re%2C%20)

Parker, K., İgielnik., R. On the cusp of adulthood and facing an uncertain future: What we know about gen Z. (14 Mayıs 2020). Erişim adresi <https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/05/14/on-the-cusp-of-adulthood-and-facing-an-uncertain-future-what-we-know-about-gen-z-so-far-2/>

Schawbel, D. (2014). 66 of the most interesting facts about gen Z. Erişim tarihi 10.03.2021 Erişim adresi <https://danschawbel.com/blog/39-of-the-most-interesting-facts-about-generation-z/>

Slavin, A. (2015). '5 tactics to reach and engage the next influential generation: GEN Z. Erişim Tarihi 15.04.2021 Erişim adresi <https://women2.com/2015/08/07/20150807engage-gen-z-users/>

Sosyal medya kullanıcıları: Türkiye ve dünyada son durum. (27 Nisan 2020). Erişim Tarihi 01.02.2021 Erişim adresi <https://journos.com.tr/instagram-twitter-facebook-snapchat-kullanici-sayisi-turkiye>

Türkiye’de Hanehalkı Elektrik Harcamasının İki Parçalı Model ile İncelenmesi

Çiler SİGEZE*

Geliş Tarihi (Received): 08.02.2021 – Kabul Tarihi (Accepted): 29.04.2021

Öz

Türkiye’de sürekli olarak artan bir trende sahip olan elektrik tüketimi içinde konut sektörünün payı da oldukça önemlidir. Konut sektörü elektrik talebi, nüfus ve konut artışı, iklim koşulları, hanehalkının tüketim davranışları gibi birçok faktöre bağlı olarak değişebilmektedir. Bu çalışmanın amacı da Türkiye’de hanehalkı elektrik harcaması üzerinde hanehalkı özelliklerinin, yaşanan konut yapısının, hanehalkının sahip olduğu elektronik eşyaların ve farklı enerji kaynaklarındaki harcamaların etkisini incelemektir. Veri setinde bulunan bazı hanelerde elektrik harcamasının gözlenmemesi nedeniyle hanehalkı elektrik harcamasının belirleyicilerinin araştırılmasında İki Parçalı Model kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, hanenin elektrik harcaması üzerinde hanehalkı geliri, hanehalkı büyüklüğü ve oturlan konut büyüklüğü pozitif etkilidir. Bunun yanında hanedeki klima sayısı, buzdolabı, bulaşık makinesi sahipliği ve doğal gaz ve sıvılaştırılmış hidrokarbon harcaması elektrik harcamasını artıran etmenlerdir. Probit ve doğrusal regresyon modeli tahmin sonuçlarına göre, bireylerin elektrik tüketim olasılıklarını ve elektrik harcamasını etkileyen faktörler farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle, iki modelin sonuçlarından türetilen İki Parçalı Modelin marjinal etkilerinin bulguları, beklenen elektrik harcama miktarı üzerinde açıklayıcı değişkenlerin etkisini gösterdiği için avantaj sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı Elektrik Harcaması, İki Parçalı Model, Türkiye

An Examination of the Household Electricity Expenditure in Turkey with Two-Part Model

Abstract

The share of the residential sector in electricity consumption which has an increasing trend in Turkey is crucial. The electricity demand of residential sector may vary depending on many factors such as increase in population and housing, climatic conditions, and consumption behaviors of household. The purpose of this study that examines the effects of household characteristics, construction of housing in which the households live, possession of electronic goods and spendings of household to different energy sources on household electricity expenditure in Turkey. Since electricity expenditure was not observed in some households included in the data set, the Two Part Model (2PM) is used to investigate the determinants of household electricity expenditure. According to the results of the study, household income, household size and the size of the dwelling have a positive effect on the electricity expenditure of the household. In addition, the number of air conditioners in the household, ownership of refrigerators, dishwashers, and consumption of natural gas and liquefied hydrocarbons are factors that increase electricity expenditure. According to the results of the Probit and linear regression model, the factors affecting the electricity consumption possibilities and the electricity expenditure of individuals may differ. Therefore, the findings of marginal effects of Two Part Model which are derived from the results of the two models are advantageous as they show the effect of explanatory variables on the expected electricity expenditure of households.

Keywords: Household Electricity Expenditure, Two-Part Model, Turkey

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü, csigeze@cu.edu.tr

Giriş

Kentleşme, artan nüfus ve teknolojik gelişmelerin sunduğu çeşitli elektronik cihazların kullanılmasına yönelik talebin artması ile birlikte elektrik enerjisine olan ihtiyaç da sürekli artmaktadır. Bu artışın gelecekte de devam edeceği yapılan öngörüler ile desteklenmektedir. TEDAŞ(2019) raporuna göre, dünya genelinde 2018 yılında elektrik tüketiminin toplam enerji tüketimine oranı %19 iken 2040 yılında bu oranın açıklanmış politikalar senaryosuna göre %24, sürdürülebilir kalkınma senaryosuna göre %31 olacağı beklenmektedir. Türkiye’de de son yıllarda elektrik enerjisinin üretiminde ve tüketiminde önemli bir artış gözlenmiştir. Elektrik tüketiminde her yıl artan bir eğilim sergileyen Türkiye’de 2017 ve 2018 yılında bir önceki yıla göre sırasıyla %5,6 ve %2,2 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, Türkiye’nin 2017 ve 2018 yılı elektrik üretiminde de bir önceki yıla göre sırasıyla %7,7 ve %2,2 oranında bir artış görülmüştür (ETKB, 2019; 2020).

Sektörlere göre elektrik tüketimi incelendiğinde ise dünya genelinde 2011 yılı elektrik tüketiminin %26’sını sanayi sektörü, %23’ünü konut sektörü oluşturmaktadır (IEA, 2014). Benzer şekilde Türkiye’de 2018 yılı elektrik tüketiminde %45,6 paya sahip olan sanayi sektöründen sonra ikinci sırada %21,1 ile konut sektörü yer almaktadır (TÜİK, 2020). Toplam elektrik tüketimi içerisinde konut elektrik tüketiminin önemli bir oranda olması nedeniyle birçok araştırmacı ve politika yapıcı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin konut elektrik talebinde gelir ve fiyat esnekliklerini hesaplamak amacıyla çalışmalar yapmışlardır (Narayan ve Smyth, 2005; Zachariadis ve Pashourtidou, 2007; Esmailimoakher vd., 2016; Silva vd. 2017; Zhu vd., 2018). Bununla beraber konut elektrik talebi, nüfus artışı, iklim değişikliği (Olaniyan ve Evans, 2014), teknolojik ilerleme (Olaniyan ve Evans, 2014) hanehalkının sosyo-demografik ve ekonomik durumları (Jones vd., 2015; Jones ve Lomas, 2015) ve enerji kullanımının maliyeti (Yoo vd., 2007; Alberini vd., 2011) gibi farklı faktörlere bağlı olarak da değişiklik gösterebilmektedir. Kim (2018), tek kişilik hanehalkı sayısındaki artış ile birlikte hane sayısındaki artışın konut elektrik talebini arttıracaklarını belirtmiştir. Türkiye’de son yıllarda bina sayısındaki artış ile birlikte 2019 yılı sonunda bina sayısı 9,3 milyonun üzerinde çıkmıştır. Bu rakamın yaklaşık %86,8’ini konut binaları oluşturmaktadır (DEK-TMK, 2019). Dolayısıyla hanelerin elektrik tüketim talebinin incelenmesi, sınırlı kaynaklarından sağlanan elektrik enerjisinin, gelecekte de talebinin karşılanabilmesi için etkin politikaların oluşturulabilmesi amacıyla oldukça önemlidir. Ancak diğer sektörlerde göre konutlarda enerji talebini etkileyen faktörlerin incelenmesi oldukça karmaşıktır. Hanelerin enerji talebinin belirleyicileri ekonomik, sosyo-demografik, coğrafi ve fiziksel özellikler yanında hanehalkının alışkanlıkları,

zevkleri ve elektronik ev cihazlarının verimliliği nedeniyle değişkenlik gösterebilmektedir (Ye vd., 2018; Bhattacharyya, 2019). Özellikle, konut elektrik talebinin makro ölçek yerine mikro ölçekte incelenmesi konut sakinlerinin özelliklerinin incelenmesini gerektirmektedir. Ancak, insan davranışıyla ilişkili belirsizlikler dikkate alındığında konut enerji sektöründe uygulanabilecek programları ve politikaları oluşturmak amacıyla hanelerin enerji talebinin belirlenmesi oldukça zor olmaktadır (Ye vd., 2018). Bununla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke için hanehalkının ve yaşanan konutun özelliklerini dikkate alarak hanenin elektrik talebinin inceleyen çalışmalara rastlanılmaktadır (Houthakker, 1951; Fisher ve Kaysen, 1962; Baynes vd., 1981; Halvorsen, 1975; Parti ve Parti, 1980)*. Yapılan bu çalışmalara göre, Türkiye’de mikro verinin toplanması konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle konut elektrik talebini inceleyen çalışmalar konusunda geç ve zayıf kalınmıştır. Ancak, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2002 yılından bu yana uygulanan Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) ile hanelerin farklı harcama kalemlerinin incelenebilmesinin mümkün olması ile hanehalkı elektrik tüketimi üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Böylece Özcan vd. (2013) 2002-2006 HBA, Güloğlu ve Akın (2014) 2008 HBA, Ari vd. (2014) 2012 HBA, Çalmaşur ve İnan (2018) 2014 HBA ve Kayalica vd. (2020) 2002-2017 HBA ile Türkiye’de hanehalkı elektrik tüketiminin veya tercihinin belirleyicilerini incelemişlerdir.

Literatürde hanehalkı elektrik talebi farklı ekonometrik teknikler ile incelenmesi ile birlikte bu çalışmada bazı hanelerin elektrik harcaması yapmaması nedeniyle bağımlı değişkendirdeki sıfır gözlemlerin etkisi dikkate alınmak istenmiştir. Bu açıdan İki parçalı model (Two-Part Model, 2PM) ile hanelerin elektrik harcama olasılıkları ve elektrik harcama miktarları incelenmiştir. Duan vd. (1983) tarafından geliştirilen İki parçalı model, literatürde sıklıkla Heckman (1979) tarafından geliştirilen Heckman seçim modeline (Genelleştirilmiş Tobit) alternatif olarak gösterilmiştir. Ancak her iki model arasından istatistiksel ve kavramsal farklılıklar bulunmaktadır (Belotti, 2015). İki model arasındaki farklılıklar literatürde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.†

Çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır; ilk olarak Türkiye’de hanehalkı elektrik harcamasının belirleyicilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. İkinci olarak ise Türkiye’de hanehalkı elektrik harcaması üzerine daha önce kullanılmadığı bilinen İki parçalı modelin kullanılması ve bu modelin Heckman seçim modeli ile karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

* Konu ile ilgili bazı çalışmalar Tablo 1’de yer almaktadır.

† Detaylı bilgi için bakınız: Poirier ve Ruud (1981); Duan vd. (1984) ve Dow ve Norton (2003).

1. Literatür İncelemesi

Literatürde elektrik enerjisi üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla ülkelerin, bölgelerin veya şehirlerin elektrik enerjisi kullanımı veya üretimi ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişki incelemektedir. Uluslararası yazında olduğu gibi Türkiye’de de elektrik enerjisi üzerine yapılan çalışmaların genel olarak elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği gözlenmektedir (Bkz. Terzi,1998; Bakırtaş vd., 2000; Altınay ve Karagöl, 2005; Erdogdu, 2007; Halicioğlu, 2007; Kar ve Kınık, 2008; Ağır ve Kar, 2010; Karagöl vd., 2011; Akarsu, 2013; Saatçi ve Dumrul, 2013; Uzun vd., 2013; Altıntaş ve Koçbulut, 2014; Kara ve Ciğerlioğlu, 2018; Sigeze, 2019; Receptoğlu vd., 2020; Etokakpan vd., 2020).

Konut elektrik talebini yatay-kesit veriler ile inceleyen mikro ölçekli çalışmalar ise, makro ölçekli çalışmalara göre daha sınırlı sayıdadır. Oysaki tüketiciler hakkında daha fazla bilgi içerdiği için yatay-kesit veriler ile tüketici davranışları daha detaylı incelenebilmektedir. Elektrik talebini, hane bazında yatay-kesit veriler ile inceleyen ilk çalışmaların öncülüğünü yapan Houthakker (1951), İngiltere’de 1937-38 yıllarında iki kısımlı tarifeleri kullanan hanelerin elektrik talebini ve üretimdeki aylık dalgalanmaları incelemiştir. Bir diğer kapsamlı çalışmada, Fisher ve Kaysen (1962) Amerika Birleşik Devletleri’nde hem kısa hem de uzun dönemde hanelerin elektrik talebini incelemiştir. Fisher ve Keysen (1962), kısa dönemde hanelerin elektrik talebi modeline elektrikli ev aletlerinin stokundaki değişimi ve kullanım oranlarını da dâhil etmişlerdir. Benzer şekilde, Baynes vd. (1981), kısa dönem hanehalkı elektrik talebini hanehalkı özelliklerini ve hanenin elektrikli ev aletlerini dikkate alarak incelemiştir. Hanehalkı elektrik talebini hanedeki elektrikli ev aletleri üzerinden inceleyen öncü çalışmalardan diğerleri ise Halvorsen(1975) ve Parti ve Parti (1980), Dubin ve McFadden(1984) ve Durbin (1985)’dir.

Hanehalkı elektrik talebini ya da elektrik tüketim tercihini hanehalkı özellikleri, yaşanan konutun yapısı, kullanılan elektronik eşyalar gibi faktörler ile inceleyen bazı çalışmalar Tablo1’de özet olarak sunulmaktadır.

Tablo 1 : Hanehalkı Elektrik Tüketimini Mikro Ölçekte İnceleyen Bazı Çalışmalar

Yazarlar	Bölge	Dönem	Yöntem
Ang vd. (1992)	Singapur	1975-1990	Regresyon Analizi
Lee ve Singh (1994)	Amerika	1986	Probit, EKK, Ağırlıklandırılmış EKK
Bernard vd. (1996)	Quebec	1989	Multinomial Probit Model, EKK
Filippini (1999)	İsviçre	1987-1990	EKK, EC (error components) Model

Leth-Petersen (2002)	Danimarka	1996	EKK, GMM
Filippini ve Pachauri. (2004)	Hindistan	1993-1994	EKK
Yoo vd. (2007)	Seoul	2005	Bivariate Model
Louw vd. (2008)	Afrika	2001-2002	Regresyon Analizi
McLoughlin vd. (2012)	İrlanda	2009	Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli
Özcan vd. (2013)	Türkiye	2002-2006	Multinomial Logit Model
Blázquez vd. (2013)	İspanya	2000-2008	İki Aşamalı Sistem GMM
Güloğlu ve Akın (2014)	Türkiye	2008	Kısmi Oransal Bahis Modeli
Jones ve Lomas (2015)	İngiltere	2009-2010	Odds Ratio Yöntemi
Huang (2015)	Tayvan	1981, 1991, 2001, 2011	EKK ve Kantil Regresyon Modeli
Ari vd. (2016)	Türkiye	2012	Kısmi Oransal Bahis Modeli
Salari ve Javid (2017)	Amerika	2010-2012	Temel Bileşenler Analizi, Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli
Ye vd. (2018)	Güney Afrika	2010-2011	Two Part Model (2 Parçalı Model, 2PM)
Kim (2018)	Kore	2015	t-test, Ki-Kare Testi, Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli
Damari ve Kissinger (2018)	İsrail	2015	---
Çalmaşur ve İnan (2018)	Türkiye	2014	Kısmi Oransal Bahis Modeli
Sakah vd. (2019)	Gana	2017	Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli
Kayalica vd. (2020)	Türkiye	2002-2007	Temel Bileşenler Analizi, Analitik Hiyerarşi Süreci ve Yapay Sınır Ağları
Kim (2020)	Kore	2017	EKK ve Kantil Regresyon Modeli
Kostakis (2020)	Yunanistan	2017	Kantil Regresyon Modeli

Tablo 1’de farklı ülke grupları için örnek verilmeye çalışılmasıyla birlikte Türkiye’de hanehalkı elektrik tüketimini inceleyen çalışmaların sayısı çok fazla değildir. Bu çalışmalar arasında Özcan vd. (2013), Türkiye’de hanehalklarının elektrik enerjisinin de dahil olduğu altı farklı enerji çeşidi tercih olasılıklarını Multinomial Logit model ile incelemiştir. Güloğlu ve Akın (2014) , 2008 HBA verileri ile hanelerin aylık elektrik talepleri üzerinde hanehalkı ve konut özelliklerinin etkisini genelleştirilmiş sıralı logit modelin özel bir türü olan kısmi oransal bahis modeli ile hesaplamışlardır. Benzer yöntemi, 2012 HBA verileri ile Ari vd. (2016) ve 2014 yılı HBA verileri ile Çalmaşur ve İnan (2018) çalışmalarında kullanmışlardır. Yapılan bu çalışmalarda genel olarak hanehalkı geliri ve hanehalkı büyüklüğü ve yaşanan konutun büyüklüğü hanenin elektrik talebi üzerinde pozitif etkilidir. Bunu yanında Ari vd. (2016) bilgisayar, LCD televizyon, derin dondurucu, bulaşık makinesi gibi elektronik aletlere sahip

hanelerin elektrik tüketimlerinin daha fazla olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Bu bulguya ek olarak Çalmasıur ve İnan (2018) cep telefonu, çamaşır makinesi sahipliğinin de hanenin elektrik tüketimi üzerinde pozitif etkili olduğunu belirtmişlerdir. Kayalica vd. (2020) ise 2002-2017 HBA verilerini kullanarak, Temel Bileşen Analizi ve Analitik Hiyerarşi Süreci ve Yapay Sinir Ağları yöntemleri kullandıkları çalışma sonucunda elektrik kullanımı üzerinde konut özelliklerinin, cihaz sahipliğine göre daha fazla etkiye sahip olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Tablo 1’de yer aldığı gibi hanehalkı elektrik tüketimini inceleyen çalışmalarda farklı ekonometrik tekniklerden yararlanılmıştır. Bu durum araştırmacının hanehalkı elektrik tüketiminin belirleyicilerini ya da hanehalkı enerji tüketim tercihi hangi model ile açıklamak istediğine göre değişmektedir. Bununla birlikte Tablo 1’de yer aldığı gibi son yıllara kadar araştırmacıların, hanehalkı elektrik talebini doğrusal regresyon modeli oluşturarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin ettikleri gözlenmektedir. Mikro verilerin daha elverişli olmasıyla birlikte çeşitli mikroekonometri yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla hanehalkı elektrik talebi de bağımlı değişkenin yapısı dikkate alınarak farklı yöntemler ile test edilmeye başlanmıştır. Hanehalkı elektrik tüketimini inceleyen ve hanehalkının ilgili dönemde elektrik tüketmediğini belirten bağımlı değişkendeki sıfır gözlemlerinin önemli bir oranda olması nedeniyle Yoo vd. (2007) İki aşamalı model, Ye vd. (2018) ise İki parçalı modelden yararlanmışlardır. Çalışmada Ye vd. (2018) takip edilerek, Türkiye’de hanehalkı elektrik tüketim harcaması İki parçalı model (Two Part Model, 2PM) ile incelenmektedir.

2. Veri ve Yöntem

Çalışmada TÜİK tarafından derlenen 2018 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA)’nden yararlanılmaktadır. Veri seti, 11828 hanedeki fertlerin yaş, cinsiyet, eğitim, gelir gibi özellikleri, yaşanan konutun özellikleri, sahip olunan eşyalar yanında hanehalkının tüketim harcamaları hakkında bilgileri içermektedir. Veri setinde ayrı ayrı bulunan fert, hane ve tüketim harcaması değişkenlerinin düzenlenmesi sonucunda örneklem sayısı 11818 haneye düşmüştür.

Hanelerin aylık elektrik tüketim harcamasının belirleyicilerinin incelenmesi amacıyla oluşturulan model aşağıdaki gibidir.

$$Y = f(D, H, S) \quad (1)$$

Y, hanehalkı aylık elektrik enerjisi tüketim harcamasını gösteren bağımlı değişkendir. Açıklayıcı değişkenler arasında yer alan D hanehalkı reisinin özelliklerini, H haneye ilişkin özellikleri ve S diğer enerji kaynaklarının tüketim harcamasını göstermektedir. Çalışmada, Hanehalkı Bütçe Anketi’nde yer alan hanehalkı sorumlusu olarak tanımlanan bir numaralı fert,

hanehalkı reisi olarak belirlenmiştir. TÜİK (2018) tarafından hanehalkı sorumlusu, hanehalkının kazanç ve masraflarından sorumlu olan, kısaca hanehalkını bilfiil yöneten kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle hanehalkı reisinin (sorumlusunun), hanehalkının elektrik enerjisi harcaması konusundaki tutumlarını etkileyebileceği düşünüldüğü için hanehalkı reisinin özellikleri açıklayıcı değişken olarak modelde yer almaktadır. Modelde yer alan açıklayıcı değişkenler Ye et al. (2018) ve Kim (2020) çalışmaları takip edilerek oluşturulmuştur.

Çalışmada yer alan değişkenler hakkında tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Tanımı	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Elektrik	Hanenin aylık elektrik enerjisi tüketim harcaması (TL)	92,188	69,412	0	1612,21
Hanehalkı Reisinin Özellikleri					
Yaş	Hanehalkı reisinin yaşı	50,640	14,505	17	97
Cinsiyet	Hanehalkı reisi erkek ise 1, kadın ise 0.	0,845	0,360	0	1
Evli	Hanehalkı reisi evli ise 1, değil ise 0.	0,816	0,386	0	1
Üniversite	Hanehalkı reisi yüksekokul, fakülte ve üzeri mezunu ise 1, değilse 0.	0,150	0,357	0	1
Lise	Hanehalkı reisi genel lise, mesleki veya teknik lise mezunu ise 1, değilse 0.	0,173	0,377	0	1
İlköğretim	Hanehalkı reisi ilkokul, ortaokul, mesleki ortaokul veya ilköğretim mezunu ise 1, değil ise 0.	0,566	0,495	0	1
Okuryazar (Referans)	Hanehalkı reisi okur-yazar değil veya okur-yazar olup bir okul bitirmediyse 1, diğer durumda 0.	0,111	0,314	0	1
Hane Özellikleri					
Gelir	Hanenin ortalama aylık geliri (TL)	56796,74	55231,98	1879,73	1600000
Konut alanı	Konut büyüklüğü (metrekare)	108,888	36,118	15	600
HHB	Hanehalkı büyüklüğü	3,440	1,750	1	16
Buzdolabı	Hanehalkının sahip olduğu buzdolabı sayısı	1,006	0,153	0	3
Cep telefonu	Hanehalkının sahip olduğu telefon sayısı	2,404	1,101	0	10
Bilgisayar	Hanehalkının sahip olduğu bilgisayar sayısı	0,485	0,696	0	8
Televizyon	Hanehalkının sahip olduğu LCD veya plazma televizyon sayısı	0,896	0,625	0	6
Klima	Hanehalkının sahip olduğu klima sayısı	0,242	0,554	0	6
Mikrodalga	Hanehalkı mikrodalga fırın sahibi ise 1, değil ise 0	0,220	0,414	0	1
Çamaşır makinesi	Hanehalkı çamaşır makinesi sahibi ise 1, değil ise 0	0,978	0,143	0	1

Derin dondurucu	Hanehalkı derin dondurucu sahibi ise 1, değil ise 0.	0,332	0,470	0	1
Bulaşık makinesi	Hanehalkı bulaşık makinesi sahibi ise 1, değil ise 0.	0,680	0,466	0	1
İnternet	Hanede internet bağlantısı var ise 1, yok ise 0.	0,632	0,482	0	1
Diğer Enerji Kaynaklarının Tüketim Harcaması					
Doğal gaz	Hanenin aylık doğal gaz ve hava gazı tüketim harcaması (TL)	48,316	97,733	0	1466
Hidrokarbon	Hanenin aylık sıvılaştırılmış hidrokarbonlar tüketim harcaması (TL)	23,320	45,008	0	600
Kömür	Hanenin aylık kömür tüketim harcaması (TL)	10,806	40,955	0	1066,67
Katı	Hanenin aylık diğer katı yakıtlar tüketim harcaması (TL)	34,431	72,706	0	1223,44
Gözlem sayısı	11818				

Çalışmanın bağımlı değişkenini oluşturan hanehalkının referans dönemde aylık elektrik enerji harcaması ve açıklayıcı değişkenler arasında bulunan sürekli değişkenlerden yaş, gelir, doğal gaz, hidrokarbon, kömür, katı ve konut alanı değişkenlerinin logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Hanehalkı Bütçe Anketi kapsamında hanelerin aylık gelirleri yerine yıllık gelirlerinin sorulması nedeniyle çalışmada hanelerin ortalama aylık gelirleri, yıllık gelirlerinin 12'ye bölünmesi ile elde edilmiştir.

Hanehalkı Bütçe Anketi'nde hanelerin tükettikleri enerji kaynakları elektrik, doğal gaz ve hava gazı, sıvılaştırılmış hidrokarbonlar, kömür, diğer katı yakıtlar, sıvı yakıtlar ve ısı enerjisi olarak sınıflandırılmaktadır. Ankette yer alan 11818 hanenin birden fazla enerji kaynağını birlikte kullanabildikleri bilinmek üzere 11107 hane elektrik, 4550 hane doğal gaz ve hava gazı, 3013 hane sıvılaştırılmış hidrokarbonlar, 1481 hane kömür, 5051 hane diğer katı yakıtlar, 80 hane sıvı yakıtlar ve 18 hane ısı enerjisi kullandığını belirtmiştir. Bu durumda hanelerin % 93,9 elektrik enerjisini kullandığını belirtmiştir. Hanelerin en az kullandıkları sıvı yakıtlar ve ısı enerjisine modelde yer verilmemiştir.

Çalışmada yer alan 11818 haneden 816 (yaklaşık olarak örneklemin %7'sini oluşturmaktadır*) hane anket yapıldığı ay içerisinde elektrik harcaması sıfır olarak belirtmiştir. Veri seti incelendiğinde, bu hanelerden 224'ü için diğer enerji kaynaklarının (doğal gaz ve hava gazı, sıvılaştırılmış hidrokarbonlar, kömür ve diğer katı yakıtlar) harcama değerleri de sıfırdır. Bu hanelerin ilgili dönemde evde bulunmamları nedeniyle enerji kullanımı gerçekleştirmedikleri düşünülebilir. Geriye kalan 592 hanenin ise ilgili dönemde en az bir enerji kaynağı türünde harcama yaptıkları görülmektedir. Diğer enerji kaynaklarında tüketimin

* Ye vd. (2018)'de sıfır gözlem oranı %5.6'dır.

bulunması, hanelerin yaylalarda, köylerde bulunduğunu ve/veya az elektrik tüketimleri nedeniyle anket yapılan dönemde elektrik faturasının yansımaması söz konusu olabilir. Bunun yanında, hanelerin elektrik harcamasının bulunmaması kaçak elektrik kullandıkları da düşündürmektedir.

Çalışmada açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon değerleri incelenmiştir. Korelasyon matrisi sonuçlarına göre yalnızca hanehalkı büyüklüğü ile hanedeki cep telefonu sayısı arasında 0,61 değerinde ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Bu nedenle cep telefonu değişkeni modelden çıkarılmıştır. Hanenin bulunduğu bölgenin (kent, kır) hanehalkının elektrik tüketimini etkileyebileceği (Shuwen vd., 2012; Ye vd., 2018) dikkate alınırca bölge bilgisinin modelde yer alması gerekmektedir. Ancak HBA veri setinde hanenin bulunduğu bölgeye ait bilginin yer almaması nedeniyle bu bilgiye çalışmada yer verilememiştir.

Özellikle tüketim modellerinde bağımlı değişken sürekli değerlerden oluşmakta ancak çok fazla sıfır değerini içerebilmektedir. Bu durumda, bireylerin tüketim miktarını inceleyen modelin hata terimi ile bireylerin tüketim yapıp-yapmama kararlarını inceleyen modelin hata terimi arasında korelasyonun olması nedeniyle geleneksel En Küçük Kareler (EKK) tahmin edicisi yanlı sonuçlar vermektedir (Heckman, 1979). Örneklem seçim yanlılığını olarak nitelendirilen bu probleme çözüm olarak Heckman (1979) tarafından iki aşamalı tahmin yöntemi geliştirilmiştir. Modeldeki bağımlı değişkenin içerdiği sıfır değerlerinin gerçekte sıfır değerini aldığı (kayıp gözlem olmadığı) yani örneklem seçim yanlılığının bulunmadığı durumda ise Duan vd. (1983) tarafından Heckman modeline benzeyen İki Parçalı Model (2PM, Two-Part Model) önerilmiştir. İki Parçalı Model özellikle Heckman modeli ve diğer tahmin edicilerden daha düşük ortalama karesel hataya sahip olması bakımından oldukça avantajlı kabul edilmektedir. Bunun yanında Duan vd. (1984) tarafından İki parçalı modelin örneklem seçim yanlılığının olmamasını gerektirmemesi nedeniyle daha da avantajlı bir model olduğu belirtilmiştir (Dow ve Norton, 2003).

Çalışmada, örnekteki her haneye elektrik enerjisinin ulaştığı varsayıldığında bağımlı değişkendeki sıfır gözlemleri, bireylerin anket yapılan dönemde elektrik harcaması yapmadıklarını düşündürmektedir. Bu durumda sıfır gözlemleri kayıp gözlem yerine gerçek gözlemleri ifade etmekte ve çalışmada örneklem seçim yanlılığı beklenmemektedir. Örneklem seçim yanlılığının bulunmaması nedeniyle geleneksel EKK tahmin edicisi yanlı olmayan tahmin sonuçları verecektir. Literatürde EKK tahmin edicisi kullanarak hanehalkı elektrik talebini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır (Lee ve Singh, 1994; Bernard vd., 1996; Filippini, 1999; Leth-Petersen, 2002; Filippini ve Pachauri, 2004; Huang, 2015; Sakah vd.,

2019; Kim, 2020). Ancak hanehalkı elektrik harcaması büyük oranda değişkenlik içerdiği durumda ve özellikle çarpık dağılım gösterdiğinde EKK tahmin sonuçları şüpheli olabilmektedir (Kim, 2020; Reeves ve Lowe, 2009). Bu nedenle EKK modellerine göre aykırı değerlerin varlığında daha güçlü bir tahmin edici olan Kantil regresyon modeli tercih edilmektedir (Huang, 2015; Kim, 2020 ve Kostakis, 2020).

Bu çalışmada, örneklem seçim yanlılığın bulunmaması durumunda hanehalkı elektrik harcamasının belirleyicileri EKK regresyon modeli ya da Kantil Regresyon modeli yerine Ye vd., (2018) takip edilerek İki Parçalı Model oluşturularak tahmin edilmektedir. Böylece hem hanehalkının elektrik talep etme olasılıklarının hem de elektrik tüketim miktarlarının belirleyicileri eşanlı olarak tahmin edebilmektedir.

Duan ve Norton (2003) çalışmasında yer aldığı gibi İki parçalı model, Hekman modeline benzer şekilde iki ayrı denklemden oluşmaktadır. İlk denklem, hanehalklarının pozitif elektrik tüketim harcamasına sahip olmasının olasılığının hesaplanması için standart bir probit modeldir.

$$P(Y > 0|X) = \Phi(X\beta_1) \quad (2)$$

Burada, bağımlı değişken Y , elektrik harcaması yapılmış ise 1, yapılmamış ise 0 değerini alan ikili nitel bir değişkendir. X , hanehalkının elektrik tüketme olasılığını etkilediği düşünülen açıklayıcı değişkenlerin bir vektörü ve β_1 tahmin edilecek parametre vektörü, $\Phi(\cdot)$ kümülatif normal dağılım fonksiyonunu göstermektedir.

İkinci denklem bağımlı değişkenin pozitif olmasına koşullu çıktı ortalamasını, $E(Y|Y > 0, X)$, vermektedir. Diğer bir ifadeyle ikinci denklem, logaritmik bağımlı değişkenin, tüketim yapma kararına koşullu harcama miktarını gösterdiği En Küçük Kareler (EKK) regresyon denklemidir.

$$E(Y|Y > 0, X) = X\beta_2 + E(\varepsilon | Y > 0, X) \quad (3)$$

Burada X , birinci denklemdeki açıklayıcı değişkenlerin aynı vektörü, β_2 tahmin edilecek parametre vektörüdür. Duan ve Norton (2003)'ün önerdiği gibi hata terimi ε 'un normal sabit varyanslı ve $E[\varepsilon | Y > 0, X] = 0$ olduğu varsayılmaktadır (Ye vd., 2018:126).

İki parçalı modelde, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki marjinal etkilerinin elde edilmesinde Eşitlik (4) ve Eşitlik (5)'ten yararlanılmaktadır.

$$E(Y|X) = P(Y > 0|X) \times E(Y|Y > 0, X) \quad (4)$$

$$\frac{\partial E(Y|X)}{\partial x_k} = \frac{\partial (P(Y > 0) \times E(Y|Y > 0))}{\partial x_k} \quad (5)$$

$$= \left(P(Y > 0) \times \frac{\partial E(Y|Y > 0)}{\partial x_k} \right) + \left(E(Y|Y > 0) \times \frac{\partial (P(Y > 0))}{\partial x_k} \right)$$

Eşitlik (5)'e göre iki parçalı modelin marjinal etkileri, beklenen harcamalar (E(Y)) üzerinde açıklayıcı değişkenlerin etkisini göstermektedir (Duan ve Norton, 2003). Diğer bir ifadeyle, modeldeki açıklayıcı değişkenlerin her birinin hanelerin elektrik tüketme olasılıkları ile pozitif tüketime koşullu elektrik harcama miktarları üzerindeki etkisinin çarpılmasıyla tahmin edilen koşullu ortalamaları vermektedir. Çalışmada, İki parçalı modeli tahmin etmek ve katsayı tahminlerinin marjinal etkilerini hesaplamak amacıyla Belotti vd. (2015) tarafından geliştirilen STATA komutları kullanılmaktadır. Çalışmada STATA (14) paket programı kullanılmaktadır.

3. Araştırma Bulguları

Çalışmada, öncelikle örneklem seçim yanlılığının sınaması amacıyla Heckman modeli tahmin edilmiştir. İlgili bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Heckman Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Probit		EKK	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
Yaş	0,112	0,074	0,110***	0,018
Cinsiyet	-0,031	0,069	-0,040*	0,018
Evli	0,053	0,067	0,068***	0,018
Üniversite	0,168*	0,097	-0,010	0,022
Lise	0,070	0,081	0,057***	0,020
İlköğretim	-0,037	0,059	0,039**	0,016
Gelir	0,172***	0,039	0,098***	0,009
Konut alanı	0,131**	0,063	0,071***	0,016
HHB	0,032**	0,012	0,053***	0,003
Buzdolabı	0,050	0,124	0,171***	0,032
Bilgisayar	-0,070*	0,037	0,023***	0,008
Televizyon	-0,011	0,035	0,020**	0,008
Klima	0,144***	0,043	0,151***	0,008
Mikrodalga	-0,019	0,053	0,025**	0,011
Çamaşır makinesi	0,100	0,105	0,050	0,035
Derin dondurucu	-0,077*	0,042	0,085***	0,010
Bulaşık makinesi	0,160***	0,044	0,142***	0,012
İnternet	0,020	0,046	0,089***	0,011
Doğal gaz	0,168***	0,013	-0,004	0,002

Hidrokarbon	0,058***	0,009	0,015***	0,002
Kömür	0,018	0,012	-0,001	0,003
Katı	-0,002	0,009	0,002	0,002
Sabit terim	-1,564***	0,448	2,132	0,118
Lambda	0,013	0,030		
Wald chi2 (23)	2520,26***			
MSE	4,431			
LR test of indep. eqns. (rho = 0):	chi2(1)= 0,23	Prob > chi2 = 0,630		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 önem düzeyini göstermektedir.

Tablo 3'te yer alan Heckman sonuçlarına göre, beklenildiği gibi ters Mills oranının katsayısını gösteren lambda %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Bu bulgu, çalışmada kullanılan örneklemin seçim yanlılığı içermediği, diğer bir ifadeyle bağımlı değişkende yer alan sıfır değerlerinin gerçek gözlemler olduğunu, hanedeki yaşayan bireylerin anket yapılan dönemde kendi tercihleri ile elektrik tüketimi gerçekleştirmediklerini göstermektedir. Hanedeki bireylerin elektrik enerjisine ulaşamadıkları ya da maddi sorunlar nedeniyle elektrik kullanımı gerçekleştiremedikleri gibi bir durumda haneler potansiyel tüketici olacaklardır. Bu durumda lambda katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkacaktır.

Dow ve Norton (2003)'un belirttiği gibi, çalışmada İki parçalı modelin ortalama karesel hatası 4,135 değeri ile Heckman modelinden elde edilen 4,431 değerinden daha küçük çıkmıştır. Bu bulgu da Heckman modeli yerine, İki parçalı modelin kullanılmasını desteklemektedir. Tablo 4'te İki parçalı modelin, ilk modeli olan Probit modelden türetilen marjinal etkiler, ikinci model olan doğrusal regresyon modelinin EKK tahmin sonuçları ve her iki modelin toplam etkisinden sağlanan marjinal etkiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: İki Parçalı Model Tahmin Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	Probit		EKK		İki Parçalı Model	
Değişken	Marjinal etki	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Marjinal etki	Std. Hata
Yaş	0,011	0,007	0,110***	0,018	0,156***	0,039
Cinsiyet	-0,003	0,007	-0,040**	0,018	-0,052	0,036
Evli	0,005	0,007	0,068***	0,018	0,090**	0,037
Üniversite	0,016*	0,008	-0,010	0,022	0,061	0,043
Lise	0,007	0,007	0,057***	0,020	0,085**	0,040
İlköğretim	-0,003	0,006	0,029**	0,019	0,020	0,032
Gelir	0,018***	0,004	0,098***	0,009	0,173***	0,020
Konut alanı	0,013**	0,006	0,071***	0,016	0,128***	0,033

HHB	0,003**	0,001	0,053***	0,003	0,065***	0,006
Buzdolabı	0,005	0,013	0,171***	0,032	0,185***	0,065
Bilgisayar	-0,007*	0,003	0,023***	0,008	-0,010	0,019
Televizyon	-0,001	0,003	0,020**	0,008	0,013	0,018
Klima	0,015***	0,004	0,151***	0,008	0,212***	0,021
Mikrodalga	-0,002	0,005	0,025**	0,011	0,015	0,028
Çamaşır makinesi	0,011	0,013	0,049	0,035	0,098	0,066
Derin dondurucu	-0,008*	0,004	0,086***	0,010	0,044*	0,023
Bulaşık makinesi	0,017***	0,005	0,141***	0,012	0,213***	0,025
İnternet	0,002	0,004	0,088***	0,011	0,093***	0,024
Doğal gaz	0,017***	0,001	-0,004	0,002	0,074***	0,006
Hidrokarbon	0,006***	0,001	0,015***	0,002	0,041***	0,005
Kömür	0,001	0,001	-0,001	0,003	0,006	0,006
Katı	-0,0002	0,001	0,002	0,002	0,001	0,005
Sabit terim			1,900***	0,128		
Gözlem sayısı	11818		11002		11818	
	LR chi2(22) =	518,77***	F(22,10979)=	127,96***	MSE=	4,135

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 önem düzeyini göstermektedir.

Tablo 4'te yer alan probit modelinin iktisadi olarak yorumlanabilmesi için, marjinal etkilerden yararlanılmaktadır. Probit modelin marjinal etkileri, hanenin elektrik tüketme olasılıkları üzerinde açıklayıcı değişkenlerin etkisini vermektedir. EKK modeli katsayı tahminleri ise hanelerin elektrik tüketme kararına koşullu elektrik harcamalarını göstermektedir. İki parçalı modelin katsayı tahminlerinden türetilen marjinal etkiler ise açıklayıcı değişkendeki bir birimlik değişim karşısında hanelerin beklenen elektrik harcamalarındaki değişimi göstermektedir.

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre, hanehalkı reisinin yaşı hanenin elektrik tüketme olasılığını etkilememekle birlikte, koşullu elektrik harcama miktarı üzerinde pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bir etkisi vardır. İki parçalı modelin marjinal etkilerine göre, hanehalkı reisinin yaşı arttıkça beklenen elektrik harcaması artmaktadır. Çalışmada hanehalkı reisinin kadın olması referans değişken olmak üzere hanehalkı reisi erkek olan hanelerde tüketim kararına koşullu elektrik harcamasının daha az olduğu sonucu elde edilmiştir (3 numaralı sütun). İki parçalı model sonuçlarına göre hanehalkı reisinin cinsiyetinin hanelerin beklenen elektrik harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 4'e göre hanehalkı reisi evli olan hanelerin, hanehalkı reisi evli olmayan hanelere göre elektrik tüketme olasılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bunun yanında iki parçalı model sonucuna göre hanehalkı reisi evli olan hanelerin beklenen aylık elektrik harcaması ise hanehalkı reisi evli olmayan hanelere göre 0,09

TL daha fazladır. Çalışmada, hanehalkı reisi üniversite mezunu olan hanelerin, hanehalkı reisi okur-yazar ya da okur-yazar olup bir okul bitirmeyen hanelere göre elektrik tüketme olasılığı daha fazla bulunmuştur. Ancak iki grubun aylık elektrik harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (5 numaralı sütun). Tam tersi şekilde, hanehalkı reisi ilköğretim ve/veya lise mezunu olan haneler ile hanehalkı reisi okur-yazar ya da okur-yazar olup bir okul bitirmeyen hanelerin elektrik tüketme olasılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmazken, hanehalkı reisi ilköğretim ve/veya lise mezunu olan hanelerin koşullu elektrik harcamalarının daha fazla olduğu sonucu elde edilmiştir. İki parçalı modelden elde edilen bulgulara göre, yalnızca hanehalkı lise mezunu olan hanelerin beklenen aylık elektrik harcamalarının, hanehalkı reisi okur-yazar ya da okur-yazar olup bir okul bitirmeyen hanelere göre 0,085 TL daha fazla olduğu elde edilmiştir. Burada değinilmesi gereken bir konu, üniversite ve ilköğretim değişkenlerinin katsayıları probit ve EKK model tahminlerinde farklı işaretlere sahip ve yalnızca bir modelde istatistiksel olarak anlamlı iken iki parçalı model tahmininden elde edilen marjinal etki sonuçlarında anlamsız çıkmaktadırlar. Bu bulgular, üniversite ve ilköğretim değişkenleri için birinci modelin sonuçları ile ikinci modelin sonuçlarının marjinal etki tahmininde birbirlerini nötrlediğini göstermektedir. Hanehalkının elektrik tüketim kararının ve koşullu elektrik harcama miktarı kararının aynı olmadığını gösteren bu bulgu aynı zamanda bu iki kararın ortak etkisinin elde edilmesini sağlayan iki parçalı modelin bir avantajını sunmaktadır (Ye et al., 2018).

Tablo 4'e göre, hanehalkı aylık geliri beklenildiği gibi hanenin aylık elektrik tüketme olasılığını arttırmaktadır. Benzer şekilde gelir değişkeninin hanenin tüketim kararına koşullu elektrik harcamasını da arttırdığı EKK sonuçlarında yer almaktadır. Aylık elektrik harcama miktarı ve hanehalkı aylık gelirinin logaritmik olması nedeniyle EKK tahmin sonucu, hanehalkı toplam geliri %1 arttığı zaman hanenin koşullu elektrik harcamasının %0,098 artacağını göstermektedir. İki parçalı model sonuçlarına göre ise hanehalkı aylık geliri 1 TL artığında hanenin beklenen aylık elektrik harcaması 0,173 TL artmaktadır.

Çalışmada, hanehalkı büyüklüğünün hem hanenin elektrik tüketme olasılığı hem de tüketim kararına koşullu aylık elektrik harcamasını üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Hanehalkı büyüklüğünün marjinal etkisine göre, hanedeki kişi sayısının bir kişi artması durumunda hanenin elektrik harcaması 0,065 TL arttırmaktadır. Hanenin yaşadığı konut alanının büyüklüğü de beklentilerle tutarlı olarak hem hanenin elektrik tüketme olasılığını hem de koşullu elektrik harcama miktarını pozitif etkilemektedir. Konut alanının bir metrekare fazla olması hanenin beklenen aylık elektrik harcamasını 0.128 TL arttırmaktadır (5 numaralı sütun). Türkiye'de hanedeki kişi sayısının ve konut alanı

büyükliğünün elektrik harcaması ile pozitif ilişkili olduğu bulgusu Ari vd. (2016) ve Çalmasıur ve İnan (2018) çalışmaları ile desteklenmektedir. Leth-Petersen'e (2002) göre de hanehalkı elektrik tüketimi hanehalkı büyüklüğü ile doğrusal olarak artmaktadır.

Hanehalkının sahip oldukları elektronik cihazların, elektrik tüketimleri üzerindeki etkisi incelendiğinde, hanelerin elektronik cihaz sahipliğinin hanelerin elektrik tüketim olasılığını ve elektrik tüketim kararına koşullu elektrik harcama miktarı üzerindeki etkileri ve anlamlılık düzeyleri farklılık göstermektedir. Hanelerin elektrik tüketme olasılıkları üzerinde bazı elektronik cihaz sahipliğinin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmaması, bu cihazlara sahip bireyler ile sahip olmayan bireylerin tüketim kararı almaları arasında anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre çamaşır makinesi dışındaki sahip olunan bütün elektronik cihazların hanenin pozitif elektrik tüketim kararına koşullu elektrik harcaması üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada çamaşır makinesi sahibi haneler örneklemin %98,7'sini oluşturmaktadır. Hanelerin elektrik tüketim olasılıkları ve tüketim kararına koşullu harcama miktarları üzerinde çamaşır makinesi sahipliğinin anlamlı bir etkinin çıkmamasının verinin yapısından kaynaklandığı düşünülmektedir.

İki parçalı model tahmin sonuçlarına göre, hanelerin beklenen aylık elektrik harcamalarını sırasıyla en çok bulaşık makinesi sahipliği, hanedeki klima ve buzdolabı sayısı arttırmaktadır. Bunun yanında, hanehalkının derin dondurucu, bulaşık makinesi ve internet sahibi olması da hanenin beklenen aylık elektrik harcamasını arttırmaktadır. Hanedeki televizyon ve bilgisayar sayısının ve mikrodalga fırın sahipliğinin hanenin beklenen aylık elektrik harcaması üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bilgisayar, televizyon ve mikrodalga değişkenlerinin katsayı işaretleri birinci ve ikinci modelde farklıdır. İki parçalı modelin marjinal etkileri, açıklayıcı değişkenlerin her birinin hanelerin elektrik tüketme olasılıkları ile koşullu elektrik harcama miktarları üzerindeki etkisinin çarpılmasıyla tahmin edilen koşullu ortalamaları vermesi nedeniyle bu değişkenlerin hanelerin beklenen elektrik harcamaları üzerinde anlamlı bir etkisi ortaya çıkmamış olabilir. Bununla birlikte Kim (2020) de televizyon izleme süresinin hanelerin elektrik harcamaları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını belirtmiştir.

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre doğal gaz değişkeni birinci modelde %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı iken ikinci modelde istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu bulguya göre, doğal gaz ve/veya hava gazı kullanan hanelerin, doğal gaz ve/veya hava gazı kullanmayan hanelere göre elektrik tüketimine katılma olasılıkları daha fazladır. Bunun yanında doğal gaz, hava gazı harcamasındaki bir TL'lik artış hanenin beklenen aylık elektrik

harcamasını 0.074 TL arttırmaktadır (5 numaralı sütun). Hanelerde doğal gaz kullanımını için elektrik bağlantısının gerekli olması bu bulguyu desteklemektedir. Ari vd. (2016) ve Çalmaşur ve İnan (2018), hanelerin elektrik tüketimi üzerinde doğal gaz sahipliğini kukla değişken olarak inceledikleri çalışmalarında, doğal gaz sahipliğinin hanenin elektrik tüketimi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Bu bulgu, modele hanelerin doğal gaz sahipliği yerine hanelerin doğal gaz tüketiminin dahil edilmesi ile sonuçlarının farklılaştığını göstermektedir. Çalışmada sıvılaştırılmış hidrokarbon harcamasının da hanelerde elektrik harcamasını arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Katı, sıvı ve gaz halinde bulunan hidrokarbon türü yakıtların sıvılaştırılmış haline tüp gazı (LPG) örnek olarak verilebilir*. Doğal gazın ulaşmadığı konutlarda ısıtma ve özellikle pişirme ekipmanlarında kullanılan tüp gazı harcamasının fazla olması hanenin gelir düzeyinin iyi olduğu ifade edebilmektedir. Bu açıdan elektrik tüketiminin fazla olması da beklenen bir sonuçtur. Bunun yanında kömür ve diğer katı madde yanicılarının tüketim harcaması ile elektrik harcaması arasında istatistiksel olarak bir ilişki bulunmamaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışma Türkiye’de hanelerin elektrik tüketim olasılığının, pozitif tüketime koşullu elektrik harcamasının ve beklenen elektrik harcamasının belirleyicileri analiz edilmektedir. TÜİK 2018 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi’nden yararlanılan çalışmada 11818 hanenin ve hanehalkı reisinin özellikleri ve hanehalkının sahip olduğu elektronik eşyalar ve farklı enerji kaynaklarındaki harcamaları dikkate alınmıştır.

Çalışmanın bağımlı değişkenini oluşturan hanehalkı aylık elektrik harcamasının, örnekleme yer alan hanelerin % 7’si için sıfır olması nedeniyle bu gözlemlerin etkisini dikkate alan İki parçalı model (2PM) ile model tahmini yapılmıştır. İki parçalı model uygulanmadan önce çalışmada örneklem seçim yanlılığının olup olmadığı Heckman modeli ile sınanmış ve örneklem seçim yanlılığına rastlanılmamıştır.

İki parçalı model tahminine göre, hanenin elektrik tüketim olasılığı ve koşullu elektrik harcaması üzerinde modelde kullanılan değişkenlerin farklı yönde etki ve anlamlılık düzeyine sahip olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında, İki parçalı modelin marjinal etkileri ile açıklayıcı değişkenlerin hanenin elektrik tüketme olasılığı ve elektrik harcaması üzerindeki toplam etkileri elde edilebilmektedir. İki parçalı modelin marjinal etkilerine göre, hanenin beklenen aylık elektrik harcaması üzerinde hanehalkı reisinin yaşı, evli olması, hanehalkı büyüklüğü,

* Detaylı bilgi için bkz. Turgut (2010)

oturulan konut büyüklüğü ve hanehalkının toplam geliri pozitif etkilidir. Bunun yanında hanedeki klima sayısı, buzdolabı sayısı, bulaşık makinesi, derin dondurucu ve internet sahipliği hanenin elektrik harcamasını arttıran etmenlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre hanenin doğal gaz ve sıvılaştırılmış hidrokarbon (LPG) yakıt harcamaları arttıkça beklenen aylık elektrik harcamaları da artmaktadır.

Çalışmada özellikle hanede bulunan elektronik cihazların hanenin elektrik harcamasını arttırması beklenen bulgular olmak ile birlikte hanelerin bazı elektronik cihazlara (buzdolabı, televizyon, mikrodalga fırın, çamaşır makinesi) sahip olan haneler ile bu cihazlara sahip olmayan hanelerin elektrik tüketim olasılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu durum bu ürünlere sahip olmanın günümüzde refah göstergesi olmadığını ve/veya elektrik enerjisi tüketiminin zorunlu olduğunu gösterebilmektedir.

Türkiye’de nüfusun artması, kentleşme ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte bireylerin zamanı daha verimli kullanmak amacıyla elektronik cihazları kullanma eğilimleri artmaktadır. Ancak, elektrik enerjisinin sağlandığı kaynakların kısıtlı olduğu bilinci ile gelecekte enerji sıkıntısı yaşanılmaması açısından elektrik tüketiminde tasarruflu, üretiminde ise sürekliliğin sağlanması oldukça önemlidir. Türkiye’de elektrik enerjisinin üretimde en çok payı alan kömür ve doğal gaz rezervlerinin kısıtlı olması nedeniyle, enerji tasarrufunun sağlanması amacıyla son yıllarda üreticiler daha az enerji tüketen ürünler geliştirmektedirler. Bunun yanında tüketicilerin elektrik enerjisini tüketirken daha bilinçli olmaları, gereksiz kullanımlara izin vermemeleri ve enerji tasarrufu sağlayan elektronik cihazları kullanmaları oldukça önemlidir. Enerji tasarrufu ve verimliliği, dışa bağımlılık ve çevre korunması amacıyla Türkiye’de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından 2018 tarihinde yürürlüğü giren Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2017- 2023) oluşturulmuştur. Bu plan kapsamında çevre dostu olan elektrik enerjisinin kullanımını arttırmak amaçlanmaktadır. Özellikle elektrikli ve hibrit araçların kullanımının yaygınlaştırılması, ilgili araçlar için vergi indirimi ve şarj istasyonlarının kurulumu gibi politikalar geliştirilmektedir (ETKB, 2018).

Elektrik enerjisindeki tüketim artarken, üretimde sürekliliğin sağlanabilmesi amacıyla kullanıldıkça tükenmeyen güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidrolik enerji, jeotermal enerji gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanılmalıdır. Ancak, Türkiye’de elektrik enerjisinin çok küçük bir payı yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmektedir. Elektrik enerjisinin üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının arttırılması için gerekli yatırım planları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB, 2021) tarafından paylaşılan İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023 kapsamında bulunmaktadır. Bu plan kapsamında, 2017 yılından itibaren yeni binaların enerji ihtiyaçlarının %20’sinin yenilenebilir enerji kaynaklarından temin edilmesi ve

bütün binaların enerji verimliliği yönetmeliklerinin etkin bir şekilde kullanılması planlanmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de kısıtlı enerji kaynaklarından sağlanan elektrik enerjisine olan talebin her geçen gün artması, politika yapıcılar tarafından planlanan enerji tasarrufu ve üretimi konusundaki yatırımların en yakın zamanda gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

Ağır, H., & Kar, M. (2010). Türkiye’de elektrik tüketimi ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ilişkisi: yatay kesit analizi. *Sosyoekonomi*, 6(12), 149-175.

Akarsu, G. (2013). Empirical analysis of the relationship between electricity demand and economic uncertainty. Yayınlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü.

Alberini, A., Gans, W., & Velez-Lopez, D. (2011). Residential consumption of gas and electricity in the US: The role of prices and income. *Energy Economics*, 33(5), 870-881.

Altıntaş, H., & Koçbulut, Ö. (2014). Türkiye’de elektrik tüketiminin dinamikleri ve ekonomik büyüme: sınır testi ve nedensellik analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (43), 37-65.

Altınay, G., & Karagol, E. (2005). Electricity consumption and economic growth: evidence from Turkey. *Energy economics*, 27(6), 849-856.

Ang, B. W., Goh, T. N., & Liu, X. Q. (1992). Residential electricity demand in Singapore. *Energy*, 17(1), 37-46.

Ari, E., Aydın, N., Karacan, S. & Saracli, S. (2016). Analysis of Households’ Electricity Consumption with Ordered Logit Models: Example of Turkey. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 5(6), 73-84.

Bakirtas, T., Karbuz, S., & Bildirici, M. (2000). An econometric analysis of electricity demand in Turkey. *METU Studies in Development*, 27(1), 23.

Barnes, R., Gillingham, R., & Hagemann, R. (1981). The short-run residential demand for electricity. *The review of economics and statistics*, 541-552.

Belotti, F., Deb, P., Manning, W. G., & Norton, E. C. (2015). twopm: Two-part models. *The Stata Journal*, 15(1), 3-20.

Bernard, J. T., Bolduc, D., & Belanger, D. (1996). Quebec residential electricity demand: a microeconomic approach. *Canadian Journal of Economics*, 92-113.

Bhattacharyya, S. C. (2019). *Energy economics: concepts, issues, markets and governance*. Springer Nature.

Blázquez, L., Boogen, N., & Filippini, M. (2013). Residential electricity demand in Spain: New empirical evidence using aggregate data. *Energy economics*, 36, 648-657.

Çalmaşur, G., & İnan, K. (2018). Hanehalkı Elektrik Talebini Etkileyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 71-92.

ÇŞB (2021), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023. Erişim tarihi: 03.03.2021, https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf ,

Damari, Y., & Kissinger, M. (2018). An integrated analysis of households' electricity consumption in Israel. *Energy Policy*, 119, 51-58.

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (DEK-TMK), (2011), Binalarda Enerji Verimliliği, Erişim tarihi: 03.04.2021, <https://www.dunyaenerji.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/21112019Sunum.pdf>

Dow, W. H., & Norton, E. C. (2003). Choosing between and interpreting the Heckit and two-part models for corner solutions. *Health Services and outcomes research methodology*, 4(1), 5-18.

Duan, N., Manning, W. G., Morris, C. N., & Newhouse, J. P. (1983). A comparison of alternative models for the demand for medical care. *Journal of business & economic statistics*, 1(2), 115-126.

Duan, N., W. G. Manning, Jr., C. N. Morris, and J. P. Newhouse. (1984). Choosing between the sample-selection model and the multi-part model. *Journal of Business and Economic Statistics* 2: 283–289.

Dubin, J. A., & McFadden, D. L. (1984). An econometric analysis of residential electric appliance holdings and consumption. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 345-362.

Dubin, J. A. (1985). Consumer Durable Choice and the Demand for Electricity, North Holland. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, ETKB (2018). Erişim tarihi: 07.03.2021, https://enerjiapi.enerji.gov.tr/Media/Dizin/EVCED/Raporlar/Ulusal%20Enerji%20Verimlili%20Eylem%20Plan%C4%B1/20180102M1_2018.pdf

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, ETKB (2019). Erişim tarihi: 01.02.2021, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, ETKB (2020). Erişim tarihi: 01.02.2021, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik>.

Erdogdu, E. (2007). Electricity demand analysis using cointegration and ARIMA modelling: A case study of Turkey. *Energy policy*, 35(2), 1129-1146.

Esmailimoakher, P., Urme, T., Pryor, T., & Baverstock, G. (2016). Identifying the determinants of residential electricity consumption for social housing in Perth, Western Australia. *Energy and Buildings*, 133, 403-413.

Etokakpan, M. U., Osundina, O. A., Bekun, F. V., & Sarkodie, S. A. (2020). Rethinking electricity consumption and economic growth nexus in Turkey: environmental pros and cons. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(31), 39222-39240.

- Filippini, M. (1999). Swiss residential demand for electricity. *Applied Economics Letters*, 6(8), 533-538.
- Filippini, M., & Pachauri, S. (2004). Elasticities of electricity demand in urban Indian households. *Energy policy*, 32(3), 429-436.
- Fisher, F. M., & Kaysen, C. (1962). *A study in econometrics: The demand for electricity in the United States* (Vol. 27). Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Güloğlu, B., & Akın, E. (2014). Türkiye’de Hane Halkları Elektrik Talebinin Belirleyicileri: Sıralı Logit Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(3).
- Halicioğlu, F. (2007). Residential electricity demand dynamics in Turkey. *Energy economics*, 29(2), 199-210.
- Halvorsen, R. (1975). Residential demand for electric energy. *The review of Economics and Statistics*, 12-18.
- Heckman, J. J. (1979). Sample selection bias as a specification error. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 153-161.
- Houthakker, H. S. (1951). Some calculations on electricity consumption in Great Britain. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 114(3), 359-371.
- Huang, W. H. (2015). The determinants of household electricity consumption in Taiwan: Evidence from quantile regression. *Energy*, 87, 120-133.
- IEA (2014), International Energy Agency, Energy Efficiency Indicators: Fundamentals on Statistics, OECD/IEA, Paris. Erişim tarihi: 04.03.2021, <https://webstore.iea.org/download/direct/681>
- Jones, R. V., & Lomas, K. J. (2015). Determinants of high electrical energy demand in UK homes: Socio-economic and dwelling characteristics. *Energy and Buildings*, 101, 24-34.
- Jones, R. V., Fuertes, A., & Lomas, K. J. (2015). The socio-economic, dwelling and appliance related factors affecting electricity consumption in domestic buildings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 43, 901-917.
- Kar, M., & Kımık, E. (2008). Türkiye’de elektrik tüketimi çeşitleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 333-353.
- Kara, M. A., & Ciğerlioğlu, O. (2018). “Türkiye’de İl Düzeyinde Elektrik Tüketimi ile GSYİH Arasındaki İlişkinin Mekânsal Analizi” *ICPESS 2018 proceedings Volume 2: Economic studies*, 269.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. M. (2011). Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: sınır testi yaklaşımı. *Doğuş üniversitesi dergisi*, 8(1), 72-80.
- Kayalica, M. O., Ozozen, A., Guven, D., Kayakutlu, G., & Bayar, A. A. (2020). Electricity consumption analysis based on Turkish Household Budget Surveys. *Energy, Ecology and Environment*, 5(6), 444-455.
- Kim, M. J. (2018). Characteristics and determinants by electricity consumption level of households in Korea. *Energy Reports*, 4, 70-76.

- Kim, M. J. (2020). Understanding the determinants on household electricity consumption in Korea: OLS regression and quantile regression. *The Electricity Journal*, 33(7), 106802.
- Kostakis, I. (2020). Socio-demographic determinants of household electricity consumption: Evidence from Greece using quantile regression analysis. *Current Research in Environmental Sustainability*.
- Lee, R. S., & Singh, N. (1994). Patterns in residential gas and electricity consumption: an econometric analysis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 12(2), 233-241.
- Leth-Petersen, S. (2002). Micro econometric modelling of household energy use: testing for dependence between demand for electricity and natural gas. *The Energy Journal*, 23(4).
- Louw, K., Conradie, B., Howells, M., & Dekenah, M. (2008). Determinants of electricity demand for newly electrified low-income African households. *Energy policy*, 36(8), 2812-2818.
- McLoughlin, F., Duffy, A., & Conlon, M. (2012). Characterising domestic electricity consumption patterns by dwelling and occupant socio-economic variables: An Irish case study. *Energy and buildings*, 48, 240-248.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2005). The residential demand for electricity in Australia: an application of the bounds testing approach to cointegration. *Energy policy*, 33(4), 467-474.
- Olaniyan, M. J., & Evans, J. (2014). The importance of engaging residential energy customers' hearts and minds. *Energy policy*, 69, 273-284.
- Özcan, K. M., Gülay, E., & Üçdoğruk, Ş. (2013). Economic and demographic determinants of household energy use in Turkey. *Energy Policy*, 60, 550-557.
- Parti, M., & Parti, C. (1980). The total and appliance-specific conditional demand for electricity in the household sector. *The Bell journal of economics*, 309-321.
- Poirier, D. J., & Ruud, P. A. (1981). On the appropriateness of endogenous switching. *Journal of Econometrics*, 16(2), 249-256.
- Recepoğlu, M., Doğanay, M. A., & Değer, M. K. (2020). Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Türkiye’de İller Üzerine Panel Veri Analizleri (2004-2014). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 69-80.
- Reeves, E. B., & Lowe, J. (2009). Quantile regression: An education policy research tool. *Journal of Rural Social Sciences*, 24(1), 10.
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2013). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin dinamik bir analizi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 1-24.
- Sakah, M., du Can, S. D. L. R., Diawuo, F. A., Sedzro, M. D., & Kuhn, C. (2019). A study of appliance ownership and electricity consumption determinants in urban Ghanaian households. *Sustainable Cities and Society*, 44, 559-581.
- Salari, M., & Javid, R. J. (2017). Modeling household energy expenditure in the United States. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 69, 822-832.

Shuwen, N., Xin, Z., Chunsheng, Z., & Yunzhu, N. (2012). Variations in energy consumption and survival status between rural and urban households: A case study of the Western Loess Plateau, China. *Energy Policy*, 49.

Silva, S., Soares, I., & Pinho, C. (2017). Electricity demand response to price changes: The Portuguese case taking into account income differences. *Energy Economics*, 65, 335-342.

Sigeze, Ç. (2019). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Elektrik Tüketimi: Panel Veri Analizi. Uluslararası Enerji Ekonomi ve Güvenlik Kongresi, 6-7 Nisan 2019, İstanbul, Türkiye.

TEDAŞ (2019). Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. , 2019 Yılı Türkiye Elektrik Dağıtım Sektör Raporu. Erişim tarihi: 01.01.2021, https://www.tedas.gov.tr/sx.web.docs/tedas/docs/Stratejikplan/2019_Turkiye_Dagitim_Sektor_Raporu_16430543.pdf

Terzi, H. (1998). Türkiye’de Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektörel Bir Karşılaştırma. *İktisat İşletme ve Finans*, 13(144), 62-71.

Turgut, N. (2010). Sıvılaştırılmış Petrol Gazı (LPG) Sistemleri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 14(1-2).

TÜİK (2018), Türkiye İstatistik Kurumu, 2018 Hanehalkı Bütçe Anketi.

TÜİK (2020), Net Elektrik Tüketiminin Sektörlere göre Dağılımı, Erişim tarihi: 04.03.2021, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029

Uzun, A., Emsen, Ö. S., Yalçıkaya, Ö., & Hüseyini, İ. (2013). Toplam elektrik üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980-2010). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 327-344.

Ye, Y., Koch, S. F., & Zhang, J. (2018). Determinants of household electricity consumption in South Africa. *Energy Economics*, 75, 120-133.

Yoo, S. H., Lee, J. S., & Kwak, S. J. (2007). Estimation of residential electricity demand function in Seoul by correction for sample selection bias. *Energy Policy*, 35(11), 5702-5707.

Zhu, X., Li, L., Zhou, K., Zhang, X., & Yang, S. (2018). A meta-analysis on the price elasticity and income elasticity of residential electricity demand. *Journal of cleaner production*, 201, 169-177.

Ekonomik Şokların İşsizlik Oranları Üzerindeki Etkisi: Eğitim Seviyelerine Göre Kadın ve Erkek İşsizlik Oranları Analizi

Serdar GÖCEN*

Geliş Tarihi (Received): 21.09.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 15.02.2021

Öz

İşsizlikle mücadele tüm ülkeler için önemli makroekonomik amaçlardan biridir. İşsizlik oranlarını düşürmek için pek çok ekonomik politika uygulanmaktadır. Ülkeler arası farklı işsizlik seviyeleri, makroekonomik politikaların yanı sıra, ülke ekonomilerinin yapısından da etkilenmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de farklı eğitim seviyelerine göre kadın ve erkek işsizlik oranlarının ekonomik şoklardan nasıl etkilendikleri araştırılmaktadır. Ekonomide yaşanan bir şokun etkileri kalıcı veya geçici olabilmektedir. Bu, işsizlikle mücadelede uygulanacak politikaların belirlenmesi için önemlidir. Şokların etkisinin kalıcı olması durumunda, işsizlik oranı kalıcı olarak yükselmektedir ve işsizliği düşürmek için makroekonomik politikalar uygulanmaktadır. Şokların etkileri geçici olduğunda ise, işsizlik seviyesi kısa dönemde yükselmekte, uzun dönemde eski seviyesine dönmektedir. Bu nedenle, işsizlikle mücadele için politikalar uygulanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Çalışmada 2005:01-2020:05 dönemi aylık verileri kullanılmaktadır. Keskin ve kademeli kırılmaları dikkate alan alternatif birim kök ve durağanlık testleri sonuçların güvenilirliğinin kontrolü amacıyla uygulanmaktadır. Testler neticesinde elde edilen bulgular kullanılan yöntemlere göre farklılık göstermektedir. Kadın işsizlik oranlarında şokların etkilerinin geçici olma eğiliminin, erkek işsizlik oranlarında şokların etkilerinin kalıcı olma eğiliminin daha fazla olduğu tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: eğitim seviyelerine göre işsizlik oranı, ekonomik şoklar, histeri, doğal işsizlik oranı

The Effect of Economic Shocks on Unemployment Rates: Analysis of Female and Male Unemployment Rates by Education Levels

Abstract

Fighting unemployment is one of the key macroeconomic objectives for all countries. Many economic policies are implemented to reduce unemployment rates. Different levels of unemployment across countries are affected by the structure of the country's economies as well as by macroeconomic policies. In this paper, it is investigated how female and male unemployment rates by education levels are affected by economic shocks. The effects of a shock in the economy can be permanent or temporary. This is important for determining the policies to be implemented in the fight against unemployment. If the effects of the shocks are permanent, the unemployment rate rises permanently, and macroeconomic policies are implemented to reduce unemployment. When the effects of shocks are temporary, the unemployment level rises in the short term and returns to its previous level in the long term. Therefore, there is no need to implement policies to fight unemployment. Monthly data for the 2005: 01-2020: 05 period are used in the study. Alternative unit root and stationarity tests with sharp and gradual shifts are employed to check the reliability of the results. The findings obtained as a result of the tests differ according to the methods used. It is concluded that the effects of shocks tend to be temporary in female unemployment rates and that the effects of shocks tend to be permanent in male unemployment rates.

Keywords: unemployment rates by education levels, economic shocks, hysteresis, the natural rate of unemployment

* Arş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, serdargocen@osmaniye.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5742-191X>

Giriş

İşsizlik seviyesinin düşürülmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli makroekonomik politika amaçlarındandır. İşsizlik oranlarının ülkelerdeki farklı seviyesi, ülkelerin ekonomik konjonktürde farklı aşamalarda olmasının yanı sıra, ekonomilerin yapıları ile de ilgilidir. İşsizlik oranları, diğer makroekonomik değişkenler gibi ekonomik şoklardan etkilenmektedir. İşsizlik oranlarını düşürmek için hangi politika araçlarının kullanılacağı, ekonomide yaşanan şokların geçici veya kalıcı olmasına göre seçilmelidir (Gürüş ve Sedefoğlu, 2019, s. 178-179). Ekonomide yaşanan bir şokun işsizlik oranında geçici bir etki yaratması durumunda, işsizlik oranındaki artış bir süre sonra sona ermekte ve işsizlik oranı eski seviyesine gerilemektedir. Doğal işsizlik oranı teorisi olarak bilinen bu durumda, işsizlik oranlarını düşürmeye yönelik politikaların başarısız olacağı öngörülmektedir (Friedman, 1968, s. 9-11). Friedman tarafından uyarlayıcı beklentilerle genişletilen Phillips Eğrisi, işsizliği doğal seviyenin altına düşürmek için izlenen politikaların kısa dönemde etkili olacağını, uzun dönemde işsizliğin eski seviyesine geri döneceğini ve politikaların nihai sonucunun enflasyon olacağını belirtmektedir (Friedman, 1968, s. 9-11).

Tersi bir durumda, şokların etkisi kalıcı olduğunda işsizlik oranında kalıcı artışlar olmaktadır. Histeri hipotezi adı verilen bu durumda, ekonomide yaşanan negatif bir şok neticesinde doğal işsizlik oranı kalıcı olarak artmaktadır (Blanchard ve Summers, 1986). İşsizlik oranının Avrupa’da 1980lerde yüksek olmasını, Amerika’da 1990larda stabil olmasını ve İngiltere’de 1990larda düşüş göstermesini anlamak için histeri hipotezinin anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Ball, 2009, s. 2). Histeri durumunda işsizlikle mücadele etmek en önemli makroekonomik hedeflerden biri haline gelmektedir. İşsizlik oranında histerinin oluşmasına neden olan iki mekanizma bulunmaktadır. Birincisi, işsizlik beşeri sermayede bir aşınmaya neden olarak uzun dönem işsizliğine yol açacak şekilde iş gücünde bir düşüşe neden olabilir. İkincisi, içerdekiler-dışardakiler hipotezinin işaret ettiği gibi, ücret pazarlığında öncelikle istihdam edilmiş olanların çıkarları dikkate alınır (Jaeger ve Parkinson, 1994, s. 330).

Gürüş ve Sedefoğlu (2019) erkek ve kadın üniversite mezunlarının işsizlik oranlarında histeri hipotezini araştırdıkları çalışmalarında, gelecek çalışmaların farklı eğitim seviyeleri için yapılmasını önermektedirler. Bu çalışmada, bu amaçla Türkiye’de erkek ve kadın işsizlik oranlarında ekonomik şokların etkileri farklı eğitim seviyeleri için araştırılmaktadır. Türkiye ekonomisi uzun yıllardır işsizlik sorunu ile karşı karşıyadır. Genel işsizlik oranı 2005 yılında %9,5 iken, 2019’da %13,7 seviyesine ulaşmıştır. İşsizlik oranları, 2008 küresel krizinin etkileriyle tek haneli oranlardan yükselerek 2008 yılında %10, 2009 yılında %13,1 ve 2010 yılında %11,1 olarak gerçekleşmiştir. Ekonominin yüksek büyüme oranlarına ulaştığı 2010

sonrasındaki birkaç yıllık dönemde %10'nun altına düşmesi, ancak bu düşüşün kalıcı olmaması Türkiye'de işsizlik oranları ile ilgili çalışmaların yapılmasını önemli hale getirmektedir. Erkek ve kadın işsizlik oranları ekonominin performansından farklı şekillerde ve şiddetlerde etkilenmektedir. Literatürde, kriz dönemlerinde kadınların hane halkı gelirinde düşüş olması nedeniyle iş gücüne daha fazla katıldıkları yönünde görüşler bulunmaktadır (Bhalotra ve Umana-Aponte, 2010; Standing, 1999). Ayrıca, farklı eğitim seviyelerinin farklı tepkiler göstermeleri nedeniyle, çalışmada kadın ve erkek işsizlik oranlarının farklı eğitim seviyelerine ayrılarak, şoklar karşısında cinsiyetin ve eğitim seviyelerinin etkilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Böylelikle literatüre önemli bir katkı yapılacağı düşünülmektedir. Türkiye verileri incelendiğinde erkek ve kadın işsizlik oranlarının eğitim seviyelerine göre ekonominin kriz ve genişleme dönemlerinden farklı etkilendiği görülmektedir. Kadınlarda okur-yazar olmayanlara ve lise altı eğitimlilere ait işsizlik oranları erkeklere göre genel olarak daha düşükken, lise ve yüksek öğretim seviyelerinde daha yüksek gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada literatüre uygun olarak keskin kırılmaları ve kademeli kırılmaları dikkate alan birim kök ve durağanlık testleri uygulanmaktadır. Çalışmada yapısal kırılmalı testlerin kullanılması ile literatüre şu katkıların yapılması amaçlanmaktadır: Literatür taraması bölümünde ele alınacağı gibi, Türkiye'de işsizlik üzerine geleneksel ve kırılmaları dikkate alan birim kök testler ile yapılmış çalışmalardan oluşan geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmaların tekrarının bir katkı sağlamayacağı düşünülerek, farklı yöntemlerin uygulanması amaçlanmaktadır. Ek olarak, makro ekonomik değişkenler ekonomide yaşanan yapısal değişimlerden etkilenmektedir. Kırılmaların dikkate alınmaması yanlış sonuçlara ulaşılmasına neden olabilmektedir. Bu durumdan kaçınmak amacıyla yapısal kırılmaları dikkate alan alternatif yöntemlerin kullanılması ile literatüre önemli bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Böylece şokların etkilerinin geçici veya kalıcı olduğu tespit edilebilmektedir. 2005:01-2020:05 dönemi aylık verilerinin kullanıldığı çalışmada, keskin ve kademeli kırılmaları dikkate alan genelleştirilmiş Dickey-Fuller birim-kök testleri (Dickey ve Fuller, 1979; Zivot ve Andrews, 1992; Narayan ve Popp, 2010; Enders ve Lee, 2012) ve KPSS durağanlık testleri (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, ve Shin, 1992; Kurozumi, 2002; Carrion-i-Silvestre ve Sansó, 2007; Becker, Enders, ve Lee, 2006) kullanılmaktadır. Her iki testin aynı bulguya ulaşması durumunda elde edilen sonuç daha güvenilir olmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü Türkiye üzerine son dönemde yapılmış çalışmaların incelendiği literatür taramasına ayrılmıştır. İkinci bölüm çalışmada kullanılan verilerin tanıtılmasına ve yöntemin açıklanmasına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ampirik model sonuçları

paylaşılmaktadır. Dördüncü bölümde elde sonuçlar değerlendirilmektedir. Beşinci bölüm sonuç bölümüdür.

1. Literatür Taraması

Bu bölümde son dönemde Türkiye için histeri hipotezi ile doğal işsizlik oranı teorisinin geçerliliğini araştıran çalışmaların bir bölümü sunulmaktadır.

Güloğlu ve İspir (2011) 1988-2008 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanarak sektörel işsizlik oranlarında histeri hipotezinin ve doğal işsizlik oranının varlığını araştırmışlardır. Geleneksel zaman serisi ve panel birim kök testlerinin yanı sıra kırılmalı birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada doğal işsizlik oranının özel bir durumu olarak, işsizlik oranı üzerindeki etkilerin uzun süre devam ettiği ancak daha sonra eski seviyelerine döndüğü tespiti yapılmıştır. Bildirici, Ersin, Turkmen, ve Yalcinkaya (2012) işsizlik yaratan ekonomik krizleri 1980-2010 dönemi için incelemişler ve ekonomik krizlerin işsizlikte histeri etkisine sahip olduğunu ve işsizlik oranlarını arttırdığını tespit etmişlerdir. Gozgor (2012) bölgesel histeri hipotezinin varlığını 2004-2011 dönemi için test etmiştir. Heterojen ve homojen panel birim kök testleri neticesinde histerinin geçerliliği tespit edilmiştir.

Çınar, Akay, ve Yılmaz (2014) 1988-2008 döneminde yıllık verilerle sektörel ve genel işsizlik oranlarında histeri hipotezini test etmişlerdir. Geleneksel ve kırılmalı testler birlikte uygulanmış ve histeri hipotezinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kula ve Aslan (2014) histeri hipotezinde eğitimin rolünü araştırmak amacı ile yaptıkları çalışmalarında okur-yazar olmayanlar, lise altı eğitimliler ve yükseköğretim işsizlik oranlarında histerinin geçerliliğini, lise ve mesleki veya teknik lise işsizlik oranlarında ise histerinin geçerli olmadığını tespit etmişlerdir. Saraç (2014) 2005:01-2013:07 dönemi için histeri hipotezinin geçerliliğini işsizlik oranı ve iş gücüne katılım oranı ile test etmiştir. Alternatif birim kök testlerinin uygulanması sonucunda genel işsizlik oranının doğrusal olmayan özellikte olduğu ve histeri hipotezinin bu değişken için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çekiç (2016) Fourier yapısal kırılmalı birim kök testleri ile histeri hipotezini test etmiştir. 1923-2007 dönemi için yapılan çalışma sonucunda histeri hipotezinin geçerliliği tespit edilmiştir. Güriş, Tiftikçigil, ve Tıraşoğlu (2017) 1970-2014 döneminde histeri hipotezini doğrusal olmayan birim kök testleri ile analiz etmişler ve histerinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ozpençe ve Ergen (2017) histeri hipotezinin geçerliliğini 2005:01-2016:11 dönemi aylık verileri ile test etmişlerdir. Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin sonucunda histeri hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Taş ve Uğur (2017) 1980-2013 dönemi için histerinin varlığını incelemişlerdir. Geleneksel ve kırılmalı birim kök testleri

ile yapılan analizler neticesinde, %5 anlamlılık düzeyinde histeri etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tekin (2018) 2015-2017 dönemi aylık verileri ile histeri hipotezini araştırmıştır. Geleneksel durağanlık testi ile histeri hipotezinin geçerli olmadığı, Fourier durağanlık testi ve geleneksel birim kök testi ile histerinin geçerli olduğu bulunmuştur. Yıldırım ve İnançlı (2018) geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık testlerini kullanarak işsizlik oranlarını 2005:01-2016:07 dönemi için incelemişler ve histeri hipotezinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akcan (2019) 2005-2017 döneminde aylık veriler kullanarak genel işsizlik ve genç işsizlik oranlarındaki histeri etkisini incelemiştir. Geleneksel birim kök testi ve kırılmalı birim kök testleri uygulanarak yapılan çalışma neticesinde, genç işsizlik oranlarında histerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Can, Can, ve Bal (2019) 1923-2018 döneminde işsizlik hipotezini birim kök testleri, varyans oranı testleri ve kesirli bütünleşme modelleri ile incelemiştir. Testlerin büyük çoğunluğu işsizlik serilerinin durağan olmadığını ve histeri hipotezinin geçerliliğini göstermiştir. Gil-Alana, Ozdemir, ve Tansel (2019) 1988Ç3-2013Ç4 dönemi için, kadın, erkek ve toplam işsizlik oranlarını genel, tarım dışı, kent, kırsal ve genç işsizlik için test etmişlerdir. Doğrusal olmayan dinamikler ve kesirli bütünleşme modelleri kullanılan çalışma sonucunda, kadın, tarım dışı, kırsal, kent ve genç işsizlik serileri için şokların kalıcı olduğunu, kadın ve genç işsizlikte kalıcı etkilerin daha yüksek olduğunu ve kadın işsizliğinin doğrusal olmayan bir özelliğe sahip olabileceğini tespit etmişlerdir. Güriş ve Sedefoğlu (2019) histeri hipotezini kadın ve erkek üniversite mezunları için araştırmışlardır. 1988-2013 dönemi için yapılan çalışmada her iki işsizlik türünde de histeri hipotezinin geçerli olmadığını tespit etmişlerdir.

Aydın (2020) dalgacık tabanlı birim kök testleri ile 2005:01-2018:10 dönemi için genç işsizlik oranlarında histeri hipotezinin geçerliliğini incelemiş ve histerinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çiçen (2020) 2008 global krizinin işsizlik üzerinde kalıcı bir etki yaratıp yaratmadığı araştırmıştır. Doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testlerinin uygulanması sonucunda, global krizin işsizlik oranında kalıcı bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Çemrek ve Şeker (2020) yapısal kırılmalı birim kök testleri ile yaptıkları çalışmada, kadın işsizlik oranlarında histeri hipotezini araştırmışlardır. 2005:Ocak-2019:Haziran dönemi için yapılan tüm testler neticesinde, en az %5 anlamlılık seviyesinde kadın işsizliğinde histeri bulunmuştur. Öztürk (2020) 2005:Ocak-2019:Ağustos döneminde aylık verilerle histeri hipotezini test etmiştir. İş gücüne katılım, genç işsizlik ve istihdam için histeri hipotezinin geçerli olduğunu, genel ve tarım dışı işsizlik için geçersiz olduğunu tespit etmiştir.

2. VERİ ve YÖNTEM

2.1. Veri

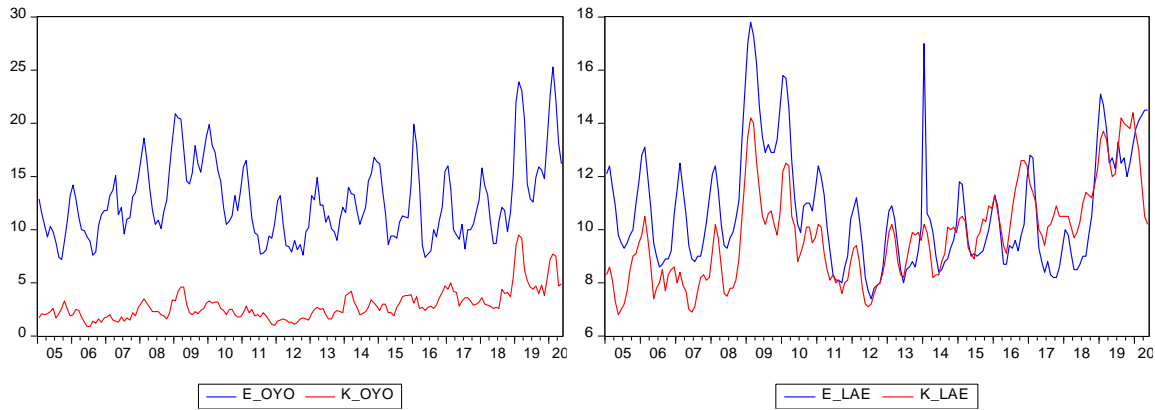
Çalışmada ekonomik şokların farklı eğitim seviyeleri için kadın ve erkek işsizlik oranları üzerinde yarattığı etki araştırılmaktadır. 2005:01-2020:05 dönemine ait aylık veriler TÜİK veri tabanından alınmıştır. Tablo 1 kullanılan verilerin isimlerini ve kısaltmalarını göstermektedir.

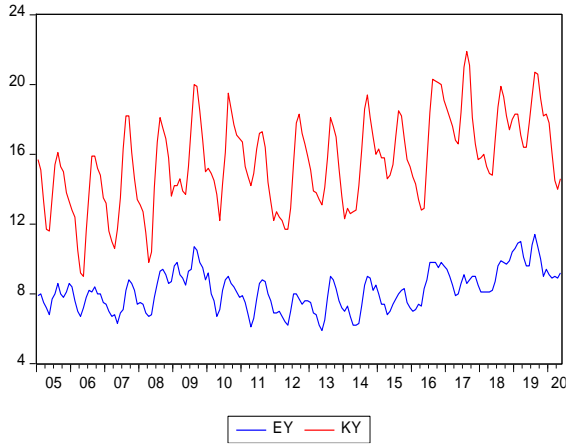
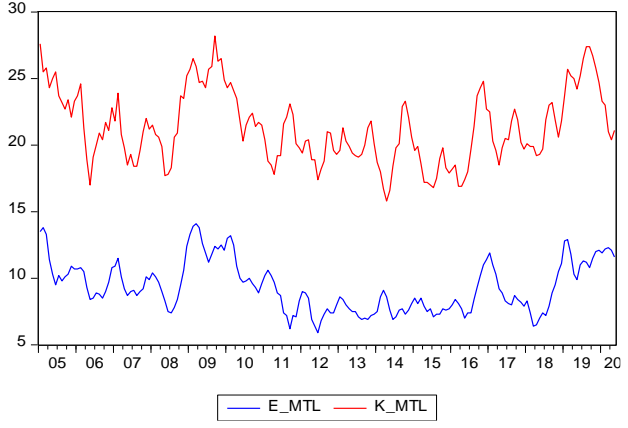
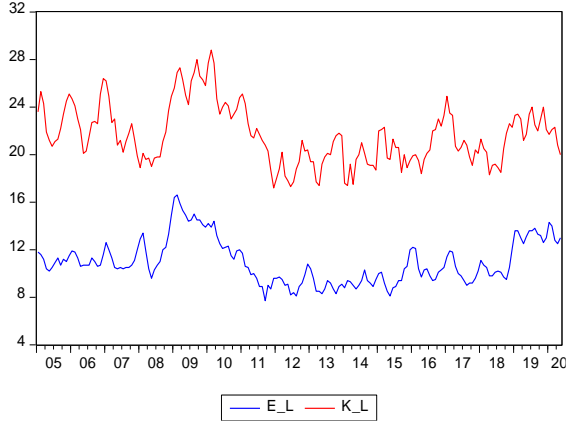
Tablo 1: Veriler, kısaltmalar ve kaynak

Veri ismi	Kısaltma	Kaynak
Erkek okur-yazar olmayanlar	e_oyo	TÜİK
Kadın okur-yazar olmayanlar	k_oyo	TÜİK
Erkek lise altı eğitilmişler	e_lae	TÜİK
Kadın lise altı eğitilmişler	k_lae	TÜİK
Erkek lise	e_l	TÜİK
Kadın lise	k_l	TÜİK
Erkek mesleki veya teknik lise	e_mtl	TÜİK
Kadın mesleki veya teknik lise	k_mtl	TÜİK
Erkek yükseköğretim	e_y	TÜİK
Kadın yükseköğretim	k_y	TÜİK

Şekil 1’de gösterilen tüm grafiklerde 2008 küresel krizinin etkisi belirgindir. 2008-2009 döneminde tüm işsizlik türleri artış göstermiştir. Okur-yazar olmayanlara ait kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranından daha düşüktür. Lise, mesleki veya teknik lise ve yükseköğretim eğitim seviyelerinde ise kadın işsizlik oranı daha yüksektir. Lise altı eğitim seviyesinde kadın ve erkek işsizlik oranları arasındaki ilişki dönemsel olarak değişmektedir.

Şekil 1: Eğitim Seviyelerine Göre Kadın ve Erkek İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK veri tabanı

Tablo 2’de sunulan betimleyici istatistiklere göre, en yüksek ortalamanın, en yüksek ortancanın, en yüksek maksimum ve minimum değerin lise eğitim seviyesinde kadın işsizlik oranına ait olduğu görülmektedir. En düşük ortalamanın, en düşük ortancanın, en düşük standart sapmanın, en düşük maksimum ve minimum değerin okur-yazar olmayan kadın işsizlik oranına ait olduğu görülmektedir. En yüksek standart sapma okur-yazar olmayan erkek işsizlik oranına aittir. Minimum değerlerin tarihlerinde, 2005 yılından küresel krize kadar olan dönemin ve kriz sonrası birkaç yılı kapsayan hızlı büyüme döneminin işsizlik oranları üzerindeki olumlu etkisi görülmektedir. Maksimum değerlerin tarihleri, küresel krizin ve 2017 sonrasındaki dönemin olumsuz etkilerini göstermektedir.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler

	e_oyo	k_oyo	e_lae	k_lae	e_l	k_l	e_mtl	k_mtl	e_y	k_y
Ortalama	12.71	2.86	10.71	9.82	10.95	21.65	9.35	21.31	8.20	15.61
Ortanca	11.80	2.60	10.20	9.80	10.50	21.30	9.00	20.90	8.10	15.70
Maksimum	25.30	9.50	17.80	14.40	16.60	28.80	14.10	28.20	11.40	21.90
Maksimum Değer Tarihi	02/2020	02/2019	02/2009	12/2019	02/2009	02/2010	03/2009	09/2009	08/2019	08/2017

Minimum	7.20	0.90	7.40	6.80	7.70	17.20	5.90	15.80	5.90	9.00
Minimum Değer Tarihi	09/2005	06/2006	07/2012	05/2005	09/2011	02/2011	06/2012	04/2014	05/2013	11/2006
Standart Sapma	3.69	1.43	2.17	1.77	1.86	2.47	1.91	2.71	1.14	2.58
Gözlem Sayısı	185	185	185	185	185	185	185	185	185	185

2.2. Yöntem

Ekonomide yaşanan şokların işsizlik oranları üzerindeki etkilerini test etmek için keskin ve yapısal kırılmaları dikkate alan genişletilmiş Dickey-Fuller ve KPSS testleri kullanılmaktadır. Ekonomide yaşanan yapısal değişimler ekonomik değişkenlerde kırılmalar meydana getirmektedir. Kırılmaların biçimi ve sayısı gibi unsurları dikkate almayan testler hatalı sonuçlara ulaşılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle yapısal kırılmaları dikkate alan testlerin kullanımı daha uygun olmaktadır.

Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinin (ADF) kırılma içermeyen geleneksel gösterimi şu şekildedir.

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + Z_t' \delta + \sum_{i=1}^q \rho_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

y_t birim kök varlığı araştırılan değişkeni, Δy_t bu değişkenin birinci farkını temsil etmektedir. Z_t deterministik trendi göstermekte ve $[1, t]$ şeklinde tanımlanmaktadır. Hata terimi ε_t ile temsil edilmektedir (Nazlıoğlu, Karul, Koncak, ve Küçükkaplan, 2017, s. 32). Hata terimlerinde ortaya çıkabilecek otokorelasyonun engellenmesi amacıyla denklemlerin sağına Δy_{t-i} eklenmektedir (Yılancı, 2009, s. 328). q otokorelasyonun kaldırılması için gerekli gecikme sayısını göstermektedir.

Zivot ve Andrews (1992) geleneksel ADF birim kök testini keskin-tek yapısal kırılmaları içerecek şekilde genişletmişlerdir. (1) numaralı denklemde sabitte ve trendde yapısal kırılmaları içeren modelde $Z_t, [1, t, DU_{1t}, DT_{1t}]$ şeklinde tanımlanmaktadır. Burada DU_{1t} terimi sabitte kırılmayı, DT_{1t} terimi trendde kırılmayı göstermektedir.

Kırılma noktası $\gamma = \frac{T_K}{T}$ formülü ile hesaplanmaktadır. T zamanı ve T_K kırılma zamanını göstermektedir. $DU, t > T_K$ olduğunda 1 değerini, t 'nin farklı bir değer aldığı durumlarda ise DU 0 değerini almaktadır. $DT, t > T_K$ iken $t - T_K, t$ 'nin farklı bir değer aldığı durumlarda ise 0 değerini almaktadır. Kırılma tarihinin tespiti için, her muhtemel kırılma tarihi için gölge değişkenlerin kullanılması ile $t = 2, \dots, (T - 1)$ için En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak ardışık $(t - 2)$ sayıda denklem kurulması ve α 'nın en küçük t istatistiğine sahip olduğu modelin ulaştığı tarih kırılma tarihi olarak belirlenmektedir (Yılancı, 2009, s. 328).

Hesaplanan t istatistik değerinin kritik değerden küçük olması durumunda, yapısal kırılmayı dikkate almadan birim kökün varlığı sonucuna ulaşan sıfır hipotezi ilgili anlamlılık seviyesinde reddedilir.

Narayan ve Popp (2010) ADF testini keskin-iki yapısal kırılmayı içerecek şekilde genişletmişlerdir. (1) numaralı denklemde Z_t , $[1, t, DU_{1t}, DU_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ şeklinde tanımlandığında denklem sabit ve trendde iki kırılmayı içerecek hale gelmektedir. DU_{1t} sabitteki birinci yapısal kırılmayı, DU_{2t} sabitteki ikinci yapısal ve DT_{1t} trenddeki birinci yapısal kırılmayı, DT_{2t} trenddeki ikinci yapısal kırılmayı göstermektedir. T_{Ki} kırılma zamanlarını göstermek ve $i = 1,2$ olmak üzere, $t > T_{Ki}$ ise $DU_{it} = 1$, diğer durumlarda $DU_{it} = 0$ değerlerini almaktadır. $t > T_{Ki}$ ise $DT_{it} = t - T_{Ki}$, diğer durumlarda $DT_{it} = 0$ olmaktadır.

Enders ve Lee (2012) ADF testini Fourier yaklaşımı ile genişleterek kademeli kırılmaları dikkate alır biçime getirmişlerdir. (1) numaralı denklemde Z_t , $[1, t, \sin(\frac{2\pi kt}{T}), \cos(\frac{2\pi kt}{T})]$ şeklinde tanımlanması ile ADF testi kademeli kırılmaları dikkate alacak şekilde genişletilmiş olmaktadır. k frekansı temsil etmektedir (Nazlıoğlu vd., 2017, s. 33). Fourier ADF birim kök istatistiklerinin hesaplanması k 'lerin kalıntı karelerinin minimum olduğu modeller yapılmaktadır (Mike ve Alper, 2020, s. 6).

ADF testlerinde seride birim kök vardır şeklinde kurulan sıfır hipotezi ($H_0: \alpha = 0$), serinin durağan olduğunu ifade eden alternatif hipoteze göre ($H_1: \alpha < 0$) test edilmektedir.

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, ve Shin (1992) tarafından geliştirilen KPSS durağanlık testinin geleneksel biçimin gösterimi şu şekildedir.

$$y_t = r_t + Z'_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (3)$$

r_t rassal yürüyüş sürecini, ε_t hata terimini göstermekte ve kırılma olmadığı varsayımına dayanan Z_t , $[1, t]$ şeklinde tanımlanmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2017, s. 33). u_t , σ^2 varyansına sahip, bağımsız ve özdeş dağılımlıdır.

Kurozumi (2002) KPSS durağanlık testini keskin-tek kırılmaları içerecek şekilde genişletmiştir. (2) numaralı denklemin sabitte ve trendde kırılmayı içermesi için Z_t , $[1, t, DU_{1t}, DT_{1t}]$ şeklinde ifade edilmektedir. $t > T_K$ ise $DU_{1t} = 1$ ve $DT_{1t} = (t - T_K)$ değerlerini almakta, aksi durumlarda 0 olmaktadır (Erdoğan, 2020, s. 1600).

Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2007) KPSS testini keskin-iki kırılma ile genişletmişlerdir. Denklem (2) çift kırılmayı içerecek şekilde genişletildiğinde Z_t , $[1, t, DU_{1t}, DU_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ şeklinde tanımlanmaktadır. DU_{1t} , DU_{2t} , DT_{1t} ve DT_{2t} sırasıyla sabitteki birinci, sabitteki ikinci, trenddeki birinci ve trenddeki ikinci yapısal kırılmayı

göstermektedir. T_{Ki} kırılma zamanlarını göstermek ve $i = 1,2$ olmak üzere, $t > T_{Ki}$ ise $DU_{it} = 1$ ve $DT_{it} = (t - T_{Ki})$ olmakta, diğer durumlarda 0 değerlerini almaktadırlar (Halaç, Taşkın, ve Çağrı, 2013, s. 502).

Becker, Enders, ve Lee (2006) KPSS durağanlık testini kademeli kırılmaları içerecek şekilde Fourier yaklaşımı ile genişletmişlerdir. (2) numaralı denklemde Z_t , $[1, t, \sin(\frac{2\pi kt}{T}), \cos(\frac{2\pi kt}{T})]$ şeklinde tanımlanması ile KPSS testi kademeli kırılmaları dikkate alacak şekilde genişletilmektedir. Kalıntı kareler kullanılarak aşağıdaki denklem ile test istatistikleri hesaplanmaktadır (Pata, 2020, s. 182).

$$\tau_\mu(k) = \frac{1}{T^2} \frac{SSR}{\sigma^2} \quad (4)$$

SSR kalıntı kareler toplamını göstermektedir. (4) numaralı denklem ile hesaplanan istatistik tablo değerleri ile karşılaştırılarak serinin durağanlığı hakkında karar verilmektedir.

KPSS durağanlık testlerinde sıfır hipotezi $H_0: \sigma^2 = 0$ şeklinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Sıfır hipotezinin reddi serinin birim köke sahip olduğunu göstermekte ve $H_1: \sigma^2 > 0$ alternatif hipotezin kabul edilmesini gerektirmektedir.

Kademeli kırılmaları dikkate alan ADF ve KPSS testlerindeki sinüs ve kosinüs ifadelerinin gerekli olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir (Becker, Enders, ve Lee, 2006; Enders ve Lee, 2012). Bu amaçla kullanılan F testi şu şekilde hesaplanmaktadır (Becker, Enders, ve Lee, 2006).

$$F_i = \frac{[SSR_0 - SSR_1]/\tau}{SSR_1(k)/(T-\varphi)} \quad (5)$$

SSR_0 trigonometrik ifadelerin olmadığı durumdaki kalıntı kareler toplamını ve SSR_1 trigonometrik ifadelerin olduğu kalıntı kareler toplamını göstermektedir. τ kısıt sayısını ve φ değişken sayısını ifade etmektedir. Bu şekilde elde edilen F_i değerleri tablo kritik değerlerinden büyük olduğunda Fourier fonksiyonların analizde yer alması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

3. Ampirik Bulgular

Yapılan alternatif birim kök ve durağanlık testleri neticesinde elde edilen bulgular aşağıdaki alt bölümlerde sunulmaktadır.

3.1. Eğitim Seviyelerine Göre Erkek İşsizlik Oranlarına Ait Bulgular

Tablo 3 erkek işsizlik oranlarına ait F testi sonuçlarını sunmaktadır. Tüm değişkenler için hesaplanan F testi tablo değerinden yüksektir. Bu nedenle Fourier fonksiyonların analizde yer alması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3: Değişkenlere Ait F Testi Sonuçları

Değişken	F _i
e_oyo	33.26829***
e_lae	33.40859***
e_l	47.66219***
e_mtl	47.61318***
e_y	26.78148***

Not: F testi için tablo kritik değerleri %10'da 4.162, %5'te 4.972, %1'de 6.873'tür.

Tablo 4 ve 5 erkek işsizlik oranlarına ait sonuçları sunmaktadır. Tablo 4'te sabitte kırılmayı dikkate alan test sonuçları, Tablo 5'te ise sabitte ve trendde kırılmayı dikkate alan test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Eğitim Seviyelerine Göre Erkek İşsizlik Oranlarına Ait Sonuçlar: Sabitte Kırılma

	Sabitte Kırılma									
	Birim-kök testi: ADF					Durağanlık Testi: KPSS				
	Tek		Çift		Kademeli	Tek		Çift		Kademeli
Test ist.	Kırılma tarihi	Test ist.	Kırılma tarihleri	Fourier Test ist.	Test ist.	Kırılma tarihi	Test ist.	Kırılma tarihleri	Fourier Test ist.	
e_oyo	-2.723 (9)	12/2010	-7.409*** (9)	01/2011 12/2015	-2.0882 (9), k=3	0.069	03/2011	0.115**	03/2011 10/2014	0.589** k=3
e_lae	-6.286*** (2)	12/2010	-6.940*** (2)	12/2010 09/2018	-5.8264** (2), k=3	0.067	03/2011	0.102***	10/2008 03/2010	1.2346*** k=3
e_l	-5.165** (3)	12/2010	-5.991*** (3)	12/2010 09/2018	-2.6033 (3), k=1	0.061	01/2011	0.078*	01/2011 11/2018	1.4685*** k=1
e_mtl	-3.430 (6)	01/2011	-4.452** (6)	01/2011 09/2018	-2.0730 (6), k=3	0.081	04/2011	0.038	04/2011 10/2018	0.601*** k=1
e_y	-4.350 (9)	12/2010	-5.067*** (9)	08/2010 08/2011	-1.2888 (9), k=3	0.049	11/2010	0.027	01/2010 11/2011	0.171*** k=1

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğuna Schwarz bilgi kriteri ile karar verilmiştir. Bartlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir k Fourier sayısını göstermektedir. Maksimum frekans 3 olarak belirlenmiştir. ADF tek kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.580, %5'te -4.800 ve %1'de -5.340, çift kırılma testi için kritik değerler %10'da -3.743, %5'te -4.087 ve %1'de -4.715, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10'da -3.490, %5'te -3.810 ve %1'de -4.420'dir. KPSS tek kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.160, %5'te 0.201 ve %1'de 0.301, çift kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.070, %5'te 0.084 ve %1'de 0.119, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.339, %5'te 0.448 ve %1'de 0.718'dir.

Tablo 5: Eğitim Seviyelerine Göre Erkek İşsizlik Oranlarına Ait Sonuçlar: Sabitte ve Trendde Kırılma

	Sabitte ve Trendde Kırılma									
	Birim-kök testi: ADF					Durağanlık Testi: KPSS				
	Tek		Çift		Kademeli	Tek		Çift		Kademeli
Test ist.	Kırılma tarihi	Test ist.	Kırılma tarihleri	Fourier Test ist.	Test ist.	Kırılma tarihi	Test ist.	Kırılma tarihleri	Fourier Test ist.	
e_oyo	-2.549 (9)	04/2010	-8.333*** (9)	12/2010 09/2018	-2.0832 (9), k=3	0.071**	05/2010	0.041	05/2010 12/2018	0.182*** k=1
e_lae	-6.326*** (2)	12/2010	-7.752*** (2)	09/2008 01/2012	-6.1273*** (2), k=1	0.061*	03/2011	0.080**	10/2008 04/2011	0.8240*** k=3
e_l	-5.093** (3)	12/2010	-7.341*** (3)	09/2008 01/2012	-3.0713 (3), k=1	0.055	01/2011	0.054*	11/2008 02/2012	0.3074 k=1
e_mtl	-3.408 (6)	01/2011	-4.701** (6)	08/2008 12/2011	-3.2606 (6), k=1	0.051	06/2011	0.041	11/2008 04/2012	0.223*** k=1
e_y	-4.365 (9)	12/2010	-7.502*** (9)	11/2008 06/2012	-3.4741 (9), k=1	0.049	01/2011	0.027	06/2008 06/2013	0.171*** k=1

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğuna Schwarz bilgi kriteri ile karar verilmiştir. Bartlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir k Fourier sayısını göstermektedir. Maksimum frekans 3 olarak belirlenmiştir. ADF tek kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.820, %5'te -5.080 ve %1'de -5.570, çift kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.237, %5'te -4.577 ve %1'de

-5.232, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.050, %5'te -4.350 ve %1'de -4.950'dir. KPSS tek kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.055, %5'te 0.066 ve %1'de 0.091, çift kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.048, %5'te 0.059 ve %1'de 0.083, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.114, %5'te 0.142 ve %1'de 0.210'dur.

Erkek okur-yazar olmayanlara ait bulgular kullanılan yöntemle göre farklılık göstermektedir. Sabitte keskin-tek kırılmayı dikkate alan durağanlık testi ile serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılrken, sabitte ve sabit ve trendde keskin-tek kırılmayı içeren diğer tüm testler serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

Sabitte keskin-çift kırılmayı dikkate alan durağanlık testi erkek okur-yazar olmayanlar işsizlik oranı serisinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir. Diğer tüm keskin-çift kırılmalı test sonuçlarına göre ise seri durağandır.

Fourier yaklaşımı ile genişletilmiş, kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan tüm birim kök ve durağanlık testleri serinini birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

Erkek lise altı eğitimlilere ait işsizlik oranı serisinin, sabitte ve trendde keskin-tek kırılmayı içeren durağanlık testi sonucunda birim köke sahip olduğu tespit edilmiştir. Keskin-tek kırılmayı dikkate alan diğer tüm testler serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Keskin-çift kırılmayı dikkate alan birim kök testleri serinin durağan olduğunu, durağanlık testleri ise birim köke sahip olduğunu göstermektedir. Benzer durum kademeli yapısal kırılma testleri için de geçerlidir. Birim kök testleri neticesinde serinin durağan olduğu, durağanlık testleri neticesinde serinin birim köke sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erkek lise işsizlik oranlarında keskin-tek kırılmayı içeren testlerin tamamı serinin durağan olduğunu göstermektedir. Keskin-çift kırılmaları dikkate alan birim kök testleri serinin durağan olduğunu, durağanlık testleri ise serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

Kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan testlerden, sabit ve trendde yapısal kırılmayı içeren durağanlık testi neticesinde serinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Diğer üç kademeli yapısal kırılma testi serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

Erkek mesleki veya teknik lise eğitimliler işsizlik oranının, keskin-tek kırılmalı birim kök testleri ile birim köke sahip olduğu, keskin-tek kırılmalı durağanlık testleri ile durağan olduğu tespit edilmiştir. Keskin-çift kırılmalı testlerin tamamı serinin durağan olduğunu göstermektedir. Kademeli yapısal kırılma testleri ise serinin birim köke sahip olduğuna işaret etmektedir.

Erkek yükseköğretim işsizlik oranına uygulanan testler neticesinde, keskin-tek kırılmalı birim kök testler serinin birim köke sahip olduğunu, durağanlık testleri ise durağan olduğunu göstermektedir. Keskin-çift kırılmalı testlerin tamamı serinin durağan olduğunu

göstermektedir. Kademeli yapısal kırılma testlerinin tamamı serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

3.2. Eğitim Seviyelerine Göre Kadın İşsizlik Oranlarına Ait Bulgular

Tablo 6’da sunulan F testi sonuçlarına göre tüm eğitim seviyelerindeki kadın işsizlik oranları değişkenlerinde Fourier fonksiyonları anlamlıdır.

Tablo 6: Değişkenlere Ait F Testi Sonuçları

Değişken	F_t
k_oyo	30.78824***
k_lae	25.50074***
k_l	31.39653***
k_mtl	25.28998***
k_y	19.77733***

Not: F testi için tablo kritik değerleri %10’da 4.162, %5’te 4.972, %1’de 6.873’tür.

Tablo 7 ve 8 kadın işsizlik oranlarına ait sonuçları göstermektedir. Tablo 7 sabitte kırılma test sonuçlarını ve Tablo 8 sabit ve trendde kırılma teste sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7: Eğitim Seviyelerine Göre Kadın İşsizlik Oranlarına Ait Sonuçlar: Sabitte Kırılmalı

	Sabitte Kırılma									
	Birim-kök testi: ADF Keskin kırılma					Durağanlık Testi: KPSS Keskin kırılma				
	Tek		Çift			Kademeli Fourier Test ist.	Tek		Çift	
Test ist.	Kırılma tarihi	Test ist.	Kırılma tarihleri	Test ist.	Kırılma tarihi		Test ist.	Kırılma tarihleri	Test ist.	
k_oyo	-4.689* (12)	09/2018	-6.684*** (12)	01/2011 10/2018	-0.7534 (9), k=3	0.073	10/2018	0.097* (10/2008)	11/2018 03/2019	2.4732*** k=1
k_lae	-6.222*** (12)	12/2010	-6.865*** (12)	09/2008 12/2010	-1.7268 (11), k=3	0.025	02/2011	0.079* (10/2008)	10/2008 05/2010	4.090*** k=2
k_l	-5.375*** (1)	01/2011	-6.201*** (1)	09/2008 12/2010	-2.8214 (3), k=3	0.026	07/2011	0.071* (11/2008)	11/2008 02/2011	0.323*** k=1
k_mtl	-4.976** (6)	11/2010	-5.703*** (4)	11/2010 10/2018	-2.7120 (6), k=3	0.044	06/2018	0.047 (12/2018)	07/2016 12/2018	0.556*** k=1
k_y	-5.331* (12)	05/2011	-6.108*** (12)	11/2008 05/2011	-3.0373 (10), k=1	0.055	09/2011	0.044 (06/2008)	06/2008 06/2016	3.344*** k=2

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğuna Schwarz bilgi kriteri ile karar verilmiştir. Bartlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir k Fourier sayısını göstermektedir. Maksimum frekans 3 olarak belirlenmiştir. ADF tek kırılma testi için kritik değerler %10’da -4.580, %5’te -4.800 ve %1’de -5.340, çift kırılma testi için kritik değerler %10’da -3.743, %5’te -4.087 ve %1’de -4.715, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10’da -3.490, %5’te -3.810 ve %1’de -4.420’dir. KPSS tek kırılma testi için kritik değerler %10’da 0.160, %5’te 0.201 ve %1’de 0.301, çift kırılma testi için kritik değerler %10’da 0.070, %5’te 0.084 ve %1’de 0.119, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10’da 0.339, %5’te 0.448 ve %1’de 0.718’dir.

Tablo 8: Eğitim Seviyelerine Göre Kadın İşsizlik Oranlarına Ait Sonuçlar: Sabitte ve Trendde Kırılmalı

	Sabitte ve Trendde Kırılma									
	Birim-kök testi: ADF Keskin kırılma					Durağanlık Testi: KPSS Keskin kırılma				
	Tek		Çift			Kademeli Fourier Test ist.	Tek		Çift	
Test ist.	Kırılma tarihi	Test ist.	Kırılma tarihleri	Test ist.	Kırılma tarihi		Test ist.	Kırılma tarihleri	Test ist.	
k_oyo	-4.538 (9)	07/2011	-5.593*** (9)	01/2011 07/2017	-4.3674** (9), k=1	0.080**	11/2018	0.075 (11/2008)	11/2018 03/2019	0.121*** k=1
k_lae	-6.216*** (12)	12/2010	-7.956*** (4)	08/2008 12/2010	3.6218 (11), k=3	0.024	02/2011	0.023 (11/2008)	11/2008 08/2012	0.2211*** k=1
k_l	-5.487** (1)	12/2010	-6.764*** (3)	09/2008 05/201	-3.2088 (3), k=3	0.029	03/2011	0.017 (10/2011)	11/2008 10/2011	0.492*** k=2
k_mtl	-4.958* (12)	11/2010	-6.260*** (12)	08/2008 05/2011	-3.6298 (10), k=1	0.037	06/2016	0.035 (09/2008)	09/2008 06/2016	0.220*** k=2

	(6)		(6)	10/2013	(6), k=1			06/2016	k=1	
k_y	-5.756***	05/2011	-6.721***	05/2011	-5.6322***	0.082**	06/2016	0.029	06/2008	0.069
	(12)		(12)	08/2016	(12), k=2				06/2016	k=2

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğuna Schwarz bilgi kriteri ile karar verilmiştir. Bartlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir k Fourier sayısını göstermektedir. Maksimum frekans 3 olarak belirlenmiştir. ADF tek kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.820, %5'te -5.080 ve %1'de -5.570, çift kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.237, %5'te -4.577 ve %1'de -5.232, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10'da -4.050, %5'te -4.350 ve %1'de -4.950'dir. KPSS tek kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.055, %5'te 0.066 ve %1'de 0.091, çift kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.048, %5'te 0.059 ve %1'de 0.083, kademeli kırılma testi için kritik değerler %10'da 0.114, %5'te 0.142 ve %1'de 0.210'dur.

Tablo 7 ve 8'de sunulan bulgulara göre, kadın okur-yazar olmayanlar işsizlik oranı serisinin, keskin-tek kırılmayı dikkate alan test sonuçlarına göre, sabitte ve trendde yapısal kırılma içeren birim kök testi sonucunda birim köke sahip olduğu, diğer üç test sonucuna göre ise durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Keskin-çift kırılmayı dikkate alan test sonuçlarından, sabitte kırılmalı durağanlık testi serinin birim köke sahip olduğunu, diğer üç test ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Sabitte ve trendde kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi serinin durağan olduğunu göstermektedir. Diğer üç kademeli yapısal kırılma testi ise serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

Kadın lise altı eğitimlilere ait işsizlik oranı serisi için yapılan keskin-tek kırılmalı tüm alternatif testler serinin durağan olduğunu göstermektedir. Keskin-çift kırılmalı testlerden, sabitte kırılmayı dikkate alan durağanlık testi serinin birim köke sahip olduğunu, diğer üç test ise serinin durağan olduğunu göstermektedir. Kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan tüm test sonuçlarına göre ise seri birim köke sahiptir.

Kadın lise eğitimlilere ait seri, tüm keskin-tek kırılmalı testler neticesinde durağan olarak tespit edilmiştir. Sabitte keskin-çift kırılmayı dikkate alan durağanlık testi seride birim kök tespit etmiştir. Diğer üç test serinin durağan olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan tüm testler serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Kadın mesleki veya teknik lise işsizlik oranı serisinin, keskin-tek ve keskin-çift testlerin tamamında durağan olduğu tespit edilmiştir. Kademeli yapısal kırılma testlerinin tamamı ise serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.

Kadın yüksek öğretim serisinin, keskin-tek kırılmalı durağanlık testi ile birim köke sahip olduğu tespit edilmiştir. Keskin-tek kırılmalı birim kök testleri ise serinin durağan olduğunu göstermektedir. Keskin-çift kırılmalı testleri tamamı serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Sabitte kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve durağanlık testleri serinin birim köke sahip olduğunu, sabit ve trendde kademeli yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve durağanlık testleri ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

4. Değerlendirme

Birim kök ve durağanlık testleri neticesinde serilerde birim kökün varlığını tespit etmek, ekonomide yaşanan şokların işsizlik üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Histeri hipotezi olarak bilinen bu durumda, işsizlik oranları doğal seviyelerinden yukarı doğru kalıcı olarak sapmaktadır. Uygulanan testler serilerde durağanlık tespit edilmesi, yaşanan şokların etkilerinin geçici olduğunu göstermektedir. Ekonomideki negatif bir şok kısa dönemde işsizlik oranlarını yükseltse de uzun dönemde eski seviyelerine dönmektedir. Bu durumda doğal işsizlik oranının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 9 alternatif birim kök ve durağanlık testlerinden elde edilen sonuca göre histeri hipotezi ve doğal işsizlik oranı teorisinin geçerliliğini göstermektedir.

Tablo 9: Histeri Hipotezi ve Doğal İşsizlik oranı Teorisi

İşsizlik türü	Keskin-Tek Kırılmalı				Keskin-Çift Kırılmalı				Kademeli Kırılmalı			
	Sabit		Sabit ve trend		Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	ADF	KPSS	ADF	KPSS	ADF	KPSS	ADF	KPSS	ADF	KPSS	ADF	KPSS
e_oyo	H	DİO	H	H	DİO	H	DİO	DİO	H	H	H	H
k_oyo	DİO	DİO	H	H	DİO	H	DİO	DİO	H	H	DİO	H
e_lae	DİO	DİO	DİO	H	DİO	H	DİO	H	DİO	H	DİO	H
k_lae	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	H	DİO	DİO	H	H	H	H
e_l	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	H	DİO	H	H	H	H	DİO
k_l	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	H	H	H	H
e_mtl	H	DİO	H	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	H	H	H	H
k_mtl	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	H	H	H	H
e_y	H	DİO	H	DİO	DİO	DİO	DİO	DİO	H	H	H	H
k_y	DİO	DİO	DİO	H	DİO	DİO	DİO	DİO	H	H	DİO	DİO

Not: H: Histeri hipotezinin geçerli olduğunu, DİO: Doğal işsizlik oranı teorisinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 9’da ilk dikkat çeken sonuç kademeli kırılmaları dikkate alan testlerin, keskin kırılmaları dikkate alan testlerden farklı sonuçlara ulaşmasıdır. Sadece kademeli kırılmalı testler dikkate alındığında erkek okur yazar olmayanlar, kadın lise altı eğitilmişler, kadın lise, erkek ve kadın mesleki veya teknik lise ve erkek yükseköğretim işsizlik oranlarında histeri hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. Ancak bu sonuçlar keskin kırılmalı testlerle desteklenmemektedir.

Keskin-tek kırılmalı test sonuçlarına göre, kadın lise altı eğitilmişler, erkek lise, kadın lise ve kadın mesleki veya teknik lise işsizlik oranlarında doğal işsizlik oranı teorisinin geçerli olduğu görülmektedir. Keskin-çift kırılmalı testlere göre, kadın lise, erkek mesleki veya teknik lise, kadın mesleki veya teknik lise, erkek yükseköğretim ve kadın yüksek öğretim işsizlik oranlarında doğal işsizlik oranı teorisi geçerlidir. Tüm testler birlikte ele alındığında en tutarlı

sonuca kadın yüksek eğitim işsizlik oranı serisinde ulaşılmıştır. On iki testin dokuzu kadın yükseköğretiminde doğal işsizlik oranı teorisinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

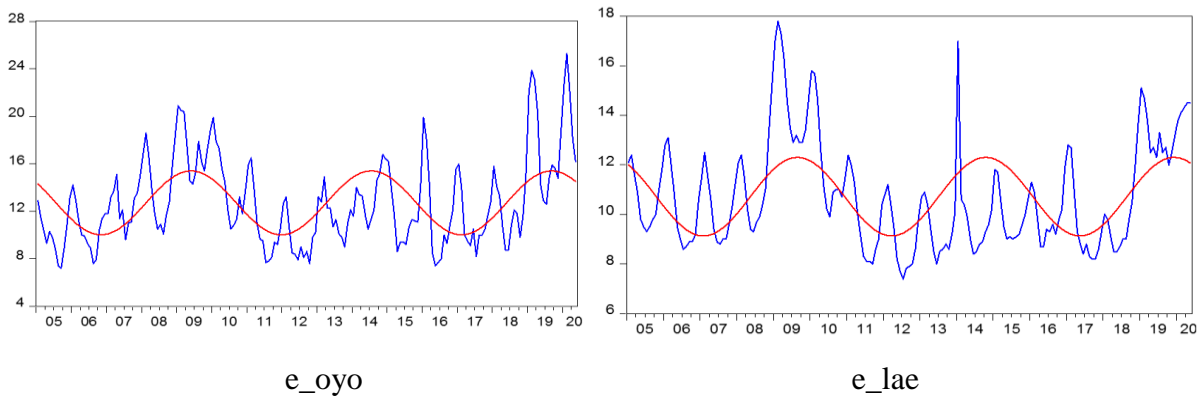
Tüm eğitim seviyelerinde kadın işsizlik oranlarının erkek işsizlik oranlarına göre daha fazla doğal işsizlik oranı özelliği taşıdığı görülmektedir. Ekonomideki şokların etkisi erkekler için daha kalıcı olurken, kadınlarda işsizlik oranlarının eski seviyelerine dönme eğilimi daha fazladır.

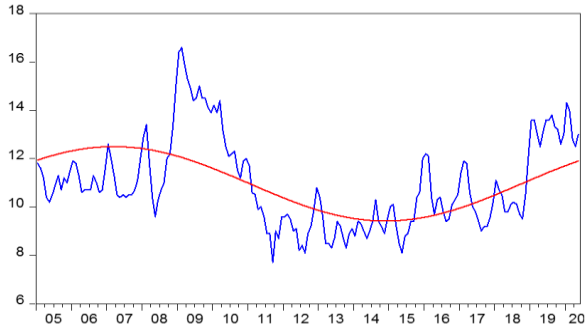
Testlerden elde edilen bu bulgular, sonuçların güvenilirliğinin kontrol edilmesinin önemini göstermektedir. Tek bir yöntemle yapılacak bir çalışma hatalı sonuçlara ulaşılmasına neden olabilmektedir.

Tablo 4,5,7 ve 8'deki kırılma tarihlerinde global krizin çalışmada kullanılan pek çok işsizlik oranı serisi için kırılma yarattığı görülmektedir. Global kriz sonrası ekonominin hızla büyüdüğü birkaç yıl ve son birkaç yıllık dönem diğer önemli kırılma dönemleridir. Bu sonuç Şekil 1'de sunulan grafiklerce de doğrulanmaktadır.

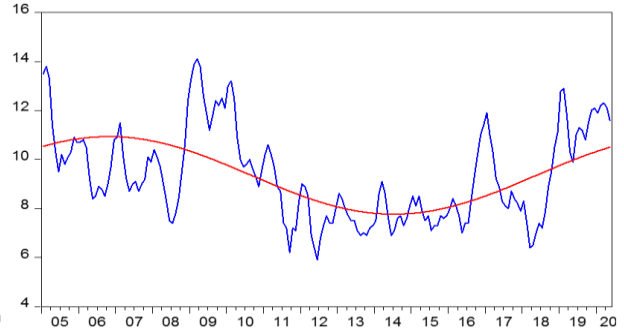
Sonuçların neden farklılaştığını açıklamak amacıyla Şekil 2'de sunulan değişkenlere ait gerçekleşen ve Fourier yaklaşımı ile tahmin edilen zaman yolu grafikleri yardımcı olmaktadır. Grafikler incelendiğinde değişkenlerin zaman yollarının kırılma sayısı, kırılma biçimleri ve kırılmaların sabitte, trendde veya sabit ve trendde olmasına göre farklılaştığı görülmektedir. Şekil 2 tüm değişkenlerde kırılma olduğunu göstermektedir. e_{oyo} , e_{lae} , e_y ve k_{lae} değişkenlerinde hem sabit hem trendde kırılmalar gözlenmekte ve keskin ve kademeli kırılma yaklaşımının uygun olduğu görülmektedir. Bu serilerde keskin kırılmaları dikkate alan testlerin daha uygun olduğu söylenebilir. k_y değişkeninde birden fazla sabitte kırılma belirgindir. Diğer değişkenlerde sabitte ve trendde kademeli kırılmaların varlığı daha belirgindir. Değişkenlerin sahip olduğu bu özelliklerin sonuçları etkilediği görülmektedir.

Şekil 2: Gerçekleşen ve Tahmin Edilen Zaman Yolu: Fourier Yaklaşımı

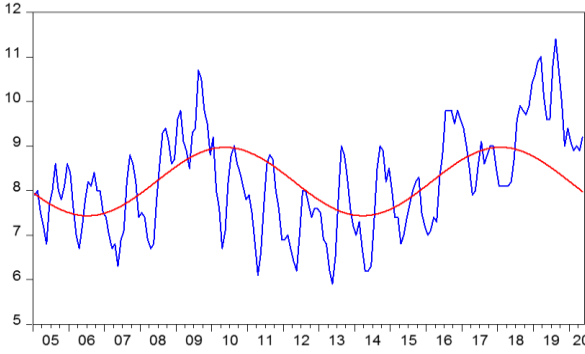

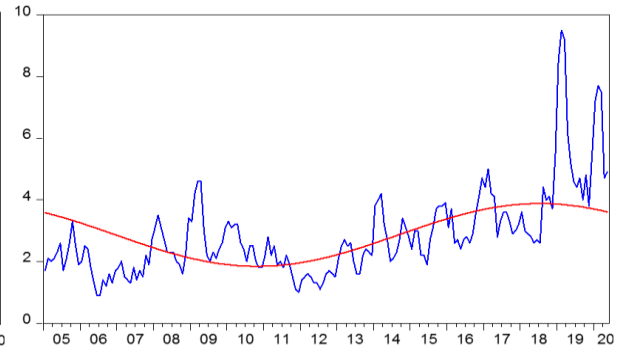
e_l

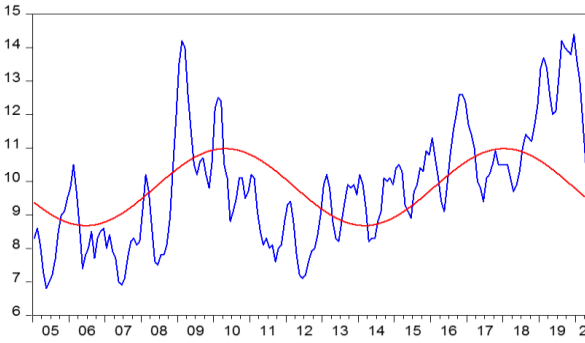
e_mtl

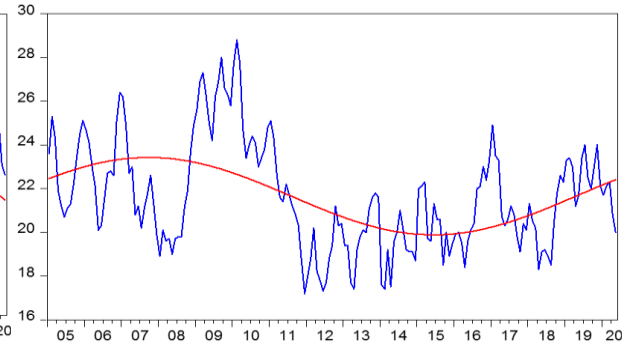
e_y

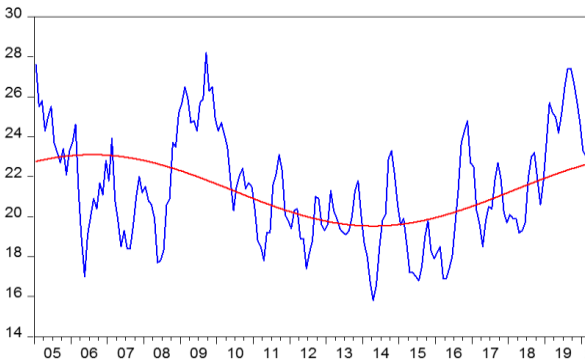
k_oyo

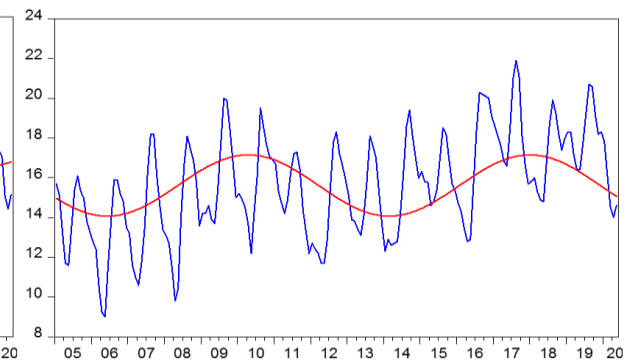
k_lae

k_l

k_mtl

k_y

5. Sonuç

Pek çok makroekonomik değişken gibi işsizlik oranları da ekonomik şoklardan etkilenmektedir. Bu şokların etkilerinin geçici veya kalıcı olması makroekonomik politika

yapımı için büyük önem taşımaktadır. Şokların etkilerinin araştırılması için farklı özellikler taşıma potansiyeli olan kadın ve erkek işsizlik oranlarını ve eğitim düzeylerini ayırtmak daha detaylı ve sağlıklı bilgiler sunmaktadır. Bu amaçla çalışmada, Türkiye’de eğitim seviyelerine göre kadın ve erkek işsizlik oranlarının ekonomik şoklardan nasıl etkilendiği araştırılmıştır. 2005:01-2020:05 dönemi aylık verileri kullanılmış ve elde edilen sonuçların kontrol edilmesi amacı ile alternatif testler uygulanmıştır. Farklı kırılma biçimlerini içeren ADF birim kök ve KPSS durağanlık testlerinin uygulanması neticesinde, alternatif testlerin kullanılması ile bulguların daha güvenilir olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgular alternatif yöntemler için farklı sonuçlar sunmaktadır. Bu, değişkenlerin gösterdikleri farklı kırılma özelliklerden kaynaklanmaktadır. Ekonomide yaşanan yapısal değişimlere karşı daha sert tepki veren değişkenlerle, daha yumuşak ancak daha uzun süre devam eden tepkiler veren değişkenler için bulgular farklılaşmaktadır. Özellikle kademeli kırılmaları dikkate alan test sonuçlarının keskin kırılmaları dikkate alan test sonuçlarından farklılaştığı görülmüştür. En tutarlı bulgu, kadın yükseköğretim işsizlik oranında şokların geçici olduğu bulgusudur. Kadın ve erkek işsizlik oranlarının şoklar karşısındaki tepkileri karşılaştırıldığında, kadın işsizlik oranlarında eski seviyelere dönme, erkek işsizlik oranlarında ise artışların kalıcı olması eğilimi görece daha fazladır.

Elde edilen bu farklı bulgular benzer çalışmaların farklı periyod ve tekniklerle test edilmesinin önemini göstermektedir. Şekil 1 ve 2’de sunulan grafikler ve testlerden elde edilen kırılma tarihleri 2008 küresel krizinin ardından azalan işsizliğin, son yıllarda tüm eğitim seviyelerinde kadın ve erkekler için arttığını göstermektedir. Betimsel istatistikler, yüksek büyüme oranları yakalandığında, tüm eğitim seviyelerinde erkek ve kadın işsizlik oranlarında düşüş olduğunu göstermektedir. İşsizlik oranlarının ekonomik büyümeye karşı duyarlılıklarını arttıracak politikaların geliştirilmesi, ekonomide büyümenin yavaşladığı dönemlerde de işsizlik oranlarının düşmesini sağlayabilir. İşsizlik oranlarının ekonomideki negatif şoklardan etkilenme derecesini azaltmak için ülke ekonomisinin dış şoklara karşı kırılma dayanıklılığını azaltıcı politikalarla, yurt içinde ekonomiyi daha istikrarlı hale getirecek politikalar izlenmelidir. Özellikle kadın işsizlik oranlarının negatif şoklardan hızlı etkilenmesinden dolayı kadın istihdam olanaklarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca erkek işsizlik oranlarının kalıcı olması istihdam olanakları açısından Türkiye ekonomisinde kurumsal ve yapısal sorunların varlığına işaret etmektedir. Kadın ve erkek işsizlik oranlarının negatif şoklara karşı farklı tepkiler vermesi işsizlik oranlarının düşürülmesine yönelik yapılacak politikaların farklılık arz etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu açıdan kadın istihdamının artırılması ve erkek istihdamında yaşanan dalgalanmaların süresinin kısaltılması amacıyla geliştirilecek

politikalarda kadın ve erkek istihdamının doğasında yer alan farklılıkların göz önünde bulundurulmasının bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Burada eğitim seviyesinin oynadığı rolün göz önünde bulundurulması da geliştirilecek politikalar bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akcan, A.T. (2019). Türkiye’de gençlerin işsizlik histerisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 31-47. doi: iibfdkastamonu.357361
- Aydın, M. (2020). Türkiye için işsizlik histerisi hipotezinin dalgacık tabanlı birim kök testleri ile sınanması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 171-186. doi: 10.17550/akademikincelemeler.695500
- Ball, L.M. (2009). Hysteresis in unemployment: old and new evidence. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 14818.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27, 381–409.
- Bhalotra, S., and M. Umana-Aponte (2010). The Dynamics of Women’s Labour Supply in Developing Countries. *IZA Discussion Paper Series*, No. 4879.
- Bildirici, M., Ersin, Ö.Ö., Turkmen C. ve Yalcinkaya, Y. (2012). The persistence effect of unemployment in Turkey: An Analysis of the 1980-2010 Period. *Journal of Business, Economics & Finance*, 1(3), 22-32.
- Blanchard, O.J., Summers, L.H. (1986). Hysteresis and the European unemployment problem. *NBER working paper series*, No. 2035.
- Can, U., Can, Z.G. ve Bal, H. (2019). Unemployment Hysteresis Revisited: The Case of Turkey. *International Conference on Eurasian Economies 2019*, Eastern Mediterranean University Press, 62-70.
- Çiçen, Y.B. (2020). Türkiye’de krizin işsizlik üzerinde kalıcı etkisi: global kriz dönemi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9(2), 1936-1956.
- Çekiç, A. (2016). Unemployment hysteresis with fourier structural break unit root test: the case of Turkey. 2(3), 14-20.
- Carrion-i-Silvestre, J.L. ve Sansó-i-Rosselló, A.S. (2007). The KPSS test with two structural breaks. *Spanish Economic Review*, 9(2), 105-127.
- Çemrek, F. ve Şeker, T. (2020). Türkiye’de kadın işsizlik oranlarının yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 117-132.
- Çınar, M., Akay, H.K. ve Yılmaz, F. (2014). A sectoral analysis of hysteresis in unemployment: evidence from Turkey. *Bilig*, 69, 29-52.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117, 196-199.
- Erdoğan, S. (2020). Türkiye’de İktisadi Gelişme Şoklarının İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5) 1597–1602. doi: 10.18506/anemon.712314
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58(1), 1–17.
- Gil-Alana, L.A., Ozdemir, Z.A. ve Tansel, A. (2019). Long memory in Turkish unemployment rates. *Emerging Markets Finance & Trade*, 55, 201-217. doi: 10.1080/1540496X.2018.1425837
- Gozgor, G. (2012). Hysteresis in regional unemployment rates in Turkey. *International Journal of Economic and Finance*, 4(9), 175-181.

- Güloğlu, B. ve İspir, M.S. (2011). Doğal işsizlik oranı mı? İşsizlik histerisi mi? Türkiye için sektörel panel birim kök sınaması analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205-2015.
- Güriş, B. ve Sedefoğlu G. (2019). Unemployment hysteresis in Turkey: evidence from nonlinear unit root tests with Fourier function. *Quantitative Methods In Economics*, XX(3), 177-188. doi: 10.22630/MIBE.2019.20.3.17
- Güriş, B., Tiftikçigil, B.Y. ve Tıraşoğlu, M. (2017). Testing for unemployment hysteresis in Turkey: evidence from nonlinear unit root tests. *Quality and Quantity*, 51, 35-46. doi: 10.1007/s11135-015-0292-z
- Halaç, U., Taşkın, F.D., ve Çağlar, E.Ç. (2013). The Turkish Stock Market Integration with Oil Prices: Cointegration Analysis with Unknown Regime Shifts. *Panoeconomicus*, 4, 499-513.
- Jaeger, A. ve Parkinson, M. (1994). Some evidence on hysteresis in unemployment rates. *European Economic Review*, 38, 329-342.
- Kula, F. ve Aslan, A. (2014). Unemployment hysteresis in Turkey: does education matter?. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), 35-39.
- Kurozumi, E. (2002). Testing for stationarity with a break. *Journal of Econometrics*, 108(1), 63-99.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationary against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54, 59-178.
- Mike, F. ve Alper, A. E. (2020) Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için işsizlik histerisinin incelenmesi: Fourier ADF test bulguları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (1), 1- 14. doi: 10.18074/ckuiibfd.661615.
- Narayan, P.K. ve Popp, S. (2010). A new unit root test with two structural breaks in level and slope at unknown time. *Journal of Applied Statistics*, 37, 1425-1438.
- Nazlıoğlu, Ş., Karul, Ç., Koncak A. ve Küçük Kaplan, İ. (2017). On the purchasing power parity in Turkey: The Role of Structural Changes. *International Conference on Eurasian Economies 2017*, 32-35.
- Ozpençe, A.İ. ve Ergen, E. (2017). Analysis of unemployment hysteresis in Turkey: structural break unit root test. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 368-376. doi: 10.17261/Pressacademia.2017.747
- Öztürk, M. (2020). Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliği: çok boyutlu ve asimetric yaklaşım. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(10), 4882-4910. doi: 10.26466/opus.725553
- Pata, U.K. (2020). Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Fourier-Shin Eşbütünleşme Testi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(2), 175-190.
- Saraç, T.B. (2014). İşsizlikte histeri etkisi: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 335-344.
- Standing, G. (1999). Global Feminization through Flexible Labor: A Theme Revisited. *World Development* 27 (3): 583-602. doi:10.1016/S0305-750X(98)00151-X.
- Taş, S. ve Uğur, B. (2017). Türkiye’de işsizlik histerisi mi, yoksa doğal işsizlik oran hipotezi mi geçerlidir?. *Çukurova Dergisi İİBF Dergisi*, 21(1), 25-40.
- Tekin, İ. (2018). Türkiye’de işsizlik histerisi: Fourier fonksiyonlu durağanlık sınamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 97-127.
- Yılandıcı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yıldırım, S. ve İnançlı, S. (2018). Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğinin ampirik olarak değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(özel sayı), 45-54.
- Zivot, E., ve Andrews, D.W.K. (1992). Further evidence of the great crash, the oil-price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10, 251-270.

Yapay Zekâ: Sağlık Hizmetlerinden Uygulamalar

Yasin ÇİLHORUZ¹

Oğuz IŞIK²

Geliş Tarihi (Received): 29.03.2021 – Kabul Tarihi (Accepted): 06.05.2021

Öz

Hizmet ve üretim sektöründe akıllı makinelerin sıklıkla kullanılmasıyla birlikte, son yıllarda hem Türkiye’de hem de dünyada tartışılmaya başlanan Yapay Zeka (YZ) kavramı, insan gibi davranışlar sergileme, sayısal mantık yürütme, hareket, konuşma ve ses tanıma gibi birçok yeteneğe sahip yazılımsal ve donanımsal sistemler bütünüdür. YZ aynı zamanda, doğadaki varlıkların akıllı davranışlarını yapay olarak ortaya çıkarmayı amaçlayan bir kuramı ifade etmektedir. YZ, yapay sinir ağları, makine öğrenme ve derin öğrenme gibi, çok sayıda teknik yoluyla sağlık hizmetlerinde de uygulanmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada, YZ uygulamalarının sağlık hizmetleri alanında oldukça faydalı sonuçlar ortaya çıkardığına yönelik birtakım mevcut kanıtları sunmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, sağlık hizmetleri alanındaki YZ konulu makaleler ve uluslararası uygulama örnekleri incelenmiştir. Buna göre, YZ yöntem ve teknikleri sayesinde sağlık hizmetlerinde maliyetlerde ve oluşan kuyruklarda azalmalar olduğu ve teşhis ve tedavide ise daha kesin ve doğru sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu açıdan, YZ kavramının sağlık hizmetleri alanında daha fazla yer alması sağlık hizmetlerinin finansal olarak sürdürülebilirliği ve kalitesi bakımından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Makineler, Yapay Zekâ, Sağlık Hizmetleri.

Artificial Intelligence: Implementations from Healthcare Services

Abstract

With the frequent use of intelligent machines in the service and production sector, Artificial Intelligence (AI) concept that both in Turkey and in the World have been begun to be discussed in recent years is a set of software and hardware systems which have many skills such as exhibiting behaviors like human, numerical reasoning, movement, speech and voice recognition. AI also refers to a theory that aims to artificially reveal the intelligent behaviors of beings in nature. AI has also been implemented in healthcare services through numerous techniques such as artificial neural networks, machine learning and deep learning. In this context, in this study, it was aimed to provide some available evidence that have revealed quite beneficial results in the field of healthcare services. In this direction, the articles about AI and international implementation examples in the field of healthcare services have been examined. Accordingly, it has been seen that there are decreases in costs and queues and more accurate and correct results in diagnosis and treatment in healthcare services thanks to AI methods and techniques. In this respect, the fact that the concept of AI is more involved in healthcare services have been considered important in terms of sustainability financially and quality of healthcare services.

Keywords: Intelligent Machines, Artificial Intelligence, Healthcare Services.

¹ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, yasincilhoroz@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-5171-7779.

² Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, oguz.isik@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-7368-7024.

Giriş

İnsanlığın geçmişten günümüze gelişimi düşünüldüğünde belirli işleri otomatik şekilde yapan akıllı makinelerle yönelik yüksek bir ilginin olduğu görülmektedir (Eroğlu, 2010, s.78).

Bu ilginin daha ileri boyuta taşınması sonucunda Yapay Zekâ (YZ) olarak adlandırılan kavram ortaya çıkmıştır. YZ kavramı, çeşitli alanlardaki problemlerin ya da sorunların çözülmesine yönelik insanlara özgü zekânın taklit edilmesi ve ileri seviyelere çıkarılmasıyla ilgili teorileri, metotları ve uygulamaları bünyesinde barındırmaktadır (Shi ve Zheng, 2006, s.810). YZ, ses tanıma ve robotik uygulamalardan uzman sistemler ve doğal dil işleme kadar birçok yöntem ve araçları ifade etmektedir (Niu, Tang, Xu, Zhou ve Song, 2016, s.1).

YZ yöntem ve araçları, 2000’li yıllardan itibaren tıpta ve sağlık hizmetlerinin de uygulanma alanı bulmaktadır. Sağlık hizmetleri söz konusu olduğunda en fazla fayda sağlanan uygulamalar arasında teşhis ve tedavi işlemleri için robotik uygulamalar yer almaktadır. Bunun dışında, bulanık mantık ve yapay sinir ağları en çok kullanılan YZ teknikleridir (Rigla, Garcia-Saez, Pons ve Hernando, 2018, s.303).

Bu çalışmada YZ kavramı ve YZ uygulamalarının sağlık hizmetlerine olan katkı ve faydaları mevcut kanıtlarla ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve: Yapay Zekâ Kavramı ve Özellikleri

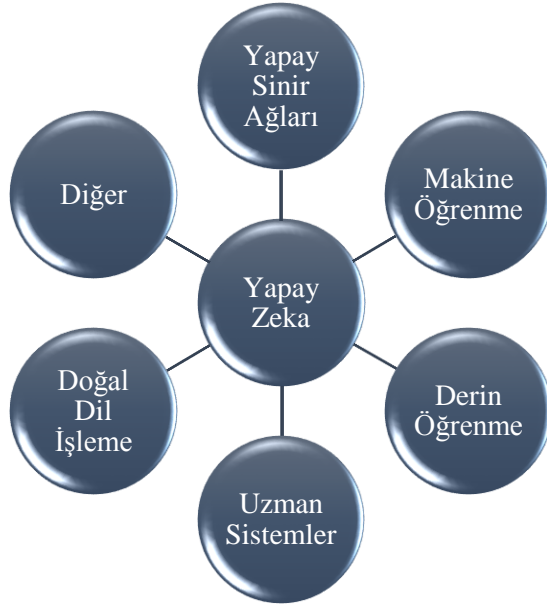
İnsanoğlu sürekli olarak, kendisini diğer canlı türlerinden ayıran niteliklerini tanımlamaya çalışarak, belirli niteliklerin insanoğlunu “insan” yaptığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Din, Allah’ın insanları yeryüzündeki “eşsiz” türler olarak yarattığını iddia ederken, bilim hala insanları evrende “bilindiği kadarıyla yaşamın geri kalan unsurlarından ayıran şey” üzerinde tartışmaktadır. René Descartes, insanlar ve hayvanlar arasındaki temel farkı “düşünüyorum öyleyse varım” ünlü sözüyle ifade etmektedir (Je pense donc je suis). Descartes’a göre, düşünce sürecinin farkında olmak, bir insanın varlığını değerlendirirken sadece güvenilebileceği tek şey değil, aynı zamanda insanoğlunun yaşamının devamı için önemli bir adımdır (Gurkaynak, Yılmaz ve Haksever, 2016, s.750). Ayrıca, Descartes, insanların varoluşlarını, deneyimlerle şekillenen düşünce süreçleri aracılığıyla doğrulayabileceğine inanırken, hayvanların bunu yapamayacağını da ileri sürmektedir. (Boesch, 2007, s.228).

Bilimsel anlamda düşünce süreçlerinin kullanılmasıyla, insanların çabalarının neredeyse tüm alanlarına hitap eden ve bu anlamda en önemli ilerlemelerden biri olarak kabul edilen yapay zeka kavramı önemli hale gelmiştir (Agwu, Akpabio, Alabi ve Dosunmu, 2018, s.2).

Gelişim süreci içerisinde YZ araştırmaları 1950'lerin başlarından 1980'lere kadar ki süreçte “güçlü ve zayıf yapay zeka” olarak ifade edilen iki paradigma arasında sürdürülmüştür. Bu paradigmalardan güçlü yapay zekâ ile programlanmış bir bilgisayarın, insanın yapabileceği herhangi bir entelektüel görevi yerine getirebileceği tezine odaklanılmıştır. Ancak güçlü YZ uygulamalarında ilerlemenin olmaması, zayıf YZ olarak adlandırılan daha dar problemlere YZ teknikleri uygulanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla zihnin bir bilgisayarda kopyalanabileceği şeklindeki “güçlü tez” yerine simüle edilebileceği şeklindeki daha “zayıf tez” uygulama alanı bulmuştur. Böylece 1980'lerden itibaren makine öğrenme önemli bir araştırma alanı haline gelerek, bilgisayarlara belirli alanlardaki tahminler gibi etkinlikleri gerçekleştirebilmeleri için öğrenme ve modeller geliştirme yeteneği kazandırmaya yönelik araştırmalar hız kazanmıştır. 2000 yılı başlarında, hem yapay zekâ hem de makine öğrenimi üzerine yapılan araştırmalara dayanarak, derin öğrenme kavramı ortaya çıkmıştır. Bilgisayar bilimcileri, yeni topolojiler ve öğrenme yöntemleri ile birçok katmandaki sinir ağlarını kullanmışlardır. Sinir ağlarının bu evrimi, çeşitli alanlardaki karmaşık problemlerin başarıyla çözümlenmesini sağlamıştır. Son yıllarda özellikle insanlarla öğrenebilen ve doğal olarak etkileşebilen sistemler kurmak amacıyla, bilişsel hesaplama ile ilgili yapılan çalışmalar hız kazanmıştır (Jones, 2017, ss.1-2; Anbar, 2002).

Amacı insan zekâsına sahip bilgisayarları geliştirmek, insanın zeki davranışlarıyla benzeşen makineler yapmak olan YZ kavramının birçok tanımı mevcuttur. YZ, bilgisayar veya bilgisayar destekli bir makinenin, insanlara özgü olduğu kabul edilen akıl yürütme, yorumlama, genelleme yapma ve tecrübeler yoluyla öğrenme gibi yüksek seviye zihinsel süreçlere ilişkin görevleri başarıya yeteneği olarak belirtilmektedir (Göksungur, 2008, s.85). YZ, akıllı davranış sergilemeye dayalı bir kavramdır. Temel hedefi, doğada yer alan canlıların akıllı davranışlarını yapay olarak ortaya çıkarmaktır (Genesereth ve Nilsson, 1988, s.1). Boden tarafından yapılan ve yaygın kabul gören YZ tanımı ise: “Bilgisayarların, insanlar tarafından yapıldığı takdirde zekâ gerektiren şeyleri yapma bilimidir”. Zekâ, genellikle karar verme ve problemleri çözme, anlama, öğrenme ve muhakeme etme gibi bir grup yetenek olarak tanımlanır. YZ, insan zekasının bu yönlerini bir takım teknikler vasıtasıyla taklit eder (Rigla vd., 2018, s.303; Atkinson, 1979, s.278).

YZ, Şekil 1’de görüldüğü gibi heterojen bir takım araçlar, teknikler ve algoritmalar içermektedir (Jarrahi, 2018, ss.1-2; Nilsson, 2014, ss.2-5; Rigla vd., 2018, ss.303-305).

Şekil 1. Yapay Zekâ Araçları

Yapay sinir ağları (Artificial Neural Networks): İnsan beyni fonksiyonuna, yani birbirine bağlı nöronlara dayanır. Basit birim olan her nöron birkaç girdi alır ve yalnızca bir çıktı üretir. Her bağlantıya, çıktının önemi ile ilgili bir ağırlık verilir. Sinir ağı, bilinen girdilerle çalışarak, gerçek çıktıyı bilinenle karşılaştırarak ve ağırlıkları ayarlamak için hatayı kullanarak “öğrenir”. Böylece doğru cevapları üreten bağlantılar güçlendirilmiş, yanlış cevap verenler ise zayıflatılmış olur.

Makine öğrenme (Machine Learning): Makine öğrenimi, çevreleyen ortamdan öğrenerek insan zekâsını taklit etmek için tasarlanmış, gelişen hesaplama algoritmalarının bir dalıdır. Makine öğrenmenin temel özelliği genellikle veri sınıflandırmasına dayanan problem çözümedir.

Derin öğrenme (Deep Learning): İnsan beyninin içindeki nöron davranışına dayanan yeni bir makine öğrenme alanını temsil etmektedir. Derin öğrenme, birden çok işleme katmanından oluşan hesaplama modellerinin, birden çok soyutlama düzeyiyle verilerin temsillerini öğrenmesine olanak tanır. Bir makinenin önceki katmandaki temsilden her katmandaki gösterimi hesaplamak için kullanılan dâhili parametrelerini nasıl değiştirmesi gerektiğini belirtmek için geri yayılım algoritmasını kullanarak büyük veri kümelerindeki

karmaşık yapıyı keşfeder. Derin öğrenme yöntemlerinin kullanılması ile görüntüler, videolar, konuşmalar ve seslerin işlenmesinde önemli ölçüde gelişmeler sağlanmıştır.

Uzman sistemler (Expert Systems): Rutin işlerde bakım sağlayıcılara yardımcı olmak için uzman bilgisi ve akıl yürütme tekniklerini yakalama yeteneğine sahip sistemleri ifade etmektedir.

Doğal dil işleme (Natural Language Processing): Makinelerin insanlar tarafından kullanılan dili anlama ve analiz etme sürecini oluşturmaktadır.

Diğer yöntem ve teknikler arasında ise, konuşma/örüntü tanıma, veri tabanlarından akıllı erişim, teori kanıtlama, robotlar, otomatik programlama ve makine görüşü yer almaktadır.

İçerisinde çok sayıda teknik ve yöntem barındıran YZ kavramının birtakım avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır (Eroğlu, 2010, s.79; Göksungur, 2008, s.84):

Avantajları:

- Gerek uygulamaya yönelik, gerekse de zihinsel ödül olasılıkları, YZ alanındaki güçlükleri dengeleyici bir rol oynamaktadır.
- Uygulama açısından YZ kendini kanıtlamanın ötesine geçmiş durumdadır.
- Ayrıca, YZ sistemlerinin ortak özelliği problemlere çözüm üretirken, bilgi temelli karar vermektedir.
- Eldeki bilgiler doğrultusunda sistemin olayları öğrenmesi, problemin çözümü hakkında karar verebilmeleri ve matematiksel olarak modellenemeyen veya kabul edilebilir çözümler üretilenmeyen problemlerin YZ teknolojileri kullanılarak çözülebilmesi.
- Bunlara ek olarak, yapay zekâ, kendimize ve dünyamıza ilişkin en güç soruların bazılarını bilimsel cevaplar önermektedir.
- YZ hem sanat hem bilim hem de psikolojiyi kapsayan özelliğiyle, her zaman gerçekten disiplinlerarası bir araştırma alanı olmuştur.

Dezavantajları:

- Öğrenmenin sancılı bir süreç olması
- Yapay zekâda, zorluk düzeyinin çok yüksek olması hatta bu açıdan derin uzay araştırmalarına benzetilmesi. Ancak gerçekte bundan çok daha güç olması. Çünkü uzay araştırmalarında ana teknik problemlerin ne olduğu bilinmesine rağmen YZ alanında bunun bile söz konusu olmamasıdır.

İstenen düzeyde maliyetler ve geniş çaplı uygulanabilirlik ile artan şekilde kaliteli bir sağlık hizmeti elde etmek için yoğunlaşan küresel çaba, modern teknolojik yöntemlerin eşzamanlı büyümesi üzerinde giderek artan bir inancın önünü açmıştır. Bilgi sistemlerinde ve elektronik işlem kapasitesinde küresel bir patlama yaşanmış, bu sayede bilgisayar teknolojileri giderek tıp uygulamalarının ve araştırmalarının içinde kendisine yer bulmuştur. Hesaplanabilirlikteki önemli adımlar, artan analitik kabiliyet, gelişmiş bilgi temsiliyeti ve programlanabilir öğrenme, yaratıcılık ve planlama gibi konularda YZ üzerinde önemli ilerlemeler sağlanmıştır (Ashrafian, Darzi ve Athanasiou, 2015, s.38).

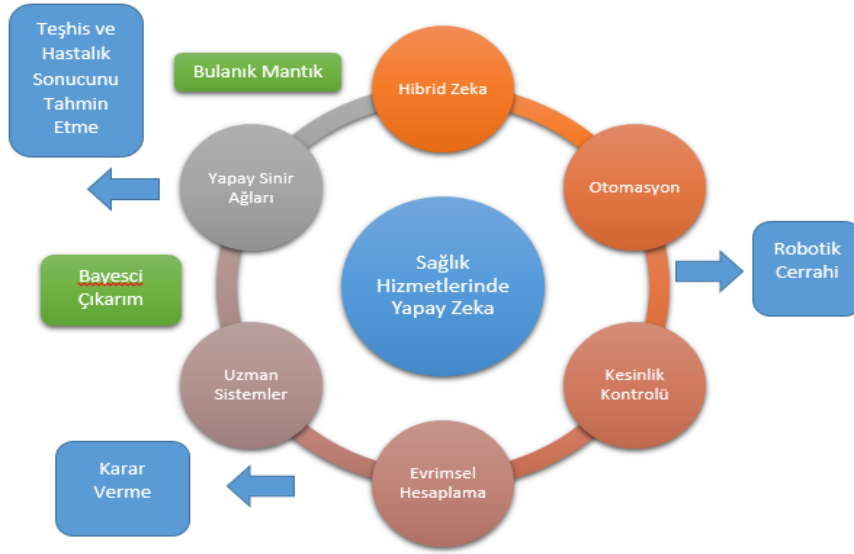
3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Literatür derlemesi niteliğinde olan bu çalışma ile YZ uygulamalarının sağlık hizmetleri alanındaki faydalarına yönelik mevcut uygulamaların ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmaya uluslararası dergilerde yayımlanmış makale ve uygulama örnekleri dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında yararlanılan makalelerin seçiminde Web of Science ve SCOPUS veri tabanları kullanılmış olup; SCI, SSCI, AHCI, ESCI ve SCOPUS kapsamında taranan dergilerde yayınlanmış olma şartı aranmıştır. Mart 2021 tarihinde gerçekleştirilen kaynak taramasında “artificial intelligence”, “health” and “healthcare” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Uygulama örneklerinin seçiminde ise ilgili örnekleri bünyesinde barındıran işletmelerin uluslararası tanınırlığı ölçüt olarak alınmıştır.

4. Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ ve Uygulamaları

Sağlık hizmetlerinde YZ hastalıkların teşhis edilmesi, tedavi sonuçlarının tahmin edilmesi ve karar verme süreçlerinin yanı sıra tedavi yöntemlerinden özellikle robotik cerrahi alanında YZ uygulamalarından yararlanılmaktadır. Bu kapsamdaki YZ uygulamaları Bayesci çıkarım ve bulanık mantık uygulamalarının yanı sıra yapay sinir ağları, hibrid zeka, otomasyon,

kesinlik kontrolü, evrimsel hesaplama ve uzman sistemler gibi akıllı sistemler tarafından desteklenmektedir. Bu YZ unsurları, farklı hastalıkların belirlenmesi ve tanımlanmasını geliştirebilecek matematiği eşzamanlı olarak uygulamaktadır. Aynı zamanda YZ, robotların sahip-köle paradigmasından olası özerk sistemlere, sürü zekâlarına ve kendi kendine çalışan küçük makinelere kadar farklı tıbbi robotlarla katkıda bulunmaktadır (Şekil 2) (Ashrafian, 2015, ss.38-39).

Şekil 2. Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ

Geçen yüzyılın ortalarından itibaren, araştırmacılar, tıbbın her alanında kullanılan akıllı tekniklerin potansiyel uygulamalarını araştırmaktadırlar. YZ teknolojisi cerrahi alanda, ilk olarak 1976 yılında Gunn tarafından bilgisayar analiziyle akut karın ağrısının teşhis olasılığının araştırılması sırasında kullanılmıştır. Son yirmi yılda sağlık alanında YZ'ya olan ilgide bir artış görülmüştür (Ramesh, Kambhampati, Monson ve Drew, 2004, s.334).

Modern tıp, karmaşık klinik problemleri çözmek için gerekli olan çok miktarda bilgiyi edinme, analiz etme ve uygulama zorluğuyla karşı karşıyadır. Sağlıkta yapay zekânın gelişimi, klinisyenlere tanı koymada, tedavi kararlarının verilmesinde ve sağlık sonucunun tahmininde yardımcı olmayı amaçlayan YZ programlarının geliştirilmesi ile ilgilidir. Sağlık alanında YZ, sağlık çalışanlarını görevlerinde her daim destekleyerek veri ve bilginin işlenmesine dayanan görevlerde yardımcı olmak için tasarlanmıştır (Ramesh vd., 2004, ss.334-335).

Genellikle hastalar, doğru tanı ve tedaviyi %50'den daha az bir doğrulukla almaktadırlar (McGlynn vd., 2003, s.2641). YZ, bilgisayarların kullanılmaya başladığı ilk zamanlardan beri klinik karar vermede önemli bir araç olarak görülse de (Lisboa, 2002, s.11), klinik bakımda uygulama ve araştırma arasındaki uyumsuzluk önemli boyuttadır (Bauer, 2002, s.150). Bu gerçek, bilimsel sonuçların gerçek klinik uygulamaya taşınması için mevcut yöntemlerin eksik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu tür araştırmalardan türetilen kanıta dayalı tedaviler çoğu zaman etkili uygulamayı engelleyen gerçek değişimleri hesaba katmamaktadırlar (Kaplan, 2001, s.17).

Diğer taraftan sağlık harcamaları, kontrol dışı kalmaya devam etmekte ve mevcut büyüme oranlarında 2050 yılına kadar gayri safi yurtiçi hasılanın %30'una ulaşacağı tahmin edilmektedir (Orszag ve Ellis, 2007, s.1793). Özellikle modern sağlık hizmetlerinin tüm karmaşıklığını anlamak/öğrenmek için bir hekimin yetiştirilmesi maliyetli ve uzun bir süreçtir. Örneğin, bir cerrahının eğitimi şu an ortalama 10 yıl veya 10.000 saatlik yoğun katılım gerektirmektedir (Jackson ve Tarpley, 2009).

Bu nedenle, genetik kişisel hizmetler sunmaya devam edecek kadar günlük hayatımızda kalmaya devam edecek olan YZ'nın aynı zamanda sağlık bakım sistemlerinin gelişimine nasıl hizmet edeceğini de dikkate almak önemlidir. YZ, Dünya Ekonomik Forumu tarafından gelişmekte olan en önemli teknolojidendir biri olarak adlandırılmakta ve YZ uygulamalarının tüketiciler için giderek daha faydalı hale geleceği ifade edilmektedir. Bu durum, özellikle tıbbi hasta kayıtlarından ve son zamanlarda giyilebilir sağlık sensörleri tarafından elde edilen bilgilerden yararlanılacak birçok verinin olduğu tıp ve sağlık hizmetleri için de geçerlidir. Bu büyük hacimdeki veriler, yalnızca yaşam tarzı ile ilgili önerilerde bulunulmak istenen hastalara değil, aynı zamanda hastaların ihtiyaçlarına ve alışkanlıklarına dayanan sağlık hizmeti tasarımı geliştirmeye yönelik bilgi üretimi için ayrıntılı bir şekilde analiz edilmelidir. YZ ile ilgili önyargıları ve korkuları yıkmak ve bunun nasıl faydalı olabileceğini ve algılanan veya gerçek dezavantajlarıyla nasıl başa çıkabileceğini anlamak önemlidir. Sahip olunan en büyük endişe, YZ'nin insan beyninin yeteneklerini açacak ve sonunda yaşamlarımız üzerinde kontrol sahibi olacak kadar sofistike (bilgi sahibi, karmaşık, gelişmiş) olabileceğidir (World Economic Forum, 2016, s.3; Hamet ve Tremblay, 2017, s.39).

Modern sağlık sisteminin işleyişinde ve sunulmasında hızla artan maliyetler, karmaşıklık, artan tedavi seçenekleri ve çoğu zaman istenilen şekilde mevcut olmayan veya

etkisiz olan bilgi akışı gibi büyük sorunlar bulunmaktadır. “Bu kişinin nesi var?” temel sağlık sorusunun cevabının bile, çoğu kez anlaşılmasının güçleştiği modern çağda, birey için en etkili tedavinin daha düşük maliyet ve daha fazla etkililik ile nasıl elde edileceğine ilişkin çözümler aranmaktadır. Bu çözümler için kullanılacak temel modellerin geliştirilmesinde YZ tekniklerinden yararlanılabilmektedir. Özellikle elektronik sağlık kayıtlarının (EHR) ve geniş kamusal biyomedikal veri setlerinin de (örn. GenBank) yaygınlaşması YZ tekniklerinin uygulama alanlarının genişletmektedir. Bu sayede optimal tedavileri öngörmek, yan etkileri en aza indirmek, tıbbi hataları/maliyetleri azaltmak ve araştırma ile uygulamayı daha iyi entegre etmek mümkün olabilmektedir (Bennett ve Hauser, 2013, s.9).

Radyoloji, nöroşirürji, dermatoloji ve oftalmoloji başta olmak üzere, YZ'nın bazı durumlarda hekimin yeteneklerini aştığı birçok tıp alanında faydalı olduğunu kanıtlanmıştır.

Hanson ve Marshall (2001, ss.433-434) tarafından yapılan bir çalışmada, yapay sinir ağları ve bulanık sistemlerin, yatağa bağlı monitörlere entegre bir sistemle kalp iskemisi, hipovolemi gibi durumları sürekli olarak analiz etme ve anında müdahale etme konusunda yararlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca, yapay sinir ağları tekniğinde, birden fazla veri akışını (hemodinamik, laboratuvar verileri, diğer monitörler) entegre eden akıllı alarmların geliştirilmesi de yer almaktadır. Vaka bazlı akıl yürütme, makine öğrenme algoritmaları ve görselleştirme araçları, veri havuzunda yer alan bilgileri analiz etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, dirençli bir bakteriyel organizmaya atfedilebilen küçük bir enfeksiyon salgını, bunlar gibi araçlar kullanılarak tanımlanabilir ve takip edilebilir. Verilere dayalı karar destek araçları sayesinde, yoğun çalışan klinisyenin (doktor, hemşire, solunum terapisti) daha verimli çalışmasına izin verilerek, aynı uygulamaların daha güvenli bir şekilde ve klinisyenlerin daha fazla hastaya bakmasını sağlayacak şekilde gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

Tajik (2016, s.2296) tarafından yapılan bir çalışmada, makine öğrenmesi sayesinde Ekokardiyografi görüntülemesi sonucu oluşan çok miktardaki verinin yorumlanması ve bilişsel yükün azaltılabilmesinin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Senders vd. (2017, s.10) tarafından yapılan bir çalışmada, makine öğrenme modellerinin, klinisyenlerin nöroşirürji uygulamalarındaki karar verme kapasitesini artırma potansiyeline sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chen vd. (2017, s.7) yaptıkları çalışmada, bir derin öğrenme modeli yoluyla radyoloji bölümündeki raporların metinlerinin yüksek bir doğrulukla sınıflandırılabilirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Krittanawong vd. (2017a, s.2663) tarafından yapılan başka bir çalışmada, YZ yöntemlerinden derin öğrenmenin kardiyomiyopati, pulmoner hipertansiyon, ailesel bazı hastalıklar gibi hastalıkların daha kesin şekilde teşhis ve tedavi edilmesinde oldukça faydalı olduğu saptanmıştır. Krittanawong vd. (2017b, s.2101) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da, bugüne kadar, ekokardiyografik görüntüleme denetimsiz özelliğe sahip derin öğrenme uygulamasının umut verici olduğu ortaya konulmaktadır. Bu nedenle, derin öğrenmenin, kardiyovasküler tıbbın kesinliğine yönelik potansiyeli olan yeni kardiyomiyopati fenotiplerini tanımlayabileceği önerilmektedir.

Esteve ve diğerlerinin (2017, s.118) dermatologların performansını değerlendirdikleri çalışmada, yapay sinir ağlarının kullanımının birincil bakım uygulamasının kapsamını genişletmek ve dermatoloji uzmanları için klinik karar verme sürecini arttırmak da dahil olmak üzere önemli klinik etki potansiyeline sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, hastaları sınıflandırmak ve sonuçları tahmin etmek için hızlı bir şekilde klinik verileri yorumlamak, acil servis hizmetleri için, maliyet, etkinlik ve bakım kalitesine doğrudan etki eden en önemli şeydir. Bu nedenle, YZ uygulamalarının acil servis hizmetlerinde iyileşme sağlamak için önemli bir potansiyeli bulunmaktadır (Berlyand vd., 2018, s.1).

Contreras ve Vehi (2018, s.13) tarafından yapılan başka bir çalışmada, diyabetle ilişkili komplikasyonların öngörülmesi ve önlenmesi için YZ kaynaklı araçlar geliştirmeyi amaçlayan araştırma faaliyetlerinin hızlandığına dair kanıtlar elde edilmiştir. Sonuçlar YZ yöntemlerinin diyabetin kendi kendine yönetimi için klinikte ve günlük pratikte uygun bir şekilde aşamalı olarak uygulandığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu yöntemler hastaların yaşam kalitesini yükseltmek için güçlü araçlar sağlamaktadır.

Nanayakkara ve diğerleri (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, kalp durması sonrası yoğun bakım ünitesine başvuran hastalarda, makine öğrenme yaklaşımları sayesinde, klasik lojistik regresyon mortalite tahmin tekniklerine kıyasla daha doğru tahminlerin yapıldığı belirtilmiştir.

Kalis, Collier ve Fu (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, 10 adet gelecek vaat eden YZ uygulamasının değeri araştırılmış ve 2026'ya kadar ABD'de sağlık bakımı için yıllık 150

milyar dolara kadar tasarruf sağlayabilecekleri tespit edilmiştir. Bu uygulamalar arasında, robot destekli cerrahi 40 milyarlık tasarruf ile ilk sırada yer almıştır. Bunu, sanal hemşirelik desteği, yönetsel iş akışı, hile tespiti, dozaj hata azaltımı, bağlantılı makineler, klinik deney katılımı, teşhis, otomatik resimli teşhis ve siber güvenlik takip etmiştir.

Amisha, Pathania ve Rathaur (2019) tarafından yapılan bir çalışmada, YZ uygulamalarının artırılmasıyla birlikte özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinde daha etkili sonuçlara ulaşılabileceği belirtilmiştir.

He vd. (2019) tarafından yapılan başka bir çalışmada, sağlık hizmetlerinde YZ yöntem ve araçlarının kullanılmasıyla birlikte şeffaflık, veri standardizasyonu, gizlilik ve hasta güvenliği konularında önemli gelişmeler meydana gelebileceği ortaya koyulmuştur.

Ahmed, Mohamed, Zeeshan ve Dong (2020) tarafından yapılan bir başka çalışmada, YZ'nin sağlık sistemine entegre edilmesiyle daha kesin ve iyi sağlık sonuçlarına ulaşıldığı ve bunlara daha az maliyetle ulaşıldığı ifade edilmiştir. Mekov, Miravittles ve Petkov (2020) tarafından yapılan benzer bir çalışmada, YZ araçlarından olan makine öğrenme sayesinde kanıta dayalı olarak daha kesin sağlık sonuçlarına ulaşıldığı görülmüştür.

Rundle, Hollingsworth ve Dellavalle (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, YZ uygulamalarının dermatologların daha etkin olmasına, hastaların ilgili birime daha kolay erişim sağlamasına ve daha kesin sağlık sonuçlarına ulaşılmasına olanak tanıdığı tespit edilmiştir. Lin, Tu, Hwang ve Huang (2021) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, daha kaliteli ve kesin sağlık sonuçları için YZ'nin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Son yıllarda Google DeepMind Health, IBM Watson Health, Microsoft Project Hanover, Apple ve ProMed-mail gibi bazı uluslararası şirketler YZ uygulamalarını sağlık sektörünün kullanımına sunmaktadır (DeepMind, 2021; IBM Watson Health, 2021; Microsoft, 2021; Evans, 2018; ProMed-mail, 2021).

Google DeepMind Health: YZ teknolojilerini geliştirmek ve bunların olumlu sosyal etkiye sahip olabileceklerini kanıtlamak amacıyla 2010 yılında Londra'da hayata geçirilmiştir. DeepMind Health bu sosyal misyonun merkezinde yer almaktadır. DeepMind Health'de iki temel hedef vardır. İlk olarak, hastalar, hemşireler ve hekimler için pratik bir fark yaratmak ve NHS (National Health Service) ve diğer sağlık sistemlerini desteklemektir. İkincisi ise,

DeepMind Health'i kendi kendine süren bir girişim haline getirmek için, klinik sonuçlar ve deneyimler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilecekleri düşünüldüğünde yazılım için kuruma ödeme yapmayı seçen hastaneler aracılığıyla kârı en üst düzeye çıkarmak için değil, sürdürülebilirliği sağlamak, daha fazla hastane ile çalışmaya ve daha fazla hastaya yardım etmeye devam edebilmektir.

IBM Watson Health: Gelişmiş teknolojiyi kullanarak IBM Watson Health, profesyonellerin sağlık verilerini paylaşmalarını ve hastaneler, tedarikçiler, sigortacılar, araştırmacılar ve hastalar aracılığıyla daha fazla bakıma yönelik içgörü sunmalarını sağlamaktadır. Dünyanın en acil sağlık sorunlarına değinerek yaşamları iyileştirmek ve umut vermek için iddialı bir hedefi bulunmaktadır.

Microsoft Project Hanover: 2016 yılında hayata geçirilen ve YZ destekli bulut tabanlı sağlık analitiklerinde kullanılan Project Hanover'da üç yönde ilerleme kaydedilmiştir. İlk olarak, makine okuma sayesinde metni yapılandırılmış veri tabanlarına dönüştürmek mümkün olmaktadır. Bu da milyonlarca biyomedikal makaleyi otomatik olarak okuyarak genom ölçeğinde bilgi tabanları oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. İkincisi, kanser karar desteği kanser hassasiyeti tedavisi için YZ teknolojisi geliştirmek için Knight Cancer Institute ile işbirliği yapılmakta ve şu anda Akut Miyeloid Lösemi (AML) için ilaç kombinasyonlarını kişiselleştirmek üzere bir makine öğrenme yaklaşımı geliştirmeye odaklanılmaktadır. Son olarak da, kronik hastalık yönetimi ile ABD sağlık harcamalarının yaklaşık %90'ını oluşturan kanser ve diğer kronik hastalıkların bakımında artan maliyetle mücadele etmek için öngörücü ve önleyici kişiselleştirilmiş tıp için YZ teknolojisi geliştirilmesidir.

Apple: Apple, dijital sağlık araştırmalarına ve teknolojisine önemli bir yatırım yapmıştır. Artık, üçüncü taraf sağlık donanımıyla da çalışabilen, sağlıkla ilgili yazılım geliştirmeyi destekleyen bir platform sunmaktadır. Veri gizliliğine ve güvenliğine odaklanması, hasta verilerinin paylaşılması ve korunmasına ilişkin sıkı düzenlemeler göz önüne alındığında, hayati derecede önemlidir. Apple'ın son teknoloji ürünleri (iPad, iPhone), cilt durumu analizi gibi gerçek dünyadaki çözümleri yürütmek için gereken yazılımlarla donatılmıştır. Asıl önemli olan, şirketin bu alandaki geliştiricilerin büyük ölçekli teknoloji ve arıtma testleri yapmak için kullanabileceği araçlar tasarlamasıdır. ResearchKit ve CareKit, uluslararası sınırlar dâhilinde bile, birden fazla hastayla birden fazla alanda test yapılmasını sağlamaktadır. Apple'ın, hastaların veri toplamak ve paylaşmak için kullanabileceği hasta kayıt sistemi oluşturma kararı,

dijital sağlık alanındaki liderlerle olan ilişkisinin kaçınılmaz olarak gelecekteki araştırmalar için fırsatlar üretmesini sağlayacaktır.

ProMed-mail: Salgın şiddetini tahmin etmek, özellikle tıbbi altyapı, eğitim ve tedaviye erişim almaktan yoksun üçüncü dünya ülkelerinde baskılayıcı bir unsurdur. International Society for Infectious Diseases (Uluslararası Bulaşıcı Hastalıklar Derneği) kurumunun geliştirdiği ProMED-mail, ortaya çıkan hastalıkları izlemek ve gerçek zamanlı olarak salgın raporları sağlamak için internet tabanlı bir YZ raporlama programıdır. ProMED raporları ve HealthMap verileri herhangi bir ülkedeki sağlık kuruluşunun hastalık salgınlarına yönelik uyarıları izlemesine yardımcı olmak için otomatik sınıflandırmayı ve görselleştirmeyi kullanmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Sağlık hizmetlerinde yaşanan sorunlardan artan maliyetler, bekleme sürelerinin uzunluğu, yanlış teşhis ve tedavi uygulamaları ile azalan sağlık hizmetleri kalitesi gibi hususlar tüm dünyanın henüz tam anlamıyla çözemediği ve üzerinde çalıştığı konuların başında yer almaktadır. Bu nedenledir ki, ülkelerin sağlık politikalarının temelinde düşük maliyetli, kaliteli ve ulaşılabilir sağlık hizmetleri gelmektedir. Bu tür sorunların üstesinden gelebilmek adına YZ uygulamalarının sağlık hizmetleri alanında kullanılması her geçen gün önemini artırarak bir gereklilik haline gelmektedir. Literatürde yer alan çalışma sonuçları da bu gerekliliği doğrular niteliktedir. Özellikle sağlık hizmetleri alanındaki YZ uygulamalarının laboratuvarlarda daha hızlı ve doğru teşhis işlemlerinin yapılmasına, muayene ve tedavi sürecinde yaşanan beklmelerin kısılmasına ve maliyetlerde önemli ölçüde tasarruf sağlanmasına neden olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan sağlık sonuçlarının daha kesin ve kaliteli olmasında YZ'nin oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Sağlık hizmetleri kapsamında çeşitli problemleri çözüme kapasitesine sahip farklı YZ uygulamaları mevcuttur. Literatürde yer alan çalışmalar göstermektedir ki, sağlık alanında kullanılan YZ teknikleri, özellikle sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmaya yönelik sağlık hizmeti sunucularına yardımcı olmada hayati öneme sahiptir.

Teknolojide meydana gelen hızlı değişim sağlık sektörünü de doğrudan etkilemektedir. Özellikle bir taraftan sınırlı insan gücü ile her geçen gün artan sağlık hizmeti ihtiyaçlarının karşılanmasındaki zorluk, diğer taraftan karmaşık problemlere hızlı ve uygun çözümler

sunabilme yeteneği YZ kullanılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle ülkelerin bu zorunluluğu önceden fark ederek YZ uygulamalarına yönelik gerekli düzenlemeleri yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

Agwu, O. E., Akpabio, J. U., Alabi, S. B. ve Dosunmu, A. (2018). Artificial intelligence techniques and their applications in drilling fluid engineering: A review. *Journal of Petroleum Science and Engineering*, 167, 300-315.

Ahmed, Z., Mohamed, K., Zeeshan, S. ve Dong, X. (2020). Artificial intelligence with multi-functional machine learning platform development for better healthcare and precision medicine. *Database*, 2020, 1-35.

Amisha, P. M., Pathania, M. ve Rathaur, V. K. (2019). Overview of artificial intelligence in medicine. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 8(7), 2328-2331.

Anbar, A. (2002). Yeni ekonomi ve e-ticaretin istihdam-çalışanlar ve insan kaynakları üzerindeki etkileri. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 4(2).

Ashrafian, H., Darzi, A. ve Athanasiou, T. (2015). A novel modification of the turing test for artificial intelligence and robotics in healthcare. *The International Journal of Medical Robotics + Computer Assisted Surgery : MRCAS*, 11(1), 38-43.

Atkinson, M. (1979). Artificial intelligence and natural man: Margaret A. Boden. *Philosophical Quarterly*, 29(116), 278-281.

Bauer, M.S. (2002). A review of quantitative studies of adherence to mental health clinical practice guidelines. *Harvard Review of Psychiatry*, 10(3), 138-153.

Bennett, C.C. ve Hauser, K. (2013). Artificial intelligence framework for simulating clinical decision-making: A markov decision process approach, *Artificial Intelligence in Medicine*, 57, 9-19.

Berlyand, Y., Raja, A. S., Dorner, S. C., Prabhakar, A. M., Sonis, J. D., Gottumukkala, R. V., ... ve Yun, B. J. (2018). How artificial intelligence could transform emergency department operations. *The American Journal of Emergency Medicine*, 36(8), 1515-1517. <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2018.01.017>.

Boesch, C. (2007). What makes us human (homo sapiens)? the challenge of cognitive cross-species comparison, *Journal of Comparative Psychology*, 121(3), 227-240.

Chen, M. C., Ball, R. L., Yang, L., Moradzadeh, N., Chapman, B. E., Larson, D. B., ... ve Lungren, M. P. (2017). Deep learning to classify radiology free-text reports. *Radiology*, 286(3), 845-852

Contreras, I. ve Vehi, J. (2018). Artificial intelligence for diabetes management and decision support: Literature review. *Journal of medical Internet Research*, 20(5), 1-21.

DeepMind Health. (2021). *About DeepMind Health*, <https://deepmind.com/applied/deepmind-health/about-deepmind-health/>. (Erişim Tarihi: 26.03.2021).

Eroğlu İ. (2010). *Binalarda enerji yönetimi ve enerji kullanım verimliliğini etkileyen faktörlerin yapay zeka teknikleri ile analizi*. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Esteva, A., Kuprel, B., Novoa, R.A., Ko, J., Swetter, S.M., Blau, H.M. (2017). Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature*, 542, 115–8. <https://doi.org/10.1038/nature21056>.

Evans, J. (2018). *How Apple's ai imaging vision may save lives*. Computerworld, August.

- Genesereth, M. R. ve Nilsson, N. J. (1988). *Logical Foundations of Artificial Intelligence*. Burlington: Morgan Kaufmann Publishers.
- Göksungur, A.E. (2008). *Stok kontrolünde yapay zeka kavramı ve bir uygulama*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Gurkaynak, G., Yilmaz, I. ve Haksever, G. (2016). Stifling artificial intelligence: Human perils. *Computer Law & Security Review*, 32(5), 749-758.
- Hamet, P. ve Tremblay, J. (2017). Artificial intelligence in medicine. *Metabolism-Clinical and Experimental*, 69, 36-S40.
- Hanson, C. W. ve Marshall, B. E. (2001). Artificial intelligence applications in the intensive care unit. *Critical Care Medicine*, 29(2), 427-435.
- He, J., Baxter, S. L., Xu, J., Xu, J., Zhou, X. ve Zhang, K. (2019). The practical implementation of artificial intelligence technologies in medicine. *Nature Medicine*, 25(1), 30-36.
- IBM Watson Health. (2021). *What is IBM Watson Health?*, <https://www.ibm.com/watson/health/about/>. (Erişim Tarihi: 25.03.2021).
- Jackson, G. P. ve Tarpley, J. L. (2009). How long does it take to train a surgeon?, *BMJ*, 339, b4260.
- Jarrahi, M.H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: human-ai symbiosis in organizational decision making. *Business Horizons*, 61(4), 577-586.
- Jones, M.T. (2017). *A Beginner's Guide to Artificial Intelligence, Machine Learning, And Cognitive Computing*. USA: IBM Corporation.
- Kalis, B., Collier, M. ve Fu, R. (2018). *Technology: 10 Promising AI Applications in HealthCare*, Harv Bus Rev. May 2018. (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- Kaplan, B. (2001). Evaluating informatics applications—clinical decision support systems literature review. *International Journal of Medical Informatics*, 64(1), 15-37.
- Krittanawong, C., Zhang, H., Wang, Z., Aydar, M. ve Kitai, T. (2017a). Artificial intelligence in precision cardiovascular medicine. *Journal of the American College of Cardiology*, 69(21), 2657-2664.
- Krittanawong, C., Tunhasriwet, A., Zhang, H., Wang, Z., Aydar, M. ve Kitai, T. (2017b). Deep learning with unsupervised feature in echocardiographic imaging. *Journal of the American College of Cardiology*, 69(16), 2100-2101.
- Lin, H.C., Tu, Y.F., Hwang, G.J. ve Huang, H. (2021). From precision education to precision medicine. *Educational Technology & Society*, 24(1), 123-137.
- Lisboa, P. J. (2002). A review of evidence of health benefit from artificial neural networks in medical intervention. *Neural Networks*, 15(1), 11-39.
- McGlynn, E. A., Asch, S. M., Adams, J., Keeseey, J., Hicks, J., DeCristofaro, A. ve Kerr, E. A. (2003). The quality of health care delivered to adults in the United States. *New England Journal of Medicine*, 348(26), 2635-2645.
- Mekov, E., Miravittles, M. ve Petkov, R. (2020). Artificial intelligence and machine learning in respiratory medicine. *Expert Review of Respiratory Medicine*, 14(6), 559-564.
- Microsoft. (2021). *Project Hanover*, <https://www.microsoft.com/en-us/research/project/project-hanover/>. (Erişim Tarihi: 25.03.2021).
- Nanayakkara, S., Fogarty, S., Ross, K., Milosevic, Z., Richards, B., Liew, D. ve Kaye, D. (2018). Machine learning models significantly improve outcome prediction after cardiac arrest. *Journal of the American College of Cardiology*, 71(11), A775.
- Nilsson, N. J. (2014). *Principles of Artificial Intelligence*. Burlington: Morgan Kaufmann.

Niu J., Tang W., Xu F., Zhou,X. & Song Y. (2016). Global research on artificial intelligence from 1990–2014: Spatially-explicit bibliometric analysis. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 5(5), 66.

Orszag, P. R. ve Ellis, P. (2007). The challenge of rising health care costs-a view from the congressional budget Office. *New England Journal of Medicine*, 357(18), 1793.

ProMed-mail. (2021). *About ProMED-mail*, <https://promedmail.org/about-promed/>. (Erişim Tarihi: 25.03.2021).

Ramesh, A. N., Kambhampati, C., Monson, J. R. ve Drew, P. J. (2004). Artificial intelligence in medicine. *Annals of the Royal College of Surgeons of England*, 86(5), 334-338.

Rigla, M., García-Sáez, G., Pons, B. ve Hernando, M. E. (2018). Artificial intelligence methodologies and their application to diabetes. *Journal of Diabetes Science and Technology*, 12(2), 303-310.

Rundle, C.W., Hollingsworth, P. ve Dellavalle, R.P. (2021). Artificial intelligence in dermatology for the public. *Clinics in Dermatology*.

Senders, J.T., Arnaout, O., Karhade, A.V., Dasenbrock, H.H., Gormley, W.B., Broekman, M.L. ve Smith, T.R. (2017). Natural and artificial intelligence in neurosurgery: A systemic review. *Neurosurgery*, 0, 1–12. <https://doi.org/10.1093/neuros/nyx384>.

Shi, Z.Z. ve Zheng, N.N. (2006). Progress and challenge of artificial intelligence. *Journal of Computer Science and Technology*, 21(5), 810-822.

Tajik, A.J. (2016). Machine learning for echocardiographic imaging: Embarking on another incredible journey. *Journal of the American College of Cardiology*, 68(21), s.2296-2298.

World Economic Forum. (2016). *The Global Competitiveness Report 2016–2017*, World Geneva: Economic Forum.